

Универзитет у Новом Саду
Природно-математички факултет Нови Сад
Департман за географију, туризам и хотелијерство

мр Вук Гарача

Микро-регионални аспекти туристичког уређења
Новог Сада и његовог гравитационог подручја

Докторска дисертација

Нови Сад, 2011. године

Садржај

I	УВОДНИ ДИО	
	1. Предговор	1.
	2. Увод	2.
	3. Предмет, циљ и задаци	6.
	4. Хипотезе	8.
	5. Методе прикупљања и обраде података	10.
	Истраживање за столом	10.
	Квалитативни и квантитативни метод централитета	10.
	Теренско истраживање	11.
	Техника посматрања	11.
	Техника анкетирања	12.
	Технока интервјуа	15.
	Статистички метод	15.
	Коефицијент линеарне детерминације	15.
	Коефицијент линеарне недетерминације	16.
	Коефицијент линеарне корелације	16.
	Остале методе	16.
	6. Дефинисање просторног обухвата истраживања	18.
II	ПРЕГЛЕД ПРЕТХОДНИХ ИСТРАЖИВАЊА И ТЕОРИЈСКИХ ПОСТАВКИ	
	1. Проблеми просторне организације и планирања туризма	20.
	Туристичко-географска регионализација	20.
	Туристичка дестинација	21.
	Просторно планирање у туризму и планирање туризма	24.
	Туристичко уређење простора	27.
	2. Концепти и модели регионалног развоја туризма	31.
	Концепт централног туристичког мјеста	31.
	Концепт регионалног развоја туризма	34.
	Обрасци туристичких кретања на дестинацији	38.
	Обрасци маршрута на детерминацији	38.
	Просторни модели	39.
	Модели линеарних кретања	41.
	Концепт РеБАМ	44.
	Опште карактеристике РеБАМ-а у Шангају	46.
	Модел уређења дестинације	48.
	Дестинација	49.
	Нодови	49.
	Дистрикти	50.
	Кружне руте	50.
	Капије	51.
	Модели планирања	51.
III	КАРАКТЕРИСТИКЕ ИСТРАЖИВАНОГ ПРОСТОРА	
	1. Туристичко-географски положај Новог Сада и његове гравитационе зоне	54.
	Географски положај	54.

	Положај у односу на главне туристичке правце	54.
	Положај у односу на главне туристичке дисперзиве	57.
	Положај у односу на главне конкуренте	58.
2.	Природно-географски услови за развој туризма	60.
	Рељеф	60.
	Клима	63.
	Хидрографија	67.
	<i>Дунав</i>	67.
	<i>Каналска мрежа</i>	68.
	<i>Термоминералне воде</i>	68.
	Биогеографија	69.
3.	Друштвено-географски услови за развој туризма	71.
	Становништво	71.
	<i>Кретање броја становника</i>	71.
	<i>Етничка структура становника</i>	73.
	Преглед историјских дешавања	75.
	Морфологија насеља	80.
	<i>Облик основе и структуре насељ</i>	80.
	<i>Физиономија насеља</i>	81.
	Привреда	82.
4.	Материјална база туризма	84.
5.	Туристички промет	99.
IV	РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	
1.	Анкетно истраживање	113.
	Резултати анкетног истраживања туриста	113.
	Резултати анкетног истраживања грађана	122.
	Резултати истраживања рецептивне понуде туристичких агенција	131.
2.	Интердестинацијска функционална зависност	135.
	Резултати истраживања статистичке грађе	135.
	Резултати кореалционе анализе статистичких података	135.
	Теренско истраживање	139.
3.	Модел туристичког уређења гравитационе зоне Новог Сада	141.
	Централитет нодова гравитационе зоне	141.
	Модел гравитационе зоне Новог Сада	142.
4.	Унутардестинацијска зависност: Туристичка мјеста другог реда	147.
	Резултати истраживања статистичке грађе	147.
	Резултати кореалционе анализе статистичких података	148.
5.	Унутардестинацијска зависност: Туристичка мјеста трећег реда	152.
	Резултати истраживања статистичке грађе	152.
	Резултати кореалционе анализе статистичких података	153.
6.	Унутардестинацијска зависност: Туристичка мјеста четвртог реда	160.
	Резултати истраживања статистичке грађе	160.
	Резултати кореалционе анализе статистичких података	161.
	Резултати интервјуа	165.
	Резултати анкетног истраживања	165.
7.	Уређење простора у зони аутопута у функцији транзитног туризма	166.
	Примјер аутопута Е-75	167.
	<i>Стање уређености и опремљености пута</i>	168.

	<i>Промет путника на траси аутопута Е-75 кроз Војводину</i>	169.
	<i>Резултати статистичке анализе података</i>	171.
	Примјер аутопута Е-70	175.
	<i>Стање уређености и опремљености пута</i>	176.
	<i>Промет путника на траси аутопута Е-75 кроз Срем</i>	177.
	<i>Резултати статистичке анализе података</i>	179.
	8. Рекреативна зона Новог Сада унутар дестинацијског региона	182.
	Резултати истраживања	183.
	9. Моделовање туристичких кретања на нивоу дестинације и гравит. зоне	185.
	Резултати истраживања	186.
V	ТУРИСТИЧКЕ ЗОНЕ НОВОГ САДА	
	1. Општа разматрања и поставке	192.
	2. Петроварадинска тврђава	196.
	Микролокација и саобраћај	196.
	Историја	197.
	Постојеће стање	199.
	Туристичко уређење простора	202.
	3. Јодна бања	206.
	Микролокација и саобраћај	206.
	Историја	207.
	Постојеће стање	209.
	Туристичко уређење простора	213.
	4. Подбара – Алмашки крај	219.
	Микролокација и саобраћај	219.
	Историја	221.
	Културна баштина	224.
	Постојеће стање	226.
	Туристичко уређење простора	227.
	5. Рибарско острво и Штранд	229.
	Микролокација и саобраћај	229.
	Историја	229.
	Постојеће стање	230.
	Туристичко уређење простора	232.
VI	ТУРИСТИЧКИ ЛОКАЛИТЕТИ ГРАВИТАЦИОНЕ ЗОНЕ НОВОГ САДА	
	1. Општа разматрања и поставке	235.
	2. Бач	236.
	Положај	236.
	Историја	236.
	Атрактивне вриједности	236.
	<i>Тврђава у Бачу</i>	236.
	<i>Самостан у Бачу</i>	237.
	<i>Турско купатило</i>	238.
	<i>Апотека и болница</i>	238.
	Постојеће стање	238.
	Туристичко уређење простора	239.
	3. Кулпин	241.
	Положај	241.
	Историја	241.

	Атрактивне вриједности	242.
	<i>Мали дворац</i>	242.
	<i>Велики дворац</i>	243.
	<i>Павиљон 1.</i>	243.
	<i>Павиљон 2.</i>	243.
	<i>Парк</i>	244.
	Постојеће стање	244.
	Туристичко уређење простора	244.
4.	Ковиљ	246.
	Положај	246.
	Историја	246.
	Атрактивне вриједности	247.
	<i>Манастир Ковиљ</i>	247.
	<i>Ковиљско-петроварадински рит</i>	248.
	Постојеће стање	250.
	Туристичко уређење простора	250.
5.	Стари Сланкамен	253.
	Положај	253.
	Историја	253.
	Атрактивне вриједности	253.
	<i>Тврђава - Градина</i>	254.
	<i>Црква Св. Николе</i>	255.
	<i>Споменик бици код Сланкамена</i>	256.
	<i>Извор Сланач</i>	256.
	<i>Лесни профил</i>	257.
	Постојеће стање	257.
	Туристичко уређење простора	258.
6.	Стари Лединци	260.
	Положај	260.
	Историја	260.
	Атрактивне вриједности	261.
	<i>Лединачко језеро</i>	261.
	<i>Вјерски објекти</i>	262.
	Постојеће стање	262.
	Туристичко уређење простора	263.
VII	ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И ЛИТЕРАТУРА	
1.	Закључак	264.
2.	Литература и извори података	269.

Предговор

Рад на докторској дисертацији представља можда најнадахнутији и најважнији период у животу сваког младог научног радника, када се до краја формира као истраживач и развија као научна личност. То је процес који траје и који има своје фазе, баш као што свилена буба пређе дуг пут од јајета, гусјенице и лутке до лептира, тако и научни радник прође кроз неколико метаморфоза од бруцоша и студента, преко истраживача сарадника, до асистента, да би као круна свеукупног рада и одрицања досегао знање доктора наука и звање једног доцента. Кроз тај трновит, али лијеп и инспиративан пут свакако не ходимо сами, јер би тај пут предуго трајао да сами тумарамо по тамни тражећи прави пут и излаз до свјетлости дана, што је заправо раздаљина од лажи до истине, а оно између сумња, која испуњава васцијелу васељену, разједа, али и даје подстицај за даље истражавање у истраживању и коначно проналажењу истине. Водећи нас за руку, кроз свијет науке, они нас уче да радимо, да мислимо, да одвајамо битно од мање битног, правећи од нас, прије свега добре људе, како би сутра и ми некога могли водити за руку и осветљавати му трновити пут до звијезда. То су наши драги професори и врли ментори, којима треба одати признање за људскост, коју су показали у раду са нама и стрпљење до заједничког спасења. Зато је ово посебна и прилика свечанија од свих претходних, гдје се треба одати признање свим менторима, који су овог младог научног радника успијешно водили, често га пуштајући да и сам истражује по непознатом. Хвала професорици Снежани Штетић, која је генерацијама студената остала у сјећању као изврстан познавалац туризмолешке праксе и предавач који је знао то своје знање и искуство несебично преносити и дијелити са нама. Професору Саши Кицошеву припада посебна заслуга за то што је својим предавањима успио да ме заинтересује за Нови Сад и учини да га заволим и да кроз два важна научна рада буде тема мојих истраживања. Велико хвала мојем садашњем ментору, који је трпио моју упорност и својеглавошћу, моје излете у непознато, враћајући ме у одсудним моментима на прави пут истраживања и науке, својим савјетима, разговорима и лијепим жељама. Зато професорки Гордани Јовановић још једном велико хвала. Ништа мање заслужни за пут којим ходим нису ни цијењени професор Јован Ромелић, уважени професор Јован Плавша, као и сви професори и младе колеге са Департмана за географију, туризам и хотелијерство.

Важно и најважније мјесто у животу сваког човјека јесте породица, која га је донијела на свијет и подигла као јединку и индивидуу, са чистим умом и здравим погледом на свијет и људе око себе. Зато хвала мојим дивним родитељима Нади и Радославу Гарачи, што ме никада нису спутавали у настојањима да проширим своје видике и што су ми омогућили да географију врло често учим ногама и што су ме и сами на то подстицали. Велико и важно мјесто у мом животу имају моји тетка Горгана и тетак Богдан Церовић, које гледам као своје друге родитеље, а који су у одсудним тренуцима пружили љубав, наду и срећу, што и данас чине истом мјером. Дјед Васо Хрвач, тај крепки старина, који дигнуте главе тури девету деценију и данас нас све подсећа на радне навике које нам је он усадио и на то да рад ствара оно најљепше у сваком човјеку, а то је задовољство.

Увод

Неоспорна је чињеница да туризам представља једну од водећих, ако не и водећу привредну дјелатност, о чему из године у годину, од 1950. свједочи и тенденција његовог сталног раста, како у смислу броја туриста и ноћења, тако и према заради која се оствари као директан приход од туризма и његових саставних дјелатности, као што су угоститељство, саобраћај и друге услуге директно повезане са туризмом (WTO, 2004). То све не би било могуће да туристички дјелатници од најранијих дана нису схватили и преузени поруку из других привредних грана о тзв. „заокруженом производу“, на основу чега се у туризму развио концепт интегралног туристичког производа, који се односи на све нивое туристичке дестинације. Појам туристичке дестинације, сам по себи и у својој суштини, садржи идеју цјеловитости, јер подразумијева интегрисање елемената дестинације у једну функционалну цјелину, а ради повећања квалитета укупног туристичког производа, што се директно одражава на доживљај туриста о туристичком производу као цјелини. Према томе, планирање, стварање и развој једног таквог производа, односно туристичке дестинације је процес који подразумијева туристичко уређење простора, као активност сталну и све присутну у том процесу и на самом простору туристичке дестинације.

У том смислу, један од најважнијих изазова, који проистичу из циља одрживог развоја туризма јесте планирање дестинације. Традиционални приступ развоја туризма је међутим био оријентисан ка стимулсању тржишног интереса (Getz, 1987), што је резултирало наглашавањем економских користи туристичке привреде, као што су стицање профита, креирање нових радних мјеста, регионални развој и сл. Истраживачи су, такође масовно биљежили да традиционални тржишно оријентисан приступ туризма не обезбјеђује увијек најприкладнију или одрживу опцију (Inskoop, 1987, 1988).

Тако, поред тржишног планирања, многи аутори наводе да простор и просторне импликације требају бити узете у обзир и бити разматране, када је туризам у питању (Fagence, 1991, 1995; Gunn, 1993), па у том смислу, иако развој туризма у многоме зависи од природе самог туризма, као и политичких и административних оквира, све више ће се долазити до тога да питања развоја морају бити ријешена као дио свеобухватног процеса планирања (Getz, 1986, 1988; Inskoop, 1991). Надовезујући се на значај просторног планирања у туризму, Ashworth i Dietvors (1995) тврде да је у ријешавању прагматичних питања у вези са управљањем дестинацијом неопходно интегрисати туризам у политику локалног управљања. То из разлога што се туризам ослања на залихе природних и људских ресурса једне локалне заједнице. У том смислу, како би ти ресурси били интегрални дио туристичког производа, морају бити под сталним режимом планирања и управљања од стране других законских и незаконских процеса планирања, као што су планирање кориштења простора, управљање природним ресурсима и шеме економског развоја заједнице или бити директно подређени процесу планирања и управљања туристичке дестинације.

Dredge (1999) се у свом раду непосредно бави интеграцијом туризма у физички или просторни оквир планирања. Сматрајући да је планирање кориштења простора законски процес, који има за циљ да идентификује визију просторног развоја неке регије и да означи жељене шаблоне кориштења простора, ова ауторка наводи да је то процес који се одвија на локалном или регионалном нивоу, што је супротно тржишно оријентисаном планирању туризма, који се најчешће користи на регионалном и вишим нивоима. Ту настаје проблем, јер циљ планирања кориштења простора захтјева да развојна питања буду просторно интерпретирана, што често није случај, јер на вишим нивоима власти нема или има веома

мало смијерница у форми просторних стратегија (Fagence, 1991). Као последица тога, у неким земљама овај јаз је учинио да развојни процеси постају компликовани и дуготрајни, као и то да планери покушавају да процјене пројекте базиране на кориштењу „ад хоц“ планских докумената, који су разрађени без пуног разматрања питања развоја туризма (Dredge and Moore, 1991; Long, 1994). У том смислу, упркос значајном напретку у развоју методолошког концепта планирања туризма (Getz, 1988; Inskoop, 1988, 1991; Lawson and Boyd-Bovy 1977) постоји недостатак просторних концепата, модела и теорија из којих планер може изнаћи начине и могућности кориштења простора. То са друге стране, може повећати потешкоће приликом интегрисаног управљања дестинацијом у оквир планирања кориштења простора (Dredge, 1999).

Управо анализе просторних модела у туризму потврђују ово становиште. Тако Pearce (1995) открива значајне фрагментације просторних модела туризма, биљежећи да су многи развијени независно једни од других, без или са веома мало признавања или покушаја да буду изграђени на претходним напорима. Осим тога, ови модели су веома мало били предмет критике или емпиријског тестирања. Fagence (1995), такође признаје да главни допринос ових модела лежи у успостављању релевантности неких географских појмова, као што су просторне интеракције између компонената, удаљеност матичног мјеста од дестинације, нодалне хијерархије (чворова), туристичко кретања, и специјализација између одредишта и међузависност чворова. Иако ово може бити важно у разматрању географске природе туризма, њихова употреба у сврху идентификације жељене употребе простора је ограничена због њихове претежно описне природе. Mitchell и Murphy (1991) тврде да је упркос покушајима да се просторна и компонента окружења убаце у шири теоријски оквир, и даље постоји потреба да се интегрише што више модела у парадигму свеобухватног кориштења простора и понашање туриста. Jansen-Verbeke (1992) примјећује да упркос мноштву модела и концепата, који треба да помогну у планирању становања, саобраћаја, индустрије и привредних активности, постоји веома мало модела у вези са планирањем туризма и рекреације.

У том смислу, планирање мора бити схваћено као процес успостављања стратешке визије, која одражава циљеве и тежње једне заједнице на одређеном подручју, која их остварује кроз идентификацију жељених образаца кориштења простора и одговарајућих стилова развоја. Традиционално, област интересовања планера уско је усмјерена на кориштење простора у стамбену, привредну и индустријску сврху. Иако туризам укључује широк спектар међусобно повезаних привредних дјелатности, које су истовремено и велики корисници и потрошачи простора, обично међу њима нема сарадње због опортунизма. Ипак, подстицај да локални планери буду више укључени у планирање и руковођење дестинацијом долази од промјена која су настала у струци током посљедње двије деценије. Тако питања, као што су одрживи развој и консултовање заједнице имају огроман утицај на личну перцепцију планера и начин на који они дефинишу своју улогу (Forrester, 1989), па стога они све више бјеже од ограничене бирократске улоге, како би обухватили широк спектар других разматрања, укључујући заштиту окружења, привредне и пословне интересе и мишљење јавног мњења, за које се претходно сматрало да се налазе изван њиховог домена истраживања (Dredge, 1999).

У доба растуће специјализације и истовремено диференцирања од интереса заједнице, веће учешће јавности у процесу доношења одлука и балансирање између растућих проблема постаје тешко. Тако туризам долази у сукоб са неким другим привредним дјелатностима, које имају потребу за истим простором, па се заинтересовани за развој туризма морају борити против свих осталих интереса заједнице у развоју политике управљања локалним подручјем. Стога, планер мора имати на располагању низ алата у облику методологија,

концепција, модела и теорија, како би одговорио на критичка питања о најпожељнијим просторним структурама туризма у циљу уређења дестинације и регионалног развоја.

У том смислу су модели и концепције неопходни да би обезбиједили одговоре на критичка питања, која се односе на то, који је најпожељнији састав структура, које обезбјеђују најадекватнији промет туриста, роба и услуга у региону дестинације; како просторне структуре дестинације могу бити кориштене за побољшање функционалности дестинације; како дестинација да максимизира своју повезаност са ширим регионалним или националним туристичким производом; могу ли просторне структуре бити кориштене за успостављање заштите од природних, друштвених и градивних атрибута које дестинацију чине привлачном; те која просторна структура је најпогоднија и најисплативија за туризам.

Алати за планирање се налазе у различитим облицима, мада се може рећи да постоје три велике групе алатки за планирање. У прву групу спадају процесни алати, који се баве природом процеса планирања и тијесно су усклађени са теоријским пољем одлучивања и политиком анализа. У планерској литератури су добро познати примјери модела рационалне свеобухватности, обрасца, мјешовитог скенирања и ограничене рационалности (Campbell and Fainstein, 1996). У туризмолошкој литератури егзистира неколико модела планирања (Getz, 1986; Inskip, 1987, 1988, 1991; Lawson и Boyd-Bovу 1977), али већина аутора прати парадигму модела рационалне свеобухватности. Другу групу чине функционални алати, који обухватају широк спектар теорија, модела и концепата, који објашњавају начин настајања насеља и њихове функције. Ови модели, извучени углавном из теорије, могу бити дескриптивни и могу да објашњавају или да предвиђају и у том смислу могу бити свеобухватни или фокусирани на једну компоненту већег система (McLoughlin 1996). У туризмолошкој литератури, примјери функционалних алата укључују централно-периферни модел (Britton, 1980), морфолошке студије региона дестинација или њихових дијелова (Smith, 1992; Stansfield и Rickert, 1970), и анализу образаца понашања туриста (Lundgren, 1982). Нормативне алатке, као трећа група, генерално се баве повезаношћу људских вриједности и насеобинских формација. Слабо развијена и у многоме бесмислена у односу на претходне групе, нормативне алатке се баве везама између архитектуре, урбаног уређења и пејзажне архитектуре. Бројни нормативни алати су се појавили у планерској литератури (Alexander е tal, 1975; Lynch, 1981), али су примјери нормативних алата у туризму су ријетки. Gunov регионални концепт планирања (1972) и модел атракција (1993) представљају најзначајније примјере нормативних алата у туризму.

Ове три групе алатки нису независне, него су нераздвојно повезане. Планери користе различите алате у различитим фазама дефинисања процеса планирања, да опишу и објасне проблем који се истражује, да генеришу алтернативна рјешења и да идентификују жељену опцију. Ипак, функционални и нормативни алати, могу више да помогну у стратешком планирању употребе простора у региону дестинације и у том смислу настанку тзв. интегралног туристичког производа.

Као што је већ поменуто, модели уређења дестинација су веома важни, јер они на основу претходних искустава и знања о појавама и процесима који постоје и који се дешавају на неком простору, као и на основу неких раније утврђених шема, обезбјеђују теоријско-практични образац развоја туристичке дестинације, путем њиховог планирања, обликовања и уређења, а на основу претходно утврђених и теоријски дефинисаних, могућих саставних дијелова одређене дестинације. У том смислу је могуће идентификовати много различитих образаца, као што су обрасци путовања (Campbell, 1967; Lue et all, 1993), системи атракција (Leiper, 1990) и нодалне структуре (Gunn, 1993; Leiper, 1990; Miossec, 1976) у оквиру просторног планирања. Ипак, могуће је издвојити и неколико модела који су засновани на претходним моделима и истраживањима, па су у том смислу свеобухватни и потпуно

усмјерени ка истраживању најадекватније структуре туристичке дестинације, на основу чега посједују способност да од самог почетка предвиђају и предупређују њен развој. Ријеч је, прије свега о моделу “дестинацијског региона” (Dredge, 1999), који се бави концептуализацијом језгра елемената дестинацијских регија у циљу пружања помоћи процесу планирања кориштења простора. Модел којег је развила и презентовала поменута ауторка, покушава да истакне знање о дестинацијском региону и његовим различитим дијеловима, те својом систематичношћу и свеобухватношћу превазиђе фрагментацију претходних модела и тако установи уобичајени радни оквир на коме истраживачи могу заснивати функционално и нормативно планирање туристичке дестинације. Слиједи модел туристичких кретања у оквиру дестинације (Lewa, McKerchera 2006), који има за циљ откривања правилности у кретању туриста на туристичкој дестинацији, како би се та сазнања искористила у просторном планирању туризма. То може имати значајне импликације на инфраструктуру и развој јавног превоза, јавних саобраћајница, развој туристичког производа, планирање дестинације и планирање нових атракција, исто толико, колико и управљање социјалним, просторним и културним утицајима туризма. Веома значајан модел туристичке дестинације је везан за велике градске агломерације. Ријеч је о туристичко-рекреативном појасу око милионских градова, тзв. РеБАМ-у (Bihu Wu, Liging A. Cai, 2006). И овај модел је заснован на идеји успостављања одређених правилности и законитости, како би се боље и лакше планирао развој и уређење дестинације и њене гравитационе зоне.

У том смислу је потребно, на основу постојећих концепата и модела туристичке дестинације, покушати формирати одговарајући модел примјењив на тематским оквиром дисертације дефинисани, као предуслов планирања туристичког уређења простора и спровођења конкретних акција, како би дефинисани просторни оквир добио форму туристичке дестинације одговарајућег ранга, а производ који та дестинација нуди био максимално заокружен и онолико интегрисан, колико претходно утврђени хијерархијски степен посматране туристичке дестинације то дозвољава.

Предмет, циљ и задаци

Предмет докторске дисертације под називом: „Микрорегионални аспекти туристичког уређења Новог Сада и његове гравитационе зоне“, јесте простор дефинисан насловом, који се односи на Нови Сад и његову гравитациону зону. Ријеч је о простору који се поклапа са географским појмом гравитационе зоне Новог Сада, која је утврђена ранијим научним истраживањима, прије свега др Милке Бубало, која се интензивно бавила овом проблематиком. То би заправо требао да буде простор једне туристичке дестинације, у савременом смислу те ријечи, која поред централног туристичког мјеста, обухвата и низ мањих туристичких мјеста и локалитета у његовој околини, односно у његовој гравитационој зони.

У том смислу, предмет истраживања су различите везе и односи, или другачије речено микрорегионални аспекти, који настају на релацијама између централног туристичког мјеста и осталих туристичких мјеста, која су ниже рангирана у просторном хијерархијском смислу, која директно утичу на туристичку дестинацију у цјелини, а прије свега њен настанак и развој. Овдје се прије свега ради о концепту и односу примарне и секундарних туристичких дестинација, на коме је базирано савремено схватање интегралног дестинацијског туристичког производа. Поменути простор је ограничен линијом која повезује редом насеља на рубу гравитационе зоне: Бачка Паланка, Бођани, Богојево, Сивац, Бачка Топола, Бачко Петрово Село, Нови Бечеј, Елемир, Зрењанин, Перлез, Стари Сланкамен, Стара Пазова, Рума, Јазак и Нештин.

Посматрајући Нови Сад и његову гравитациону зону као однос примарне и секундарних дестинација са аспекта регионализације, може се рећи да се ради о скупу мање или више међусобно повезаних туристичких микрорегија, које кроз дистрибуцију туриста и прихода из туризма утичу на међусобни развој. Стога би предмет рада било и међусобно поређење различитих туристичких микрорегија у гравитационом подручју Новог Сада. Међутим, овдје предмет рада није само туристичко уређење као такво, него се ради о дубљем проучавању туризма као регионалног аспекта развоја. Ту се прије свега, мисли на улогу и утицај примарне туристичке дестинације на развој секундарних дестинација, у оквиру процеса регионалног развоја туризма.

Како се туристичком дестинацијом назива туристички потпуно заокружен простор, при чему се мисли на инфраструктуру, на супраструктуру и на кадровску структуру, можемо рећи да је реч о туристички уређеном простору. У том смислу, могуће је говорити о регионалном значају туристичког уређења простора, али на микрорегионалним основама. Простор туристичке дестинације је намијењен реализацији туристичких потреба, па у том смислу такав простор мора бити подвргнут промјенама различите врсте, како би задовољио те и такве туристичке потребе, рабећи концепт интегралног туристичког производа. У том смислу истраживања и предмет рада јесте такође и туристичко уређење простора Новог Сада и околине, односно његово планирање, уређење, опремање како би посматрани простор прерастао у интегралну туристичку дестинацију са једним централним и примарним и више секундарних туристичких мјеста. Једноставно речено, ријеч је о прилагођавању дефинисаног простора потребама, жељама, интересовањима и циљевима, како домаћих, тако и страних туриста.

Циљ истраживања јесте да се покажу могући правци туристичког уређења Новог Сада и његовог гравитационог подручја, на тај начин да Нови Сад представља примарну туристичку дестинацију, односно централно туристичко мјесто у једној туристичкој

регији, на којој ће туристи проводити релативно више времена, а мјеста у околини Новог Сада секундарне туристичке дестинације, тј. туристичка мјеста и локалитета нижег ранга на регионалном нивоу, на којима ће туристи проводити не више од једног до два дана, посећујући их у оквиру “екскурзија” у току боравка у Новом Саду, као главном одредишту свог путовања.

Другим ријечима, циљ ове дисертације јесте да понуди ефикасан модел и концепт развоја једне туристичке микрорегије, тако туристички уређене и организоване, да ће Нови Сад представљати примарну туристичку дестинацију, односно центарално туристичко мјесто, са свим туристичким, угоститељским, културним, саобраћајним, трговинским, привредним и административним функцијама, које су неопходне за приступ туристичкој микрорегији и разрешење главног дијела туристичке потребе, а мјеста и локалитети у његовој гравитационој зони секундарне дестинације, односно туристичка мјеста и локалитете унутар те туристичке микрорегије.

У том смислу је поменути модел и концепт неопходан да би се обезбиједили одговори на критичка питања, која уједно представљају задатке ове докторске дисертације и научни и практични, а прије свега друштвено корисни допринос заједници у којој кандидат живи и ради и којој жели да што прије постане права туристичка дестинација, а да Нови Сад постане дио једног интегралног туристичког производа:

1. Општи задаци:

- Одредити најпожељнији састав структура, које обезбјеђују најадекватнији промет туриста, роба и услуга у региону дестинације;
- Креирати просторне структуре дестинације које могу бити кориштене за побољшање функционалности дестинације;
- Дати одговор на питање како дестинација да максимизира своју повезаност са ширим регионалним или националним туристичким производом;
- Дефинисати такву просторну структуру која је најпогоднија и најисплативија за туризам;
- Установити и показати утицај и значај микрорегионалног развоја туризма, а на основу туристичког уређења простора, као главног показатеља развоја једне дестинације и услова за прихват и боравак туриста;

2. Посебни задаци:

- Упоредити промет Новог Сада са прометом Београда и Србије у цјелини стављајући их у однос корелације и на тај начин установити индекс корелације и међузависности;
- Упоредити промет Новог Сада са прометом у његовој гравитационој зони;
- Направити карту дистрибуције туристичког промета и распореда објеката за смјештај;
- Направити план туристичког уређења одабраних локација у Новом Саду и мјеста у његовој гравитационој зони
- Донијети закључке о постојању новосадске туристичке микрорегије, Новог Сада као примарне туристичке дестинације и евентуалног постојања секундарних туристичких дестинација у његовој гравитационој зони

Хипотезе

Приликом размишљања о проблематици туризма на подручју Новог Сада и његове гравитационе зоне, наметнуле су се одређене претпоставке, које ће у каснијем раду и истраживању бити водиле, а чије ће потврђивање или оповргавање бити основа за доношење конкретних закључака о предмету истраживања. У том смислу хипотезе представљају значајан дио претходних научних разматрања, насталих на основу постојећих знања, мишљења и искустава о посматраном проблему. Обзиром да је тема ове дисертације веома широка, приликом тих претходних размишљања постављено је више хипотетичких претпоставки, при чему нити једна, нема посебно значајан статус или предност у погледу броја који носи, јер свака на одређени начин, а у зависности од теме коју покрива, даје сопствени допринос и вриједност. Тако је могуће издвојити слидеће хипотезе:

- H_0 – Нови Сад представља примарну туристичку дестинацију.

Као покрајински, административни, политички, културни, па и туристички центар, који последице Београда има највише вриједности елемената туристичког промета, као центар градског туризма, претпоставља се да Нови Сад има довољно квалитета да представља примарну туристичку дестинацију. Ова хипотеза је постављена као прва, односно нулта из разлога што на њој почива цијела теоретска поставка даљег истраживања.

- H_1 – Нови Сад се не налази унутар функционалне туристичке зоне Београда.

Београд, као готово двомилионски град има и велику гравитациону зону, па сразмјерно томе и његов утицај и значај као примарне дестинације досеже далеко од самог града, обухватајући низ дестинација другог, трећег и четвртог реда. Ипак, обзиром да је Нови Сад удаљен више од 70 км од Београда и да представља други по величини град у Србији, који је уз то и центар аутономне покрајине, што само даје на значају и самосталности, превагнуло је хипотетичко мишљење да се Нови Сад не налази унутар функционалне туристичке зоне београда, као примарне дестинације, баш као што се не налази у његовој гравитационој зони. Ипак, чињеница је да се гравитационе зоне ова два града преклапају у зони југоисточног Срема, па нема сумње да се и њихове туристичке функције и утицаји мијешају управо на поменутој територији.

- H_2 – Нови Сад нема формиран и активиран статус туристичке дестинације, као свака права примарна дестинација.

Ово је негативна хипотеза, али постављена са добрим разлогом и претходним сазнањима везаним за својства туризма у Новом Саду, дужину туристичке посјете и сл. Наиме, формиран и активиран статус туристичке дестинације подразумијева развијено унутаррегионално општење и размјену туриста између примарног туристичког центра и дестинација нижег хијерархијског ранга. Обзиром на то да Нови Сад као претпостављена примарна дестинација нема развијену комуникацију са дестинацијама нижег реда, које га окружују, да их не промовише и не нуди својим туристима, са разлогом се претпоставља и да нема формиране, нити развијене дестинацијске функције у правом смислу те ријечи, у коме би туризам у дестинацијама нижег реда у знатној мјери зависио и био условљен елементима туристичког промета примарног центра, тј. Новог Сада.

- Н₃ – Нови Сад нема формиран рекреативни појас око градског подручја.

Постављена хипотеза се логички надовезује на претходну, с тим што су субјекти којима је тзв. рекреативни појас око града, намијењен прије свега, али не искључиво, грађанима Новог Сада. Рекреативни појас се просторно веома добро поклапа са појмом гравитационе зоне, често су комплементарни, али су суштински различити. Ипак, летимичан преглед агенцијске понуде, увид у материјалну и економску позицију грађана и њихове платежне способности, опредјељујуће су утицала на одлуку да се постави још једна негативна хипотеза.

- Н₄ – Материјална база дуж интеррегионалних комуникација Е-70 и Е-75, не одговара потребама транзитних туриста и путника, који користе ове путне правце.

Последња хипотеза је везана за интеррегионалне комуникацијске правце, као главне путне правце који повезују примарну дестинацију и њену гравитациону зону са матичним мјестима туриста, али и међусобно двије сусједне примарне дестинације. Како је ријеч о међународним аутопутевима од највећег значаја за Србију, којима транзитира велики број туриста према дестинацијама на Источном Медитерану, а знајући за генерално слабу инфраструктурну и супраструктурну базу која је онима који транзитирају на располагању, онда се логично намеће хипотеза да материјална база намијењена транзитним туристима у зони аутопутела Е-70 и Е-75 не одговара потребама транзитних туриста и путника, који користе ове путне правце.

- Н₅ – Нови Сад нема развијен туризам у класичном смислу поимања туризма као друштвеног феномена.

Дужина боравка туриста које биљежи државна статистика износи око два дана, што је недовољно да би се радило о правом туризму. Годишњи ток туристичког промета је такав да има два изразита минимума током љетњих и зимских мјесеци, што такође указује на изразиту зависност од пословних активности.

Методe прикупљања и обраде података

У току истраживачког процеса, кориштено је неколико различитих метода и техника: истраживање за столом, квалитативни метод утврђивања централитета туристичког мјеста, теренско истраживање, статистички метод, али и синтетички, компаративни, критички и дескриптивни метод.

Истраживање за столом

Истраживање за столом, подразумијева проучавање примарне и секундарне грађе (Хие, 2006). Овом техником дошло се до различитих података у вези са посматраном проблематиком и просторним обухватом који је предмет истраживања. При томе је сагледана домаћа и страна литература из области којом се бави овај рад.

Квалитативни и квантитативни метод централитета

У пракси се најчешће комбинују два различита метода за утврђивање нивоа централитета унутар туристичке регије. Ријеч је о квалитативном и квантитативном методу утврђивања централитета туристичког мјеста (Чомић, 1988). Квалитативни метод треба да идентификује различите нивое квалитета услуга и функција које централна туристичка мјеста посједују и да на тај начин изврши рангирање према нивоу централитета. Дакле, логично би било да су услуге и функције вишег квалитета заступљене у туристичким центрима вишег степена централитета и обрнуто. Овдје се не смије упати у замку, па постојање и мање квалитетних услуга и функција у центрима највишег степена централитета, сматрати нерезонским и несразмјерним рангу који центар посједује, јер је претходно јасно дефинисан хијерархијски однос нодова вишег и нижег ранга, гдје боље рангирани нодови посједују све функције и услуге слабије рангираних. У том смислу, када се посматра квалитативна функција неког центра, од значаја је, поред осталих, идентификовати постојање функције највишег квалитета и то узети као репер приликом утврђивања степена централитета неког од туристичких центара. Модел је тако постављен да постоји пет нивоа централитета, према којима се рангирају одређене туристичке функције и услуге, које су заступљене у туристичком центру, као што су смјештај, исхрана, спорт и рекреација, култура и забава, саобраћајна инфраструктура, трговина или нека друга функција која представља значано обиљежје туристичког центра. Центар који сакупи највише бодова по свакој посматраној функцији има највећи степен централитета. Треба напоменути да је овдје примјењено рангирање централитета према слиједећој скали:

- Ниво централитета I: ≥ 201 ;
- Ниво централитета II: 101-200;
- Ниво централитета III: 51-100;
- Ниво централитета IV: 50-01.

Табела број 1. Квалитативни модел за утврђивање централног туристичког мјеста.

Функције центра	Нивои централитета					
	I	II	III	IV	V	Н
А	А1	А2	А3	А4	А5	Ан
Б	Б1	Б2	Б3	Б4	Б5	Бн
Ц	Ц1	Ц2	Ц3	Ц4	Ц5	Цн
Д	Д1	Д2	Д3	Д4	Д5	Дн
Х	Х1	Х2	Х3	Х4	Х5	Хн

гдје је:

А – функција смјештаја: А1 – кампови, собе за изнајмљивање и станови за одмор; А2 – хотели, пансиони, хотели пете категорије; А3 – хотел треће и четврте категорије; А4 – хотел друге категорије; А5 – хотел прве категорије.

Б – функција исхране: Б1 – кафане и гостионице; Б2 – ресторани за самоуслуживање и ресторани брзе хране; Б3 – ресторани треће и четврте категорије; Б4 – ресторани друге категорије; Б5 – ресторани прве категорије.

Ц – спортско-рекреативне функције: Ц1 – стазе за штењу, билијар; Ц2 – куглана, бицикличке и трим стазе, купалиште са неуређеном плажом; Ц3 – терени за мале спортове, мини голф, стрелиште, уређено купалиште, марина; Ц4 – базен на отвореном, јахање, спортови на води; Ц5 – голф, хала спортова, затворени базен.

Д – културно-забавне функције: Д1 – биоскоп, галерија; Д2 – манифестације локалног карактера, спомен куће; Д3 – љетња позорница, сликарска колонија, мањи музеј, манифестација регионалног карактера, споменик од великог значаја, дом културе; Д4 – позориште, мјесни музеј, уређен археолошки локалитет; Д5 – традиционални масовни фестивали, археолошки парк.

Е – Саобраћај: Е1 – стајалиште на путу или прузи ван насеља; Е2 – стајалиште у мјесту; Е3 – мјесна аутобуска или жељезничка станица, ријечно присталиште или лука; Е4 – комбинована станица (аутобуска и жељезничка у оквиру истог објекта); Е5 – аеродром.

Теренско истраживање

Метода теренског истраживања је незаобилазан када је предмет истраживања простор гравитационе зоне Новог Сада, јер је увид у реалну ситуацију могуће добити искључиво на терену, техникама посматрања, анкете и интервјуа.

Техника посматрања

Посматрање као техника истраживања и прикупљања података кориштена је нарочито када је ријеч о појединим дијеловима Новог Сада, који су означени као туристички атрактивна и као подручја потенцијалних улагања из области туризма у смислу туристичког уређења простора. Ријеч је о Петроварадинској тврђави, Јодној бањи, Алмашком крају, Ужем градском језгру Новог Сада и Зони Дунав. Поменутом техником дошло се до података о постојећем стању уређености и опремљености посматраног простора, врсти и броју угоститељских и културно-историјских и рекреативних објеката. Детаљном анализом простора донешана су одређена рјешења могућег туристичког уређења, у смислу стварања

атрактивних туристичких зона на подручју града и формирања интегралног туристичког производа.

Поред тога, техника посматрања била је кориштена и приликом прикупљања података везаних за уређеност и опремљеност траса аутопута Е-70 и Е-75, што је подразумијевало попис свих објеката намијењених транзитном туризму, а ријеч је о различитим услужним садржајима, било да су у питању сервисни, било туристичко-угоститељски. Тако је 2009. године направљен детаљан попис бензинских станица, ресторана, продавница, кафића, ауто-сервиса, мотела и свих други пратећих садржаја који омогућују брзо, сигурно и комфортно транзитирање.

Техника анкетирања

Значајна техника теренског истраживања јесте и техника анкетног истраживања, којом се добијају примарни подаци о траженим питањима. Стога је посебно важно правилно дефинисање питања и правилно постављање анкетног упитника. За потребе ове докторске дисертације постављена су и спроведена два анкетна истраживања. Прво је било везано за истраживање квалитета туристичког боравка на подручју Новог Сада, а друго за истраживање туристичке покретљивости грађана Новог Сада унутар новосадске гравитационе зоне.

Анкетно истраживање у којем циљну групу представљају туристи који су посјетили град Нови Сад, спроведено је у новосадским угоститељским објектима за смјештај, како би били добијени релевантни подаци о квалитету туристичког боравка у овом граду, што је представљало и циљ овог анкетног истраживања. Узет је донекле стратификован узорак величине 200 испитаника, при чему је анкетирање обављено у неколико типова смјештајних угоститељских објеката, као што су хотели различитих категорија, туристички апартмани, хостели и пансиони, како би били обухваћене све старосне и интересне групе укључене у туристичка кретања Новог Сада, као рецептивног центра, на тај начин што је унапријед планиран одговарајући подзорак за сваку од група наведених објеката за смјештај. Величина подзорака је одређена на основу заступљености појединих угоститељских објеката за смјештај на територији Новог Сада, као и на основу одређености да буду заступљене све статусне, платежне и интересне групе, које се појављују као субјекти укључени у туристичка рецептивна кретања на простору, који представља предмет истраживања. Тако је 50% узорка предвиђено за смјештајне објекте типа хотела, 15% на туристичке апартмане, 20% на хостеле и 15% на пансионе. Ријеч је о слиједећим објектима:

- 1) хотели: Нови Сад, Парк, Дуга, Сајам, Војводина, Зенит и Римски
- 2) туристички апартмани: Бонаца
- 3) хостели: Подбара, Сова и Лазин хостел
- 4) пансиони: Бела лађа, Свети Георгије

Треба нагласити да се приликом састављања узорка, такође водило рачуна о броју домаћих и иностраних туриста, обзиром да је број иностраних туриста у посљедњих неколико година у порасту, услијед чега се однос туриста према поријеклу готово изједначио. Када је ријеч о полу испитаника, значајно је истаћи да је и тај сегмент био узет у обзир приликом одређивања квалитета узорка, гдје се на основу статистичких сазнања, као репер узимала релативна равноправност свјетског становништва према полу. Старост испитаника је такође представљала сегмент коме је поклоњена одређена пажња, у смислу да испитивана популација буде уденута у одговарајућу матрицу старосних група, те да водеће и

најзначајније старосне групе буду релативно равномјерно заступљене. Ако је упитником предвиђено постојање шест старосних разреда: до 18 година, од 19-26, од 27-35, од 36-55, од 56-75 и преко 76 година живота, онда свакако први и последњи старосни разред, нису нарочито значајни, па се стога повело рачуна да популација између 19. и 75. године живота буде равномјерно заступљена.

Прикупљање ове врсте примарних података обављено је током новембра и децембра 2010. године, те половине јануара мјесеца 2011. године. Како није било могуће оставити анкетни материјал особљу на рецепцији, које није хтјело преузимати одговорност за тај посао, туристи који су одсјели у овим објектима обично су дочекивани на рецепцији или у хотелском бару и на лицу мјеста били анкетирани.

Задаци овог анкетног истраживања били су утврдити:

- 1) Ко су туристи који посјећују Нови Сад
- 2) Сврху посјете
- 3) Примарни циљ путовања у смислу дестинације
- 4) Која мјеста туристи посјећују прије доласка и приликом одласка
- 5) Која локације и знаменитости у граду туристи обиђу током посјете
- 6) Која мјесте у дестинацијском региону посјете током боравка у граду

У том смислу анкетни упитник је садржао 15 питања и био подијељен у три дијела: Демографски, Општи и Посебни. Демографски дио се односио на личне податке испитаника и садржао је шест питања у вези: мјеста и државе пребивалишта, пола, старости, стеченог образовања, социјалног статуса и висине личних примања на мјесечном нивоу. Општи дио је био везан за квалитет и дјелимично квантитет туристичке посјете, при чему је обухватао пет питања, која су се односила на: врсту превозних средстава којима туристи долазе у Нови Сад, дужину боравка у граду, сврху посјете, облик туристичких кретања, ако је посјета туристичка, примарности дестинације на којој се тренутно налазе. Посебни дио обухвата четири питања и бавио се посјетом знаменитости унутар града и у његовом дестинацијском региону. Ријеч је о посјети прије мјеста прије доласка у Нови Сад, обиласку локација и знаменитости у самом граду, посјети мјеста у дестинацијском региону током боравка на дестинацији, те о обиласку мјеста након завршене посјете Новом Саду. Овдје треба истаћи да су питања била затвореног типа, са понуђеним одговорима, осим када је ријеч о питањима везаним за мјесто и државу пребивалишта, као и за мјеста која су посјећена прије и после боравка у Новом Саду.

Анкетно истраживање у којем циљ представља утврђивање туристичке покретљивости грађана Новог Сада унутар новосадске гравитационе зоне, усмјерено је на грађане Новог Сада као интересну групу. Истраживање је спроведено на јавним површинама у Новом Саду, отвореним и затвореним, а не на некој од дестинација нижег реда, како би били добијени релевантни подаци о туристичкој покретљивости грађана унутар гравитационе зоне. За анкетирање су искориштени угоститељски објекти на јавним површинама или клупе за сједење и одмор грађана. Ријеч је о јавним просторима на којима грађани Новог Сада проводе много слободног времена и на којима је промет грађана велик. Такви су:

- 1) Трг Слободе
- 2) Новосадски Кеј
- 3) Петроварадинска тврђава
- 4) Спортско-пословни центар СПЕНС
- 5) Змај Јовина улица

Да би резултати истраживања били валидни и у највећој мјери одговарали објективном стању у основном скупу, узет је стратификован узорак величине 362 испитаника, при чему се водило рачуна да фактори стратификације, којима је узорак и истраживање било дириговано буду у складу са посљедњим сложеним пописом становништва Републике Србије, односно његовим дијелом који се односи на град Нови Сад, а које је спроведено 2002. године. Фактори који су узети у обзир били су:

- 1) Полана структура
- 2) Старосна структура
- 3) Образовна структура
- 4) Активност/пасивност становништва

Када је ријеч о полу испитаника, значајно је истаћи да је и тај сегмент био узет у обзир приликом одређивања квалитета узорка, гдје се на основу статистичких сазнања, као репер узимала равномјерна заступљеност становништва Новог Сада према полу, односно 53% жена и 47% мушкараца. Оваква старосна структура је поштована и у оквиру других фактора, и критеријума које су они поствљали.

Старост испитаника је такође представљала сегмент коме је поклоњена одређена пажња, у смислу да испитивана популација буде уденута у одговарајућу матрицу старосних група, све старосне групе буду релативно равномјерно заступљене у односу на реално стање на терену. Упитником је предвиђено постојање шест старосних разреда, чији су распони усклађени са онима које је предвидјела методологија пописа становништва, како би било лакше израчунати потребан проценат испитаника по одређеној старосној групи, али и спровести анкетирање тако да буду добијени ваљани и употребљиви подаци. Тако је према попису становништва из 2002. године у Новом Саду живјело 17% становништва између 15-24 године живота, 17% између 25-34 година, 35% између 35-54, 24% између 55-74 године и 7% становништва преко 75 година живота.

Образовање је такође било детерминирајући фактор приликом прикупљања ове врсте података у смислу да је према поменутом попису становништва у Новом Саду живјело 26% грађана са завршеном основном школом, 54% са средњом, 7% са вишом и 13% са високом.

Важан фактор који је примјењен приликом прикупљања података јесте и структура становништва према стеченом статусу, која је према посљедњем попису била слиједећа: Ученика је било 6%, студената 16%, запослених 40%, незапослених 15%, док је пензионера било 23%.

Прикупљање ове врсте примарних података обављено је током септембра, новембра и децембра 2010. године, а задаци овог анкетног истраживања били су утврдити:

- 1) Да ли Новосађани путују унутар новосадске гравитационе зоне
- 2) Сврху посјете мјестима унутар новосадске гравитационе зоне
- 3) Ако туристички путују када се то дешава
- 4) Колико често туристички путују унутар новосадске гравитационе зоне
- 5) Начин организовања таквих путовања
- 6) Која мјесте у оквиру новосадске гравитационе зоне туристички посјећују

У том смислу анкетни упитник је садржао 13 питања и био подијељен у три дијела: Демографски, Општи и Посебни. Демографски дио се односио на личне податке испитаника и садржао је шест питања у вези: мјеста и државе пребивалишта, пола, старости, стеченог образовања, социјалног статуса и висине личних примања на мјесечном нивоу. Општи дио је

био везан за утврђивање туристичке покретљивости грађана Новог Сада унутар новосадске гравитационе зоне, при чему је обухватао шест питања, која су се односила на: учесталост туристичких путовања, учесталост путовања у границама новосадске гравитационе зоне, најчешћи разлог путовања у описаном простору, те вријеме и учесталост туристичког путовања унутар новосадске гравитационе зоне, као и на начин организовања и реализације таквог путовања. Посебни дио обухватао је једно питање и бавио се утврђивањем квантитета посјете појединим мјестима другог, трећег и четвртог реда унутар гравитационе зоне Новог Сада.

Техника интервјуа

Важан дио теренског истраживања односио се на испитивање рецептивне понуде туристичких агенција Новог Сада. Истраживање се састојало у обиласку локалних туристичких агенција и анализи њихове понуде. У том смислу, посјећене су 22 туристичке агенције и узети су узорци понуда оних агенција које се односе на гравитациону зону Новог Сада. Такође је вођен и разговор са шефовима туристичких агенција у вези са структуром туристичке понуде. Постављана су унапријед припремљена питања у вези структуре понуде, заступљености рецептивних аранжмана и активности тржишта на ту тему. Интервју је спроведен током новембра и децембра мјесеца 2010. године у Новом Саду.

Статистички метод

Статистички подаци сакупљени у првој фази, тзв. истраживања за столом, обрађени су различитим статистичким методама. Ријеч је прије свега о методу корелационе анализе, помоћу које се истражује јачина, односно интензитет квантитативног слагања посматраних појава. Другим ријечима, корелација представља повезаност посматраних појава, гдје се испитује постојање утицаја једне појаве на другу, односно утицај независне на зависну функцију. Показатељи линеарне односно Паерсонове корелације су: коефицијен детерминације, коефицијент недетерминације и коефицијент корелације (Стојковић, 2008).

Коефицијент линеарне детерминације

Коефицијент линеарне детерминације (r_{12}^2), уколико се помножи са 100, показује колико је процената укупног варијабилитета протумачено везом између промјенљивих X_1 и X_2 , односно колико процената зависно промјенљива X_1 зависи од независно промјенљиве X_2 , при чему је:

$$r_{12}^2 = 1 - \frac{\sigma_{1,2}^2}{\sigma_1^2},$$

гдје је $\sigma_{1,2}^2$ - стандардан грешка линеарне регресије, а

$$\sigma_1^2 = \frac{\sum_{i=1}^n x_{i1}^2}{n} - \bar{x}_1^2,$$

при чему је x_{ii}^2 - сума квадрата свих вриједности појаве X_1 , а \bar{x}_1^2 - квадрат средње вриједности X_1 . Вриједност овог коефицијента се налази у интервалу, $0 \leq r_{12}^2 \leq 1$, односно $0\% \leq r_{12}^2 \leq 100\%$, у ком случају између X_1 и X_2 постоји функционална зависност. Ако је $r_{12}^2 = 0$, између посматраних појава не постоји никаква зависност, а ако је $r_{12}^2 = 100\%$, онда између појава постоји функционална веза.

Коефицијент линеарне недетерминације

Ако се помножи са 100, коефицијент линеарне недетерминације (k_{12}^2) показује колико процената укупног варијабилитета није протумачено везом између промјенљивих X_1 и X_2 , односно колико процената зависно промјенљива X_1 зависи од других случајних утицаја и фактора, а не од независно промјенљиве X_2 , гдје је:

$$k_{12}^2 = 1 - r_{12}^2.$$

Коефицијент линеарне корелације

Коефицијент линеарне корелације (r_{12}) показује јачину, односно интензитет линеарне корелационе везе између промјенљивих X_1 и X_2 , гдје је:

$$r_{12} = \pm \sqrt{r_{12}^2}.$$

Вриједност овог коефицијента се налази у интервалу $-1 \leq r_{12} \leq 1$, када између посматраних појава постоји корелациона статистичка веза. Уколико је $r_{12} = 0$, између промјенљивих X_1 и X_2 не постоји никаква веза, док у другом случају, када је $r_{12} = \pm 1$, веза постоји и она је функционална. У статистичкој теорији и пракси постоји неколико степена јачине корелационе везе:

ако је $0 < |r_{12}| \leq 0.5$, корелациона веза је слаба,

ако је $0.5 < |r_{12}| \leq 0.7$, корелациона веза је значајна,

ако је $0.7 < |r_{12}| \leq 0.9$, корелациона веза је јака,

ако је $0.9 < |r_{12}| \leq 1$, корелациона веза је врло јака.

Остали методи

Поред наведених, у раду су кориштене и слиједеће методе: синтетичка, гдје се на основу постојеће секундарне грађе и података добијених теренским истраживањем, њиховом систематичном употребом долазило до конкретних закључака; компаративна, гдје су подаци из литературе били упоређивани са подацима добијеним на терену; критичка, када се

заузимао критички став према подацима из литературе и оним добијеним на терену или статистичком обрадом; картографска, гдје се на картама и плановима посматраног подручја приказивала дисперзија одређених појава; те дескриптивна, којом се покушао објаснити одређени резултат.

Дефинисање просторног обухвата истраживања

Када се говори о гравитационој Новог Сада, односно о његовом функционалном подручју углавном сви аутори који су се бавили овом проблематиком подразумевају, мање или више, исти простор. Наравно да постоје одређена одступања, која су последица другачијих схватања појединих аутора, али и времена у којима су доносили закључке о томе која се насеља налазе унутар гравитационе зоне Новог Сада, обзиром да је Нови Сад као град растао, чиме су се шириле и његове функције, али и његов привредни и друштвени утицај на простор који га окружује.

Ипак треба нагласити да су сви аутори Сагласни са тим да Гравитациону зону Новог Сада, поред градског подручја, чине и Бачки Петровац, Бачка Паланка, Врбас, Темерин, Србобран, Тител, Жабал, Бечеј, Сремски Карловци и Беочин (Ђурђев, Ђурчић, 1998). Поред тога, Букуров сматра да гравитационој зони припадају и Бач, Ириг и Ада (Букуров, 1970), док се Ђурић са Букуровим слаже у вези Бач и Ириг, али функционалном подручју додаје још Оцаке и Кулу (Ђурић, 1970). Гравитациону зону Новог Сада Илић допуњује само са Бачом (Илић, 1970), док Ђере укључује Инђију и Ириг (Ђере, 1984). Са друге стране, нешто новији документ Просторни план Републике Србије из 1996. године поред наведеног простора који сви аутори једнако третирају као гравитациону зону, под функционални обухват Новог Сада укључује Бач, Ириг, Инђију и Стару Пазову (Просторни План Републике Србије, 1996).

Међутим, проблематиком одређивања гравитационе зоне Новог Сада у најскорије вријеме се свеобухватно бавила Милка Бубало-Живковић, приликом израде докторске дисертације. При томе је ова ауторка, сагледавајући бројне односе и појаве које постоје на посматраном подручју издвојила три зоне утицаја Новог Сада као урбаног центра. Прва зона се односи на простор који захвата општина Нови Сад, што подразумева насеља попут Ветерника, Футога, Бегеча, Каћа, Будисаве, Ковиља, Ченеја, Кисача, Руменке, Степановићева, Петроварадина, Сремске Каменице, Лединаца и Новог Сада. Граница треће зоне обухвата Бачку Паланку, Бођане, Богојево, Сивац, Бачку Топола, Бачко Петрово Село, Нови Бечеј, Елемир, Зрењанин, Перлез, Стари Сланкамен, Стару Пазову, Руму, Јазак и Нештин. Граница друге гравитационе зоне се налази негдје између претходне двије, али то није од пресудног значаја за овај рад (Бубало-Живковић, Драгин и Ђерчан, 2009).

Приликом израде ове докторске дисертације биће кориштена управо претходно поменута граница тзв. треће гравитационе зоне Новог Сада. С тим у вези, за потребе израде дисертације узео се у обзир територије општина у цјелини, како би се лакше манипулисало статистичким подацима. Тако ће, у територијалном смислу, предмет истраживања бити слиједеће општине: Бачка Топола, Зрењанин, Нови Бечеј, Кула, Оцаци, Бач, Бачка Паланка, Бачки Петроцац, Беочин, Бечеј, Врбас, Жабал, Нови Сад, Србобран, Сремски Карловци, Темерин, Тител, Ириг, Инђија, Рума и Стара Пазова. У том смислу, у границама дефинисаном простору биће издвојено неколико атрактивних просторних цјелина, за које ће бити дат приједлог њиховог туристичког уређења, сматрајући да посједују потребан услов за развој неког облика туризма. Изузетак, када је ријеч о границама дефинисаног простора, биће начињен код утврђивања нивоа централитета, као и јачине туристичке међузависности на посматраном простору, обзиром да ће тада бити посматран, поред осталог и простор који гравитира аутопутевима Е-70 и Е-75, који не улазе у састав поменуте гравитационе зоне. Ријеч је о потезу Хоргош – Бачка Топола и Батровци – Пећинци, обзиром да се ради о најважнијим саобраћајним правцима који чине кичму сваке туристичке дестинације.

Размишљајући о гравитационој зони Новог Сада као о туристичкој дестинацији, са одређеним интеракцијама између субјеката унутар ње, а прије свега о односу примарне и секундарних дестинација, у западном дијелу посматраног простора, према претходно утврђеним критеријумима није се издвојило нити једно мјесто са карактеристикама секундарног центра, па је стога празнина те врсте преброђена проширивањем границе интересне зоне на општине Сомбор и Апатин.

Проблеми просторне организације и планирања туризма

У литератури се често налази на проблеме везане за просторну организацију и планирање туризма. Некада се више говорило о туристичкој регији и туристичкој регионализацији, а у новије вријеме актуелна је расправа о туристичкој дестинацији. При томе, треба рећи да је садржај расправа готово исти, јер се у оба случаја говорило о просторном обухвату, величини и структури наведених појмова. Слична ситуација је и када је ријеч о просторном планирању туризма и туристичком уређењу простора, па је у овом дијелу рада дат акценат на упознавање са наведеном проблематиком.

Туристичко-географска регионализација

Када се говори о туристичкој, односно туристичко-географској регији треба истаћи да је она појмовно, али и структурно заснована, прије свега на појму географске регије. У том смислу се може рећи да нема великих одступања и размимоилажења појединачних научника и научничких кругова у схватањима појма туристичко-географске регије. Заправо, колико је људи који расправљају о нечему, толико ће бити и различитих тумачења тога нечега, али би суштина макар приближно требала да буде иста. Када је у питању туристичка дестинација, јављају се знатна одступања у погледу просторног оквира који захвата једна дестинација, што је значајан концептуални и суштински проблем, док код туристичке регије нема несугласица тог реда величина. Мање више, цијела проблематика се своди на концепте физичког и функционалног, те питање структуре, односно састава или боље рећи елемената туристичке регије. Ипак, иако дјелује једноставно и без великих научних сукоба око суштине појма туристичко-географске регије, треба дати нека општа разматрања и појмовна одређења ове језичке синтагме.

Проблематиком дефинисања појма туристичко-географске регије бавили су се бројни домаћи научници, најчешће полазећи од општеприхваћене дефиниције географске регије, коју је дао Милорад Васовић (1971). Тако су, многи научници из области географије и економије, покушавајући да обједине и објасне односе и појаве везане за туризам и простор, као и све оно што се у том простору налази, дали своје виђење овог проблема и на основу претходних искуствених разматрања дефинисали туристичку регију (Прикрил, 1971), који акценат ставља на туристичке вриједности, без обзира на њихово поријекло, које својим квалитетом и квантитетом доминирају над осталим вриједностима, при чему туризам као дјелатност има највећи значај. Васовић и Јовичић (1974) додају кључну чињеницу, која се односи на то да је физиономија простора углавном посљедица те туристичке функције, што у суштинском смислу затвара велике полемике о овој проблематици. На исти начин су и неколико година касније размишљали Блажевић и Пепеонику (1979), па се може рећи да концепт којег су поставили Васовић и Јовичић постаје образац и основа за даља размишљања. Тако Плавша придодаје своје размишљање да су објекти, без обзира на њихово поријекло, у сталној узајамној вези, односно да непрекидно дјелују једни на друге, те да се као посљедица тога јављају сталне промјена међу њима (Плавша, 1997). Ова је веома значајна примједба са туристичко-географског становишта, која у многоме мијења перспективу посматрања туризма, јер у том међудејству објеката настају или нестају

туристичке атрактивности, што утиче на настајање, односно нестајање туристичко-географске регије. На крају и сама туристичка кретања учествују у тим промјенама, па се већ дуже вријеме у научним круговима говори о позитивним и негативним посљедицама туризма, односно о туризму као агенсу трансформације простора (Чомић, 2005, Јовичић, Ивановић 2007).

Расправљало се о туристичкој регији и у структурном смислу, у чему је Живадин Јовичић (1980) био међу првима. Он је сматрао да се туристичке регије не могу дефинисати преко једног критеријума, већ да се мора извршити анализа елемената, мотива и функција туризма. У том смислу Чомић и Пјевач (1997) конципирају туристичку регију као отворени просторни систем, у коме је туризам најзначајнија и обједињавајућа дјелатност, а структуре и процеси у њему су последице те дјелатности. Ови аутори као најважније процесе који се одвијају међу елементима структуре издвајају: кретање туристичких токова, боравак туриста и њихове разноврсне активности. Анализира туристичку регију у просторном систему као систем, чију статичку структуру чине тачке и чворишта (нодови), везе, мреже (спреге између чворишта) и површине (тијела система) Јовић (2006) наводи да током процеса трансформације долази и до паралелног и сталног прилагођавања регије и њене структуре потребама развоја туризма.

Када је ријеч о типовима туристичких регија не може се говорити о јединствено прихваћеној типологији, па је у том смислу веома тачна тврдња Ромелића и Ђуричића (1995) да је туристичка регија динамичан систем у сталном процесу развоја и извјесним физиономским промјенама, због чега је перманентно отворено питање туристичке регионализације у географском простору. Међутим, у зависности од потреба и примијењених критерија у пракси се примјењују различите типологије туристичких регија. Према доступној литератури домаћих аутора (Ж. Јовичић, М. Васовић, С. Станковић, Ј. Динић, М. Радовић, С. Николић) за наше потребе можемо прихватити типологију према мотивској физиономији, према степену развоја и према функцији. Исти аутори издвајају и факторе којима поткрепљују такву типологију. Подјеле туристичких регија засноване на очигледним факторима, какви су, на примјер: степен развоја, величина, атрактивни фактори или функционална хомогеност, коју су изнијели Јовичић и Васовић нису предмет интелектуалног сукоба различитих аутора, што значи да су сви, када је ријеч о наведеним факторима диференцијације, углавном сложни. Ипак, поједини аутори попут Николића, Чомића и Динића, сваки у склопу своје теорије, издвајају читаве дијапазоне аспеката, који служе као алати за издвајање и разликовање географских простора којима је туризам заједнички именилац.

Туристичка дестинација

Када се говори о туристичкој дестинацији треба рећи да она има, као и сам појам туризма, прилично комплексно значење, те да као појава зависи од веома широког дијапазона фактора и да у многоструко утиче на правац свеопштег развоја простора, али и друштва уопште. Према најопштијем схватању, туристичка дестинација се може описати као онај простор који својим природним и антропогеним ресурсима привлачи велики број туриста. Већина аутора се слаже са оваквом констатацијом, али оно око чега настају проблеми јесте дефинисање просторног оквира туристичке дестинације, односно величине територије коју она обухвата. Дакле, проблем је у томе што поједини аутори сматрају да се под дестинацијом могу подразумевати и појединачни туристичко-угоститељски објекти, као што је хотел, док други тврде да је дестинација знатно шири просторни комплекс са

регионалним, државним или чак знатно ширим својствима. Из наведених разлога, потребно је сагледати мишљење већег броја аутора о схватању појма туристичке дестинације и заузети критички став о томе.

Холвеј је заговорник интегралног концепта појмовног одређења туристичке дестинације, па се много не удубљује у ову проблематику, односно просторни оквир не сматра посебно важним када је појам дестинације у питању. Он једноставно наводи да дестинација може бити мјесто за одмор или пословни центар који туристи посјећују и гдје бо р ве, затим једна о биаст или земља у о њвиру ко је о ни путују, али и бр о дза кружно путовање који посјећује неколико лука (Holloway, 1989). У том смислу, јер се по његовом схватању, под туристичком дестинацијом може подразумевјевати сваки циљ путовања, без обзира на његово хијерархијско мјесто у простору. Гун наиме, иде у крајност друге врсте. Он дефинише дестинацију као комплекс различитих рекреативних и друштвених садржаја, који се налазе на једном локалитету (Gunn, 1994). Говорећи о проблему дефинисања просторног оквира туристичке дестинације, треба поменути и Лавса, који недаје јасно дефинисану просторну димензију појма туристичке дестинације, него наводи да туристичка дестинација конкретно представља локацију, тј. простор у којем се сусрећу туристички производ и потрошачи циљне тржишне групе (Laws, 1995).

Домаћи аутори, такође имају изграђено схватање о овом појму. Тако, сматрајући да један овако комплексан појам захтијева и нешто садржајнију и комплетнију дефиницију, Огњен Бакић наводи да се под туристичком дестинацијом подразумијева мање или више заокружена географска цјелина која располаже атрактивним, рецептивним и комуникативним факторима, то јест свим оним природним, друштвеним, антропогеним, културно-историјским, саобраћајним и претпоставкама за смјештај, исхрану, одмор и рекреацију, као и забаву туриста, што уствари представља изграђену и заокружену туристичку понуду (Бакић, 2002). У том смислу треба рећи да се и Снежана Штетић у свом дјелу Туристичка географија, такође определијелила за сличну или исту дефиницију (Штетић, 2003). Са друге стране, Јовичић и Ивановић, ткође износе своје схватање овог појма и дефинишу дестинацију као различит тип просторних цјелина у којима се одвија туристички промет, најчешће локалног и регионалног, али и националног, па чак и континенталног карактера (Јовичић, Ивановић, 2006). Ова два аутора, по угледу на Холвеја, такође бјеже од просторног одређења појма туристичке дестинације, како би задовољили најшири дијапазон схватања о овом проблему.

Свјетска туристичка организација се знатно одлучније поставила према овом проблему, узимајући у обзир најшире могуће мишљење већине научне јавности из области туризма. Тако је »локална туристичка дестинација« дефинисана као физички простор, који укључује туристичке производе, као што су неопходне услуге, атракције и туристички ресурси. Она има физичке и административне границе, дефинисаног управљача, као и слике и перцепције њене тржишне конкурентности. Локална дестинација укључује различите интересне групе (стејкхолдере), а често и локалну заједницу. Локалне дестинације представљају кључну тачку у пружању туристичких производа и имплементацији туристичке политике (WTO, 2002).

Коментаришући став Свјетске туристичке организације Боб МцКерцхер и Алан Лев истичу да је дефиниција прилично интелигентна и веома дескриптивна, али да ипак обезбјеђује увид у то шта јесте, односно шта није туристичка дестинација. Они такође сматрају да је садржај овог радног оквира био да концептуализује и истакне у први план локални ентитет, који може да укључује градове, варошице и простор око њих, односно мање регионалне цјелине. Тако по њима, ова дефиниција, са једне стране, искључује одмаралишне комплексе, без обзира на њихову величину, а са друге стране покрајине,

републике, државе и мултинационалне агломерације. Прихватајући сугестије WTO, аутори Heath и Wall (1992), разматрајући проблематику управљања туристичким областима, праве разлику између регија, са једне стране и дестинација, са друге стране, које превасходно третирају као просторне јединице за развој туризма на локалном, односно општинском нивоу.

Треба напоменути да законодавство Републике Србије најновијим Законом о туризму усвојеним 2009. године, веома кратко и врло јасно дефинише туристичку дестинацију као одредиште туристичког путовања, које својом опремљеношћу омогућава прихват и боравак туриста (Закон о туризму, 2009). Ова дефиниција, када је ријеч о формулацији просторног обруча дестинације није прецизна, али њен садржај и смисао посредно упућују на закључак да се ради о класичном туристичком мјесту. У том смислу и законодавац се сврстао на страну научне јавности, која сматра да је просторни оквир на коме је заснована туристичка дестинација, уствари туристичко мјесто са својом цјелокупном понудом, било да је ријеч о природним или антропогеним мотивима, односно атракцијама и инфраструктури која омогућава туристички боравак и испуњење, односно задовољење интегралне туристичке потребе.

Када се говори о елементима, који чине туристичку дестинацију, треба рећи да различити аутори имају различита тумачења и ставове о томе, који су то саставни елементи туристичке дестинације, који су неопходни за њено функционисање. Већина аутора се, ипак слаже да се ради о комбинацији различитих материјалних и нематеријалних елемената, односно природних и друштвених елемената, који заједно чине интегрални туристички производ. Управо је такав заокружен и формиран производ основа на бази које туристи задовољавају своје културне, рекреативне или комбиноване потребе. Ипак, теоретичари се труде да направе некакву теоријску подјелу ових елемената, што је на крају и разумљиво, јер уколико се жели управљати развоје туризма на дестинацији, односно развојем цјелокупне дестинације, неопходно је познавати све њене саставне дијелове, као процесе и односе који међу њима настају и произилазе из њих. У том смислу теорија даје уопштене подјеле елемената на примарне и секундарне, фиксне и варијабилне, изворне и изведене или неке друге сличне (Јовичић, 1980). Овај аутор издваја атрактивне, функционалне, материјалне и организационе елементе, док Бакић, ослањајући се на овај концепт издваја атрактивна, рецептивна и комуникативна фактора, при чему, међу њима нема суштинске, већ само терминолошке разлике.

Као што је претходно напоменуто, изузев ових функционалистичких подјела елемената туристичке дестинације, постоји већи број подјела заснованих на својству елемената, што се најчешће односи на то да ли је елемент сталан и непромјењив или је лако подложен промјенама различите врсте. Међу ауторима који су елементе туристичких дестинација сагледавала на овакав начин су Крипендорф (1982), Laws (1995), Сеса (1983) и Добрица Јовичић (2002).

Kripendorf (1982) разликује изворне и изведене елементе туристичких дестинација, док Laws (1995) разликује примарним и секундарним. У оба случаја, ријеч је о подјели заснованој на истим принципима, гдје изворни, односно примарни елементи укључују климу, рељеф, пејзаж, еколошке особености, културну баштину, традиционалну архитектуру. Са друге стране, изведени, тј. секундарни елементи дестинације се односе на капацитете и садржаје који су специјално намијењени туристима, као што су хотели, ресторани и други смјештајно-угоститељски објекти, саобраћај, забавно-рекреативни садржаји, укључујући и активности које су на располагању туристима. Добрица Јовичић прихвата свеприсутнији начин сагледавања проблема елемената туристичке дестинације, преузимајући наметнути концепт подјеле елемената туристичке дестинације на основу њихових својстава. У том

смислу и он разликује фиксне и варијабилне елементе. Фиксни елементи су они који се не могу мијењати или се тек дугорочно мијењају. Са друге стране постоје и варијабилни елементи туристичке дестинације, који обухватају туристичке робе и улагања рада потребног за одговарајуће повезивање тих роба и њихово пласирање на тржиште, који се могу мијењати, а то омогућује да употребне туристичке вриједности дестинације добијају прометну виједност и валоризују се на тржишту (Јовичић, 2002). Сводећи функционалистичку подјелу елемената туристичке дестинације, коју је дао Живадин Јовичић на ниво њиховог својства, доћићемо до закључка да су атрактивни и материјални елементи имају фиксно својство, а функционални и организациони варијабилног. Ипак, још једна подјела коју је дао Сеса је у игри. Он полази од претпоставке интегралног туристичког производа, као и чињенице да он укључује туристичке ресурсе, комуналну инфраструктуру, рецептивне смјештајне капацитете, забавне и спортске садржаје и туристичке рецептивне услуге.

Просторно планирање у туризму и планирање туризма

Већина аутора која се бави овом проблематиком своја разматрања темељи на истим или веома сличним стајалиштима, али када треба дефинисати фазе и поступке у процесу просторног планирања туризма, ипак долази до мање или веће неусаглашености и какофоније. Овакву појаву је у великој мјери могуће објаснити чињеницом да више људи један исти догађај објашњава на више различитих начина, при чему треба нагласити да су обично узроци и крајње посљедице код свих посматрача ипак једнаке. Овакво гледиште нема утемељење у случају да је ријеч о припадницима различитих интересних и међусобно супротстављених група, услијед чега долази до намјерне субјективизације виђеног и потом свјесног искривљавања стварног догађаја приликом његове интерпретације, а у функцији остваривања личних или интереса одређене групе, окупљене око заједничке идеје или свијести о припадности некоме или нечему. Овдје ипак треба нагласити да таквих интересних размимоилажења у научним круговима нема, и да су одређене разлике уколико се јаве, углавном посљедица научног сагледавања проблема са жељом да се он дефинише, па потом и отклони на најбољи могући начин.

Када је ријеч о просторном планирању у туризму и за потребе туриста, треба узети у обзир да су од самог почетка посматрања туризма кроз призму просторног планирања постојала, готово јасно подијељена два концепта. Први приступ је тзв. физички, који се заснива на детаљној анализи простора, односно његовој инвентаризацији и анализи ресурса, као и планирању нових просторних садржаја за потребе туризма. Овај приступ је, често оскудјевао у информацијама везаним за тржиште, односно понуду и потражњу, маркетинг активности и политику цијена. У том смислу, такве информације су се, ако су у опште и постојале, сводиле на процјену глобалне тражње. Представник тог концепта био је Planquea (1960), који је трагао за суштинским, просторно-географским, а мање економским концептима просторног планирања туризма, чији се модел просторног планирања туризма састоји из неколико, сукцесивно повезаних фаза, које се искључиво односе на географски простор и његово планирање за потребе туризма. Сличног мишљења је и Прикрил (1972), који предлаже модел просторног планирања туризма, чији садржај готово у потпуности одговара активностима просторног планирања у ужем смислу те ријечи, гдје су једноставност и логичност овог концепта његова најбоља страна.

Размишљања Wahaba (1973) иду у правцу диференцирања просторног планирања у туризму и општег планирања туризма као привредне дјелатности, која у сваком случају има

несумњив и неоспоран просторни карактер. Разматрајући однос између планирања у туризму и просторног планирања туризма, поменути научник истиче мишљење према коме просторно планирање у туризму сачињава дио укупног плана развоја туризма, који са своје стране треба да буде интегрални дио националног плана економског и друштвеног развоја једне земље. Дакле, стављајући с правом просторно планирање туризма у функцију његовог свеукупног планског развоја на одређеној територији, он још сматра да просторни план развоја у туризму треба да има такве циљеве, чије дејство је директно усмјерене ка ефективном и ефикасном кориштењу територије и свих расположивих ресурса на посматраној територији, а у функцији остварења кохерентног и системског туристичког раста и развоја, оног и онаквог, у квалитативном и квантитативном смислу, какав је претходно предвиђен и прихваћен у општем плану развоја туризма. Ипак, могла би се дати мања замјерка на неколико посљедњих ставки на листи, који се односе на организацију туристичких структура, истраживање тржишта, планирање маркетинга, као и усавршавање кадрова. У том смислу, претходно дата листа активности везаних за просторно планирање је проширена активностима из дијапазона општег планирања развоја туризма.

Неоспорно, слично географско размишљање среће се и код наредног аутора Vergniolu (1977), који потпуно изоставља економске аспекте планирања, сматрајући их сувишним за сам чин просторног планирања као такав, јер такви подаци морају бити познати на основу претходних анализа и истраживања, које се спроводи у оквиру општег плана развоја туризма. Са друге стране, помало је зачуђујућа и чињеница да недостаје и корак који подразумијева инвентаризацију просотра, која се обично јавља као први корак у сету активности просторног планирања. Ово се можда може оправдати на тај начин што је у овом случај аутор дао концепт који се односи на „гринфилд“ инвестицију, па се према томе подразумијева да претходне инфраструктуре није ни било. Ипак, дода ли му се овај нехотице испуштени корак, акциони план просторног планирања туризма, како га је замислио овај аутор могао би се сматрати комплетним.

Са друге стране, постоји тзв. економски приступ, у коме су тржишне информације знатно присутније и гдје се врши сучељавање потенцијала понуде и тражње, како би се утврдиле могуће алтернативне политике и њихова изводљивост, а у значајној мјери занемарује просторни аспект просторног планирања туризма. Најзначајнији представник ове струје просторног планирања туризма јесте британски географ Робинсон (1976), који је сматрао да процес просторног планирања у туризму обухвата пет фаза, од којих је само прва директно везана за процес просторног планирања туризма, а све остале представљају принципе општег планирања развоја туристичке дјелатности.

Сагледавајући ситуацију у теорији и пракси аутори Baud-Vovi и Lavson (1977), управо истичу постојање два приступа у процесу просторног планирања туризма и из тих разлога предлажу сопствени трећи тзв. ПАСОЛП приступ, који представља комбинацију претходних приступа. Увидјевши одређене недостатке просторног и економског концепта, аутори предлажу модел, који се заснива на појмовима туристичког производа и имица туристичке дестинације.

Нешто слично, само неколико година раније, учинио је Gunn (1974), чини се без неких великих претензија да помири двије супротстављене струје. Како било, он даје веома добар и прихватљив слијед активности које треба предузети у оквиру просторног планирања у туризму, које су као скуп радњи независне од процеса општег планирања туризма, чије активности му претходе или слиједе. Тако, његова листа има десет сукцесивних фаза, од којих друга, шеста и осма ипак припадају скупу маркетиншких активности.

Baud-Vovu (1980, 1982) је касније на, својим ранијим искуствима, елаборирао неколико својих концепата и принципа планирања туризма, истичући интегрисано

планирање, које се удаљава од традиционалних техника планирања. Под интегрисањем он подразумева да планирање туризма буде интегрисано у државне политике, физичко окружење и повезане секторе економије, у јавни буџет и међународно тржиште туризма, као и у структуру туристичке индустрије.

Надаље, Taylor (1980) као важну фазу процеса планирања туризма у региону, истиче преклапање понуде са потребама и жељама туристичког тржишта, што указује на његово залагање за значајније укључивање економских фаза и поступака у процес просторног планирања туризма.

Позивајући се на неке од претходне модела процеса просторног планирања у туризму, Чомић (1988) покушава да пронађе и усвоји све оно око чега се, у највећој мјери, сви аутори слажу, желећи да на тај начин направи један општеприхватљив модел, ослобођен беспотребних појединости и детаљисања, којима су поједини аутори склони. То дакле доводи до закључка да ипак постоји велики степен сагласности око неких нужних фаза и поступака процеса просторног планирања туризма, што значи да би уз критички осврт на претходно понуђене кораке синтезног модела просторног планирања туризма, било могуће доћи до онога што просторно планирање стварно јесте, тј. до његових најбитнијих елемената.

Међутим, крајем 20. вијека проблематика и сагледавање поступака просторног планирања се своде, углавном на нижи ниво, обично туристичке дестинације, задржавајући као актуалну подјелу на оне са више просторних и оне са више економских фаза у процесу планирања. Тако Gunn (1982) наставља са доминантним заступањем просторно-географских аспеката у просторном планирању туризма, закључујући да је неопходна нова методологија за идентификовање зона дестинација у оквиру читаве државе. Увид у просторне аспекте планирања туризма, такође је изнео Fagence (1991) и на тај начин дао референтни оквир, који би могао да обезбиједи алат другим просторним планерима, када је просторно планирање туризма у питању.

Све друге и новије теорије процеса просторног планирања туризма, ипак стављају у први план економске критеријуме и показатеље, док се просторни аспекти и анализе изгледа подразумевају, па се тако може сматрати да се враћамо оном старом питању да ли просторно планирање туризма треба да буде као сегмент, потпуно одвојено од друштвеног плана развоја туризма неке територијалне јединице.

Тако приручник за планирање туризма на дестинацији којег износи Blank (1989) наводи потребу да неколико агенција, организација и појединаца остварује своје улоге у планирању, што није спорно, али се његов концепт састоји искључиво од оних општих фаза развоја туризма, док су просторни аспекти готово занемарени. Слично размишљају Koth и сарадници (1991), када нуде такав приступ планирању туристичке дестинације, који само у свом уводном дијелу има неких карактеристика просторног концепта, док се 80% концепта односи на економске показатеље, које треба испитати и на основу њих планирати даље акције. Weaver (1991), дијели исто стајалиште, па тако суштину његовог концепта чине сагледавање и опис друштвеног, политичког, физичког и економског развоја, прогнозе и трендови будућег развоја, постављање циљева, мада је структура самог концепта више географска и традиционална, гдје се помињу алтернативни планови, њихов одабир, имплементације и евалуација.

И најновије публикације и радови на почетку 21. вијека углавном су засноване на претходним размишљењима и стајалиштима, гдје постоји доминација економских над просторним фазама у процесу просторног планирања туризма (Hall, 2008; Gunn, Var, 2002).

Туристичко уређење простора

На основу објашњења и веза изнијетих у претходном поглављу може се рећи да би туристичко уређење простора требало бити главни фактор, односно смијерница развоја сваког мјеста које претендује да буде туристичко, као и сваког туристичког мјеста које тежи да задржи постојеће и привуче нове туристе. Недвосмислена је његова улога у разрјешавању туристичке потребе планирањем структурних објеката који омогућују туристима да троше претходно акумулирани капитал и слободно вријеме. Ипак, потребно је дефинисати једну овакву дјелатност или дисциплину, од које, како смо видјели у многоме зависи развој туризма на нивоу једног туристичког мјеста или пак цијеле туристичке дестинације, односно туристичке регије.

Када је ријеч о туристичком уређењу простора треба истаћи да се ради о врло комплексном појму, при чему је као таквом било веома мало говора у домаћој и страниј научној литератури. Уствари, ради се о томе да је синтагма „туристичко уређење простора“ некарактеристична и да се, поготово у иностраној литератури, такав појмовни склоп нигдје не среће. У истину, наведена синтагма и јесте продукт домаће научне мисли, коју је међу првима употребио Ђорђе Чомић у свом дјелу под називом „Туристичка географија“ (Чомић, Пјевач, 1997). На тај начин, овај појмовни склоп улази у домаћу употребу, са тим што је до данас остало до краја не дефинисано шта се под њим подразумева. Говорећи о неуобичајености поменуте синтагме, треба споменути и термине, који су прије и послје, како у домаћој, тако и у страниј литератури били у употреби и који независно егзистирају у научним круговима. Ријеч је, прије свега, о термину „просторно планирање туризма“, који је чврсто утемељен, како у домаћој тако и у страниј литератури (Чомић, 1988; Wahab, 1973; Robinson, 1976; Gunn, 1974; Baud-Bovy, Lawson, 1977; Prikriil, 1972; Planque, 1960; Vergniolu, 1977; Ћомић, 1984; Јовичић, Ивановић, 2006; Чомић, 2005). Дакле, овај широко распрострањени термин јасно је дефинисан, јер је проистекао из опште праксе просторног планирања, која је само прилагођена специфичностима туризма као просторно-економске дјелатности односно појаве. Тако, исти аутори говоре о фазама просторног планирања у туризму, наводећи фазу по фазу и објашњавајући садржај сваке од њих. Чомић чак расправља о разликама у појмовима планирања у туризму и просторног планирања у туризму, при чему прави врло јасну разлику између два претходно наведена појма, на тај начин што њихов садржај критички посматра и при томе функционално раздваја, сагледавајући суштину на којој су засновани. У случају просторног планирања туризма то је простор, док је у случају планирања туризма у основи економски систем. Готово иста проблематика се јавља у случају појмова просторног планирања туризма и туристичког уређења простора, чега многи аутори нису свјесни, па праве значајну грешку поистовјећујући ова два појма. У том смислу, туристичко уређење простора је функционални дио просторног планирања туризма, односно једна од фаза у просторном планирању, али и активност која слиједи послје писања, расправе и усвајања плана.

Ако пренебрегнемо термилошке неусаглашености и кренемо да се бавимо суштином, односно садржајем појма туристичког уређења простора, онда би уопштено могли поћи од тврдње Мариноског, који каже да туризам има велику улогу и значај на афирмацију природних вриједности, при чему туристичку физиономију све више добијају и географски елементи културног наслијеђа и стваралаштва у простору (Мариноски, 1998, Томка, 1998). На претходну тврдњу, надовезије се мишљење да је стварање поменуте туристичке физиономије последица туристичког уређења простора као специфичног вида бављења простором, што произилази из његове намијене (Кицошев и други, 2006).

Једну од првих дефиниција, које се уклапају у оквир туристичког уређења простора дао је Пиха. Тако, овај аутор сматра да је то свјесна и планска активност, која има за циљ избор оптималног састава објеката и опреме у датом простору на основу спроведене валоризације, а у функцији претходно утврђених обима тражње, понтецијала понуде и социо-економских циљева друштва (Пиха, 1982). У том смислу, туристичким уређењем се максимизирају позитивни, а минимизирају негативни ефекти у простору, чиме се повећава и његова атрактивност. Трансформација простора је последица и чињенице да туристи желе пун комфор приликом боравка на одређеном подручју (Чомић, 2005). Чомић даље износи своју дефиницију, сублимирајући до тада речено и уводећи неке нове идеје. Тако, он каже да туристичко уређење простора представља дјелатност или скуп активности усмјерених на опремање простора намијењеног туристима, свом оном инфраструктуром и супраструктуром која ће допринијети разријешењу њихових културних и рекреативних потреба, нагомиланих током недеља живота и рада у мјесту сталног боравка (Чомић, 1984).

Исти аутор даље подробно објашњава суштину туристичког уређења простора. Он дакле каже да овај појам подразумијева начин којим се различити туристички објекти и опрема, смјештају на претходно утврђене локације, а које су оптималне, како за инвеститоре, тако и за будуће кориснике услуга које ти објекти пружају. На тај начин, туристичко уређење и опремање простора треба да омогући оптималне услове за одвијање одређених туристичких процеса приликом задовољавања основних туристичких потреба, чиме се омогућује боља експлоатација туристичких ресурса (Чомић и Пјевач, 1997). Са овим се слаже и претходна констатација Каранфиловског, који констатује да поред осталог, туристичко уређење простора доприноси побољшању естетског изгледа локалитета и његове функционалности и остварује директни и индиректни утицај на цјелокупну привреду (Karafilovski, 1977).

Када су у питању опрема, односно објекти којим се простор третира, треба рећи да су ту аутори синхронизовани у својим размишљањима. У том смислу, сва набројана опрема је иста, само је питање у ком контексту се користи. Тако, зависно од функције, туристичка опрема, односно елементи дестинације се могу сврстати у неколико категорија: објекти за смјештај и исхрану, опрема за спорт и рекреацију и комунална инфраструктура (Jović, Popović, 2006; Јовичић, 2002; Томка, 1998; Laws, 1995; Коен, 1984; Kripendorf, 1982; WTO, 1980; Baud-Bovy, 1967).

Каквом ће се опремом и објектима снабдјети одређени простор, зависи од карактеристика и намјене простора, облика туризма, као и врсте и броја туриста. Планирање опреме и објеката у простору намијењених туризму подразумијева јасну предидејенос када су у питању активности које ће се одвијати у датом простору. Туристичка опрема се може смјестити у различите средине, какве су море, планине, бање, културно-историјски објекти или споменици природе. Уколико је атрактивност простора заснована на природним или културно-историјским вриједностима, утолико се тај простор мора знатно пажљивије опремати новим туристичким објектима и опремом. Нови објекти не смију да засијене основне објекте који су мотив доласка туриста, с тим што се то односи на њихову архитектонску и естетску вриједност, а не на њихов садржај, стандард, комфор и функционалност (Чомић, 2005). Другим ријечима, све што је функционално не мора бити и лијепо, као и обрнуто, али треба тежити да се ова два сегмента доведу у што бољи склад и сразмјер (Гарача, 2005). Тако, туристичка опрема може бити разврстана у двије основне категорије. Прва се односи на опрему која је заједничка свим врстама туристичких мјеста, која задовољава опште туристичке потребе и обезбјеђује основну техничку инфраструктуру неопходну за функционисање простора намијењеног туризму. Друга категорија туристичке опреме се односи на опрему која се налази на посебним локалитетима и користи ресурсе

одређеног мјеста и околине за постизање специфичних рекреационих циљева који карактеришу природу мјеста, као што су обалска подручја, планине, рурална и бањска мјеста (Baud-Vovу и Lawson, 1977).

Очигледно је да су објекти у простору ти који се распоређују, уклапају, планирају и туристички уређују, како би чинили јединствену цјелину, како међусобно, тако и са претходно затеченим простором, било да је он природног или антропогеног поријекла. У сваком случају, они заједно морају репрезентовати туристичку понуду, односно средство за остварење туристичке потрошње и мултиплицирање економских ефеката од туризма. Овдје се ипак, мора поставити питање које ће скренути пажњу са објеката плански размјештених у простору, а који дају тако важну и препознатљиву физиономију једном туристичком мјесту. Питање се односи на субјекте који опслужују те објекте туристичких структура, који пружају услуге туристима и који су најнепосредније одговорни за разрјешење туристичке потребе. Ријеч је о људима који представљају душу сваког туристичком мјеста, који су месо на скелету туристичких објеката и структура плански изграђених, уређених и пореданих у простору, тако да чине смислену и функционалну цјелину. Мисли се дакле, на кадровску поставку једног туристичког мјеста, на људе без којих нити једно туристичко мјесто не би могло обављати своју примарну функцију, јер би дошло до прекида у ланцу међузависности основних категорија туризма. То се односи, прије свега, на потрошњу при задовољавању било којег сегмента туристичке потребе, гдје би апстраховањем кадрова или боље рећи стручних кадрова на услужним, производним и управљачким позицијама туристи остали препуштени сами себи и сопственим снагама, које су дошли да рехабилитују и акумулирају за повратак свакодневном животу и раду у матичном мјесту њиховог боравка. Другим ријечима, основна парадигма туристичких кретања би на овај начин потпуно изостала, а разлог туристичког путовања би био доведен до апсурда.

Ако би се вратили на дефинисање појам туристичко уређење простора, можемо размотирати и дефиницију коју даје Чомић и која туристичко уређење простора третира као свјесну и планску активност која има за циљ избор одговарајућег оптималног састава у датом простору на основу конструкције просторних модела, а у функцији претходно утврђених обима тражње, понтенцијала понуде и социо-економских циљева друштва. На основу изложеног може се констатовати да туристичко уређење простора представља:

- антипод стихијском уређењу простора, тј. негацију непланског
- избор одговарајуће опреме и кадрова
- тражење оптималног размјештаја у датом простору

Чомић се овдје бавио филозофијом типологије и облика туристичког простора и конструкцијом просторних модела, на основу које је дао једну функционалистичку дефиницију, изван које су остали субјекти и разлози самог туристичког уређења простора. Стога на основу свих претходних анализа, разматрања и тражења узрочно-пољедичних веза између туристичког уређења простора, туризма и основних категорија туристичког феномена покушаћемо дати једну свеобухватну дефиницију туристичког уређења простора:

Туристичко уређење простора је планска и свјесна дјелатност представљена скупом различитих привредних и непривредних активности, усмјерених на планирање, стварање, управљање и уређење оптималног простора испуњеног инфраструктурним и супраструктурним објектима, услугама и кадровима намијењених туристима и разрјешавању њихове туристичке потребе, а на основу претходно утврђених обима тражње, понтенцијала понуде, социо-економских циљева друштва и локалне заједнице (Гарача и сарадници, 2010).

Другим ријечима, тежња туристичког уређења простора је да се планирањем максимизирају позитивни ефекти у простору, да се негативни минимизирају, при чему се трансформација простора дешава под утицајем чињенице да туристи желе пун комфор приликом путовања и боравка на одређеном подручју. Из тог разлога је неопходно да туристички дјелатници и надлежни са више инстанце схвате да је туризму неопходно ставити на располагање низ објеката инфра и супраструктуре, чије ће планирање и уређење бити предмет туристичког уређења простора.

Туристичко уређење простора мора бити то које ће водити и усмјеравати не само простор, него и туризам у том простору. Оно мора бити гранични и упозоравајући фактор развоја туризма, јер када говоримо о туристичком уређењу простора морамо имати у виду да се ради о облику управљања над простором, али и људима у том простору, па слободно можемо рећи да је овдје ријеч о класичном примјеру менаџмента туристичке дестинације.

Концепти и модели регионалног развоја туризма

Поред општих расправа о проблемима просторне организације и планирања туризма, посебан биће начињен посебан осврт на истраживања која су усмјерена на правце и modele регионалног развоја туризма, као кључ успјешног развоја туризма на ширем друштвеном плану. Поставке и модели који су у тим радовима објашњени, а овдје као концепти представљени, узети су као основни образац за рад на овој дисертацији

Концепт централног туристичког мјеста

Концепт централног туристичког мјеста, као центра туристичких активности унутар неке регије, произилази из учења која се базирају на појму тзв. поларизоване туристичке регије. Као што је напоменуто приликом разматрања теоретских поставки, везаних за поларизоване туристичке регије, унутар просторног обухвата такве туристичке регије, подједнак значај немају сва туристичка мјеста, јер међу њима постоје значајне разлике, које се очитују у туристичкој атрактивности, величини, броју лежаја, промету туриста, опремљености, понуди услуга и роба, као и свих других сегмената везаних за туризам. Управо се из тог разлога унутар већине туристичких регија јавља одређена хијерархизација туристичких мјеста, која уствари представља њихово рангирање према квантитету и квалитету туристичких функција које посједују. Изражавајући се „језиком нодова“, можемо рећи да је овдје ријеч о туристичким нодовима вишег и нижег ранга. Тако се на самом врху хијерархијског ланца налази централно туристичко мјесто, главни пол развоја туристичке регије, односно једноставније речено туристички центар (Чомић, 1988). Концепт централног туристичког мјеста произашао је из Кристалерове регионално-географске теорије централних мјеста. Према овом аутору, основна функција централног мјеста јесте снабдијевање околног подручја, односно нодова нижег ранга, различитим врстама роба и услуга. Ако се ово размишљање примјени на туризам, то би значило да је централно туристичко мјесто туристички центар на највишем хијерархијском нивоу, који располаже највећим бројем туристичких функција и услуга у регији, и који цијелу туристичку регију и све туристе у регији опслужује тим функцијама, робама и услугама. У том смислу, сваки туристички центар има доминантну улогу у туристичкој регији, па тако и над одређеним бројем туристичких мјеста, насеља и других нодова нижег ранга. У зависности од величине и значаја туристичке регије, централна туристичка мјеста се разликују према двије основне категорије. Ријеч је о броју и врстама централних функција са једне, и величини гравитационе зоне са друге стране. Тако туристички центри вишег реда имају већи број функција и веће гравитационо подручја од њима хијерархијски нижих нодова, садржећи при том све функције туристичких мјеста нижег реда, што између њих ствара хијерархијски однос. Полазећи од претходно реченог, централна туристичка мјеста располажу услужним дјелатностима, не само за задовољавање потреба сопствених туриста, оних који имају смјештај на њиховом подручју, већ и туриста из околних нодова, који се налазе у њиховој гравитационој зони. Према томе, да би једна туристичка регија функционисала, она мора посједовати једно или више централних туристичких мјеста, која су хијерархијски надређена осталим туристичким мјестима и насељима. Осим по величини, туристички центри се од

осталих туристичких мјеста издвајају према броју лежаја и сједишта у угоститељским објектима, већем промету туриста, атрактивним туристичким ресурсима, бољој саобраћајној повезаности, већем броју становника и уопште већем броју свих комуналних и јавних функција. Уз то, туристички центар остварује највећу потрошњу, па су према њему усмјерени робни токови из пољопривредног и производног залеђа, због чега се из њега врши дистрибуција појединих роба, ка осталим туристичким мјестима и насељима. Како је већ напоменуто, туристичка регија обично има, не један, него више туристичких центара, који имају различит значај, када је у питању задовољавање потреба туриста из других мјеста, што такође омогућује и њихово рангирање према степену централитета. Осим што апсорбују велики број туриста из сопствене гравитационе зоне, који покушавају да разријеше одређене туристичке потребе, туристички центри су исходишта многих кретања, јер емитују одређени број туриста према хијерархијски нижим мјестима у својој гравитационој зони. Ради се о туристима који из централног туристичког мјеста одалзе на полудневне, дневне или вишедневне излете, до мањих атрактивнијих туристичких мјеста, насеља и других нодов, при чему мотив за онаква кретања у супротном правцу, од центра ка мањим мјестима, није у тражењу неких функција и услуга, које туристи не могу да нађу у централном туристичком мјесту, већ у жељи да се виде и упознају и друга атрактивна мјеста унутар регије. У том смислу, туристички центри имају највећу емитивну и рецептивну функцију унутар туристичке регије. Наиме, последице подробен теоретских поставки и објашњења јавља се проблем начина утврђивања централног туристичког мјеста, односно нивоа централитета. Када је ријеч о пракси, најчешће се комбинују квалитативне и квантитативне методе утврђивања централитета туристичког мјеста. Квалитативни метод треба да идентификује различите нивое квалитета услуга и функција које централна туристичка мјеста посједују и да на тај начин изврши рангирање према нивоу централитета. Дакле, логично би било да су услуге и функције вишег квалитета заступљене у туристичким центрима вишег степена централитета и обрнуто. Овдје се не смије упасти у замку, па постојање и мање квалитетних услуга и функција у центрима највишег степена централитета, сматрати нерезонским и несразмјерним рангу који центар посједује, јер је претходно јасно дефинисан хијерархијски однос нодова вишиег и нижег ранга, гдје боље рангирани нодови посједују све функције и услуге слабије рангираних. У том смислу, када се посматра квалитативна функција неког центра, од значаја је, поред осталих, идентификовати постојање функције највишег квалитета и то узети као репер приликом утврђивања степена централитета неког од туристичких центара. У вези с тим, приказан је и хипотетички модел за утврђивање централитета туристичког мјеста помоћу квалитативних обиљежја. Модел је тако постављен да постоји пет нивоа централитета, према којима се рангирају одређене туристичке функције и услуге, које су заступљене у туристичком центру, као што су смјештај, исхрана, спорт и рекреација, култура и забава, саобраћајна инфраструктура, трговина или нека друга функција која представља значано туристичко обиљежје туристичког центра. Центар који сакупи највише бодова по свакој посматраној функцији, тај центар има највећи степен централитета.

Табела број 1. Модел утврђивања централног туристичког мјеста помоћу квалитативних обиљежја.

Функције центра	Нивои централитета					
	I	II	III	IV	V	N
A	A1	A2	A3	A4	A5	An
B	B1	B2	B3	B4	B5	Bn
C	C1	C2	C3	C4	C5	Cn
D	D1	D2	D3	D4	D5	Dn
X	X1	X2	X3	X4	X5	Xn

гдје је:

А – функција смјештаја: А1 – камп; А2 – пансион; А3 – хотел треће категорије; А4 – хотел друге категорије; А5 – хотел прве категорије.

В – функција исхране: В1 – гостионица; В2 – кафана; В3 – експрес ресторан; В4 – класичан ресторан; В5 – специјализовани ресторан.

С – спортско-рекреативне функције: СЦ1 – трим стаза; С2 – куглана билијар; С3 – спортски терени за мале спортове; С4 – терен за голф или стазе за јахање; С5 – спортско-рекреативни центар са базеном.

Д – културно-забавне функције: Д1 – биоскоп; Д2- забавни садржаји у хотелима и ресторанима; Д3 – позоришне представе; Д4 – концерти; Д5 – фестивали.

Уколико говоримо о квантитативним показатељима централитета најзначајнији су оно који изражавају број централних функција, број становника запослених у туризму и пратећим дјелатностима, број туриста из окружења који задовољавају дио својих потреба у централном туристичком мјесту, или фреквенција путовања у централно туристичко мјесто. Поједини аутори су развили различите моделе за одређивање централног туристичког мјеста, односно степена централитета, међутим када је ријеч о методама за његово утврђивање, оне су још потпуно неразвијене и ослањају се на неке опште методе у овој области. Тако је њиховим прилагођавањем могуће добити формуле за квантитативно утврђивање централног туристичког мјеста. Прва метода се заснива се на Кристалеровом методу, који полази од претпоставке да установе које учествују у размијени добара и обављају услуга морају имати контакте са великим бројем корисника, а тај контакт се успоставља телефоном. Тако је телефонске прикључке употребио као критеријум централитета. То је учинио по слиједећој формули:

$$Зз = Тз - Ез \times Тг/Ег, \text{ гдје је}$$

Зз – централно мјесто; Тз – број телефонских прикључака у мјесту; Ез – број становника у мјесту; Тг – број телефона у околном простору; Ег – број становника околног простора (Чомић, 1988).

Аналогно овој формули, за одређивање централитета туристичког мјеста могуће је користити и слиједећу формулу, гдје се као параметри могу користити број лежаја или сједишта у угоститељским објектима, број туриста, број полазака аутобуса са мјесне станице и број путника, или неки други параметар својствен туризму као дјелатности, односно туристичком центру као рецептивном регионалном фактору.

$$Цц = Рц - Тц \times Рц/Тр, \text{ гдје је}$$

Цц – централитет туристичког мјеста; Рц – капацитет угоститељских објеката у мјесту (број угоститељских сједишта); Тц – број туриста (лежаја) у мјесту; Рр – капацитет угоститељских објеката (број сједишта) у регији; Тр – број туриста (лежаја) у туристичкој регији (Чомић, 1988).

Наведена формула се заснива на логичном становишту да централна туристичка мјеста природно морају имати већи број мјеста у угоститељским објектима, како би били у

стању да разријеше основну људску потребу за јелом и пићем, присутну код свх туриста, који долазе из других мјеста да задовоље неку од својих културних или рекреативних потреба. При томе се рачуна да ће сваки придошли туриста у току свог полудневног, дневног, вечерњег или ноћног боравка морати макар једном нешто да поједе или попије у неком од угоститељских објеката.

Наредна метода одређивања степена централитета на основу квантитативних показатеља заснива се на мјерењу укупне дневне флукуације туриста у једном туристичком мјесту, што би конкретно значило мјерење броја улазака и излазака туриста у свим туристичким мјестима у регији. Овдје се полази се од претпоставке да централно мјесто биљежи највећи број улаз и излаза туриста. Као што је претходно објашњено, са једне стране улазе туристи из околних туристичких мјеста и осталих насеља нижег хијерархијског ранга да би задовољили своје потребе за услугама и функцијама вишег квалитета, а са друге стране, туристи из централног туристичког мјеста одлазе на излете и краћа кружна путовања до других мијеста унутар регије и послије се враћају у њега. Полазећи од ове претпоставке, централна туристичка мјеста морају имати већи број улазака и излазака туриста од свих осталих мјеста нижег централног хијерархијског ранга.

У туристичке нодове нижег хијерархијског ранга могу се сврстати следећи нодови: туристичка мјеста (више мјеста гравитира центру који туристима пружа услуге којима они не располажу); туристичка насеља и комплекси (више насеља и комплекса гравитира ка једном туристичком мјесту); туристички објекти (изоловани хотели, мотели, ресторани и сл, који гравитирају оближњим нодовима вишег реда); туристичке тачке (минимално опремљен туристички ресурс). Већина аутора се не бави неком посебном типологијом и хијерархијом туристичких нодова. Васовић на примјер, сматра да је туристички центар или мјесто најмања просторна јединица, док Бачаваров сматра да је туристички објекат најмања просторна јединица. Николић разликује туристички пункт, као најмању просторну јединицу, туристички локалитет, као развијено насеље или групу насеља и туристички центар, који обухвата више локалитета.

Концепт регионалног развоја туризма

Јасно је да се туристичка дестинација развија на одређеном простору и у одређено вријеме, те да посредно и непосредно утиче на обликовање тог простора, како физиономски преко различитих објеката туристичке инфраструктуре и супраструктура и присуства већег броја туриста, тако и по функцији, гдје мјесто поред постојећих добија и туристичку функцију, која може бити доминантна или пак једина функција (Јовичић, 1980).

Међутим, развој туризма на дестинацији може дјеловати на простор, односно на људе у том простору психолошки, утичући на мијењање свијести локалног становништва о туристима и туризму уопште. Дакле, то је један дуготрајан процес, који се одвија паралелно са развојем туристичке дестинације и туризма на њој, те се најбоље може објаснити кроз приказ фазног развоја туристичке дестинације и простора око ње.

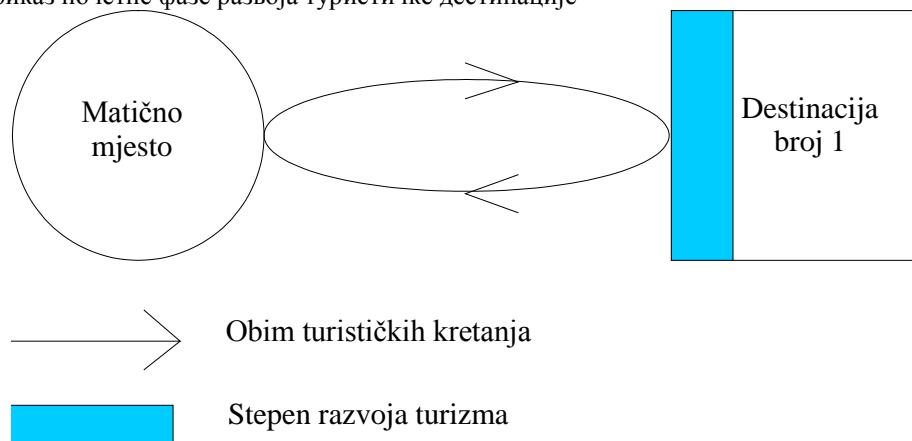
Када говоримо о регионалним аспектима туристичког уређења простора, у смислу развоја туризма, управо је битан утицај који тај развој има на простор око дестинације, јер је утицај на саму дестинацију потпуно јасна и логична ствар. Овдје се прије свега жели истаћи како развој и улагање у једно туристичко мјесто позитивно утиче на ширење идеје туризма на већем подручју, на који начин настаје низ туристичких центара или дестинација, међусобно повезаних мање или више у својеврсну туристичку регију.

Тако, из неафирмисаних туристичких дестинација, односно туристичких мјеста, која посјећују пионири туристичког развоја, настају прави драгуљи елитног, а затим и највећи бисери масовног туризма. Али како су у суштини, природни и друштвени потенцијали ширег подручја ти који представљају најчешћи фактор привлачности, а не неко појединачно мјесто или локалитет, то се пионири, односно туристи истраживачи, стално селе од мјеста до мјеста, чим се претходно мјесто почне туристички развијати и уређивати за пријем и боравак већег броја масовних туриста. То је концепт на коме се заснивао настанак и развој свих великих туристичких регија, попут Азурне обале (Ница, Кан, Сан Тропе), Француских Алпа (Гренобл, Сен Жерве ле Контамин, Шамони) или Лигурије (Имperiја, Сан Ремо, Савона, Албена, Ла Специја).

Овакав концепт развоја, као што се да примијетити резултата позитивним развојем цјелокупног региона, који се напослијетку на основу развијене рецептивне базе туристичких мјеста и инфраструктуре која између њих постоји, конституише као туристичка регија од посебног значаја, на којој се, у мањој или већој мјери, заснива развој туризма једне земље. Управо регионални карактер оваквог концепта туристичког развоја, базиран на туристичком уређењу простора, представља модус есперанди регионалног развоја туризма неког подручја.

У том смислу, слиједи сликовит теоријски приказ развоја туристичког мјеста као појединачне туристичке дестинације, од неразвијене, коју посјећују љубитељи природе, мира и тишине жељни истраживања, до потпуно развијеног туристичког центра са масовном туристичком посјетом, гдје цијели простор тако туристички уређен да у потпуности стоји туристима на располагању. Паралелно биће дат приказ регионалног развоја туризма на неком замишљеном простору, и разматран фазни утицај развоја примарне дестинације на регионални развој туризма, кроз појаву и развој секундарних туристичких дестинација у њеном окружењу.

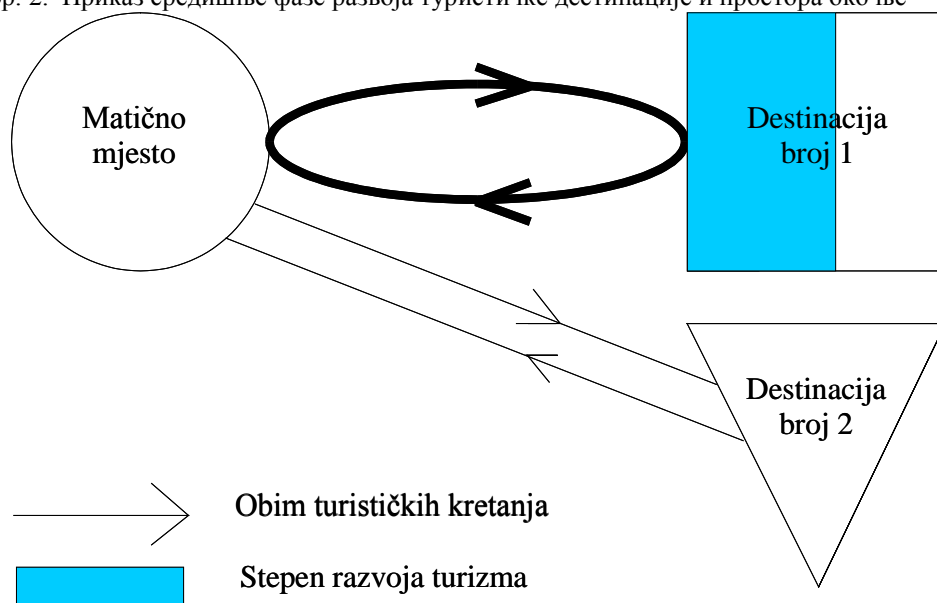
Шема бр. 1. Приказ почетне фазе развоја туристичке дестинације



Из постављене шеме број 1 може се видјети да је дестинација број 1 тек откривена од мањег броја "туриста истраживача", те стога не постоји значајнији утицај туризма и туриста на ову дестинацију у било ком погледу. Простор ове дестинације није туристички уређен, нити на прави начин приведен туристичкој намјени, па зато нема ни значајније туристичке посјете. Таква ситуација се пак, брзо мијења, јер све већи број туриста опчињених природним љепотама будуће туристичке дестинације, настоји да је посјети.

Како се "туристи истраживачи" задовољни враћају у мјесто сталног боравка, почињу значајнија туристичка кретања према дестинацији број 1. И док на почетку развоја туризма не постоји скоро никакав утицај ове дјелатности на простор, то се он са сваком сљедећом фазом повећава, а слободно се може рећи мултиплицира (Бакић, 2002).

Шема бр. 2. Приказ средишње фазе развоја туристичке дестинације и простора око ње



Слиједје значајнија материјална улагања у путну и комуналну инфраструктуру. Дакле, граде се путеви, доводи електрична енергија, гради се водовод, уводи канализација и разводи телефонска мрежа. Почињу улагања и у хотелску инфраструктуру и туристичку супраструктуру. Ничу први хотели, граде се апартманска насеља и радничка одмаралишта. Граде се и терени за спорт и рекреацију, на који начин се жели привући што већи број туриста и задовољити њихова рекреативна потреба. Ипак, ово није стадијум потпуног туристичког развоја.

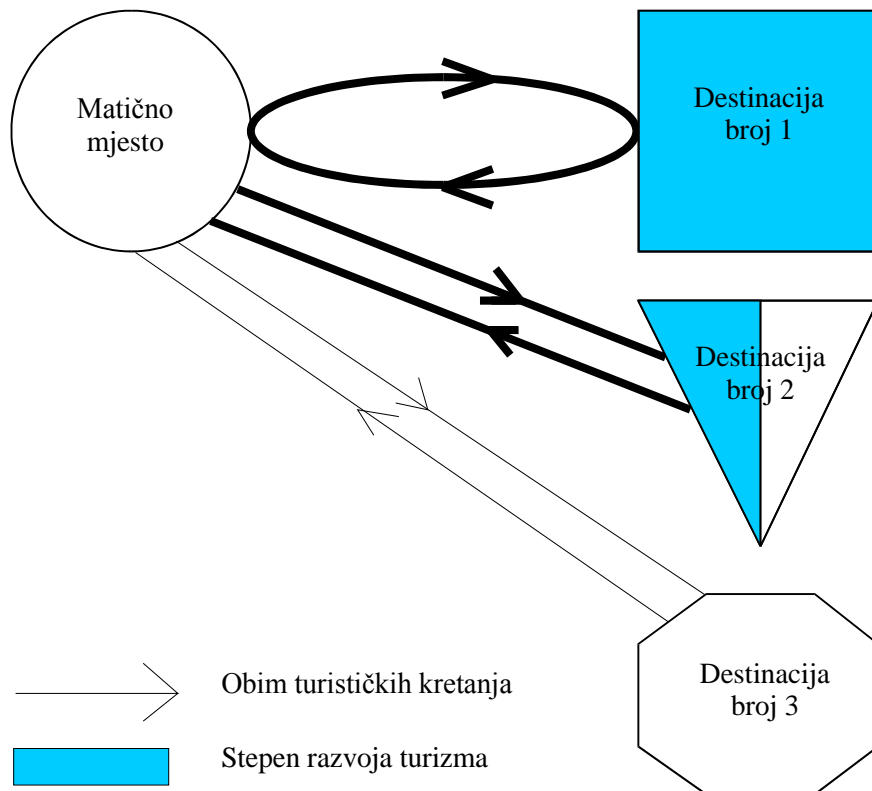
На основу шеме број 2 може се закључити да је дестинација број 1 на пола пута свога развоја, а да су туристички токови између ње и матичног мјеста боравка туриста прилично интензивирани. Развој туризма у примарној дестинацији полако почиње утицати на откривање и појаву нових потенцијалних туристичких мјеста.

Такав је случај са дестинацијом број 2, која је готово потпуно туристички неразвијена и практично непозната ширим туристичким круговима. Дестинација број 2 је на почетку свог туристичког развоја, гдје базу туристичке понуде чине рецептива и услуге локалног становништва, па су у том смислу први први туристи мање захтјевни гости, прекаљени истраживачи и љубитељи природе и традиције. Дестинација број 1, и даље привлачи велики број инвеститора из области хотелијерства, ресторатерства као и личних и занатских услуга. Улаже се дакле, у изградњу инфраструктуре и супраструктуре, те се формира простор повећане атрактивности, антропогеног поријекла, што утиче и на пораст броја туриста који долазе на ову дестинацију. Дестинација постаје све више урбанизована, те они који желе нешто ново и посве природно одлазе на дестинацију број 2 (Бакић, 2002).

У наредном периоду улагања у дестинацију број 1 достижу свој максимум. Туристичко уређење простора доведено је до савршенства и у једном таквом простору не постоји било шта што би једном савременом туристи недостајало. У том смислу ова дестинација очекује највећу посјећеност и највећи прилив ефективног новчаних средстава од продаје туристичких добара и услуга. Сав вишак новца преостао од враћања кредита, исплата накнада радницима и подмирења трошкова комуналних услуга и набавке робе биће усмјерени ка новим улагањима у туризму, али не на простору туристичке дестинације број 1, него на неразвијени простор дестинације означене бријем 2. Тако ће развој примарне

туристичке дестинације поново позитивно утицати на регионални развој туризма једног подручја, кроз појаву нових дестинација.

Шема бр. 3. Приказ завршне фазе развоја туристичке дестинације и простора око ње



Из наведене шеме број 3 уочава се даљи развој простора у функцији туризма. Очигледно је да се дестинација број 1 потпуно развила и ту је овладао масовни туризам, што упућује на чињеницу да је простор дестинације потпуно физиономски и функционално измијењен. То код локалног становништва изазива различита осјећања према туризму и туристима, зависно од тога да ли имају користи од ове, за њих нове дјелатности, као и од тога у којој мјери им је нарушен претходни начин живота и рада. Континуирани развој туризма и стално повећавање броја туриста у једном региону доводи до нових улагања у туристичку инфраструктуру, па се под таквим склопом околности јавља нова, потпуно непозната и туристички неуређена дестинација број 3, која је самом својом појавом на туристичкој сцени себи загарантовала туристички развој.

Дакле, више је него јасан утицај туризма на развој дестинације, дестинације на развој околног географског простора, али и повратни утицај туризма у једној дестинацији на развој туризма у другој дестинацији, односно регији у цјелини. Представљене туристичке дестинације се надопуњују и представљају конкуренцију једна другој. Најчешће се ради о односу примарне и секундарне дестинације, јер се секундарна дестинација обично налази у контрактивној зони примарне. Глобално посматрано ти односи представљају мултиполарне дестинације, које су веома важне, јер одражавају изглед и слику једне земље на иностраном туристичком тржишту. Више оваквих мултиполарних дестинација за једну туристичку регију или земљу значи бољи имиџ и далеко већи туристички промет и приход од туризма.

Обрасци туристичких кретања на дестинацији

Концепт образаца кретања на дестинацији проистекао је из рада два америчка научника Alana Lewa и Voba McKerchera, под називом: »Modeling tourist movements – A local destination analysis«, односно у преводу: »Моделовање туристичких кретања – Анализа на нивоу локалне дестинације«. Циљ овог рада био је да истражи неке од концептуалних изазова и схватање образаца унутардестинацијског кретања туриста, да сумира главне утицаје на кретања туриста и да моделира основне просторне форме тих кретања. Добијена сазнања о обрасцима кретања могу бити кориштена као основа за емпиријске студије кретања туриста, који могу довести до практичне примјене када је планирање дестинације у питању. Схватање чињенице како се туристи крећу у простору и времену, као и фактора који утичу на таква кретања, има важне импликације за инфраструктуру и развој јавног превоза, развој производа, планирање дестинације и планирање нових атракција, исто толико колико и управљање социјалним, просторним и културним утицајима туризма.

Сврха овог рада је била да допринесе развоју локалне туристичке дестинације генерално, идентификацијом фактора који утичу на моделе међудестинацијских кретања туриста и да моделује опсег резултујућих образаца кретања. Модели су били развијени дедуктивно на основу истраживања о томе како утичући фактори, који су претходно идентификовани у моделовању урбаног транспорта и на основу литературе, могу утицати на кретање у локалној дестинацији. Примјена истраживања у овој области може бити значајна, посебно за дестинације које су високо зависне од туризма и које за туристе обезбјеђују велику број возила и пјешачких тура. Сазнања о међудестинацијским кретањима могу имати веома велики утицај, прије свега на планирање транспорта, планирање и развој дестинације и туристички менаџмент у опште.

Када је планирање транспорта у питању онда треба рећи да сазнање о томе шта туристи преферирају и познавање њихових дневних кретања, као и познавање фактора који утична на оваква кретања, може помоћи организаторима транспорта да туристима што ефикасније изађу у сусрет, као и да боље координирају путовање са локалним током саобраћаја. Информације о кретању, такође могу бити кориштене за идентификацију сужења у протоку саобраћаја и непотребних баријера, од мјеста смјештаја до атракције или друге дестинације. Исто тако, поменути подаци могу користити за планирање нових линија јавног транспорта или пројектовање потпуно нових саобраћајница. Знајући шта туристи преферирају, те које путеве и дестинације највише похађају, може бити кориштено за боље дефинисање постојећих атракција, планирање нових и реорганизовање старих. Сазнање о актуелним рутама може бити кориштена да би се дефинисале границе дистрикта и нодова, исто као и њихових најпрометнијих капија. Ове информације могу бити кориштене за развој нових атракција и производа дуж уобичајених рута. Сазнања о дистриктима/нодовима може такође бити кориштено за стварање позитивне слике о дестинацији. (Lew, 1991). Познавање времена и простора најфреквентнијих рута и најпосјећенијих дестинација, може бити кориштено да се дефинишу временски периоди и локације које премашују свој капацитет и које имају потенцијални узрок негативних социјалних, просторних или културних утицаја, што лежи у домену менаџмента туристичке дестинације.

Обрасци маршрута на дестинацији

Дестинација и туристичке карактеристике истакнуте у табели 1 обликују стазу којом се туристи крећу. Геометрија ових покрета може бити моделована у двије димензије: просторну и линеарну. Просторни модели једноставно одсликавају утицај и схватање

одстојања и посредних могућности, док линеарни модели одсликавају географију мјеста. Са изузетком путовања без кретања на простору дестинације (Т1), сваки тип који туриста обнаша, има и просторне и линеарне карактеристике. Полазна тачка обе димензије је локација смјештаја (хотел, мотел, хостел, одмаралиште, камп, викендица).

Просторни модели

Идентификована је група просторних модела, који приказују варијетете у дистанцама, које туристи прелазе од мјеста на коме су смјештени. Релативна дистанца кретања је приказана круговима који се концентрично шире око тачке у којој се налази смјештајна јединица туритсе. Ови кругови, обрасци отпочињу са веома ограниченим кретањем, а завршавају се са потпуно неограниченим кретањем унутар дестинације. Карактеристике дестинације, као што је релативна удаљеност смјештаја, атракција, као и доступност и удобност транспорта обликоваће на тренутну просторну форму и истинску удаљеност у датој дестинацији. Већина варијетерта које се јављају у оквиру четири типа просторних модела базирана је на разликама у карактеристикама туриста.

Тип Т1: Без покрета

Неки туристи никада не изађу изван објекта у коме су смјештени. Ова ситуација је највише уобичајена за allinclusive одмаралишне дестинације, које нуде широк спектар активности, услуга и погодности тако обликованих да задрже туристе унутар куће за све вријеме трајања аранжбана.

Шема бр. 4. Модел у коме нема кретања

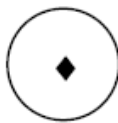


Типично, неки обрасци кретања или његовог недостатка, посматрани су у великим одмаралишним комплексима. Овакви обрасци без кретања ван објекта одсједања, такође могу бити посматрани у двије друге ситуације. Оне се јављају у случају транзитног ноћења, гдје туристи допућују директно до смјештајне јединице у доласку и напусте напусте дестинацију без обиласка. Неки се, пак осјећају превише уплашено да би напустили смјештајну јединицу или су савјетовани да ненапуштају објекат из сигурносних разлога. Debbage (1991) претпоставља да туристи показују психоцентричну карактеристику можда више јер несклони да напуштају безбиједност хотела. У висококриминалним предграђима и градовима, хотелско особље ће често савјетовати туристе да не напуштају објекат без узимања предузимања мјера опреза.

Тип Т2: Кретање угодне ограничености

Образац удобно базираних путовања је типичан за посјете атракцијама или учешћу у активностима у непосредној близини смјештајног објекта. Овај тип одражава екстремни облик кратке дистанце, гдје склоност туриста или њихова могућност да изађу изван објекта дубље унутар дестинације значајно ограничена.

Шема бр. 5. Модел кретања угодне ограничености

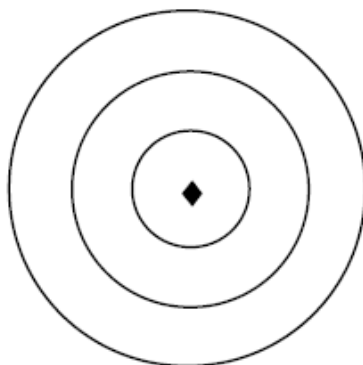


Овај облик понашања разматран у случају пословних путника, чија су лична задовољства ограничена пословним обавезама и који свако слободно вријеме користе да шопингују или посјете атракцију у непосредној близини хотела. Такође, слична ограничења у времену видљива су и код транзитних туриста.

Тип Т3: Концентрично истраживање

Образац понашања означен као концентрично истраживање одражава покрете туриста који су несигурни и могуће застрашени дестинацијом. Овај модел изражава културни шок или психоцентричне карактеристике туриста, њихов страх од могуће пљачке, па су посјете таквих туриста ограничене на простор хотела или на обилазак уз пратњу водича. Како овакви туристи постају боље упознати са дестинацијом, њихове способности да савладају њихов нови простор расу и они даље унутар дестинације. Тако, овај стил може бити повезан са постепеним ширењем једног просторног мјехура сапунице и његовим растућим способностима да конзумира дестинацију на сопствени начин.

Шема бр. 6. Модел кретања означен као концентрично истраживање



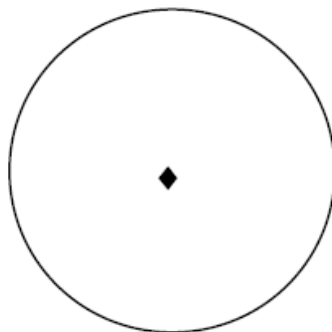
Концентрични обрасци могу бити много комплекснији у односу на једноставне кругове. Круг може бити мултинодалан, са безбједном зоном ограниченом смјештајним објектом и мањим бројем постојећих атракција. Кретање са безбједностим појасом или балоном углавном је ограничено на пјешачење, вожњу властитим колима и специјализованим туристичким транспортом, док истраживања иза сигурносне зоне, поред осталог укључују и јавни транспорт.

Тип Т4: Неограничено широки дестинацијски покрети

За туристе који имају висок степен информисаности о дестинацији, од који је већина приликом прве посјете била вођена од стране водича, читав простор може бити схваћен као подједнако доступан за посјету. Али чак и ако дистанца може утицати на понашање туристе, овдје ипак наће бити разлике у поимању дистанце у односу на локалне становнике. Овј

нарочито алоцирајући тип могао би такође, показати ово понашање кроз неимања склоности да преузме ризик, него брзо користи локалне облике транспорта. Како било, обично је то данашњи туриста (Cohen, 1979), који се вјероватно осјећа неограничености унутар територије дестинације. У овом случају, када су туристи потпуно слободни и било чиме ограничени, приликом посјете дестинације користе се сви облици транспортних средстава.

Шема бр. 7. Модел неограниченог кретања



Модели линеарних кретања

Обрасци линеарних кретања идентификовани су код неколико аутора, који су испитивали интердестинацијске обрасце. Flogenfeld (1999), Lue, Crompton and Fesenamier (1993), Mings and McHugh (1992) и Opperman (1995) заједно су идентификовали 26 таквих образаца. Аутори овог рада, ипак су се определијелили за нешто мањи број модела линеарног кретања идентификујући три основна типа линеарних модела кретања (П1, П2 и П3, Слика 2). Образац од тачке до тачке (П1) прати исту стазу идући од смјештајног објекта и натраг. Кружни образац (П2) генерално прати различите путеве идући од смјештајног објекта и натраг. Трећа категорија (П3) садржи комплекс различитих комбинација кретања од тачке до тачке и кружних образаца. Ови модели линеарних кретања одсликавају геометрију туристичких кретања идући од тачке њиховог смјештаја. Они поједностављују стварне обрасце кретања који су обликовани географијом дестинације. Даље, модели линеарних кретања су независни од просторне дистанце, па могу бити изведени са било којим обликом транспорта и могу бити упоређени у комбинацији са различитим типовима просторних модела (Слика 2), са изузетком обрасца Т1, коме кретање није својствено. Различити модели линеарног кретања се међусобно не искључују, тако да туристи могу испољавати комбинацију линеарних образаца кретања током трајања њихове посјете. Како било, генерално се може рећи да избор лаганијег транспорта и пораст слободног времена, алокацијско понашање и познавање дестинације резултираће линеарним образцем кретања који више нагиње типу П2 и П3.

Тип П1а: Од тачке до тачке

Овај образац кретања је највјероватније један од два најчешћа типа. Он укључује једно или више путовања директно до жељеног одредишта, послије чега слиједи повратак до смјештајног објекта. При томе се не праве никаква значајна успутна заустављања и никаква скретања са углавном директне руте путовања. Овај образац максимизира вријеме проведено на одредишту, користећи најефикаснију саобраћајну руту.

Шема бр. 8. Тип кретања „Од тачке до тачке“

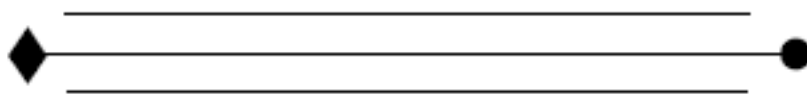


Број посебних путовања од смјештаја до атракције предузетих током боравка на дестинацији зависи од дужине боравка, просторне организације дестинације, присуства или одсуства нодова неке скуповске (кластерске) атракције, мобилности туриста и доступних облика транспорта. Вишеструка појединачна путовања од тачке до тачке могао би бити резултат централне позиције објекта за смјештај на простору дестинације. Овај тип обрасца биће више распрострањен у дестинацијама са посебним, али компактним атракцијским нодовима или са изолованим примарним атракцијама, као што су тематски паркови, терени за голф или спортски комплекси. Користећи возила јавног саобраћаја туристи су вјероватно више обавезани на овај тип понашања, него туристи са сопственим превозом, па је зато њихово путовање мање комплексно од кружног.

Тип П1б: Понављање од тачке до тачке

Овај модел представља екстремну варијанту транзитног кретања од објекта смјештаја до атракције, гдје туристи путују небројено много пута до истог одредишта током трајања њиховог боравка. Овај образац може бити виђен, као примјер, када су у питању вишеструке посјете скијалиштима, шопинг и забавним комплексима, или локалном тематском парку. Овај образац понашања може такође, бити уобичајен у сличним дестинацијама које имају једну доминантну атракцију, као што је плажа.

Шема бр. 9. Тип кретања „Понављање кретања од тачке до тачке“



Тип П1ц: Успутна посјета од тачке до тачке

Овај образац је јединствен за туристичко путовање кроз дестинацију. У овом случају, једна или више атракција бивају посјећене током пристизања у дестинацију и приласка објекту смјештаја. Наредног дана, туриста напушта дестинацију користећи други пут, заустављајући се код једне или више успутних атракција. Овај образац је више уобичајен за кратка, једнодневна заустављања на секундарним или успутним дестинацијама. Заустављања су базирана на потребама или ограничена на локацију атракције лоциране на или поред главне саобраћајнице. Овај образац је разматран код туриста са сопственим возилима у регионалним аустралијским дестинацијама (McKercher, 2001), а такође је била описана од стране Gunn-а (1972) у Тексасу.

Шема бр. 10. Тип кретања „Успутна посјета од тачке до тачке“



Тип П2а: Кружна петља и Тип П2б: Стабљика и латица

Ови типови кретања почињу од тачке смјештаја и укључују посјету једне или више атракција у оквиру кружног обрасца. У зависности од распореда посјећених атракција и постојеће транспортне мреже, ово може бити најефикасније временски и дистанцијски образац кретања. Овај модел је најчешће кориштен од стране локалних организатора тура, па чак и независни туристи често користе овај образац. Примарна разлика између типова кружне петље и стабљике и латице као образаца кретања јесте географска дистрибуција дестинацијског транспортног система, смјештаја и атракција. Једна форма кружне петље може бити објашњена као »сакупљач слика«, што се односи на туристе чији је примарни циљ да виде најважнија мјеста и атракције на дестинацији (Urry, 1990), а касније се упуштају у обилазак унутрашњости дестинације. Као последица таквог понашања туриста, овај образац кретања је највјероватније био упакован (урачунат) у туристичко кретање и преовлађује када су у питању кратка путовања или туристи који први пут обилазе дестинацију, а имају ограничено вријеме на располагању.

Шема бр. 11. Типови кретања „Кружна петља“ и „Стабљика и лист“



Тип П3а: Насумично истраживање

Овај модел може да се сматра антитезом обрасца кретања од тачке до тачке, кружне петље и стабљике и латице. Међутим, туристичко манифестовање наведених образаца показује сврсисходност и систематско истраживање дестинације, док кретања индивидуалних насумичних истраживања не показују или само скромно показују њихову акцију. Стил личности може утицати на овај тип, као алоцентричног туристу, који избјегава велике просторне мјехурове, могуће због високе тенденције да лута. Овакви туристи су флексибилни, пуни разумијевања и чије је понашање условљено ситуацијом. Док на површини овај модел може изгледати хаотично, он може бити веома добро линијски логичан у односу на њихова кретања, која су дефинисана микрогеографским искуством терена.

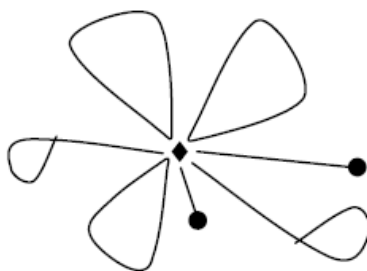
Шема бр. 12. Типови кретања „Насумично истраживање“



Тип ПЗб: Зрачеће средиште

Овај образац је вјероватно други најубичајенији (заједно са јединачним кретањем од тачке до тачке). Многи туристи који имају довољно времена предузеће неколико путовања од тачке у којој су смјештени. Неки од њих могу бити од тачке до тачке, други кружне петље и стабљика и латица и може чак бити једно или више насумичних истраживања.

Шема бр. 13. Тип кретања „Зракасто из средишта“



Услуга смјештаја је у средишту ових различитих путовања, различите дужине и различито мотивисаних. Резултат оваквих путовања је комплекснији него образац јединачних путовања од тачке до тачке, који такође имају централну карактеристику. Број начињених појединачних путовања ће зависити од дужине боравка, просторне организације дестинације, дистанци, процјене времена и посебних интересовања туриста. Зрачеће средиште ће бити уобичајенији у процесу индивидуалних оријентисања и код туриста који први пут посјећују дестинацију и главним дестинацијским туристима који желе да истражују по цијелој дестинацији.

Концепт РеБAM

Концепт РеБAM (Recreational Belt around Metropolis) (Bihu Wu и Liging A. Cai, 2005), што би у директном преводу значило рекреативни појас око метропола, представља приступ планирања и туристичког уређења шире зоне око великих урбаних структура, односно метропола. РеБAM је типичан примјер односа примарне и секундарне дестинације, у ком случају је град централно мјесто туристичких токова и као такав јака примарна дестинација,

али и исходиште туриста у његову ужу и ширу зону, начичкану бројним туристички атрактивним мотивима, било природног, било антропогеног поријекла, али који немају такве квалитете да би били примарна, него представљају скуп секундарних дестинација у гравитационој зони града – метрополе, као примарне дестинације.

Концепт је настао као сублимат различитих теорија просторног моделовања сакупљених и анализираних у научном раду два кинеска научника Bihu Wua и Liging A. Caia, под оригиналним називом: “Spatial modeling - Suburban leisure in Shanghai”, односно: “Просторно моделовање - Приједграђа за одмор и рекреацију у Шангају”, допуњених и примијењених у оквиру нове теорије регионалног развоја метрополитанских градова, познатом као Рекреативни појас око метропола, односно РеБАМ. У том смислу ова два кинеска научника су у раду дала осврт на претходне теорије развоја туризма у приградским подручјима, бавили се проблемима односа на релацијама туризма – рекреација, проучавали узроке и посљедице настанка РеБАМ-а и бавили се економским ефектима овог феномена.

Просторни оквир истраживања је, као што је и у наслову рада истакнуто, био Шангај са својом гравитационом зоном, односно ужим и ширим приградским појасом, гдје овај други сеже и до 300 км од центра града. Подаци за ову студију сакушљени су 1994. и 1996. године, којом приликом су кориштена три метода: лични интервју, посматрање и подаци из секундарних извора. Истраживање је било тако конципирано да је истраживачки тим интервјуисао 21-ог званичног туристичког дјелатника, укључујући и оне запослене у Градској управи за пољопривреду, локалне садржаје, рекреацију и развој земљишта. Инструмент личног интервјуа укључивао је једноставан сет отворено-затворених питања уређених тако да дају одговор на питања о накнадама за изнајмљивање земљишта, цијенама улазница, вођењу политике и обрасцима подстицаја туризма. Посматрање је трајало преко два мјесеца од стране тима и групе од 15 експерата и специјалиста укључених у стратешко планирање развоја туризма у приградској зони. Истраживачи су посјетили више од 30 атракција, од укупно 131 мјеста у приградској туристичкој зони. Били су посматрани образац кориштења земљишта окарактерисаног као локално или регионално, инвестирање и присутни административни модели. Добијена слика је дата на анализу, а њени резултати су постали критички инпути категоризацији атракција и концептуализирајући просторни модел развоја рекреације у РеБАМ-у. Секундарни извори садржали су податке из упитника, којим су испитивани грађани Шангаја, као и анализу владиних докумената, стручне радове, маркетиншки материјал и туристичке брошуре Шангаја, посебно базиране на путовањима кратких дистанци. У испитивању упитником примијењен је метод стратификованог узорка, гдје је број испитаника одређен пропорционално броју становника сваког од девет централних градских дистриката. Упитник је дистрибуиран по моделу случајног узорка преко локалних активиста, тако да је подијељено 2000, а враћено и комплетно попуњено 1370, односно 68,5%.

Према истраживању аутора поменутог рада РеБАМ је резултат рекреације и туризма у приједграђима. Концепт је произашао као посљедица пропорционално растуће популације у земљама као што су САД, Канада, Аустралија, смјештене у зонама које нису јасно сврстане у чврсту категорију градског или сеоског подручја. При томе је у прошлости кориштено неколико термина да се опишу ови транзицијски простори, као што су: урбано-рурални појас, периурбана зона или ексурбија (Weaver и Lawton, 2001:439). Приградска зона у студији обухвата урбано-рурални појас или унутрашњу приградску зону, која се граничи са центром града, али и са даљим приградским зонама.

Аутори истичу и објашњавају проблеме различитог дефинисања појмова рекреације и туризма, који знатно утичу на схватање посматраног феномена РеБАМ-а као туристичког или само као рекреативног. У том смислу они пореде схватања различитих аутора, како би

дошли до сопственог става о овом проблему. Тако, они наводе мишљење Mitchella и Smitha, који закључују да се рекреација дешава послје посла или школе, током седмице или током викенда, често веома близу мјеста сталног боравка, што укључује активности у локалној зони (1989:388). Аутори наводе да је код других аутора рекреација дефинисана веома нејасно, тако да се на разликује од туризма. Међутим, McKercher истиче да туризам и рекреација дијеле исте ресурсе, користе исте садржаје, такмиче се за исти »динар«, користе сличне ресурсе када су сличне активности у питању и код корисника производе исти, уобичајени социјални и психолошки ефекат (1996:563). Повезујућа или збуњујућа природа ова два појма стоји у просторној и временској конотацији ова два феномена. Зато аутори усвајају Mitchellov схватање (1991) да је туризам неограничено путовање и привремени боравак изван мјеста сталног боравка у току једног или више ноћења у сврху активности слободног времена (1979:403-404). Ова дефиниција је прихваћена и усвојена од стране WTO, по којој се туризам мора дешавати изван уобичајеног мјеста боравка и временски подразумијева провођење најмање једног ноћења изван мјеста сталног боравка (WTO, 2004). РеБAM корисници у овој студији примарно су били сагледавани као градски житељи Шангаја, али је такође било укључено и нешангајско становништво, односно туристи, који посјећују град и проводе слободно вријеме у трајању од неколико сати до једног или два дана у приградским зонама.

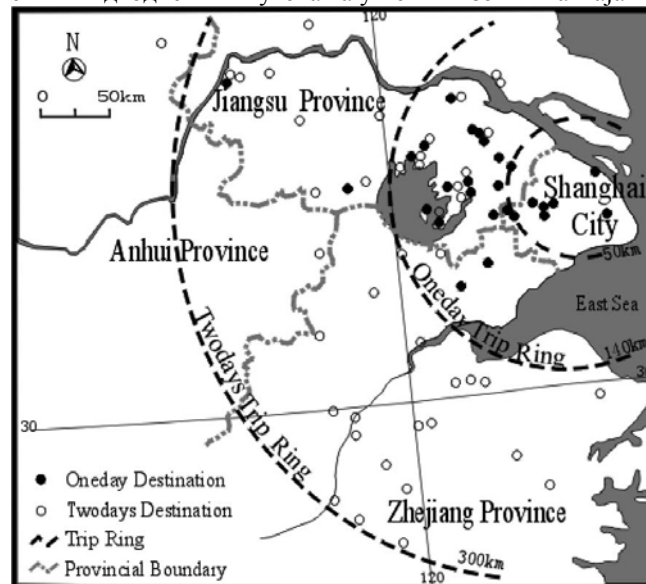
Студија о РеБAM-у се разликује од осталих по томе што испитује тражњу и доступност приградске рекреације и туризма истовремено и тако упућује на њихове међусобне просторне обрасце, као резултат веза између њих. У тражењу логичког концептуалног радног оквира ове студије, рад Mitchella (1979; 1991) је идентификован као најприкладнији, због своје изразите илустрације просторних веза између тражње и понуде у туризму, тако да је концепт из те студије усвојен као теоријска грађа за ново истраживање. У том смислу је РеБAM концепт заснован на Митцхелл-овм концептуалном радном оквиру, који се састоји од двије тротоме комплементарности, међусобно комбиноване тако да чине деветоћелијску матрицу. Овдје је важно споменути да је концепту комплементарности тражње и понуде Mitchell (1979) први намијенски и експлицитно додао концепт потрошње. Ово додавање је критичко, због тога да би потрошња нашла мјесто у систему морају постојати неке просторне везе између понуде (дестинације) и тражње (матична мјеста туриста). Он је идентификовао такве везе као постојање комуникацијских и транспортних веза, које спајају матична мјеста са дестинацијом, а то је готово у потпуности примјењено на студију РеБAM-а у Шангају. Друга тротомија дефинисана је на основу мјеста или локације. Сачињена је од концепта сврсисходности, структуре и просторне дистрибуције, као и од подконцепта намјере и мотивације, категоризације и стратиграфије и подконцепта мјеста и ситуације. Значајна особина ових тротомија јесте њихова способност да повежу ове концепте и просторне субконцепте у синтетичку цјелину. Најрелевантнији оквир упућује на тротомну студију Шангаја РеБAM јесте прављење разлике између јавних и приватних рекреационих система. Укрштање двије тротомије резултира туристичком матрицом која омогућује испитивање сврхе, структуре и дистрибуције тражње, понуде и потрошачких образаца. Матрица у суштини обухвата просторни радни оквир користан за проучавање свих специфичности туризма. За студију о којој је ријеч, она је обезбиједила нужну теоријску поставку, али такође и алат који илуструје како и зашто је формиран РеБAM.

Опите карактеристике РеБAM-а у Шангају

Више од 7 милиона појединачних путовања извелу су грађани Шангаја у приградско подручје и његову залеђину 1996. године, што је два пута више него три године раније (Wu

and Sun, 1996). Док је већина ових путовања обављена током викенда, посјете РеБАМ-у бивају појачане током главног државног националног празника, као и током три златне седмице (лунарна Нова година, 1-7. маја и 1-7. октобра) и Фестивал мјесеца средином осмог лунарног мјесеца.

Карта бр. 1. Приказ једнодневних и дводневних путовања у РеБАМ зони Шангаја



Извор: Wu и Cai, 2005.

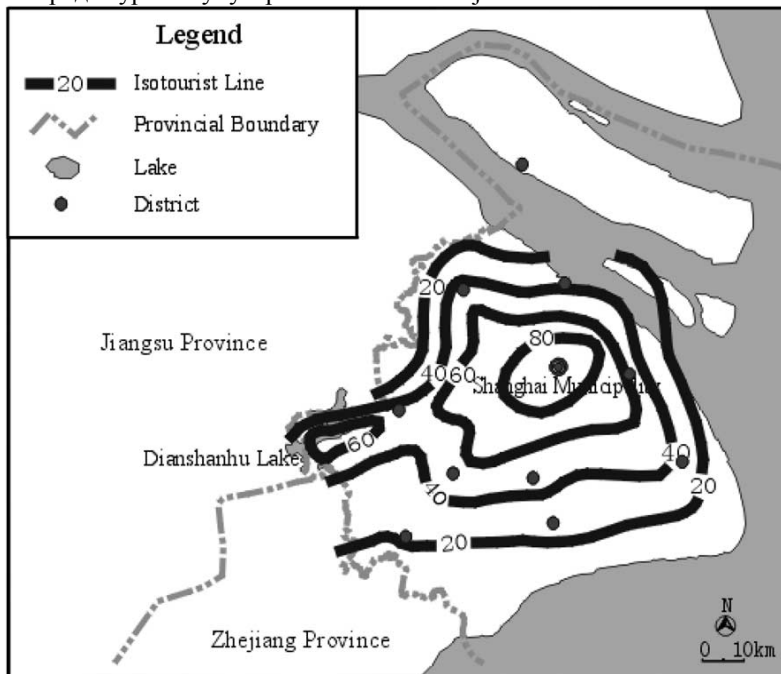
На бази истраживања туристичких рута описаних у брошурама и интервјуа обављеног са 50 главних туристичких оператора из Шангаја, нацртана је мапа главних викенд рекреационих атракција око централног дијела града. Тако су субјективно идентификована три прстена викенд путовања у РеБАМ-у, дефинишући приближне границе полудневних, дневних и дводневних путовања. Како су туристичке руте обликоване и понуђене као одговор на туристичку тражњу, овај РеБАМ може бити сматран посљедицом тражње. Народни трг у центру града представља срце субјективног трообручног РеБАМ-а (Карта 1). Она приказује дистрибуцију једнодневних и дводневних путовања у приградској зони РеБАМ. Граница првог типа путовања је 140 км, а другог типа 300 км у полупречнику.

Подаци добијени секундарним истраживањем становника Шангаја путем упитника анализирани су са циљем да покажу обрасце путовања урбаног становништва у приградско подручје. Примјењујући технику »простор за рекреативне активности« на карту је уцртано процентуално учешће у промету туриста сваког приградског насеља. Затим, кориштењем технике изоленија уцртане су изоленије, да би илустровале површину изражену у процентима остварене рекреације и туризма градског становништва Шангаја. Свака уцртана »изотура« илуструје проценат грађана који путују на дату раздаљину од центра града према шангајском приједграђу и његовом залеђу. Мапа показује двије јединствене просторне карактеристике (што даље путовање то мањи проценат).

Концепт РеБАМ-а је показао да број туриста опада са удаљеношћу од центра Шангаја, односно да је њихов број у рекреативном појасу око града, највећи у зони коју ограничава линија на удаљености од 50 км од примарне дестинације. Одатле па према широј зони приједграђа и граничним појасавима на 140 км и 300 км, број туриста постепено углавном опада. Када је у питању дужина задржавања изражена у броју ноћења, онда је ситуација обрнута. Тако су у првом појасу до 50 км удаљености од центра сконцентрисане дестинације на које се одлази на један дан, у другом појасу до 140 км равноправно егзистирају

дестинације у којима се туристи задржавају један или два дана, док су у појасу који се протеже до 300 км од главног градског трга запажене секундарне туристичке дестинације у којима се туристи задржавају два дана.

Карта бр. 2. Приказ распореда туриста унутар РеБАМ-а Шангаја.



Извор: Wu и Cai, 2005.

Модел уређења дестинације

Модел уређења дестинације настао је као резултат теоријских схватања и размишљања о потреби постојања одређеног, заједничког, униформног концепта развоја дестинације, односно путем његовог планирања, обликовања и уређења, а на основу претходно утврђених и теоријски дефинисаних његових могућих саставних дијелова. Модел је представљен у научном раду аустралијске научнице Dianne Dredge под називом: „Destination place planning and design“, односно: „Планирање и уређење дестинације“. Модел развијен и презентован у раду покушава да истакне знање о дестинацијском региону и његовим различитим дијеловима.

Ауторка је претходно идентификовала много различитих образаца туристичких путовања у ранијим моделима Campbella (1967), Gunna (1993) и Luea (1993), који су обезбиједили стартну позицију са које је развијен модел планирања и уређења дестинацијског региона. Значајно је истаћи да је идентификовано много различитих образаца поменутих аутора, који су укључени или могу бити укључени у структуру овог модела. Тачније речено, овај интегрални модел одсликава и покушава да постави различите постојеће моделе у овај концепт, као што су обрасци путовања (Campbell, 1967; Lue et all, 1993), системи атракција (Leiper, 1990) и нодалне структуре (Gunn, 1993; Leiper, 1990; Miossec, 1976) у оквиру просторног планирања. Заједнички допринос наведених модела јесте уједињење претходних знања и искустава, како би се описала дестинација, те како би било стимулисано истраживање параметара просторног уређења за потребе планирања и кориштења простора дестинације.

На основу претходно разматране литературе и дискусије предложен је просторни модел за планирање и уређење дестинације. Модел је изнијет у сажетој форми са намјером да може бити примјењен на различите типове дестинације и на подручја различите величине. Циљ модела је био представити доминантност дестинације у односу на потребе правих туриста, а не оних чија су путовања везана за посао, здравље или посјете пријатељима и рођацима. Кориштен је систематски прилаз, који дозвољава да дестинација буде концептуално интегрисан у друге холистичке туристичке моделе. То је у складу са основним начелом системске теорије, која подразумева поставку међусобне повезаности дијелова са сваким системом у самом себи и сваким могућим дијелом већег система (McLoughlin, 1969). У том смислу, идентификоване су три основне претпоставке које обезбјеђују основу за развој модела. Прва претпоставка се базира на чињеници да су генеришућа туристичка тржишта и дестинација одвојени географски ентитети. Друга претпоставка је заснована на идеји да комплекс и многобројне природе дестинације захтијевају флексибилну хијерархијску структуру, прилагодљиву низу различитих локација, просторних обухвата и тржишних карактеристика. Трећа претпоставка је фундаментална и базира се на томе да модел планирања и уређења обухвата дестинацију, туристичка генеришућа тржишта, нодове, дистрикте, циркулационе руте и капије, као могуће саставне дијелове дестинације.

У том смислу ауторка даје и дефиницијски приказ претходно поменутих појмова, како би потом дала могуће теоријске обрасце и моделе планирања и уређења дестинације, што је био и основни циљ ове студије. При томе, ауторка такође, комбинује већ постојеће појмове, преузете из претходних научних радова, даје критички осврт на њих и даје потпуно нове појмове, како би употпунила и смислено заокружила своју теорију, односно модел планирања и уређења дестинације. Ријеч је прије свега о појму дестинацијског региона, који представља окосницу модела, на коме се цијела теорија, заправо заснива. Ту су још и појмови нода, дистрикта, кружне руте и капије.

Дестинација

Дестинација је у суштини локација коју особа бира да посјети и оствари најмање једно ноћење, да би искусила неки од начина провођења слободног времена, било да је ријеч о забави, одмору или рекреацији (Leiper, 1990; 1995). При томе, туристи могу ићи до различитих тачака у региону, гдје посјета укључује најмање једно ноћење на различитим локацијама. У складу са тим, јављају се двије важне тачке, које упућују на физичка ограничења региона. Ријеч је о тзв. капијама дестинације. Ограничења дестинације повезана су са обрасцима путовања и карактеристикама кретања. Зависно од врсте посјете, односно од природе туристичког кретања, што се прије свега односи на начин и дужину путовања, дестинација може бити већи или мањи.

Нодови

Нодови обухватају двије основне карактеристике које су најчешће међузависне и које се односе на атрактивни комплекс и услужне компоненте унутар туристичке дестинације. Атрактивни комплекси представљају сваки садржај који туристи посјећују или намјеравају да посјете. Термин означава једну или више индивидуалних атракција, локација или објеката, који мјесто чине значајним. Овај термин је формулисао Leiper (1990; 1995) да означи атрактивни систем који садржи три међузависне компоненте: нуклеусе, туристе и маркере. Атрактивни комплекси могу бити смјештени на некој географској локацији или у просторно различитим скуповима унутар дестинације. Комплементарна природа атракција обично

надраста и превазилази индивидуалне садржаје нуклеуса у оквиру комплекса. Ови комплекси имају између себе синергетске односе, па тако туристичко интересовање за њих опет расте на виши ниво у односу на неке његове индивидуалне дијелове. Лиепер такође, опажа да нуклеуси, па тако и цијели комплекси, могу бити организовани у хијерархијске структуре према значају атракције.

На дестинацији услужна компонента обухвата различито рангиране садржаје какви су смјештај, ресторани, малопродаја и све друге услуге неопходне туристима. Док су ово битни елементи дестинације и имају значајну економску вриједност у региону, њихова комплементарна природа указује да они обично нису ти који одређују атрактивност дестинације. Услужна компонента може имати значајан утицај на просторну структуру и еволуцију дестинације. На примјер, објекти смјештаја су вјероватно лоцирани колико је год могуће ближе атракцијама дестинације. Растегнутост смјештајних капацитета дуж обалних дестинација је примјер овог тренда (Smith, 1992). Дакле, различити стилови и категорије смјештајних капацитета вјероватно условљавају нодалне нивое. На примјер, мање јединице смјештаја као што су гостињеске куће или фарме обично би се нашле у терцијерном ноду, док би хотел са пет звјездица вјероватно био лоциран у примарном.

Обилк нодова је одређен према нивоу атрактивности нуклеуса. Примарни нодови садрже нуклеусе знане потенцијалним туристима, док су још у свом матичном мјесту, што обезбјеђује примарну мотивациону снагу за избор дестинације. Секундарни нодови садрже оне нуклеусе који су такође познати туристима прије путовања, али који немају примарну мотивирајућу снагу за посјету те дестинације. Међутим, секундарни нуклеус може допринијети укупној атрактивности дестинације, када се посматрају двије сличне дестинације. Терцијарни нодови су они који садрже нуклеусе непознате туристима прије путовања и посјете регији, али их туристи у неком тренутку постану свјесни. Тако, терцијерне атракције немају утицај на одлуку о посјети дестинацији, али могу утицати на дужину боравка, посебно код независних туриста.

Дистрикти

Концепт дистрикта препознаје да ли нека дестинација има карактеристике подручја или нода, према различитим туристичким схватањима, као што су подручја у којима доминира један облик туризма. Атмосфера дестинације је произашла из међусобно раздвојених појединачних атракција, који чине цјелину једног дистрикта. Нијагара регион у САД и Канади је примјер гдје на кратком растојању егзистирају двије тематске зоне разоноде, шопинг центри, филмски паркови и културно-историјски крај Нијагаре. Дистрикт може обухватати један или више нодова који посједују сличан облик туристичких мотива. Постојање оваквих дистрикта порцава схватање да је свака дестинација способна да испуни различите туристичке потребе. Ако се добро планирају, ове зоне могу коегзистирати и чак развити синергију, гдје је атрактивност региона већа него сума атрактивности њених конструктивних дијелова.

Кружне руте

Омогућују кретање туриста између атракцијских комплекса и услуга. Лие и остали (1993) истичу да су ове руте базиране на мотивацији и туристичкој тражњи на дестинацији. Док ово није спорно, постоје и други фактори који утичу на путовање унутар дестинације. Постојање директних веза, панорамских квалитета потенцијалних рута, врсте транспорта и позиције маркера, такође утичу на избор руте. Према овом моделу, сви нодови нису повезани

и кретање дуж потенцијалних рута и путева немора бити у оба правца. Другим ријечима, неће сви туристи изабрати да путују истим путем када се враћају у свој смјештајни објект или се враћају кући (Mariot, 1969; 1995).

Капије

Капије су улази или прилази ка дестинацији и лоцирани су дуж интеррегионалних кружних рута. Оне могу бити оштро фокусиране на посебну тачку дуж руте или се постепено укључивати у транзит, од једне дестинације до друге. Иако често не означене, ове капије имају важну физичку и психолошку улогу, на примјер да означе пристизање на дестинацију или пак да помогну у оријентацији туриста. Капије су израз једног дестинацијског региона, па би им према томе током планирања и уређења дестинације требало дати на значају. Према овом моделу, могу постојати и вишеструке капије према региону, при чему се једна може користити за улаз, а друга за излаз. Капије се често користе зависно од избора превозног средства, поријекла туриста, годишњег доба, временских услова. Изглед улазних капија може бити различито доживљени од различитих тржишних сегмената, па као резултат тога, пажњу треба усмјерити ка најприкладнијим и најпожељнијим капијама узимајући у обзир карактеристике туриста, које ће вјероватно користити посебну капију за долазак или за одлазак.

Модел планирања

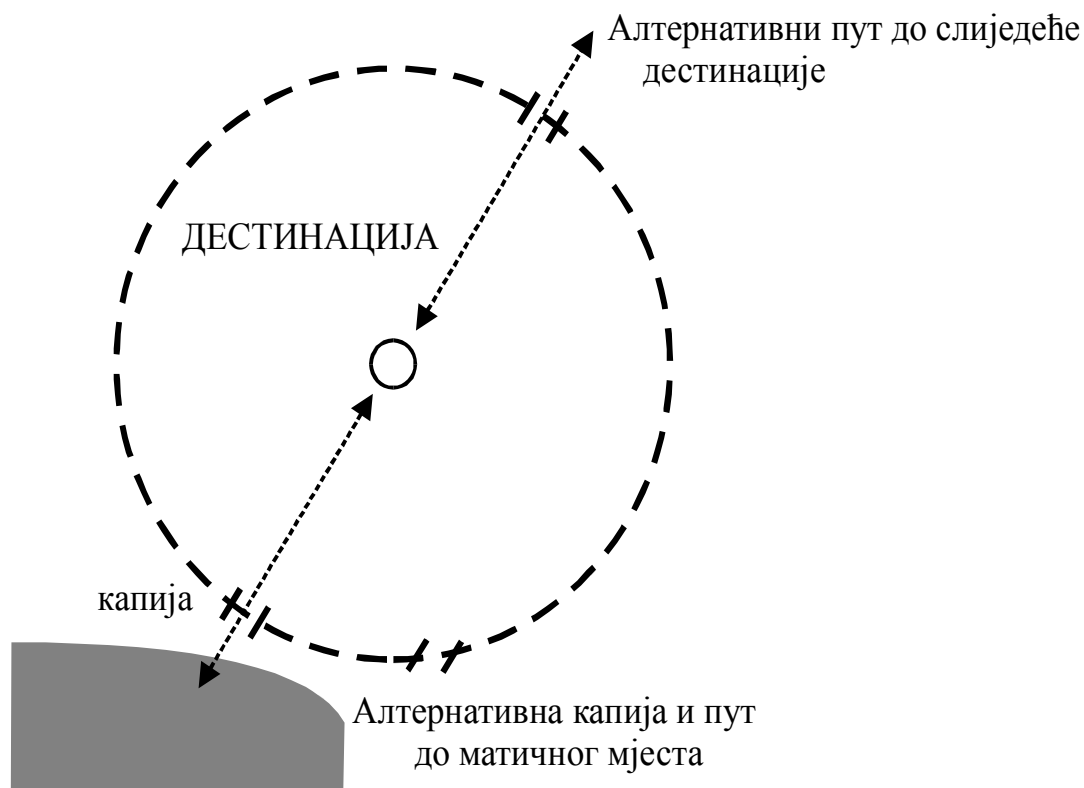
На основу изнијетих дефиниција и објашњења могућих саставних елемената дестинације, аутор рада даје хијерархијску организацију модела планирања и уређења дестинацијског региона представљених на шемама 14 и 15. Ријеч је о једнонодним, вишенодним и ланчаним дестинације.

Једно-нодна дестинација (Шема 14) описује ситуацију, гдје туристи иду од свог матичног мјеста према једном самосталном ноду у дестинацији. Овај нод садржи или самостални нуклеус или атрактивни комплекс састављен од разноврсних нуклеуса, међусобно повезаних у једну цјелину. У овом случају туристи долазе на дестинацију и остају на локацији која је просторно ограничена у односу на вишеструко комплексне дестинације. Овдје је обезбијеђена сва неопходна подршка услуга, тражених погодности и садржаја у току посјете, при чему се не користе интеррегионалне циркулационе руте. Одсједање у интегрисано развијеном одмаралишту, као што је Клуб Медитеране, гдје су обезбијеђене све неопходне и жељене услуге унутар једног комплекса, омогућује да туристи не излазе ван њега, уколико то не желе. То је примјер једне једно-нодне дестинације.

Вишенодне дестинације (Шема 15) описује ситуацију гдје дестинација садржи више од једног нода. Овај шаблон укључује многе идеје потекле од странр Lue et all и његовог образаца „базног кампа“. Као што је већ дискутовано, у овом моделу су идентификована три нивоа нодова: примарни, секундарни и терцијерни. Примјер вишенодне дестинације је острво Оаху (Хаваји) или Орландо на Флориди.

Ланчани дестинацијски регион, сачињен је било од једнонодних, било од вишенодних, међусобно повезаних дестинација. Ако је туриста укључен у регионални кружни туристички образац, онда се лако може рећи да је ријеч о ланчаној дестинацији. Суштина лежи у чињеници да овај ланчано повезани дестинацијски образац, одсликава ситуацију у којој туристичко путовање укључује секвенце два или више различитих дестинација, гдје је у сваком од њих остварено најмање једно ноћење. Просторно посматрано, ови типови дестинација су обично већих размјера.

Шема бр. 14. Дестинација са једним централним туристичким мјестом



■ МАТИЧНО МЈЕСТО ТУРИСТА

--- КОНЦЕПТУАЛНА ГРАНИЦА
ДЕСТИНАЦИЈЕ

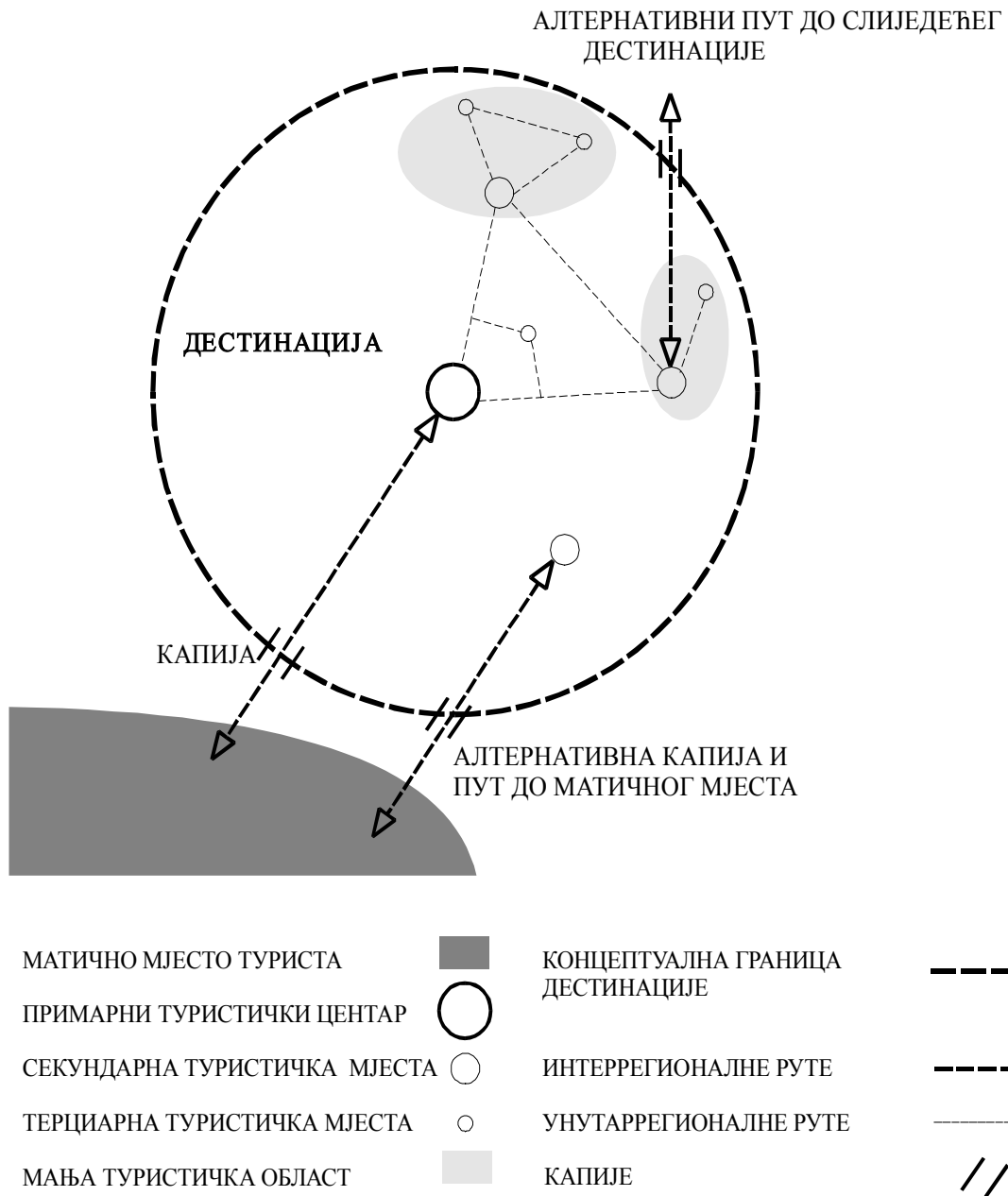
// КАПИЈЕ

○ ПРИМАРНИ ТУРИСТИЧКИ ЦЕНТАР

Извор: Dredge, 1999.

На примјер, возачке руте на Новом Зеланду или у долини Лоаре у Француској, представљају ланчане дестинације. Током путовања по дестинацијама, различите врсте нодова, који могу бити примарни, секундарни и терцијерни представљају значајне туристичке мотиве, које туристи посјећују током својих туристичких кретања. Транзитни маркери унутар дестинацијског региона су тако важни за стимулацију интересовања за атракције унутар дестинације и може бити користан за повећање броја ноћења у региону у којем туристи одсједају прије одласка. Сваки од ових ноћења остварено је у новој дестинацији и због тога планирање и руковођење ланчаном дестинацијом требало би да буде укључено у интегрално регионално планирање. У пракси, ова три типа дестинације могу постојати у јединачним обрасцима путовања.

Шема бр. 15. Вишенодна туристичка дестинација



Извор: Dredge, 1999.

Туристичко-географски положај Новог Сада и његове гравитационе зоне

Туристичко-географски положај у савременим концептима планирања и развоја туризма има изузетно важно мјесто. Повољан или неповољан географски положај може пресудно утицати на настанак и развој туристичке дестинације, као и на врсту туристичких кретања. са друге стране, положај у односу на главне туристичке правце и дисперзиве, као и конкуренте имаће утицај на укупан туристички промет и инвестиције у туризам неког простора. Стога ће наведеним питањима бити посвећена пажња у наредним редовима.

Географски положај

Гравитациона зона Новог Сада се највећим дијелом простире на територији Бачке, мада се неки њени дијалови пружају у Срему и Банату. Општинска подручја која припадају овако дефинисаном простору су слиједећа: Нови Сад, Бачка Паланка, Бачки Петровац, Врбас, Србобран, Темерин, Бечеј, Жабал, Тител, Бач, Озаци, Кула, Бачака Топола, Сомбор и Апатин у Бачкој, Нови Бечеј, Зрењанин у Банату и Беочин, Ириг, Сремски Карловци, Инђија, Стара Пазова, Паећинци, Сремска Митровица и Шид у Срему. Пресјецајући двије велике, пловне ријеке, Дунав и Тису, као и два најважнија друмска саобраћајна правца, Е-70 и Е-75, може се рећи да новосадска гравитациона зона има повољан географски положај. Овоме доприноси и чињеница да се на граници функционалног подручја Новог Сада налази и аеродром Никола Тесла, као и то што је релативно добро умрежено жељезничким пругама.

Град Нови Сад се налази готово у средишњем дијелу Војводине. Захвата низијске предјеле у јужној Бачкој и брдовите предјеле Фрушке горе у сјеверном Срему. Њега чине три јединице локалне самоуправе, општине Нови Сад, Сремска Каменица и Петроварадин. Територија Града, математичко-географски заузима слиједећи положај по Гриничу: од 19°10' до 20°6' источне географске дужине и од 45°10' до 45°6' сјеверне географске ширине (Грујић, 2004).

Град Нови Сад је у ужем смислу центар Јужнобачког округа, али је као највећи носилац привредних, саобраћајних, образовних и политичких функција центар једне веће административне области - покрајне, познате под називом Војводина. Војводина, наиме обухвата три историјске цјелине: Бачку, Банат и Срем. Административно, Војводини припадају следећи региони: Сјевернобачки, Јужнобачки, Сремски, Сјевернобанатски, Средњебанатски и Јужнобанатски, међу којима је Јужнобачки, као најразвијенији и са највећим природним и друштвеним потенцијалима (Петровић, 1963).

Положај у односу на главне туристичке правце

Када је ријеч о туристичко-географском положају Новог Сада у смислу његове саобраћајне повезаности, односно о положају у односу на саобраћајнице може се говорити о два аспекта ове повезаности. Први аспект односи се на повезаност Новог Сада као туристичке дестинације са другим градовима, као матичним мјестима боравка туриста, док други разматра питања његове повезаности са локалним насељима која му гравитирају, а

уједно представљају могуће излетничке, односно секундарне дестинације дестинације (Ромелић, Турчић, 2001).

Говорећи о саобраћајној повезаности Новог Сада паралелно ће се посматрати ова проблематика у републичким и европским оквирима. У том смислу може се говорити о копненом саобраћају и његовој друмској и жељезничкој компоненти, те ријечном и ваздушном саобраћају. Друмски саобраћај има веома велику улогу, ако не и најважнију, како за туризам, тако и за индустрију, односно привреду уопште и представља важну одлику савремених насеља, што се за Нови Сад свакако може рећи. Наиме, од Новог Сада се зракасто шире путеви различитих категорија и значаја. Свакако је најважнији европски магистрални правац, познат под скраћеницом Е-75, који га према сјеверу повезује са Суботицом, затим са Сегедином и Будимпештом у Мађарској, Бечом и Линцом у Аустрији, Нирнбергом, Франкфуртом и Келном у Њемачкој, те Ротердамом и Хагом у Низоземској. На сјевер према Суботици иде још један значајан пут М-22, односно Е-5, који је изградњом претходног правца, изгубио међународни значај. Пут Е-75 се од Новог Сада наставља у правцу југа према Београду, Крагујевцу, Нишу, затим Скопљу, Солуну и Атини преко јужног крака (Е-75-S), и према Софији, Пловдиву кроз Бугарску, те Једренима и Истамбулу кроз Турску преко источног крака (Е-75-N). Од магистралног пута М-22 у правцу југоистока одваја се пут М-22-1, који преко Петроварадина и Сремских Карловаца води за Београд. Према западу од Новог Сада полази пут означен као М-7, ка Бачкој Паланци, Илоку, Вуковару, Осјеку и Загребу. Исти магистрални пут води источно према Зрењанину, Вршцу, те на сјевер према Темишвару. Од магистралних саобраћајница транзитног значаја преко новосадске градске територије у правцу југа води пут под ознаком М-21 за Ириг, Руму, Шабац и Сарајево (Лашков, 1987).

Карта бр. 3. Положај Новог Сада у односу на главне туристичке правце



Размјер: 1:1200.000

Што се тиче жељезничког саобраћаја треба истаћи његов изузетан значај, како због историјског учешћа у развоју туризма, тако и због значајног обима превоза људи и роба, поготово на главним европским коридорима. На једном од тих главних коридора, тачније на коридору X, налази се и Нови Сад. Тај коридор се у највећој мјери поклапа са аутопутем Е-75, о коме је већ било ријечи. Постоје на овом простору и неке пруге мањег међународног значаја, према бившим југословенским и сусједним републикама, Нови Сад – Оџаци – Осјек – Печуј; Нови Сад – Шид – Загреб (Сарајево, Бањалука), као и нешто компликованија пруга Нови Сад – Зрењанин – Кикинда – Темишвар, која се готово и не користи. Ту је и пруга регионалног значаја Нови Сад – Тител – Панчево – Вршац, као и она Нови Сад – Сомбор. Треба рећи да се на прузи Нови Сад – Темерин – Жабал – Бечеј – Ада – Сента врши искључиво превоз роба.

Познато је да је ријечни саобраћај најјефтинији вид транспорта, а такође и веома популаран као вид туристичких кретања – крстарења. То се нарочито односи на велике европске ријеке попут Дунава, који путем система канала Рајна-Мајна-Дунав повезује Сјеверно и Црно море, односно Западно и Сјеверну са Источном и Јужном Европом. На том, изузетно важном пловном, путу налази се и Србија, са 588 км пловног пута на Дунаву, као и Нови Сад на коти 1255, што му даје међународни значај. Као што је већ речено, изузетно су популарна кружна туристичка путовања, односно крстарења Дунавом, гдје је и Нови Сад једна од станица на то путу према Црном мору, те га по том основу посјећује из године у годину, све више страних туриста. То отвара велике могућности за развој Новог Сада као дестинације, у сваком смислу те ријечи, али се те позитивне претпоставке још увијек не користе конкетно, нити у довољној мјери. Шири регионални значај, али више привредни него туристички, има систем канала Дунав-Тиса-Дунав, са којим је Нови Сад повезан преко Малог канала. Као други битан аспект саобраћајне комуникације, јавља се повезаност Новог Сада са околним, локалним насељима која му гравитирају, а уједно могу представљати излетничка мјеста, то јест секундарне дестинације у гравитационом подручју Новог Сада као примарног мотива. Мора се истаћи да је по том питању ситуација изузетно повољна, јер на овом простору постоји добро развијена локална мрежа путева. То би требало да се одрази и на туристичку дјелатност овог краја, јер су услови саобраћања, један од најважнијих момената туристичких кретања од матичног мјеста боравка туриста ка потенцијалном туристичком локалитету.

Када се говори о положају у односу на саобраћајнице мора се начинити осврт и на авио транспорт, због његовог изузетно великог значаја за савремени развој туризма, прије свега што знатно скраћује вријеме путовања од матичног мјеста до дестинације и омогућује превоз до веома удаљених дестинација, упркос чињеници да Нови Сад не посједује аеродром, нити за међународни, нити за унутрашњи саобраћај. Ипак, нетреба пренебрегнути повољну околност не тако велике удаљености београдског аеродрома Никола Тесла од Новог Сада, која не прелази 90 км и до кога се савременим аутопутем стиже за мање од једног сата вожње. То практично значи да се аеродром налази у пограничном појасу новосадске гравитационе зоне и да се уз евентуално побољшавање комуникација копненог карактера, прије свега жељезничких, у виду брзе пруге са два колосијека, овај значајан недостатак, може претворити у велику предност. Поменута велика предност се највише односи на проблеме загађења животне средине, буке и гужве које проузрокују велики међународни аеродроми какав је београдски. Изостанак оваквих проблема, који све више притискају и оптерећују туристичку привреду, кроз обавезе о заштити животне средине и неизоставном одрживом развоју, а ипак веома добра доступност једном оваквом објекту од посебног значаја за међународни туризам високог ранга, представља праву сатисфакцију.

Треба напоменути и постојање спортског аеродрома у атару села Ченеј, удаљеног од Новог Сада око 15 км, као и све чешће наговјештаје о могућој реконструкцији постојећег спортског у категорију јавног цивилног аеродрома „Ц“ категорије са међународним карактером и регионалним значајем. Реализација пројекта међународног комерцијалног аеродрома под радним називом „Нови Сад - Интернационал“, која је актуелизирана почетком 2010. године, омогућила би обављање чартер саобраћаја, регионалног саобраћаја и саобраћај “low-cost” авио превозника. Ако се још напомене да се пројектна документација за полетно – слетну писту ради за ускотрупне авионе тежинског оптерећења какво посједују авиони типа Боинг-737, Ербас-318, 319, 320 и 321, постаће јасно да би један овакав аеродром у значајној мјери могао утицати на развој туризма Новог Сада и простора који му гравитира. Иако ће постојати могућност за промет авиона пројектованог капацитета и до 200 путника, сматра се да ће највећи број корисника овог аеродрома у плану бити мање летјелице са могућношћу превоза до 70 путника. Изградњом претходно описаног објекта, Нови Сад би заокружио, односно реализовао још један од својих стратешких саобраћајних потенцијала и на тај начин постао боље повезан и доступан веома широком дијелу путујуће популације старог европског континента, која у емитивном смислу представља туристички најактивнију групацију на свијету.

Положај у односу на главне туристичке дисперзиве

Када се говори о туристичко-географском положају мора се обратити пажња и на положај туристичког локалитета, односно мотива у односу на матична мјеста боравка туриста, која представљају зону њиховог емитовања, односно регрутовања према туристичким мјестима. У овом контексту, постоји неколико врло значајних питања и момената. Као прво и незаобилазни питање, када се говори о планирању туризма неке дестинације, јесте који то простори представљају матична мјеста у односу на потенцијални локалитет, јер од тога зависи, не само материјална функција годишњег обрта средстава и искориштености капацитета, него и свеукупна вишегодишња привредна дјелатност усмјерена према туристичким активностима (Јовичић, 1980).

То у сваком случају зависи и од мотивске привлачности самог локалитета, која може бити значајно промјењива у зависности од тога одакле туристи долазе, односно којем културном миљеу припадају. У том смислу можемо разликовати два типа потенцијалних туриста: они који су привржени сопственој култури и културном обрасцу, односно они који се боје и не желе упознати ништа ново и непознато, и они који управо то траже да би задовољили своју културну и туристичку потребу. Логична је претпоставка да ових других има више, јер је истраживање иманентно љуцком роду, па се тако и туристичко путовање намеће као општа потреба и саставни дио живота већине становника развијеног дијела свијета.

Оно што овом приликом свакако треба нагласити јесте чињеница да се Нови Сад налази на самом тзв. Источномедитерански туристичком правцу, који је у функционалном смислу оличен у Коридору X, под којим се, прије свега подразумијева међународни друмски правац Е – 75, а до некле и жељезнички који га прати. То је изузетно значајан дио објективне стварности који отвара неслућене могућности, када је у питању туризам и његов развој на територији Новог Сада и његовог ширег подручја, које се дословно преклапа са његовом гравитационом зоном. Поменута објективна реалност, у ствари говори о томе да популација цијеле Источне и дијелова Средње Европе користи наведени правац како би се домогла њој најближег топлог мора, било да је ријеч о Јадранском, Јонском, Егејском или Црном, а ради

провођења годишњег одмора и задовољавања једног дијела животних потреба. Нови Сад, истини за вољу, не лежи на обалама мора, али ријеке туриста које хрле према Источном Медитерану сигурно пролазе преко његове територије и подручја које смо дефинисали као његовом гравитационом зоном. О томе говоре и подаци званичне статистике, гдје се број путника и возила у три љетња мјесеца на аутопуту Е – 75 готово удвостручи у односу на остатак године. Слична ситуација је и са путним правцем Е – 70, који готово да пролази преко јужног дијела гравитационог подручја Новог Сада, што у констелацији са претходно изнијетим околностима, може имати значајно позитивне импликације на настанак и даљи развој Новог Сада као примарног центра једне шире туристичке регије. У том смислу, без оклијевања се може рећи да је подручје града Новог Сада у веома добром положају у односу на главне туристичке дисперзиве, који емитују туристе према различитим туристичким регијама, било да је ријеч о Источној, било о Средњој Европи. Остаје само питање, постоји ли Нови Сад као туристичка дестинација и посједује ли овај град сопствени туристички производ, довољно препознатљив да привуче, како туристе у транзитну према топлим морима, тако и оне друге који свој одмор везују за друге мотиве и друге временске периоде.

Било како било, сигурно да треба рачунати на традиционално добар одзив домаћих туриста, поготово Београђана, који Нови Сад сматрају изванредним мјестом за провод, одмор и разоноду. Што се тиче иностраног тржишта, треба рећи да су Новом Саду наклоњена тржишта некадашњих југословенских република, нарочито Црне Горе, Босне и Херцеговине, Хрватске и нарочито Словеније, али да се то још увијек довољно не користи. Ако говоримо о истињском иностраном туризму, онда се ту треба ослонити прије свега, на подунавске земље и пристајање туристичких бродова у Нови Саду. Туристе са тих бродова, треба користити, не само као прост извор прихода и број на папиру о забиљеженој посјети иностраних туриста, него као промотере, медијаторе и бесплатне амбасадоре туризма Новог Сада, који ће своје задовољство пренијети и другима, који ће заједно са њима долазити, независно од крстарења.

Положај у односу на главне конкуренте

Туристичко-географски положај подразумијева, још једно важно питање, које је везано за положај туристичког мотива у односу на конкуренте. Овдје се, такође расправа може водити у два смијера. Прво се, као важно питање намеће проблем конкуренције на домаћем туристичком тржишту, а као логичан слијед ствари и нимало наивно питање иностране конкуренције (Ромелић, Ђурчић, 2001).

Главни домаћи такмац Новом Саду је, свакако Београд, са којим се Нови Сад тешко може и такмичити, обзиром на велики број најзначајнијих функција које Београд посједује, те чињеницу на седам пута већи број туриста у односу на Нови Сад. Међутим, може да му се полако приближава и смањује ту разлику, односно да у окружењу само још више учврсти своју позицију, уз напомену да је други по броју посјетилаца у Републици. Што се тиче других градова у Србији, може се слободно рећи да, осим Суботице, која својом културно-историјском баштином, те величином и положајем може пријетити туризму Новог Сада, он нема других конкурената.

Када су у питању инострани конкуренти, треба препознати, прије свега, најближе сусједе, који су на сличном или вишем нивоу развоја у општем смислу, па тако и када је туризам у питању. Наравно, овдје можемо укључити и све подунавске земље, само се мора водити рачуна да се издиференцирају сегменти у којима ће се та конкурентност посматрати Нови Сад, што је тема за нешто каснија поглавља. Ипак, сагледавајући континенталне градове на тзв. Источно-медитеранском правцу, који по својој величини, архитектури,

историјским околностима, као и развоју туризма и издиференцираности туристичког производа, могу парирати или су у том смислу бољи од Новог Сада видјећемо да Нови Сад има озбиљну конкуренцију. Могуће је издвојити градове попут Осијека, Карловца, Печуја, Сегедина, Арад, Темишвар мада и Сарајево и Загреб, одвлаче исту клијентелу. При томе се чени да сви наведени градови имају достигнут виши степен развоја туризма и очувања културних вриједности, као и њихове уклопљености у туристичку привреду у односу на стање истих параметара у Новом Саду, док са друге стране Нови Сад, на позицији на којој се налази, сигурно има бољи туристичко-географски положај, па је у том, географском смислу, боље позиционирано у односу на друге наведене градове. Ријеч је, прије свега о чињеници да се Нови Сад налази на изузетно важном саобраћајном Коридору 10, који обједињује друмски и жељезнички саобраћај, затим на најважнијој европској ријеци Дунав, као и надомак прометног међународног аеродрома „Никола Тесла“ у Београду. То су предности које град Нови Сад и његову гравитациону зобу чине знатно боље позиционираним у односу на градове у региону.

Природно-географски услови за развој туризма

Природа, била она жива или нежива, саставни је дио простора, па тако и туристичких кретања, јер се поред осталог, туризам дефинише као кретање кроз простор у одређено вријеме. У том смислу су природно-географске карактеристике веома важан утицајни чинилац, који опредјељујуће дјелује на атрактивност неког простора, било визуелну, било климатску, као и на његово промовисање у туристичку дестинацију. Дакле, сасвим је јасан значај који природно-географске карактеристике имају за један простор који пледира да понесе назив туристичког, а нарочито епитет туристичке дестинације. Стога ће се овдје, усљед свега реченог, дати нешто шири приказ геолошко-геоморфолошких, климатолошких, хидролошких и биогеографских карактеристика.

Рељеф

Нови Сад се налази на прелазу из јужне Бачке у сјеверни Срем, што битно утиче на физиономију терена на коме се град налази, односно на рељеф. Треба рећи да је то прелаз из равничарског у брдско-планински рељеф, који је додатно закомпликован флувијалним облицима које ствара Дунав раздвајајући двије наведене области.

На бачкој, низијској страни, заступљени су сљедећи геоморфолошки облици: инундациона равна Дунава као најнижи са 74 m, алувијална тераса Дунава и јужни дио Бачке лесне терасе, као највиши дио. На сремској страни су заступљени сљедећи облици: веома узан појас инундационе равни Дунава, Сремска лесна зараван са урвинским терасама и планински дио Фрушке Горе представљен планинским билом, косама и долинама потока с плавинама, чији је највиши врх Црвени Чот са 539 m (Лашков, 1987). Дакле апсолутна висинска разлика износи 465 m, што прије свега има утицај на климу ширег градског подручја. Веома узан инундациона равна, затим непостојање алувијалне равни те лесна зараван са урвинским терасама последица су ударања Дунава о планински масив Фрушке Горе, која је усљед тога све више подкопавана. У рељефу новосадске околине издвајају се три основна морфогенетска типа: тектонски рељеф, флувијални ерозивни и флувијални акумулативни рељеф. Што се тиче геолошке грађе, на ширем подручју Новог Сада, треба рећи да њу чине стијене различите старости и разноврсног минеролошког и петрографског састава. Најстарије стијене на овом простору воде поријекло из палеозоика, док су најмлађе холоцене старости. Оне су различите по начину постанка: магматске, седиментне и метаморфне, али и по текстури. Глобално посматрано, старије стијене се јављају у јужном дијелу града, дакле на Фрушкој гори, а млађе у сјеверном, док границу међу њима представља корито Дунава (Петровић, 1987). Такође, треба рећи да је наведена граница углавном важећа и када се говори о поријеклу стијена, па су магматске и метаморфне углавном, заступљене на Фрушкој Гори, док су седиментне стијене заступљене на бачкој страни. Овако добар природно-географски положај, на прелазу из равничарског у брдско-планински дио, па још уз присуство велике ријеке каква је Дунав, има мало градова. То Новом Саду даје значајне компаративне предности у привредном смислу, у односу на друга насеља, а остварује и изузетан визуелни ефекат.

Рељеф је физичко својство терена, који има веома велики утицај на настанак и просторни развој неког насеља, што се манифестује преко одређених орографских својстава терена. Ријеч је о надморској висини, нагибу земљишта, рашчлањености терена или карактеристичним облицима рељефа (Ћурчић, 1992). На овај начин рељеф утиче на велики број значајних карактеристика насеља, као што су положај, његове функције и морфолошке карактеристике или на могућност просторног развоја. Неке од наведених карактеристика насеља, као што су његов положај или морфолошке карактеристике, могу представљати значајне или пак пресудне факторе за развој туризма, било због интересантне спољне манифестације насеља, која се огледа у његовој архитектури или физиономији, било да је ријеч о легенди, односно истинитој причи о томе како је и због чега на неком мјесту настао град.

Као што је већ поменуто, Нови Сад и његову гравитациону зону одликују двије потпуно различите геоморфолошке цјелине, представљене острвском планином Фрушком гором са једне и дном Панонског басена са друге стране. У рељефу сјеверног бачког дијела новосадске околине нема уочљивих орографских облика, али се на основу висинског распореда плиоцених наслага и леса, могу констатовати једнолични и слабо наглашени облици рељефа, настали као посљедица комбинованог дјеловања претходне еолске акумулације и касније флувијалне ерозије. Ријеч је о инундационој равни, алувијалној и лесној тераси (Петровић, Миљковић, 1987), док су сјеверни рубни дијелови гравитационе зоне, сјеверно од линије Сивац – Црвенка – Кула – Фекетић наслоњени на Телечку, односно Бачку лесну зараван. Иако је висинска разлика између појединих дијелова поменутих облика рељефа мала, она је битно утицала на формирање Новог Сада као насеља или на неке његове морфолошке карактеристике, о чему свједоче називи Подбара, Лиман, Адице, Слана бара, који означавају поједине дијелове града или пак називи улица, као што су Златне греде или Земљане ћуприје. Исти је случај и са другим насељеним мјестима на посматраном простору, јер су најчешће настајала на прелазима алувијалне терасе у лесну. У том смислу, контакти различитих геоморфолошких цјелина одувјек су пружали могућност и представљали погодно тло за настанак насеобина, као и бављење различитим привредним дјелатностима, што је утицало на свеопшти развој и напредак. На Сремској страни се може издвојити, такође неколико рељефних цјелина, од којих је Фрушка гора, свакако најмаркантнија, затим су ту лесна зараван и алувијавла равна Дунава.

Инундациона равна Дунава је најнижа геоморфолошка целина, односно прва степеница у низу рељефних облика, који се надовезују један на други на уском подручју Новог Сада и његове околине. Инундациона равна представља плавни терен, непосредно уз ријеку и у овом случају се протеже цијелом дужином тока Дунава на новосадском подручју. Она је различите ширине са бачке и сремске стране, што је условљено природом макро облика рељефа, односно Јужним дијелом Панонског басена са бачке и Фрушке горе са сремске стране, као и савременог и ранијег меандрирања ријеке (Петровић, Миљковић, 1987). Тако, ширина инундационе равни од правца Футога према Новом Саду постепено расте, да би пред самим градом износила 2 km. Њена ширина у граду не прелази 700 m, али је најужа на дијелу градског подручја код моста „Варадинска дуга“, гдје износи свега 600 m. Она се низводно поново шири, тако да код Римских Шанчева износи читавих 6,5 km. Просечна надморска висина овог геоморфолошког елемента износи 78 m, док су најниже вриједности забиљежене на Ратном острву, свега 73 m. Као посљедица изразито малог пада ријеке на овом сектору узводно и низводно од Новог Сада створено је више ерозивних и акумулативних флувијалних облика рељефа, као што су рукаваци, аде или меандари.

Инундациона раван је у прошлости ограничавала ширење насеља због честих поплава, као и ниског и нестабилног терена. Тек 20-тих година XX века почиње интензивно насипање појединих дијелова инундационе равни које гравитирају граду слојем пијеска дебљине 2-3 m, у циљу спречавања плавлјења при порасту водостаја Дунава (Богдановић, 1994). Тако су настали дијелови града око старијег дијела Булевара Михајла Пупина и велика стамбена насеља позната као Лимани означени бројевима од I до IV.

На сремској страни инундациона раван се јавља у два фрагмента, гдје први почиње код Червића и завршава се код Сремске Каменице, а други почиње источно од Петроварадина, а завршава се низводно од Сремских Карловаца. Њихов положај поклапа се са зонама у којима Дунав врши акумулацију, обзиром да матица ерозивни рад врши на лијевој обали. Осим инундационе равни, акумулацијом су створени и други акумулативни ријечни облици, попут аде Мачков спруд. Између поменутих фрагмената на којима се формирала инундациона раван радом акумулације, матица прелази на десну страну, када почиње ерозивни рад поткопавањем обале на потезу од Лединаца и Сремске Каменице до Петроварадинске стијене. Исти процес се дешава и код Сремских Карловаца, гдје почиње поткопавање клизишних терена према Чортановцима (Ђурчић, 1987).

Алувијална тераса представља другу и нешто вишу степену у рељефу приобалног подручја Дунава. Њена надморска висина на територији града износи око 80 m, а као уочљива карактеристика појављује се чињеница да опада у правцу сјевер-југ. Граница према вишој, лесној тераси је најизраженија на сјеверној периферији насеља, док је јужна граница тешко уочљива. Алувијална тераса је изграђена од леса и пијеска у старијем алувијуму, у вријеме топле и суве бореалне климе, када је Дунав акумулирао флувијални материјал. На њој се веома јасно могу уочити фосилизовани обилци рељефа, представљени напуштеним дијеловима ријечних корита или обалским узвишењима, односно гредицама, које је Дунав остављао за собом приликом повлачења свог тока према југу. Поменуте гредице су неколико метара више од алувијалне равни на којој се налазе, услјед чега нису биле плавлјене ни највишим водама, због чега су често називане „златним“, па су као такве биле веома погодно, цијењено и тражено мјесто за градњу стамбених објеката. Управо је овај моменат искориштен приликом настанка Новог Сада, гдје старије улице дословно прате простирање поменутих греда, бивајући постављене по њиховим билима. Неке од њих су Златне греде, Грчкошколска, Саве Вуковића и сл. Највиша тачка ужег градског подручја износи 81,5 m надморске висине, а налази се на простору Златне греде (Богдановић, 1994).

Лесна тераса је трећи степен у рељефу бачког дијела новосадског подручја и простира се на северној и северозападној периферији атара. То је најзаравњенија површина у рељефу новосадског подручја, са просјечном надморском висином од 82 m. У југозападном и западном дијелу атара лесна тераса се благо спушта ка алувијалној тераси, а потом и ка инундационој равни. Микрорељефни облици су ријетки и представљени у виду благих утолеглица. Лесна тераса је заштићена од високих ријечних вода и уз то сувља је и са мање хидрографских објеката на површини. Овакве карактеристике су веома повољно утицале на настанак насеља и изградњу објеката, али су могућности бављења пољопривредом и шумарством знатно мање, услјед једноличног биогеографског покривача и слабијег квалитета земљишта (Ђурчић, 1999).

Лесна зараван је четврти степен у рељефу новосадског гравитационог подручја. Овај рељефни облик се јавља на сјеверном ободу гравитационе зоне Новог Сада у подручју око Бачке Тополе и сјеверно од Куле и Црвенке, који је за 30-40 m виша од лесне терасе. Изграђена је од леса навијаног током дилувијума. Бачка лесна зараван или Телечка протеже се према Суботици и даље преко границе, гдје је позната као Бајкса пешчара. На сремској страни на сјеверном ободу Фрушке горе формиран је узак појас Фрушкогорске лесне

заравни. Западно од Сремске Каменице она је широка свега неколико стотина метара, при чему је нагнута ка сјеверу до 10° и нема видљивих динских облика рељефа карактеристичних за друге дијелове лесне заравни. Најтипичнија и најшира је између Лединаца и Сремске Каменице на потезу Провалије. Источно од Сремске Каменице лесна зараван је шира, а на потезима Мишелук и Алибеговац, јужно од Петроварадина широка је и до 2 km. Њена површина је заравњена и дисецирана са неколико поточних долина, тако да су на овом геоморфолошком елементу најтипичнији микрооблици рељефа сурдуци (Ђурчић, 1987). На јужној страни Фрушке горе, лесна зараван је знатно шира и пространија и позната је као Сремска лесна зараван. Њена ширина достиже 10-20 km и има развијене динске облике рељефа, који су вегетацијом фосилизовани. Сремска лесна зараван представља природну степену између Фрушке горе и Равног Срема.

Фрушка гора заузима највећи дио оног дијела гравитационе зоне Новог Сада која се простире на простору Срема. То је тзв. ниска острвска планина, која припада низу унутрашњих динарида. Пружа се правцем исток – запад, при чему јој се сјеверна страна стрмо уздиже изнад корита Дунава, а јужна благо спушта према Сави. Генерално гледано, рељеф Фрушке горе обухвата четири карактеристична облика. То су планинско било, косе, терасе и долине потока (Ђурчић, 1987).

Клима

Када се говори о клими треба, прије свега рећи да најзначајнији утицај на климу има географски положај, односно географска ширина. Нови Сад се налази приближно на 45° сгш, што значи да се налази на пола пута од екватора до Сјеверног пола, односно сјеверног повратника и сјеверног поларника, који ограничавају простор умјерене климе. То значи да Нови Сад и његово гравитационо подручје имају најумјеренију климу. Као што је већ поменуто простор Новог Сада обухвата различите геоморфолошке облике, који се међусобно разликују по генези, геолошком и педолошком саставу, мање или више по биљном свијету и по апсолутној висини. То значи да све наведене подлоге имају своје специфичности, што проузрокује разлике у климатским карактеристикама. Ово је најизразитије између најнижих терена са лијеве и највиших са десне стране Дунава. Међутим, за преглед климатских прилика на подручју града Новог Сада и његове гравитационе зоне користиће се само подаци метеоролошке станице Римски Шанчеви, која се налази сјеверно од Новог Сада, на 45° 20' СГШ и 19 51' ИГД, на 84 m надморске висине, из разлога што на подручју Фрушке горе нити једна метеоролошка станица нема дужи континуитет рада, па није могуће доћи до бити валидне и податке који би могли бити упоредљиви са другима. Ипак, гравитациона зона Новог Сада није површински превелики простор, нити се на њему налазе изразити облици рељефа, што би условило да климатски елементи на појединим дијеловима посматраног простора буду драматично различити. У том смислу се на посматрани простор може примијенити правилност да се количина падавина благо смањује правцем запад - исток и југ – сјевер, док истим правцем средње годишње температуре благо расту. Када је ријеч о Фрушкој гори, треба рећи да је на се њеним обронцима излучи нешто више падавина, да се падне и нешто више снијега, који се и задржи нешто дуже негу у Новом Саду. Такође, температуре су ниже, што је условљено порастом надморске висине. Што се тиче временског опсега који ће се овим поводом користити, треба рећи да ће то бити период у распону од 1951-2009. године. У даљем тексту биће изложени сљедећи карактеристични климатски елементи: температура ваздуха, вјетрови, релативна влажност ваздуха, облачност, дужина трајања сунчевог сјаја и падавине.

Табела бр. 2. Средње мјесечне и годишње температуре ваздуха за период од 1951-2009. у °С.

Мјесеци / Температуре	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Средње мјесечне	-0,5	1,4	6,0	11,5	16,7	19,9	21,5	21,1	16,8	11,6	6,0	1,5	11,1

Извор: Метеоролошки годишњак I, Републички хидрометеоролошки завод, Београд, 1951-2009. год.

Из табеле број 2 може се очитати да је најнижа температура у Новом Саду у мјесецу јануару, када је износи $-0,5^{\circ}\text{C}$, док је највиша температура је јулу мјесецу када износи просјечно $21,5^{\circ}\text{C}$. За туристичку сезону индикативне су температуре ваздуха једнаке и изнад 10°C (Ромелић, Ђурчић, 2001), тако да се може рећи да период погодан за туристичка кретања у Новом Саду и његовој гравитационој зони започиње са априлом мјесецом и да се завршава са октобром. Дакле, то је временски период у којем је најпријатније бити на отвореном, са знаком да су јули и август мјесеци у којима средња мјесечна температура прелази 20°C , што у градским условима микроклиме може дјеловати знатно топлије и утицати метеоропатски на човјека. У том смислу, теба знати да се веома топли дани са средњим максималним температурама ваздуха јављају и у мају и у септембру мјесецу, али да пријатних дана за боравак на отвореном има и током марта и новембра мјесеца, што се види из наредне табеле бр. 3. Средње минималне температуре ипак, указују на то да се хладни дани, испод нуле не јављају у периоду означеним индикативно за туристичка кретања, него најчешће у јануару, фебруару и децембру мјесецу, када се туристичке активности, углавном пребацују у планински простор високих надморских висина.

Табела бр. 3. Средње максималне и минималне температуре ваздуха за период од 1951-2009. у °С.

Мјесеци / Температуре	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Средње максималне	3,1	6,1	11,8	17,5	22,6	25,6	27,7	27,8	23,6	18,0	10,6	4,5	16,6
Средње минималне	-3,8	-2,2	1,3	6,0	10,9	13,9	15,1	14,8	11,2	6,6	2,4	-1,8	6,2

Извор: Метеоролошки годишњак I, Републички хидрометеоролошки завод, Београд, 1951-2009. год.

У планинском и приморском туризму температура, па и готово сви други климатски елементи представљају изразито важан фактор за успјех туристичке сезоне. Како се у Новом Саду и његовој гравитационој зони, махом ради о градском туризму, јер окосницу дестинације чини град, то клима нема одлучујући значај за развој туризма, мада треба нагласити пожељност њиховог позитивног утицаја, јер климатски фактори веома утичу на психичко стање људи. У том смислу су климатски фактори и код ове врсте туризма релативно важни. Тако, високе температуре ваздуха у граду током три љетња мјесеца одбијају, нарочито домаће туристе, а температуре које су атрактивне за градски туризам јављају се током прољећа и јесени.

Табела бр. 4. Средње мјесечне и годишње вриједности ваздушног притиска од 1951-2009. у mm Hg.

Мјесеци / Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Римски Шанчеви	3,8	4,2	5,0	7,2	9,8	12,4	13,2	12,6	10,5	8,0	6,3	4,8	8,2

Извор: Метеоролошки годишњак I, Републички хидрометеоролошки завод, Београд, 1951-2009. год.

Ваздушни притисак представља притисак водене паре садржане у ваздуху у mm Hg. Опште је позната чињеница да годишњи ток ваздушног притиска прати годишњи ток температуре ваздуха, о чему свједочи и упоредба табеле 3 и 4. Наиме, ово је последица

повећаног испаравања током љетњих мјесеци, када су и температуре највише. Зими је обрнут случај, температуре су најниже, најслабије је испаравање, па је и притисак најнижи. Управо табела 2. показује тачност наведене правилности, јер је у јануару притисак 3,8 mm Hg, а у јулу 13,2 mm Hg. Годишњи просјек за Нови Сад износи 8,2 mm живиног стуба.

Табела бр. 5. Средње мјесечне и годишње вриједности релативне влажности ваздуха од 1951-2009. у %

Мјесеци / Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Римски Шанчеви	85,5	80,8	72,6	69,1	68,3	70,2	68,3	68,7	72,9	76,1	83,0	86,4	75,2

Извор: Метеоролошки годишњак I, Републички хидрометеоролошки завод, Београд, 1951-2009. год.

Релативна влажност представља однос између садржаја водене паре у ваздуху при одређеној температури и максималне количине водене паре коју би ваздух на истој температури могао да прими, када би прешао у засићено стање. Ова величина је релативна па се исказује у процентима. Табела број 5 показује да су највеће вриједности релативне влажности ваздуха у јесењим и зимским мјесецима, те да износе од 76-86%, а да су у љетњим најниже, када се крећу од 68-70%. Поредићи годишњи ток релативне влажности ваздуха са годишњим током температуре ваздуха долазимо до закључка да су они обрнуто пропорционални. Треба рећи и да је годишњи просјек на нивоу Новог Сада 75%, те да годишње колебање износи готово 20%. Ипак, то није толико од пресудне важности за психофизичко стање човјека, колико добар однос између два претходно разматрана климатска елемента, односно температуре ваздуха и његове релативне влажности. Тако је најповољнија влажност ваздуха за туристичка кретања на нивоу од 60%, при температури ваздуха од 22°C (Ромелић, Ђурчић, 2001).

Табела бр. 6. Средња мјесечна и годишња облачност од 1951-2009. у десетинама.

Мјесеци / Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Римски Шанчеви	6,97	6,36	5,86	5,74	5,39	5,01	4,07	3,74	4,33	4,86	6,61	7,13	5,50

Извор: Метеоролошки годишњак I, Републички хидрометеоролошки завод, Београд, 1951-2009. год.

Облачност утиче на дужину трајања сунчевог сјаја, а отуда и на температуру ваздуха, па је отуда важан климатски елемент. Већа облачност значи ниже температуре ваздуха, што значи да су годишњи токови ова два климатска елемента обрнуто сразмјерна. То показуја и табела број 6, гдје је највећа облачност на подручју Новог Сада измјерена у децембру, када је износила 7,13 десетина, а најнижа у августу 3,74 десетине, што само потврђује претходне наводе. Треба истаћи да мања облачност позитивно утиче на туризам, јер отвара веће могућности за планирање манифестација под отвореним небом, као и због естетских атрибута, којима доприноси ведро или облацима тек прошарано небо. Годишњи просјек облачности на подручју Новог Сада износи 5,5 десетина, а испод овог просјека је период од почетка маја, па закључно са крајем октобра мјесеца.

Табела бр. 7. Приказ средње мјесечне и годишње суме осунчавања од 1951-2009. у часовима.

Мјесеци / Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Римски Шанчеви	67,3	96,2	151,6	184,3	242,8	264,3	297,0	279,8	209,4	166,1	86,2	59,0	2075,8

Извор: Метеоролошки годишњак I, Републички хидрометеоролошки завод, Београд, 1951-2009. год.

На дужину трајања сунчевог зрачења утиче неколико фактора: дужина обданице, степен облачности, надморска висина, рељеф, експозиција терена. Табела број 7 показује да осунчаност постепено расте од првог до седмог мјесеца, да би опет постепено опадала. То значи да је директно сразмјерна температури ваздуха, а обрнуто сразмјерна облачности. Управо осунчаност неког терена даје посебне естетске ефекте неком предјелу, те позитивно утичући на психу људи, што у истом смијеру дјелује и на туризам, као привредну дјелатност у којој су главни субјекти људи. Тако је она најнижа у децембру, када износи 59 сати, а највећа у јулу са готово 300 сати, док је годишњи сума осунчаности нешто преко 2000 часова. Позитивно дејство ултравиолетних и инфрацрвених зрака, као хелиотерапије одавно је познато и веома важно за и у току туристичких кретања, обзиром да човјек током године највећи дио обданице проведе на радном мјесту, односно у затвореном простору. Отуда су географски простори са већом инсолацијом у знатној предности, када је развој туризма упитању, јер су људи жељни сунца и тоpline.

Табела бр. 8. Приказ средњих мјесечних и средњих годишњих висина падавина од 1951-2009. у mm.

Мјесеци / Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Римски Шанчеви	37,1	36,0	38,0	48,0	60,7	86,4	65,9	55,5	44,4	45,2	52,6	50,9	620,8

Извор: Метеоролошки годишњак I, Републички хидрометеоролошки завод, Београд, 1951-2009. год.

У годишњој расподјели падавина јасно су изражена два максимума и два минимума. Примарни максимум јавља се у јуну, а секундарни у новембру мјесецу, док се минимума јављају према сљедећем правилу: примарни у фебруару, а секундарни у септембру. Ово потврђује и табела број 8, која каже да је максимална количина падавина од 86 mm пала у јуну, а минимална од 36 mm у фебруару мјесецу. Просјечна годишња сума падавина за Нови Сад износи 620,8 mm. Ако се узме у обзир чињеница да годишњи просјек падавина износи 51 mm, онда се може рећи да мјесеци који у просјеку имају више од наведеног представљају најмање погодне за одржавање активности и манифестација на отвореном. Ријеч је свакако о мају, јуну, па и јулу мјесецу, када су карактеристични љетњи пљускови, приликом којих се за кратко вријеме излуче велике количине падавина, што дестимулативно дјелује на посјетиоце манифестација у посматраном периоду. У складу са тим, и температуром, мјесеци погодни за јавна дешавања и боравак на отвореном су: април, септембар и октобар мјесец.

Табела бр. 9. Приказ средњег броја дана са вјетром јачине - 6.

Год. доба / Станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Римски Шанчеви	2,1	1,9	5,4	4,8	2,0	2,7	1,8	0,8	1,3	2,7	4,4	2,3	32,2

Извор: Метеоролошки годишњак I, Републички хидрометеоролошки завод, Београд, 1951-2009. год.

Табела број 9 упућује на број дана са јачином вјетра већом од 6, што је јачина која је непријатна за боравак на отвореном простору. Оваквих је дана значајно више у марту, априлу и новембру мјесецу, када су изразити вјетрови кошава и југо. За туристичка кретања је од посебног значаја да вјетрова овакве јачине нема у великој мјери, у периоду од маја до октобра мјесеца, али је такође важно да се током најтоплијих мјесеци, ипак јавља одређено хоризонтално кретање ваздушних маса, што омогућује природно расхлађивање. Римски Шанчеви имају укупно 32,2 дана са вјетром јачине 6, а најдоминантнији вјетрови су из групе источних и западних вјетрова.

Хидрографија

Воде представљају изузетно значајну карику у свим доменима живота. Могу се подијелити на површинске и подземне. Међутим, за туризам су од посебног значаја површинске воде, те ће се овдје само на њих обратити пажња, нарочито ријекама и каналима. Од подземних вода осврнућемо се само на термоминералне, које чине окосницу бањског и здравственог туризма.

Дунав

Дунав као највећа ријека у нашој земљи, друга у Европи, а двадесетдруга у свијету, пресеца новосадско подручје својим средњим током. На хидролошке карактеристике Дунава на овом подручју највећи утицај имају притоке са Алпа, а потом Тиса и Сава (Богдановић, Давидовић, 1987). На новосадско подручје долази из правца Футога, дакле са запада, да би потиснут чврстим фрушкогорским масивом скренуо ка сјеверу, а на источној периферији града, још у већем луку скренуо према југоистоку заобилазећи Петроварадин (Богдановић, 1994).

Ширина ријечног корита на подручју Новог Сада углавном се креће између 500 m и 800 m, док се код моста “Варадинска дуга” налази изразито сужење од свега 280 m, што је изузимајући сектор Тердапа најмања ширина у нашој земљи. На поменутом мјесту је и највећа дубина ријеке на овом сектору, која при средњем водостају износи 14 m, а при високом 17 m, док је просјек на подручју Новог Сада 10 m. Због поменутог сужења узводно се уз новосадску обалу врши акумулација пјешчаног наноса. Тако је наталожено Каменичко, односно Рибарско острво и низводно од њега пјешчане плање Штранд и Бећар Штранд. Низводно од сужења, ријечна матица напада бачку обалу, а акумулација се врши са сремске стране, гдје је формирана пјесковита плажа Официрац. Дуж читавог новосадског подручја изграђен је одбрамбени насип, што је изузетно важно, јер се највећи дио градске површине налази испод највишег водостаја забиљеженог 1965. године (Богдановић, 1994).

Табела бр. 10. Средње мјесечне температуре воде и ваздуха на Дунаву код Новог Сада од 1948-1967 С°

Мјесец	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Температура воде	1,7	2,0	5,1	11,5	16,7	20,1	21,7	22,1	19,1	12,7	7,3	3,3
Температура ваздуха	-0,1	1,3	6,3	12,0	16,7	20,5	23,0	21,8	18,2	12,9	7,9	1,0

Извор: Савезни хидрометеоролошки завод, Београд, 1948-1967.

Наведена табела број 10 која приказује температуре воде и ваздуха код Новог Сада у периоду од 1948-1967. године упућује на сазнање да се најниже температуре воде (1,7С°) и ваздуха (-0,1С°) јављају у истом мјесецу, јануару. Са друге стране највиша температура воде (22,1С° - август) касни у односу на температуру ваздуха (23С° - јул), јер се вода загријва спорије од ваздуха. Такође, када се зна да су минималне температуре воде и ваздуха неопходних за купање 18С°, може се донијети закључак да купалишна сезона на Дунаву код Новог Сада траје четири мјесеца односно 120 дана од јуна да септембра. То је прије свега важно за локално становништво, које може потражити освјежење и у граду.

Каналска мрежа

Каналска мрежа у нашој земљи има готово потпуно индустријски и транспортни значај, без уплива туризма у та пловна подручја. Иако су канали том чињеницом да су претворени у индустријске зоне и усљед тога прилично загађени, те са тог аспекта незанимљиви за туризам, даћемо један преглед каналске мреже која пресијеца новосадско подручје.

Триторију Општине Нови Сад пресеца канал основне каналске мреже Нови Сад-Савино Село из хидрографског система Дунав-Тиса-Дунав, познатији као Мали бачки канал. Он долази из сјеверозападног правца, од Руменке, иде сјеверном периферијом града и улива се у Дунав на источној периферији града, на мјесту најистуренијег дијела меандра на сјеверу. Поред тога што је плован Канал је за Нови Сад посебно значајан, јер је покрај њега подигнут највећи број индустријских објеката, те је познат као новосадска индустријска зона (Богдановић, 1994).

Од посебног је значаја ријечно пристаниште Нови Сад које се налази на поменутом Каналу 300 m од његовог ушћа. Ово је савремено пристаниште опремљено универзалном механизацијом.

Термоминералне воде

Термоминералне воде су посебно важне за бањски и здравствено рекреативни туризам, па ће се у овом дијелу обратити пажња на термоминералне изворе на територији Општине Нови Сад.

Минералним водама називамо оне воде које по једном литру садрже више од једног грама растворених минералних материја, док су термалне све оне воде које на мјесту изливања имају температуру вишу од 20°C. Пошто је неутрални слој у Војводини на дубини од 20 m и да се температура воде повећава за 1°C сваких 18 m у дубину, термалне воде леже релативно плитко. Због повишене температуре, термалне воде лако растварају минерале, па су редовно и минералне, док минералне не морају увијек бити термалне (Богдановић, Давидовић, 1987).

Под новосадском Термоминералном водом подразумијева се вода која се експлоатише у кругу Новосадске бање, познате под називом Јодна бања, као и са простора фабричког круга Минакве. На мјесту Новосадске бање врши се експлоатација природне минералне воде, која је и термална јер има 24°C, од 1898. године, када је овдје избушен први бунар, са капацитетом од 300 l/min. У кругу касније изграђене бање избушено је још шест бунара, а вода се користи за купање у оквиру љечилишта и дјелимично за пуњење боца (Богдановић, Давидовић, 1987). Године 1972. почиње други период експлоатације минералне воде, када се отварају нове бушотине 2,5 km западно од старих извора. Тада се уводи нова технологија каптирања извора и флаширања воде, гдје се у оквиру предузећа “Минаква” производи природна минерална вода. Вода са овог извора је категорисана као алкална, муријатично-јодна хипотерма и готово нимало не садржи слободног угљендиоксида. Природна минерална вода “Минаква” повољно дјелује на здравље, нарочито код хроничног обољења желуца и жучних путева и стања послје хируршких одстрањења камена из жучних канала (Лашков, 1978).

На ширем подручју града и у његовој околини извршена су истражна бушења ради проналаска термо-минералних вода на више мјеста. Познати су бунари у Адице I и II, Шангај и бунар између Руменке и Бачког Петровца. Од наведених бунара, једино овај посљедњи има издашност од 1000 l/min, која омогућује исплативу експлоатацију, са температуром у распону од 46-51°C. Поред тога, хемијски састав воде са овог бунара омогућује њено кориштење у бањско-љечилишне и спортско-рекреативне сврхе. Температура воде на другим наведеним бунарима је хипертермална, а и хемијски састав је одговарајући, али је издашност између 120 и 500 l/min (Богдановић, Давидовић, 1987).

Треба напоменути да се на подручју новосадског дестинацијског региона налази више термоминаралних извора, гдје се неки од њих активно користе у љечилишне и туристичке сврхе, док су други само каптирани и постоје у облику бушотине. Најпознатије бање на поменутом простору су свакако Врдник на Фрушкој гори, Стари Сланкамен на њеним крајњим источним обронцима, Меленци - Русанда, Јунаковић – Пригревица, мада су познате и двије јодне бање, по карактеристикама воде и традицији, веома сличне Новосадској, а то су Темеринкса и Бечејска јодна бања. Ови подаци говоре о значајним термоминералним потенцијалима новосадског дестинацијског региона, који би могли бити кориштени у привредне сврхе, било да је ријеч о туризму, здравству, пољопривреди или једноставно за загријавање или догријавање стамбених или производних површина (Јовановић, 1982).

Биогеографија

Распрострањеност биљног и животињског свијета на новосадском подручју условљена је непосредним утицајем низа еколошких фактора. Комбинованим дјеловањем геоморфолошких, климатских, хидролошких педолошких и антропогених фактора формирана је биогеографска мозаичност терена. Ипак, настанком и ширењем града, развојем индустрије и примарне пољопривредне производње, велике површине под природним аутохтоним биљним покривачем су у знатној мјери редуковане. Тако је наглим повећањем броја становника, ширењем насеља и променом односа у привређивању, природа прилично угрожена. У том смислу, аутентичне галеријске шуме замјењују засади хибридне канадске тополе, а површине под природним ливадским заједницама на лесној тераси, које су некада кориштене као пашњаци, ишчезавају пред индустријским биљем и житарицама. Ипак, могуће је издвојити неке основне типове заједница према врсти станишта. Ријеч је о шумској вегетацији Фрушке горе и биљним заједницама лесних заравни, зељастој вегетацији алувијалне равни Дунава, шумским заједницама у алувијалној равни, као и мочварним и ливадским заједницама биљака (Бугарчић, 1987).

Највећа геоморфолошка цјелина у ширем окружењу града Новог Сада јесте Фрушка Гора. Различити еколошки фактори утицали су да се на овој острвској планини формира јединствен, прије свега биљни покривач, који је заједно са антропогеним елементом би пресудан за проглашење Фрушке Горе националним парком. Наиме, ту су заступљене чисте и мјешовите састојине букве, храста, јеле, бора, липе, бријеста, граб, црног и бијелог јасена. Такође, заступљене су и ливадске и пашњачке форме, са ендемским и реликтним врстама, попут орхидеје (Јанковић, Мишић, 1960).

У алувијалној равни Дунава још увијек опстају развијене заједнице бијеле врбе и црне тополе. Развојем индустрије и човјек је имао потребу правити веће засаде дрвенастог растиња, прије свега за хибридне, брзорастуће тополе, која се користи као сировина у производњи папира и целулозе. Такве шуме су веома честе у новосадском атару. Дијелове

алувијалне равни Дунава, терене око канала и бара на лесној тераси прекрива *мочварна и ливадска вегетација*. На нижим дијеловима алувијалне равни развила су се влажна станишта трске, шаше и друге барске вегетације. Густе заједнице трске онемогућује раст других врста, а често се јавља и у доњем спрату шуме врба и топола. На зиму, за вријеме мрзлих дана, када је водостај низак, а трска се сијече, слаже у снопове и суши, а послије користи као грађевински и декоративни материјал (Парабућки, 1972).

Биљни свијет Новог Сада представљен је самониклим и сађеним врстама биљака и парковским зеленилом, дрворедима и цвијетним алејама. Зеленило у Новом Саду није равномјерно распоређено, јер је евидентан недостатак зелених површина у старом дијелу града, односно у мјесним заједницама: Стари град, Подбара, Роткварија. Као значајније градске паркове треба издвојити: Дунавски, Футошки, Железнички, Каменички, Лимански, парк на Петроварадинској тврђави, зелене површине уз кеј (Бугарчић, 1987).

Када је ријеч о животињском свијету, не треба посебно нагласити да је крчењем шума и орањем ливада и тај дио екосистема почео да се повлачи и полако нестаје са подручја града и приградских насеља. Ипак, постоје бројна ловачка и риболовачка друштва, која газдују одређеним површинама, покушавајући да у природним условима вјештачки узгоје и сачувају поједине врсте, али их употријебе и у тржишне сврхе, гдје се прије свега мисли на ловни туризам. Од тзв, звијери присутна је лисица, која се лако прилагођава свим условима и присуству човјека, па тако насељава све геоморфолошке цјелине на посматраном подручју. Најбројнији сисари су глодари, од којих најраширенији су зечеви, који насељавају лесну терасу и култивисане дијелове алувијалне равни. Птице су највише заступљене у ритовима, а посебно се истиче бијела рода, као типична птица селица, потом сива и бијела чапља, затим корморан, а у посљедње вријеме и лабуд је чест гост у овим крајевима. Од мањих врста истичи се патке и пловке. Најмаркантнија птица лесне терасе и алувијалне равни јесте фазан, који се такође вјештачки узгаја и користи као ловна дивљач. У водама Дунава и ритова живи више врста рибе, међу којима су најпознатије и најбројније шаран, смуђ, сом, караш, деверика, црвенперка, бодорка, штука, бандар, манић итд. Рибљи фонд стално опада, као последица загађености воде Дунава, и деловања рибокрадица. Ипак, риболовачка удружења пуштају извесне количине млађи у воде, али то никако не може компензовати већ нанете губитке (Бугарчић, 1987).

Друштвено-географски услови за развој туризма

Путовање кроз простор и боравак на дестинацији неизоставно подразумијева сусрет са домицилном културом, становништвом, њиховим обичајима, навикама и језиком, те тако практично са свим оним што чини једно друштво. Као што је већ напоменуто да је природа један од основних чинилаца простора, тако је и друштво његова неодвојива и конститутивна компонента. Оно је, у том смислу, једна у низу значајних карика, које утичу на атрактивност неког простора и његову употребљивост у контексту туризма. Због тога ће редом бити дат приказ слиједећих друштвено-географских карактеристика: становништво, историја, морфолошке карактеристике насеља и привреда.

Становништво

Становништво је веома значајан показатељ, друштвених карактеристика, како када је у питању кретање броја становника, тако и каде се ради о етничкој структури. Тако се на основу ових елемената могу добити различите информације о економском и политичком, те друштвеном животу неког простора. Може се дознати по нешто о просперитету и социјалном статусу грађана, те о ратовима, болестима и другим облицима страдања становништва.

Кретање броја становника

Број становника неког простора представља значајан елемент друштвене географије, обзиром да се његовим сагледавањем, у дужем временском периоду, може доћи до значајних закључака о посматраном простору, историјским, привредним, социјалним приликама посматраног простора, поготово када се комбинује са неким другим изворима и врстама података. У том смислу је од посебног значаја сагледавање кретања броја становника на простору дефинисаном као гравитациона зона Новог Сада, нарочито за потребе развоја туризма као значајне привредне дјелатности, знајући да једна оваква привредна грана, која највећим дијелом припада терцијерном сектору услуга захтијева и одговарајући број запослених. Оно што је индикативно, а што произилази из табеле број 11 јесте чињеница да посматрани простор, као цјелина, има позитиван биланс становништва, односно да је број житеља на датом простору у сталном порасту. Ова чињеница у значајној мјери одражава тренд насељавања избјеглог становништва са простора СФР-Југославије, нарочито у преиоду између два посљедња пописа обављена 1991. и 2002. године. Отуда раст броја становника готово у свим посматраним општинама, иако природни прираштај, већ дужи низ година, има негативан предзнак, што потврђује да је промјена настала механичким путем, односно имиграцијом. Са становишта туризма, овај податак је потпуно ирелевантно, јер је у коначници важно да се број становника не смањује и да то није рапидан процес, што би се могло негативно одразити на цјелокупну привредну дјелатност, па тако и на туризам, који по природи посла, захтијева млађу и издржљиву радну снагу, спремну на стално дошколовавање и промјену мјеста боравка и рада.

Табела бр. 11. Приказ броја становника Новог Сада и његове гравитационе зоне од 1948-2002. године.

Општине:	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.
Бачка Топола	43135	43243	44466	43508	41889	40473	39044
Зрењанин	100364	102844	115692	129837	139300	136778	135376
Нови Бечеј	33229	33682	33507	31729	30312	28788	27450
Апатин	31145	32612	34836	34279	33843	32999	34068
Кула	39488	41622	46062	48727	49898	49311	49531
Оџаци	39355	41124	42242	39585	37967	37501	36648
Сомбор	90477	92583	96191	98080	99168	96105	99949
Бач	19215	21050	22262	19348	18243	17249	17144
Бачка Паланка	46795	48948	52199	54410	58155	58835	62126
Бачки Петровац	13814	15142	16865	16042	16095	15662	15262
Беоцин	9401	10243	11881	13216	14126	14848	16446
Бечеј	42071	43021	44585	44976	44243	42685	41986
Врбас	37174	37614	42853	43490	45756	46405	46476
Жабалъ	22448	23262	25300	25372	26219	25823	28381
Нови Сад	111358	120686	155685	206821	250138	265464	306306
Србобран	20082	19855	20414	19594	18573	17365	18145
Сремски Карловци	5350	5618	6390	7040	7547	7534	9060
Темерин	15257	16157	18336	19643	22557	24939	29232
Тител	15757	15686	16103	16131	16364	16218	17600
Инђија	27600	29287	36484	40530	44151	44185	51396
Ириг	13839	14056	14709	13678	12413	11696	12688
Пећинци	18800	18567	19289	18490	19284	20077	21878
Рума	2274	40742	47671	52156	55083	55087	62603
Сремска Митровица	49017	52959	63634	78391	85129	85328	88646
Стара Пазова	30547	33352	41036	43477	52566	57291	70241
Шид	32518	34679	37403	38752	37459	36317	40255
УКУПНО	910510	988634	1106095	1197302	1276478	1284963	1377937

Извор: Становништво 2004, Републички завод за статистику, Београд.

Када је ријеч о Новом Саду као центру посматраног простора, треба нагласити да је сагледавање броја становника још значајније, јер центар гравитационе зоне условљава и утиче на готово читав привредни и друштвени живот сопственог окружења. У том смислу треба рећи да се ова појава пратила још од настанка Новог Сада, односно Петроварадинског шанца 1694. године, када је на лијевој обали Дунава, према попису из 1698. у насељу забиљежено 32 домаћинства, од чега 12 граничарских и 20 занатлијских, која су углавном била српска (Петровић, 1987). Ипак, редовни пописи становништва воде се на овом простору од 1777. године, те се кретање броја становника може прилично добро пратити све до 21. вијека. Настојало се да ти пописи буду сваких десет година, али се од тога одступало било због ратова, било због епидемија. Послије добијања статуса слободног града 1748. када се први пут и јавља под називом Нови Сад, град почиње да се убрзано развија, што оставља посљедицу и у демографском смислу, односно број становника почиње брже да се повећава.

Тако је значајно поменути да је по првом попису, обављеном 1777. године, у Новом Саду живјело око 7930 становника, а десет година касније, када се попис обављао под царем

Јосифом II, 10265 становника, што је мање и од Суботице (20708) и од Сомбора (13360) (Кицошев, 1994). То говори да Нови Сад, у том раздобљу није представљао нити највећи, нити најзначајнији привредни ни културни центар. Занимљива је бројка од 20231 житеља Новог Сада из пописа обављеног 1827. године, гдје је вјероватно намјерно повећан број ради подизања градских пореза. То доказују већ слиједећи пописи из 1836. и 1847, када је град имао 17332, односно 18896 становника. Тада је забиљежена и мања стагнација услед епидемија колере забиљежених 1831. и 1836. године. Запажа се и нагли пад житеља 1850, што је последица рушења и спаљивања града услед бомбардовања са Петроварадинске тврђаве, револуционарне 1849. године. Након тога слиједи релативно брз опоравак, те Нови Сад 40 година касније има већ близу 25000 становника.

Табела бр. 12. Приказ броја становника Новог Сада од краја до почетка 20. до почетка 21. вијека.

Година	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.
Бр. житеља	39122	63985	69431	76752	102469	141375	170020	179626	235165
Базни инд.	100,0	163,6	177,5	196,2	261,9	361,4	434,6	459,1	601,1
Ланч. инд.	-	163,6	108,5	110,5	133,5	138,0	120,3	105,6	130,9

Извор: Дефинитивни резултати пописа становништва 1921 и 1931, Краљевина Југославија, Сарајево
Пописи становништва у периоду 1948-2002. године, Републички завод за статистику, Београд.

Уласком у нову државу Краљевину СХС, те добијањем важних административних прерогатива власти, Нови Сад се убрзано шири и развија, што имплицира и нагли пораст становништва у овом граду, почев од пописа из 1921. године, па до посљедњег пописа обављеног 2002. године. Нешто спорији раст забиљежен је између два пописа обављена прије и послје Другог свјетског рата, што је последица Новосадске рације, када је велики број становника убијен од стране окупационих снага, што се на основу индекса приказаних у табели број 11. На основу истих података примјетно је значајно смањање пораста становника града између пописа спроведених 1981. и 1991. године, што је резултат слабијег привредног раста у посматраном временском периоду. Као што је претходно напоменуто, пораст броја становника између два посљедња пописа последица је механичког прираштаја.

Етничка структура становника

Етничка структура неког града, а нарочито државе, ако је она вишенационална, је врло осјетљива, политичка тема. Међутим, када је ријеч о туризму, овај квалитет добија на значају, те већи број националности, односно велика национална шареноликост на малом простору, значи и већу туристичку атрактивност тог простора, која се на прави начин може пласирати и као најважнија и препознавајућа одредница једне туристичке дестинације. Само из разлога да би утврдили које националности живе или су живјеле на територији града Новог Сада, бић тад један континуирани преглед етничке структуре по званичним државним пописима, од оног тренутка када се овај статистички елемент први пут појављује у оквиру редовног процеса пописа становника, а то је 1921. година. Дакако, и на основу овог елемента жели се утврдити потенцијална атрактивност Новог Сада и његове гравитационе зоне, као евентуалне туристичке дестинације.

Када је ријеч о гравитационој зони Новог Сада, обзиром да се ради о простору у саставу АП Војводине, пословично познате по великом броју етничких заједница, односно како се то некада говорило народа и народности, биће само поменуте општине и насеља у којима доминира нека друга етничка заједница, а да то није српска, на који начин се жели указати на ту врсту атрактивности и потенцијала посматраног простора. У том смислу, треба

рећи да на простору гравитационе зоне осим српске етничке заједнице, као већинског народа, значајне су и мађарска, словачка и русинска заједница. Као што је претходно напоменуто, ове, па и друге етничке заједнице живе на цијелој територији, која је предмет истраживања, али су у значајнијем броју ипак сконцентрисане само у неким мјестима. Када је ријеч о мађарској популацији, она је у већој мјери сконцентрисана у општинама Темерин и Бачка Топола. Словачка етничка заједница је најбројнија у општини Бачки Петровац и Стара Пазова, док Русина највише име на простору општине Кула, а нарочито у насељу Руски Крстур. Треба напоменути да су значајну етничку скупину до Другог свјетског рата представљали Њемци, последије којег су у великој мјери расељени по Њемачкој. Веће заједнице ове етничке популације биле су заступљене у општинама Бачка Паланка, Озаци, Апатин, Сомбор, Врбас, а то су управо општине у које су у великој мјери досељени колонисти из пасивних крајева, нарочито динарског појаса последије Другог светског рата. Тако су своје уточиште на поменутом простору нашли Црногорци, Срби из Босанке Крајне, Лике, Баније и Кордуна, Херцеговине, као и са југа Србије, нарочито из врањског краја.

Табела бр. 13. Национална структура становништва Новог Сада 1921, 1948. и 2002. године.

Година	1921.	Процент	1948.	Процент	2002.	Процент
Срби	***16071	41,08	36500	48,6	141.475	73,9
Мађари	13065	33,39	21000	28	11.538	6,0
Југословени	-	-	1200	1,5	7.055	3,6
Црногорци	-	-	500	0,7	4.261	2,2
Хрвати	-	-	8400	11	3.519	1,8
Словенци	613	1,57	900	1,2	1.673	0,9
Русини	36	0,09	**900	1,2	1.556	0,8
Роми	-	-	60	0,1	1.177	0,6
Македонци	-	-	300	0,4	910	0,5
Чекословаци	1473	3,76	2000	2,8	-	-
Њемци	6486	16,58	1400	1,9	366	0,2
Пољаци	41	0,1	-	-	-	-
Руси	672	1,72	800	1	-	-
Албанци	206	0,53	40	0,1	-	-
Турци	63	0,16	-	-	-	-
Румуни	135	0,35	400	0,5	-	-
Италијани	54	0,14	-	-	-	-
Остали	207	0,53	1300	1,7	7.411	4,0
Неизјашњени	-	-	-	-	7.716	4,0
Непознато	-	-	-	-	3.114	1,5
УКУПНО	39122	100	*75700	100	191.405	100

Извор: Дефинитивни резултати пописа становништва 1921, Краљевина Југославија, Сарајево 1932. Пописи становништва 1948. и 2002. године, Републички завод за статистику, Београд.

* Подаци за цијелу општину.

** Русини и Украјинци приказани у истој рубрици.

*** Срби и Хрвати дати у облику једног нумеричког податка.

Из претходне табеле број 13, која приказује националну структуру грађана Новог Сада, могу се видјети кретања појединих националности по броју и проценту у односу на укупан број становника. Занимљив је податак из 1948. године везан за мађарску етничку

заједницу, која се увећала за око 60% у односу на 1921. годину. Ова популација се увећавала све до 1971. године, од када почиње да стагнира и опада, те је 2002. године бројала свега око 12500 припадника. Број Њемаца који је 1921. године износио 6500, по послеријатном попису, смањено се на око 1400, као посљедица одсељавања у земљу матицу, услед промјењених политичких околности и доласка нове власти. Међутим 2002. године број Њемаца је незнатан свега 366, што је на нивоу статистичке грешке. Популација основног становништва, односно Срба стално је у порасту и у релативном и у апсолутном смислу. Тако су 1948. године чинили 48,6% са 36520 становника, а 2002 чак 75% од укупног броја житеља са 176817 припадника. Треба поменути и популацију Хрвата чији је број од 1971. прилично уједначен и по посљедњем попису износио 5600, односно 2,5%. Од осталих националности су у знатно мањем броју заступљени: Роми, Албанци, Словаци, Румуни, Русини, Руси, Македонци, Словенци, Украјинци и Црногорци.

Потребно је на различите начине утицати на очување свих националних заједница, нарочито оних најугроженијих, у смислу утапања и нестајања, да до тога не дође. Локална заједница, односно град треба да ради на пројектима њиховог очувања, укључивањем у локалну власт и администрацију, кроз оснивање националних заједница и клубова, те фолклорних и обичајних секција. Наравно, треба им обезбиједити и медијски простор, како би њихове акције биле пропраћене, а језик био сачуван. Гледајући са аспекта туризма, мултиетничност треба да буде један од централних мотива приликом развоја туризма, јер су ријетка мјеста на Земљи на којима на тако малом простору живи тако велики број етничких заједница. Управо из тог разлога, у вријеме глобализације и губљења локалних особености, треба и кроз туризам, музејске поставке и сценске програме сачувати успомену на идентитет народа који нестају.

Преглед историјских дешавања

На простору данашње гравитационе зоне Новог Сада, кроз вијекове су постојале насеобине, различитих култура од праисторије до данас. Познато је да су на Петроварадинској стијени своја прва насеља градила племена млађе каменодобске културе, дакле око 4.500. година п. н. е, иако постоје неке претпоставке да је човјек и старијег каменог дома боравио овдје и имао, ако не стална, онда привремена насеља. То је потврђено археолошким ископавањима 2003. године, чиме је историја посматраног простора помјерена на период 19.000 – 15.000 година п. н. е, када људи углавном, још увијек живе у пећинама.

Прве организоване војне силе које су овдје оставиле свој траг, били су Келти, односно Скордисци. Они су као главни носиоци Латенске, односно касне бронзодобске културе, продрли на ову територију са запада и сјевера, крајем IV и почетком III вијека п.н.е. (Гавански, 1979).

На прелазу старе у нову еру, Римљани су кренули са освајањем Средњег Подунавља, да би одмах након освајања ових простора, 30-тих година н.е. почели да осигуравају своје сјеверне територије, стварајући дуж Дунава лимес, односно јаку границу са низом утврђења. Крајем првог и почетком другог вијека велики дио Панонске низије се нашао под влашћу Римљана. Послије вишевијековне римске владавине, крајем IV вијека наступа период великих сеоба. То је доба Сеобе народа, када године 375. долазе ратоборна племена Хуна, покоривајући све народе, који су се на овом простору затекли. У аналима и хроникама римских историчара, записано је да су Хуни освојили Сирмијум (Sirmium) 441. године, чиме почиње крај Западног римског царства. Овај податак говори да су и данашњи простори гравитационе зоне Новог Сада пали у руке нових освајача са истока.

Период раног средњег вијека, па и касније, вријеме је интензивне смјене господара на овим просторима. Послије Атилине смрти, распада се Хунски савез, а овај простор заузимају Гепиди. У превирањима током V и VI вијека као побједници изашли су Авари, а у племенском савезу са њима били су Словени, о чему свједоче археолошки налази, широм посматраног простора (Гавански, 1979).

У VIII вијеку, овај простор је под влашћу Франачке државе, са Карлом Великим на челу. Након Франака, власт намећу Бугари, али и Византија, која је прилично слабо успостављала поредак на овим просторима (Вранић, 1963). Од краја IX вијека у Панонији се насељавају Мађари, а Срем дефинитивно улази у састав Краљевине Угарске 1181. године. Успон Угарске државе на овим просторима био је веома изражен, нарочито у XIII вијеку, за вријеме Беле IV, сина Андрије II и краљице Гертруде. Прекретницу у историји овог простора претставља пад српске средњевијековне државе 1495. године, када Турци постављају границу на Дунаву и Сави. Почетком XVI вијека падају редом Београд, Петроварадин, Мохач и коначно Будим, чиме цијели простор потпада под влас Турака. Током Великог бечког рата, од 1683. до 1699. године, на овом простору се у два маха смјењује власти, да би је послје краткотрајног успјеха 1687. дефинитивно остварила Аустрија 1691. године.

Послије Карловачког мира Турци су коначно враћени јужно од Саве и Дунава, па је простор новосадске гравитационе зоне наредна два вијека био под управом Беча. Слиједи период одбране од Турака, формирање војне границе, у коме је становништво са овог простора, а нарочито Срби, имало велики удио. Долази период националног јачања и буђења свих етничких заједница у Монархији, што кулминира у револуционарним годинама 1848. и 1849. године, када се на простору, који се у великој мјери поклапа са гравитационом зоном Новог Сада, формира слободна територија под управом српског народа, који на Мајској скупштини бира духовну и световну власт. Идеје о самосталној управи и суштинској аутономији су ишчезле проглашењем Војводства српског, коме је био прикључен и Тамишки Банат, чиме су Срби постали мањински народ, а проблеми остали не ријешени. Послије Првог свјетског рата, посматрани простор ослобађају јединице српске војске, чиме улази у састав прво Краљевине Србије, а касније новоформиране Краљевине СХС и касније Југославије. То је период националне обнове и убрзаног напретка, који се завршава Другим свјетским ратом, што се веома бурно одразило на посматрани простор, обзиром да је подијељен између више окупационих власти, Њемачке, НДХ и Мађарске. Послије рата, Нови Сад поново постаје важан административни центар, па тако и његова гравитациона зона добија на привредном и друштвеном значају.

Нови Сад је са друге стране, имао своју историју, такође бурну и занимљиву, што у сваком случају треба да буде значајан сегмент на коме ће се заснивати туристичка понуда овог града. У том смислу, добро су познати стварни догађаји из прошлости неких туристичких метропола, али и урбани митови и легенде, па и са предумишљајем измишљене приче, које су постале, ако не главна, онда једна од јачих снага за привлачење туристичких токова тих дестинација. Стога, туризам треба да искористи сваку сламку из рукава, како би се дестинација учинила занимљивом, атрактивном и познатом.

Као година оснивања Новог Сада узима се 1694. када је завршена изградња мостобрана и када се на тај простор доселио већи број српских граничарских породица. Међутим, континуитет насељавања може да се прати још од праисторије, што се нарочито односи на Петроварадин, гдје су пронађени сасвим јасни трагови живота још из времена неолита. Но, износи се врло често тврдња да до изградње мостобрана, на лијевој обали Дунава, гдје се најмање посљедња три вијека налази Нови Сад, није било насеља. То је мало вјероватно, иако се за то, наводе и објашњења, у смислу да је терен водоплаван, те обрастао шашом и трском (Ердухељи, 1894).

Разлози да се мисли супротно су ипак очигледнији. Дунав је код Новог Сада, на овом дијелу свог тока најужи, свега 200 метара, па је то одувијек било погодно мјесто за постављање скеле или понтонског моста. Као прилог теорији да је ту и раније постојало насеље јесте географски положај, гдје се равна Бачка наслања на брдско-планинску зону сјеверног Срема, те су становници једног и другог дијела на овом мјесту вршили размјену пољопривредних производа. Новија археолошка истраживања и налази говоре у прилог тези да су на обе стране Дунава, у континуитету постојала насеља од ране праисторије. Тако су на Петроварадинској тврђави потврђени налази сталних насеобина из раног неолита, а постоје индиције и о томе да је још палеолитски човјек живио на том простору. Ипак, са сигурношћу се може рећи да су стијену на десној обали Дунава држали Келти, Римљани, Византинци и Угари (Станојевић, 1992). Чак и Ердухељи ваводи низ насеља на лијевој обали, преко пута средњевијековне Петроварадинске тврђаве и то: Стари Петроварадин (Варадинци или Вашарош Варад), Ривица, Биваљош, Мртваљош, Сентмартон, Сајлово (Залој или Исаилово), Ченеј, Башка (Бачка, Бакшић или Бачић), те Камендин (Ердухељи, 1894).

Вријеме настанка првих људских насеобина на подручју Новог Сада и његове околине, могуће је утврдити на основу археолошких истраживања, заштитних радова и рекогносцирања која су вршена на поменутом простору. Материјални остаци говоре о континуираној насељености дијелова ужег градског језгра од бронзаног и гвозденог доба до средњевијековног периода. Тако су током градње новог крила зграде Матице српске у истоименој улици откривени стамбени објекти и налази који их прате из периода бронзаног и гвозденог доба, али су такође потврђени и налази из средњег вијека, тачније између 9 и 11. вијека. Остаци неколико полуземуница датираних у 10. вијек, потврђени су приликом копања темеља за изградњу новог стамбено-пословног објекта у дијелу Његошеве улице, који гравитира Тргу Слободе. Када је ријеч о ширем градском подручју и атару Новог Сада, на Клисанском брегу откривено је насеље земунца из бронзаног и гвозденог доба, на Римским шанчевима откривено је више гробова из 7. и 8. вијека, а на локалитетима код Камендина откривене су куће из раног и средњег енеолита (Станојевић, 1992).

Међутим, веома је мало писаних података о насељима на лијевој обали Дунава, која су се налазила на мјесту данашњег Новог Сада током периода од 15. до 17. вијека. Ипак, бројне географске карте из 16. и 17. вијека потврђују постојање насеља на мјесту данашњег Новог Сада, под именом Бистрица. Овај топоним се спомиње и у књигама познатог мађарског историчара Ивањија 1909. године, док га код нас први спомињу Душан Поповић у дјелу Срби у Бачкој и Дака Поповић у раду који се бави урбанистичким развојем града. Топоном Бистрица је словенског поријекла и најчешће се јавља као хидроним на свим просторима гдје живе Срби, а означава воду која брзо тече и која је бистра, за разлику од споре и мутне воде. Дунав је на дијелу, гдје Бистрица означава топоним и назив једног насеља, најужи, па је и вода на том мјесту најбржа и најбистрија. То говори о томе да је насеље морало бити непосредно уз ријеку или у њеној близини (Станојевић, 1992). Како су ови хидроними и топоними обично веома стари (Скок, 1971), претпоставља се да је и насеље постојало знатно раније.

Ипак, насеље које у континуитету траје до данас, односно Нови Сад, основан је послвије истјеривања Турака 1691. године, када на Петроварадину почиње изградња нове тврђаве. У исто вријеме, се на бачкој страни гради мања утврда за одбрану понтонског моста, позната под називом Мостобран. Око њега се развија насеље српских граничарских породица, такозвани Шанац, односно Рацка Варош. За првих педесетак година, град је нарастао на око 600 кућа и то углавном граничарских. Так поновним падом Београда под турску власт 1739. године, у Нови Сад се досељава велики број трговачких и занатлијских породица, међу којима много Њемаца, Грка, Јермена и Јевреја. Ово насеље током периода

напредује, па се јавља тежња за добијањем статуса слободног краљевског града. То се и дешава 1. фебруара 1748. године, када су грађани са 95.000 форинти сребра купили слободу свог града, а који од тада носи назив Неопланта (*Neoplanta*), Нојзац (*Neusatz*), Ујвидеки (*Ujvidegh*), а којег су Срби превели као Нови Сад (Петровић, 1987). Слиједе године просперитета, културног и вјерског успона, развоја трговине и занатства. Град се урбанизује и све више добија карактеристике и функције правоградског насеља. Поред тога, структура становништва је веома шаренолика, што утиче на општи развој и напредак насеља. Овај период нарочито је обиљежен развојем школства и других културних институција.

Средином XIX вијека значајна је новинска и издавачка дјелатност. Почињу излазити бројни српски часописи. Тако 1841. књижар Стојановић у Јанковићевој штампарији штампа алманах “Бачка вила”, 1847. “Стихотворенија” Лукијана Мушицког, те “Лазарицу” Јоксима Новића Оточанина. Само за двије године, у периоду од 1841-1842. у Новом Саду су издате 22 књиге на српском језику у 31.850 примјерака, а свега једна на њемачком. Због тога је од Вука Караџића Нови Сад назван “највећим општеством српским на свијету”, а од Шафарика “гнездом српства”. Године 1844. основана је и Српска читаоница, која је претеча Градске библиотеке. Слиједе времена политичких превирања између Аустрије и Угарске, када Мађари траже независност од Беча, а исто не желе дати другим народима на својој територији. Услјед тога Нови Сад има истакнуту улогу у прољеће 1848, када је 27. марта на сједници српских општестав донијета петиција од 16 тачака о самоуправним слободама Срба под Мађарима, коју је депутација новосадских грађана однијела мађарском Сабору у Пожун. Депутација се вратила са негативним одговором од Лајоша Кошута, а као одговор на то услиједила је Мајска скупштина у Сремским Карловцима, када је митрополит Рајачић проглашен за патријарха, а Стеван Шупљикац за војводу и вођу српског устанка против Мађара. Све ово се трагично завршило бомбардовањем Новог Сада 12. јуна 1849. године. Град је готово потпуно порушен, а све оно што је стицано претходна два вијека је, преко ноћи, нестало. И поред политичких неспоразума, Нови Сад задржава културну функцију, мада Београд постаје у сваком погледу све значајнији. Крајем седамдесетих година, град добија двије значајне издавачке куће: Арсе Пајевића и браће Поповић. Они су познати по издавању неколико, за историју важних часописа, као што су: “Илустрована ратна хроника”, “Стармали”, “Невен”, “Стража”, “Нова школа”, “Српске илустроване новине”, те 1872. године и часописа “Позориште”. Од 1912. у Новом Саду излазе социјалистичке новине: “Народни глас” и “Слобода”. Тада почињу и први штрајкови и тихи распад Аустро-Угарске монархије. То је период политичког дјеловања Светозара Милетића и зачетка социјалистичког покрета у Новом Саду (Петровић, 1987).

Када се 1918. године почео назирати слом двојне монархије, у Новом Саду је образован Српски народни одбор за Војводину. Овај одбор је расписао изборе, те 28. септембра исте године сазвао Народну скупштину, на којој је проглашено отцјепљење од Аустро-Угарске и присаједињење Краљевини Србији. Српска војска ушла је у град 8. новембра 1918. године, када Нови Сад и формално и практично престаје да живи у границама и по политичко-административном систему државе зване “тамница народа” (Давидовац, 1933). У том периоду град добија и одбрамбене насипе на Дунаву, што је омогућило ширење градског подручја према обалама ријеке. Тако настаје насеље Телеп у инундационој равни Дунава, као и тзв. Мали Лиман, што је дио града у зони око некадашњег моста „Маршала Тита“, данас „Варадинске дуге“. На том подручју, између два свјетска рата, изграђени су објекти комплекса Дунавске бановине, а град добија нову физиономију регулацијом Булевара Михајла Пупина, Кеја жртва Рације, Улице Максима Горког, Дунавског парка и других мањих улица, које се налазе у систему овог дијела града (Давидовић, Ахметовић-Томка, 1994).

Године напретка и просперитета у новој држави замјениле су ратне године, које ће прилично погодити Нови Сад. Повлачећи се из града војно техничка служба новосадске армијске области, из стратешких разлога руши 11. априла 1941. године оба моста на Дунаву. Њемци Бачку препуштају својим савезницима Мађарима, који под вођством Хортија јануара 1942. изводе злогласну, тродневну рацију. Тада је од 21-23. дана мјесеца јануара, бачено под лед сво оно становништво које је нађено на улицама, а махом Срби и Јевреји. Новосадски Јевреји су претрпили још један масовни погром, када су, пред крај рата 1944, одвођени у њемачке логоре смрти.

Покрет отпора, под вођством Светозара – Тозе Марковића и уз значајно учешће СКОЈ-а, изводи акције и штампа лист “Слободну Војводину”. Међутим, септембра 1942. године, руководиоци покрета Тоза Марковић и Бранко Бајић убијени су приликом штампања слободарског листа. Ипак антифашистички покрет је настављен. Поред свега, савезнички авиони у току 1944. два пута бомбардују Нови Сад. Нападан од стране Народно-ослободилачке војске и припадника Црвене армије, окупатор је био приморан да се повуче из града, а 22. октобра 1944. године, а Сремски и Бачки партизански одреди улазе у град. Годину дана након ослобођења, Нови Сад је постао главни град Аутономне Покрајине Војводине, у склопу тадашње Демократске Федеративне Југославије, односно Федеративне Народне Републике Југославије од 1946. године. Започиње убрзана обнова града и оживљавање индустријске производње. Развијају се и школство, култура, наука и уметност и друге ванпривредне гране.

Уопште, послератни период је карактеристичан по трансформисању града у значајан административни, политички, привредни, културно-образовни и спортски центар Војводине, али и целе тадашње Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, која је тај назив добила по Уставу из 1963. године. Послије ослобођења, почиње развој града у свим правцима. Прво се гради привремени понтонски мост, а затим се након 16 мјесеци обнавља жељезнички мост који добија име Маршала Тита, касније Петроварадински мост. То је био први челични мост у Европи након Другог свјетског рата. Године 1961. гради се први у Европи мост од пренапрегнутог бетона. По димензијама био је први на Старом континенту, а други на свијету. То је био мост “Братства и јединства”, касније познат по архитекти као “Жежељев”. Нови мост или мост Слободе изграђен је 1981. године. То је био висећи мост, који је повезивао Нови Сад и Каманицу.

У другој половини XX вијека, а нарочито 80-тих и 90-тих година наведеног вијека, Нови Сад је сасвим изашао на обале Дунава. То је омогућило изграђа нових и појачавање старих насипа, послије катастрофалне поплаве, која је задесила град 1965. године. Осим према Дунаву, град се шири и према истоку и сјевероистоку (Давидовић, Ахметовић-Томка, 1994). Седамдесетих година отворен је други дио Булевара Михајла Пупина, када су срушени: јерменска црква, зграда мађарске гимназије и стара зграда Матице српске. У том периоду је отворена и нова жељезничка станица на крају Булевара Ослобођења. Изграђена су и нова станбена насеља попут Лимана I, II, III, IV, Ново Насеље – Бистрица. Од других значајних објеката до краја XX вијека изграђени су: Српско народно позориште 1981, зграда Спортско пословног центра Војводина, познатијег као СПЕНС, зграда Телевизије Нови Сад, као и Клиничко-болнички центар Каменица. Један од најзначајнијих објеката у граду можда до сада изграђених је пословна зграда Нафтне индустрије Србије довршене 1998. године.

Несреће су кроз вијекове погађале Нови Сад, па тако и на крају XX вијека. Наиме, 1999. године 24. марта па наредна 73 дана траје бесомучно бомбардовање Новог Сада и цијеле Србије од стране НАТО-авијације. Нови Сад је том приликом остао без сва три своја моста и зграде Телевизије. Одмах по окончању напада из ваздуха, прешло се на обнову. По старом узору изграђен је за прву потребу понтонски мост, а затим за 6 мјесеци, на мјесту

Варадинског, потпуно нови мост “Варадинска Дуга”. Не дуго после је завршен је друмско-жељезнички, монтажно-демонтажни мост на мјесту Жежељевог, како би се успоставио међународни жељезнички саобраћај, а 2005. године обновљен је и мост Слободе.

Морфологија насеља

Морфологија насеља је његова најочљивија карактеристика. Она врло често одражава низ других особина градова и других насеобинских јединица. То су, прије свега локални положај, услови градње, геоморфолошке, хидрографске и климатске прилике. Међутим, поред ових природно-географских, морфологија насеља може указивати и на неке друштвено-географске карактеристике. Истичу се карактеристике привређивања, вјерске, демографске и етничке структура становништва, историјске ситуације у вријеме настанка и развоја насеља, културног нивоа, богатства популације и укуса тог времена. Поред савремених, могу се добро пратити и проучавати историјски фактори, који су условили и само формирање насеља, као и његов даљи развој, јер поједини морфолошки елементи веома дуго одолијевају промјенама фактора, који су раније утицали на њихово физичко испољавање. Приликом морфолошке анализе насеља користиће се редом слиједећи елементи: облик основе насеља, структура насеља и физиономија насеља (Ђурчић, 1990).

Када је ријеч о туризму, морфолошке карактеристике насеља су веома битне, јер утичу на визуелни доживљај насеља као туристичке дестинације. Иако је ова врста доживљаја субјективна, као у осталом и све што је везано за туризам, мора се показати већа пажња приликом очувања традиционалних морфолошких елемената, али плански и са визијом стварати нове, по којима ће град са приступних праваца и улазних капија бити препознатљив у позитивној конотацији и као такав туристички атрактиван за домаће и иностране туристе и посјетиоце.

Облик основе и структура насеља

Облик основе и структура, као двије морфолошке карактеристике насеља уобичајене су за градове и села гравитационе зоне Новог Сада, па се чак може рећи да су предвидљиве. То је посљедица урбанизације и планског развоја насеља, који је био прописан и спровођен као државна политика Аустријске царевине, под водством Марије Терезије и њеног сина Јосифа. Дакле, ријеч је о уобичајеној решеткастој структури насеља, гдје се улице сијеку под правим углом, чинећи тако, мање или више правилан систем тзв. шаховске табле. Када је ријеч о облику основе, он је у сваком случају био посљедица чињенице да се неко насеље развијало око неког саобраћајног правца, хидрографског објекта или нечег другог од значаја за живот и рад популације која га настањује. У том смислу и рељеф је имао доминантну улогу у формирању облика основе, што је нарочито долазило до изражаја у фрушкогорским и оним насељима, која су грађена на водоплавном подручју, као што је Нови Сад. Тако, Нови Сад има крстасту основу, односно основу облика шаке, што је један његов подтип. Она је издужена дуж три магистрале. То су суботичка, врбашка и паланачка. Дунав и његова инундациона раван представљају природну границу, односно препреку за ширење према југу и истоку. Разуђеност његове основе смањена је изградњом индустријске зоне и нових стамбених четврти (Ђурчић, 1990).

Када се говори о структури Новог Сада треба рећи да је она потпуно хетерогена. То због тога што његови поједини дијелови имају изразито различиту структуру, што

усложњава ситуацију. Главне улице у граду дуж којих се насеље ширило показују јасне назнаке радијалног уређења. На појединим мјестима ти правци су повезани, тако да постоје извјесни елементи концентричних улица. Основне радијалне правце чине: Футошки, Руменачки, Кисачки и Темерински пут, док њих повезују Партизанска, Булевар Јаше Томића, Хајдук-Велкова, те неке мање улице (Давидовић, Ахметовић-Томка, 1994).

Ова радијална структура је била доминантна у вријеме настанка града. Овакву структуру је условила природа терена на коме је град изграђен. Наиме, то је било водоплавно подручје на алувијалној равни, изнад кога су се издизале лесне греде (80 м), чија су тјмена искориштена за подизање главних улица. Током новије историје, паралелно са поменутиим правцима или упавно на њих грађене су нове улице. Оне су дале граду решеткасту структуру. Постоји неколико таквих дијелова града који се на плану града јасно разликују, јер им улице нису орјентисане у истом правцу. Такви су Телеп, Лиман, Детелинара, Салајка и Ново насеље. На Клиси најмаркантније улице имају правац Темеринског пута и тај дио града има карактеристике линеарне структуре. Алмашки крај је дио Новог Сада који има уске и кривудавае улице, дакле потпуно различите од свих осталих у граду, те је овдје заступљена типична мрежаста структура (Ђурчић, 1990).

Физиономија насеља

Физиономија насеља је најкомплекснији елемент њихове морфологије и најочљивија карактеристика. Неке од тих карактеристика примјећују се посматрањем насеља са извјесне дистанце, а други посматрањем из непосредне близине, па се према томе могу издвојити спољна и унутрашња физиономија насеља. Спољне физиономске карактеристике су силуета, висина зграда, распоред зграда и маркантни објекти у насељу. Унутрашње физиономске карактеристике насеља су висина зграда, њихов размјештај, коришћен грађевински материјал, старост зграда, правци улица и архитектонске конструкције (Кицошев, Дунчић, 1997).

Оно што је карактеристично за физиономију, готово свих насеља на посматраном простору, а и шире, без обзира да ли је ријеч о граским или сеоским насељима, јесте доминантна позиција једног или више вјерских објеката, прије свега црква у централном дијелу насеља, док су само за градове карактеристичне градске куће, односно вијећнице и синагоге, у мјестима гдје су Јевреји чинили значајну заједницу. У том смислу, ријетка су насеља која, гледано издалека, имају неку посебност, на основу које би путник, који први пут прилазећи му, види неко мјесто, могао знати да је то баш мјесто о којем је читао или му је неко о њему казивао. Осим споменутог, чести детаљи насеља на овом простору су били дуги дрвореди дуда на прилазима насељу, а неријетко и стабла јаблана, као маркантних објеката унутар самог насеља.

Када је ријеч о Новом Саду, треба рећи да овај град има изразитију вертикалну димензију силуете, што прије, свакако није био случај. Раније је била доминантна хоризонтална силуета, гдје су једине високе грађевине биле торњеви црква, мада је њих у Новом Саду било, за оне прилике прилично много. Тако су идући према граду из даљине штрчали само црквени торњеви, православних, католичких, протестантских, евангелистичких и других националних црква. У основним обиљежјима унутрашње структуре биле су њихове функције. Упоредо са промјенама функција мјењана су и физиономска обиљежја. Тако су изразите разлике постојале у појединим дијеловима града. Нови Сад је од постанка имао бројне варошке куће и градске функције. Оне су оставиле трага на изгледу центра, који се битно разликовао од аграрне периферије. Упоредо са јачањем градских функција, мијењала се и физиономија овог града. Аграрне карактеристике

су нестајале, а градске постајале бројније и доминантније (Ћурчић, 1990). Садашња ситуација је последица урбанистичког ширења послједњих четрдесетак година, односно одговор на пораст броја становника и ехо изазван градњом објеката за колективно становање, прије свега, зграда и тзв. кула и небодера (Ћурчић, 1990).

Управо је физиономија града, било унутрашња, било спољашња, та која од свих морфолошких карактеристика насеља утиче на његову препознатљивост и атрактивност у туристичком смислу.

Привреда

Привредна дјелатност једног простора много говори о њему и у многоме условљава његове функције, физиономију и статус. Када је ријеч о гравитационој зони Новог Сада, треба истаћи да је то простор који је увијек имао наглашен пољопривредни, а првенствено ратарски значај. Касична индустрија вила је, прије свега везана за већа градска насеља и то тек од краја 19. и почетка 20. вијека. Изузетака увијек има, а међу њима су Кулпин са фабриком за производњу конзервиране хране, Челарево са пиваром, Футог са циглана, пивара и кудељара итд. Говорећи о градовима попут Сомбора, Сремске Митровице или Зрењанина, треба јасно ставити до знања да је њихова привреда у највећој мјери била заснована на прехранбеној индустрији, што је логична последица пољопривредног окружења. Нема гране прехранбене индустрије да на простору гравитационе зоне Новог Сада она није била заступљена, што је када се говори о туризму од изузетног значаја, јер постулат сваког плански развијаног туризма, јесте и сопствена пољопривредна производња сировине и њена индустријска прерада за потребе туриста на посматраном простору, чиме се спрјечава негативан тржишни биланс са окружењем, а омогућује остварење сна сваког туризмолога познатог под популарном синтагмом „невидљиви извоз“. У том смислу треба поменути индустрије „Карнекс“ из Врбаса, „Витал“ и „Дијамант“ из Зрењанина, „Црвенка“ из Црвенке, „Сомболед“ из Сомбора, Апатинску пивару и Челаревску пивару и друга предузећа прехранбене индустрије.

Развој индустрије у Новом Саду почиње средином 18. вијека, када давне 1770. године град добија свилару, која ће дуги низ деценија представљати једини индустријски објекат. Тако, тек 1842. године почиње са радом и друго индустријско постројење, опет везано за производњу текстила, а ријеч је о парној ткачници. Током револуционарне 1848/49. године зграда свиларе је оштећена, па је 1884. изграђена нова и знатно већа фабричка зграда, на који начин је свилара постала једно озбиљно индустријско постројење у граду. Наредних година индустријски развој је настављен изградњом кланице 1885. године, затим плинаре 1888, као и електричне централе 1909. године (Петровић, 1987).

Говорећи о развоју радничког покрета у Новом Саду, Трива Милитар говори да је крајем 19. вијека било неколико индустријских предузећа у Новом Саду, те да је највеће предузеће била свилара у којој је радило преко стотину радника, махом жена. Он наводи и постојање три велика парна млина, затим ливнице, фабрике машина и гас-фабрике, у којима је били запослено по десетак радника (Милитар, 2000). Слично говори и Ердухељи у свом дјелу Историја Новог Сада, када помиње да у Новом Саду 1888. године постоји једанаест фабрика, селективно наводећи неке од њих, као што су фабрике жестоког пића и сирћета, фабрика сапуна, фабрика газе, затим свилара, пивара и фабрика за производњу млинског камена (Ердухељи, 1894).

Развој индустријске производње се наставља још бржим темпом у 20. вијеку, тако да Нови Сад 1938. године има преко 80 предузећа у којима је запослено више од 5000 радника

(Јовановић, 1994). Године 1904. отворена је позната фабрика сапуна Албус, а 1911. и фабрика за производњу и пуњење природне воде и безалкохолних пића «Минаква». Треба нагласити да је период послје ослобођења од Аустро-угарске и присаједињења Краљевини Србији, односно формирање Краљевине Југославије, када Нови Сад постаје управно сједиште, био посебно плодан када је ријеч о индустријализацији. Наиме, граде се фабрика тијестенине “Данубиус” 1919, бродоградилнице 1920, фабрика шрафова 1921, фабрика каблова 1922, ткачница памука и свиле 1925. године (Томић, 1990). Ту су још и Хемијска индустрија Нови Сад, као и фабрика авиона и авионских дијелова «Икарус» из 1924. године, гдје је произведен први авион у Југославији (Петровић, 1987).

Послије другог свјетског рата донијети су закони о конфискацији и национализацији, на основу којих су спроведене промјене у облицима својине. Тако је доминантну улогу у привреди добила држава. Развој индустрије у том периоду може се подијелити у неколико фаза: послератни застој од 1945-1950, стагнација због резолуције Информ бироа (1950-1970), бржи развој (1970-1980), те опет стагнација и пад (1980-2000). Читав овај период карактерисала је измјена наслијеђене структуре развијањем нафтне привреде, хемијске индустрије и електроиндустрије (Томић, 1990). Данашње индустријске зоне Југ и Сјевер, као и индустријска зона Запад, настале су послје 1950. године, када је дошло до ревидирања Генералног урбанистичког плана Новог Сада. Тиме је индустрија из првобитне индустријске зоне на Подбари и око Радничке улице, премјештена око канала Савино Село - Нови Сад, на Футошки пут и сјевероисточни дио Петроварадина. То је, прије свега било условљено повећањем броја становника, ширењем градског подручја и премијештањем жељезничког чвора, док су значајни фактори били и ток Дунава и Канала, као и правац дувања доминантних вјетрова (Јовановић, 1994).

Нови Сад је до почетка 90-тих имао развијену грађевинску, хемијску, металну и прехранбену индустрију. Од тако бројне и развијене привредне и прије свега производне дјелатности остали су трагови и некада звучна имена. У области металургије истиче се АД „Мотинс“, фабрика кабела „Новкабел“, индустрија моторних делова и одливака „27. март“, метална индустрија „Петар Драпшин“, „Аутокаросерија“. Предузећа металне индустрије „Југоалат“ и „Аутокоп“, „Југодент“, који производи медицинску опрему, а првенствено стоматолошку опрему, а „Дунав“ ортопедске апарате. Хемијска индустрија је веома развијена и њу представљају АД „ХИНС“, који се бави производњом кућне хемије, средстава за чишћење предмета од коже, аутокозметике, антифриза и друге хемијске производе, АД „Албус“, као једно од најзначајнијих предузећа у области производње средстава за прање и козметичких препарата, а ту су и произвођачи боја и лакова: „Уисо-хемџа“, „Алфапанон“, „Атом“ итд. Развијена је и производња пластичних маса.

Најзначајнија грађевинска предузећа која су изградила велик број објеката на простору Новог Сада, али и шире су АД „Будућност“, ДД „Александар“, која се баве пословима високоградње, затим АД „Пинки“, АД „Војводина пут - Бачка пут“ у области нискоградње и др. Некада познате и важне грађевинске фирме, данас под стечајем су „Први мај“ и „Неимар“. Прехранбена индустрија је једина која је преживјела транзицију. Позната су млинско-пекарска предузећа „ПИП“ и „Хлеб“, фабрика тестенина „Данубиус“, фабрика конзерви „Кулпин“ (у североисточном делу града), индустрија меса АД „Неопланта“, те месна индустрија „Матијевић“, „Котекспродукт“ и др. „Новосадска млекара“ основана је 1946. године. Експлоатацију минералне воде врши „Минаква“, већ дуже од једног века. У области текстилне индустрије најзначајније радне организације су „НИТ“, „Новитет“, „Нива“ и „Ужар“. Прераду коже врши „Стандард“, а производњу обуће „Авала“ и „Гепард“.

Материјална база туризма

Гравитациона зона Новог Сада, као значајан привредни и културни микрорегион, имала је потребу за одговарајућом туристичко-угоститељском инфраструктуром, како би били задовољени захтјеви тржишта везани за боравак на посматраном простору, било из пословних или туристичких разлога. У том смислу, добро је познат нагли раст угоститељске дјелатности и промета туриста од средине седамдесетих до краја осамдесетих година 20. вијека, што је свакако последица наглог привредног развоја посматраног простора, прије свега у области прехранбене индустрије, али и саобраћаја, трговине и услужних дјелатности.

Достижући и престижући републички друштвени бруто производ и приближавајући се словеначком просјеку, грађани тадашње САП Војводине, а што се у највећем дијелу односи на становништво гравитационе зоне Новог Сада, као најразвијенијег дијела покрајине, сада са вишком слободног времена и новца, почињу да развијају своју туристичку потребу, која се осим на путовања прама мору и планинама, почела испољавати и кроз нагли развој излетничког туризма унутар саме гравитационе зоне. Отуда су позната излетишта по Фрушкој гори, ергеле које отварају врата све већем броју туриста и некадашњи дворци, који се адаптирају и уређују за туристичке потребе.

Тако, осим што постаје значајан емитивни, гравитациона зона Новог Сада, све више постаје и значајан рецептивни простор, са високим дOMETИМА туристичке инфраструктуре и супраструктуре, манифестационим и другим културним садржајима, чиме је заузела значајно мјесто у ондашњој Југославији. Управо из тог разлога, све већи значај добијају и програми за образовање дефицитарног кадра из области туризма и угоститељства, наочито у систему средњег образовања. Деценијама касније, када је привредни, политички, па и туристички положај наше земље био у суноврату, отварају се и високошколске установе за профиле из ове области, што свакако представља значајну материјалну базу за даљи развој туризма на посматраном простору, али и шире.

Осврћући се на материјалну базу, њен квалитет и структуру у случају гравитационе зоне Новог Сада током посљедње деценије, треба рећи да је као и у цијелом привредном систему, па тако и у туризму и угоститељству дошло до значајних структурних промјена. Ту је прије свега ријеч о власничкој и управљачкој структури, али и о величини и специјализацији објеката. Очигледна је дакле, појава већег броја мањих угоститељских објеката за смјештај, у којима је простор рационалније кориштен, па просјечна соба такође има нешто више лежаја, што у релативним вриједностима износи 2,2 лежаја 2001. године и 2,4 лежаја 2010. године.

Исти је случај и са новоизграђеним објектима у којима смјештајна јединица у пројсеку броји 2,5 лежаја. Апстрахујући смјештајне капацитете у Новом Саду, долази се до јасних података везаних за материјалну базу у гравитационој зони Новог Сада. У том смислу, у посматраном периоду, број смјештајних објеката расте за око 200%, док број смјештајних јединица и лежаја има готово равномјеран пораст који износи 142%, односно 146%, што такође указује на појаву већег броја објеката мањег капацитета, при чему се однос смјештајна јединица – лежај значајније не мијења.

Посматрајући врсте угоститељских објеката за смјештај у новосадском дестинацијском региону да се уочити да је њихов број тако знатно порастао у посматраном десетогодишњем периоду, те да 2010. године постоји веома разноврсна понуда смјештајних капацитета како по врсти, тако и по квалитету. Тако треба рећи да 53% од укупног броја

лежаја чине лежаји у хотелима, приближно је толики однос и када се не узму у обзир хотелски капацитети у Новом Саду.

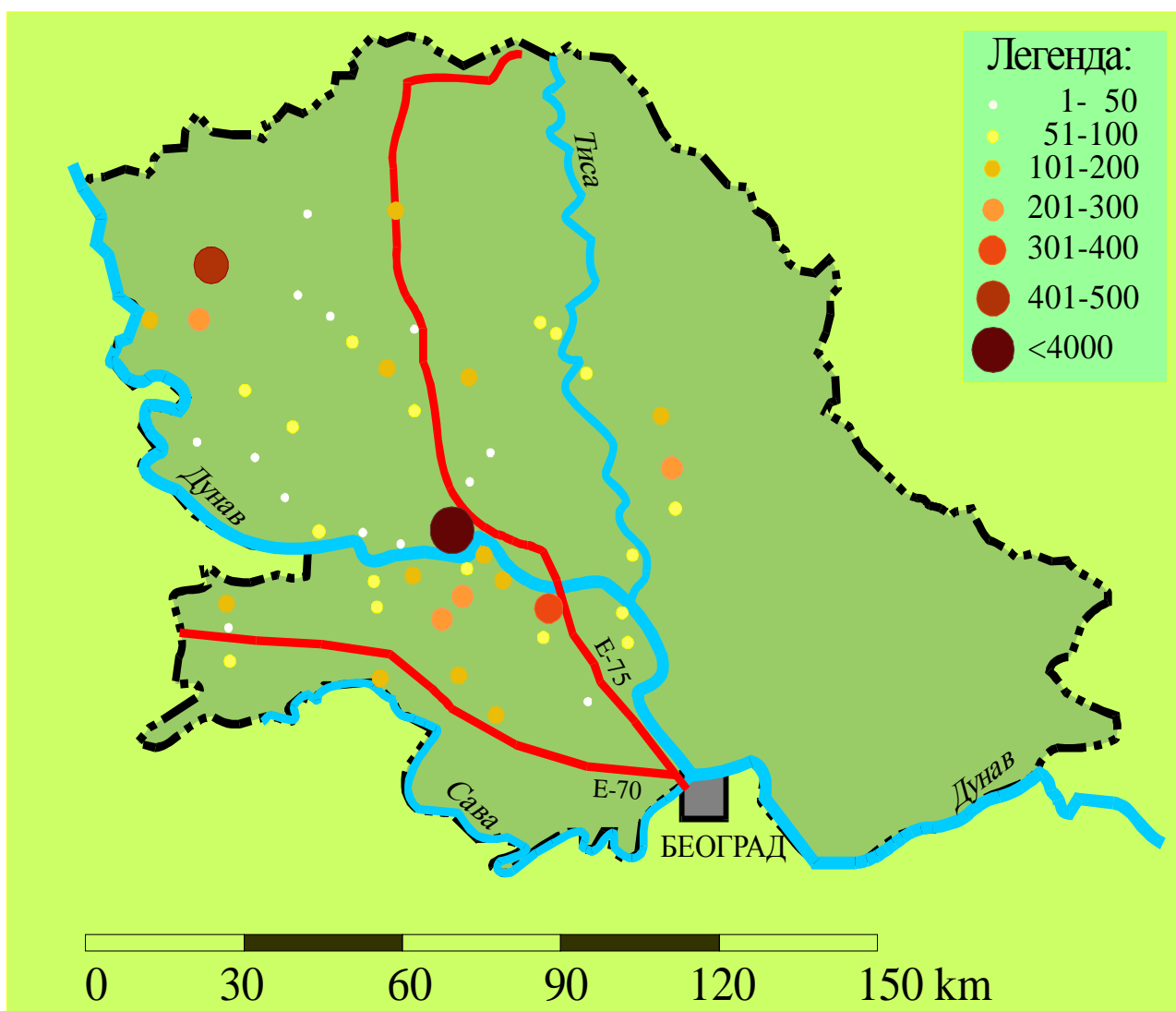
Табела бр. 14. Број, врста и структура угоститељских објеката за смјештај у гравитационој зони.

Гравитациона зона	2001.			2010.		
	Број објеката	Број соба	Број лежаја	Број објеката	Број соба	Број лежаја
Укупни капацитети	65	2176	4758	172	4025	9466
Хотел	31	1602	3492	50	2235	5007
Хотел *****	0	0	0	1	227	438
Хотел ****	0	0	0	3	173	348
Хотел ***	12	825	1795	12	545	1257
Хотел **	8	378	787	17	612	1355
Хотел *	2	51	108	8	243	647
Хотел без категорије	9	348	802	9	435	962
Пансион	7	66	141	14	154	318
Пансион ***	2	15	29	6	88	181
Пансион **	0	0	0	1	12	28
Пансион *	0	0	0	1	6	12
Пансион без категорије	5	51	112	6	48	97
Мотел	14	240	479	15	326	675
Мотел ***	4	106	214	6	214	455
Мотел **	2	43	80	1	9	19
Мотел *	5	60	114	6	84	155
Мотел без категорије	3	31	71	2	19	46
Туристички апартман	0	0	0	10	112	283
Туристички апартман *****	0	0	0	1	2	4
Туристички апартман ****	0	0	0	5	37	87
Туристички апартман ***	0	0	0	0	0	0
Туристички апартман **	0	0	0	4	73	192
Туристички апартман *	0	0	0	0	0	0
Туристичко насеље	1	41	123	1	42	125
Преноћиште	9	110	242	36	451	934
Гостионица са преноћиштем	0	0	0	9	86	229
Камп	0	0	0	2	195	764
Камп ****	0	0	0	0	0	0
Камп ***	0	0	0	0	0	0
Камп **	0	0	0	1	5	14
Камп *	0	0	0	0	0	0
Камп без категорије	0	0	0	1	190	750
Хостел	0	0	0	4	132	402
Планинарски дом	0	0	0	1	10	22
Радничко одмаралиште	1	36	78	1	36	78
Бањско љечилиште	1	32	81	1	32	81
Климатско љечилиште	1	49	122	1	49	122
Остали угоститељски објекти	0	0	0	4	57	193
Домаћинство	0	0	0	23	108	233

Извор: Интерни подаци Републичког завода за статистику Србије, Одјељење Нови Сад.

Занимљива је чињеница да је и 2001. и 2010. у гравитационој зони Новог Сада присутан значајан број тзв. комплементарних објеката за смјештај. Године 2001. од комплементарних објеката постојала су бањска и ваздушна лјечилишта, као и једно радничко одмаралиште. Десет година касније статистика биљежи појаву нових објеката којима угоститељство није примарна дјелатност, а то су планинарски дом, камп и велики број кућа и станова за одмор, као и соба за изнајмљивање. Као посебно значајно истиче се постојање већег броја специјализованих објеката транзитног типа, односно мотела свих категорија, што употпуњује туристичку дјелатност на простору гравитационе зоне и надомјештава недостатак овакве врсте смјештајних капацитета која по овом основу постоји у Новом Саду. У даљем тексту слиједи карта дистрибуције лежаја у угоститељским објектима унутар новосадске гравитационе зоне, коју је статистика забиљежила 2010. године.

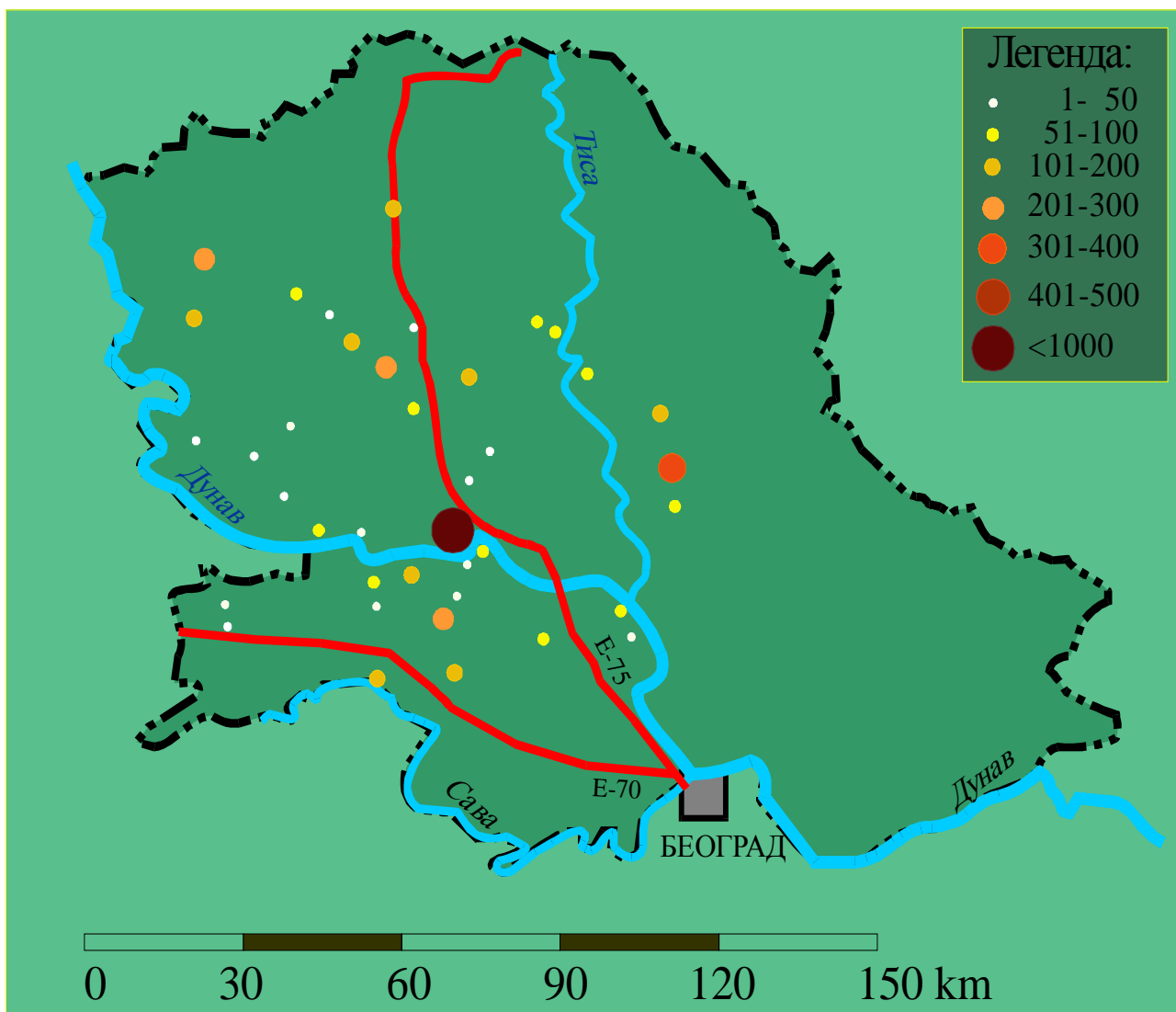
Карта бр. 4. Дистрибуција лежаја у угоститељским објектима у гравитационој зони Н. Сада 2010. год.



Извор: Вук Гарача на основу података Републичког завода за статистику Србије, Одјељење Нови Сад

Карта дистрибуције лежаја у угоститељским објектима на територији гравитационе зоне Новог Сада 2010. године указује на доминацију туристичких мјеста или локалитета са мањим бројем лежаја, чији број не прелази 100, при чему не постоји никаква правилност у њиховој дистрибуцији на посматраном простору. Са друге стране, туристичка мјеста са великим бројем лежаја, дакле преко 100, везују се за функцију већих градских центара, бањских и климатских љечилишта, као и донекле за транзитне правце. У том смислу је могуће издвојити неколико функционалних туристичких зона унутар гравитационе зоне Новог Сада. Ријеч је о Новом Саду и о њим што се назива територијом његових градских општина, затим је то Фрушкогорска рекреативна зона, Потиска зона, Западнобачка зона, Зона аутопута Е-70, Зона аутопута Е-75.

Карта бр. 5. Дистрибуција лежаја у угоститељским објектима у гравитационој зони Н. Сада 2001. год.



Извор: Вук Гарача на основу података Републичког завода за статистику Србије, Одјељење Нови Сад

Ради поређења са претходним периодом и ситуацијом, када је ријеч о угоститељским објектима за смјештај, приказана је и карта која приказује дистрибуцију лежаја у угоститељским објектима на простору новосадске гравитационе зоне 2001. године. Анализирајући ову карту и поредећи је са претходном може се уочити да се није десила

битнија промјена у дистрибуцији лежаја у угоститељским објектима на посматраном простору, осим што 2001. године на карти не постоје нека мјеста и локалитети који се јављају 2010. године, али чије је капацитет скроман и не прелази 50 лежаја. Промјена која је уочљива везана је за некада велике индустријске градове, као што су Врбас и Зрењанин, гдје је дошло до смањења смјештајних капацитета, вјероватно због пада привредне дјелатности и одумирања пословне сарадње, због које су и постојали такви и толики капацитети. Са друге стране уочљиво је знатно повећање броја лежаја у Новом Саду, који израста у велики центар услужне дјелатности, што се односи и на Сомбор. Значајан развој угоститељске дјелатности смјештајног типа карактеристичан је и за подручје шире градске територије Новог Сада, што се односи на Петроварадин, Сремску Каменицу и Ветерник. Иста појава карактеристична је и за Фрушкогорску туристичку зону, као и за транзитни туризам у Зони аутопута Е-75, и то у дијелу који се налази у Срему. Ово указује на чињеницу да улагачи, иако самостално доносе одлуке о томе гдје и колико инвестирати, ипак правилно препознају које су то локације и зоне у које се исплати улагати и у којима недостаје довољан број угоститељских објеката за смјештај, којим би се задовољило потребама тражње.

Табела бр. 15. Улагања у туризам гравитационе зоне Н. Сада по општинама од 2000-2009. у '000 дин.

Мјесто/Година	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.
Укупно:	150165	491370	722467	28742	25559	-	13806	478885	743522	-
Б. Топола	7514	1565	1101	0	497	-	904	0	0	-
Мали Иђош	0	0	578	0	226	-	0	0	0	-
Зрењанин	5613	25896	6859	24832	417	-	2678	263387	171196	-
Нови Бечеј	2084	0	1021	715	2525	-	0	0	0	-
Апатин	0	0	288	0	181	-	0	0	0	-
Кула	355	14684	27218	0	0	-	6560	2952	0	-
Озаци	0	257	21	0	0	-	0	0	0	-
Сомбор	15138	5588	7518	357	1041	-	1573	2038	946	-
Бач	222	687	82	0	0	-	0	0	0	-
Б. Паланка	4228	7094	2520	0	0	-	993	670	1456	-
Б. Петровац	63	145	204	0	0	-	0	348	631	-
Беочин	209	279	456	0	0	-	0	0	0	-
Бечеј	6244	14614	10374	619	1610	-	1098	774	10231	-
Врбас	0	0	2532	0	0	-	0	424	1098	-
Жабалъ	0	0	192	0	0	-	0	0	0	-
Нови Сад	101596	409628	653808	2219	19062	-	72404	208292	557964	-
Србобран	0	0	0	0	0	-	0	0	0	-
С. Карловци	0	0	0	0	0	-	0	0	0	-
Темерин	362	0	394	0	0	-	0	0	0	-
Тител	0	0	219	0	0	-	0	0	0	-
Инђија	342	2003	1489	0	0	-	0	0	0	-
Ириг	0	0	0	0	0	-	0	0	0	-
Рума	1731	731	298	0	0	-	0	0	0	-
С. Митровица	607	4413	3939	0	0	-	0	0	0	-
Стара Пазова	3725	3712	1356	0	0	-	0	0	0	-
Шид	132	74	0	0	0	-	0	0	0	-

Извор: Републички завода за статистику Србије, Општине 2001-2010.

Управо се у претходној табели налазе подаци о директним инвестицијама у туризам, које је забиљежио Републички статистички завод Србије и то за период од 2000. до 2009. године. Недостају подаци за годину 2005, што је последица различите методологије прикупљања, обраде и публиковања података, због чега ови подаци нису били доступни. Ипак, летимичан поглед на табелу доводи до сазнања да је половина општина, вјероватно цијелу последњу деценију остала без улагања у туризам или су та улагања била минимална. Ријеч је, посебно о општинама Западнобачког округа, свим општинама Сремског округа и што је изненађујуће, великом броју општина Јужнобачког округа, који је иначе најразвијенији. То заправо значи да у цијелој новосадској новосадској гравитационој зони правих и великих улагања нема, него да су она резервисана само у Новом Саду. Укупна улагања за период за који су били доступни подаци су износила 2,6 милијарди динара, при чему се 75% улагања односи на инвестиције у угоститељске објекте за смјештај у Новом Саду. Познато је да су такође велика средства уложена у реновирање хотела у Зрењанину, Сомбору и Бечеја (Фантаст), што се одразило и на квалитет угоститељске понуде у овим мјестима, као и на укупна улагања у туризма наведених општина.

Табела бр. 16. Запослени у туризму у гравитационој зони Новог Сада по општинама од 2000-2009. год.

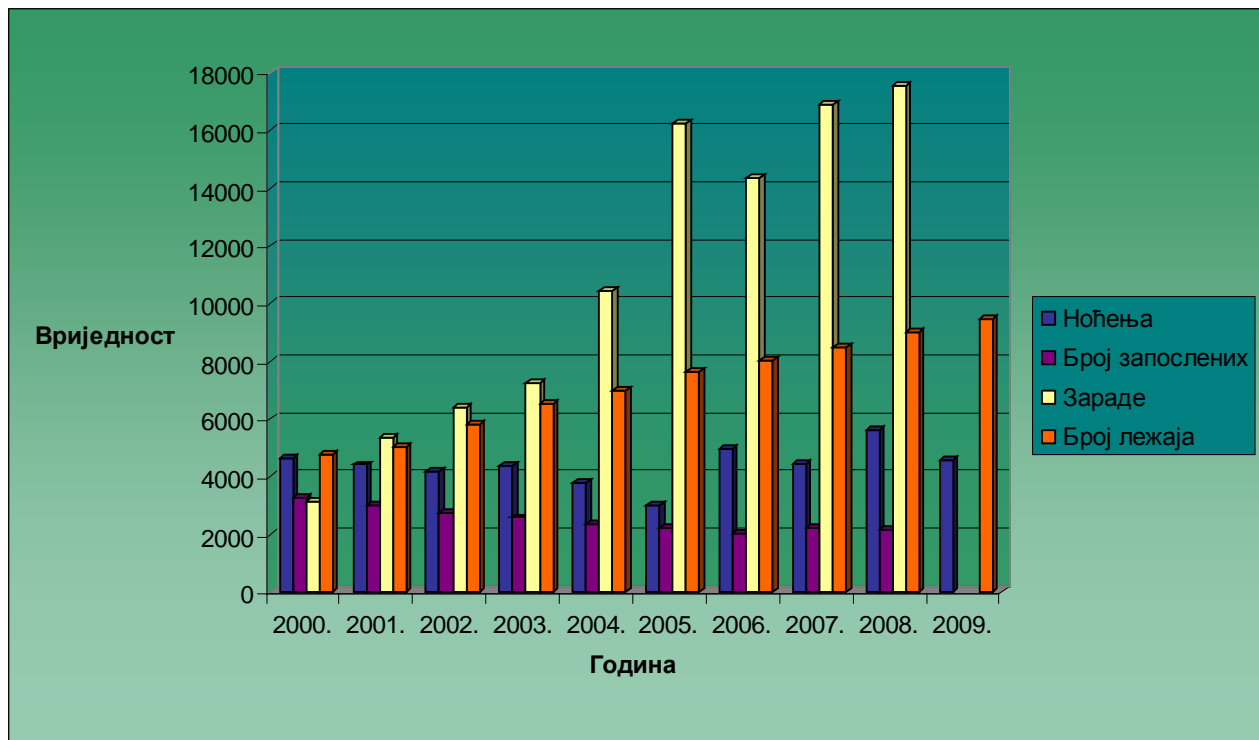
Мјесто/Година	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.
Укупно:	3356	3258	2978	2721	2584	2364	2219	2036	2205	2162
Б. Топола	28	18	21	25	22	18	17	15	25	30
Мали Иђош	22	21	18	12	4	2	1	2	3	2
Зрењанин	364	369	342	288	246	204	155	127	199	164
Нови Бечеј	73	64	55	47	43	30	29	35	36	28
Апатин	125	125	86	46	44	43	23	14	31	59
Кула	78	78	60	201	160	128	236	268	252	139
Оџаци	97	89	73	123	48	51	32	15	21	16
Сомбор	446	527	489	340	308	280	224	118	125	118
Бач	19	20	20	20	20	18	18	10	11	12
Б. Паланка	146	98	94	82	100	112	110	91	81	76
Б. Петровац	27	24	20	24	23	16	14	11	3	5
Беочин	0	0	0	0	4	15	5	7	5	0
Бечеј	114	110	92	124	168	135	125	121	106	86
Врбас	156	166	141	146	136	98	75	62	47	55
Нови Сад	1342	1262	1196	1002	967	937	940	1026	1128	1194
Жабал	15	14	11	12	12	10	4	18	32	23
Србобран	55	52	54	46	45	45	0	0	0	0
С. Карловци	0	0	0	0	0	0	0	3	15	44
Темерин	16	7	0	0	0	0	1	1	0	0
Тител	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Инђија	10	0	0	0	0	0	0	0	3	6
Ириг	24	26	26	19	14	10	7	5	4	2
Рума	128	124	116	104	144	139	133	35	11	2
С. Митровица	68	61	62	60	71	67	63	45	40	78
Стара Пазова	3	3	2	0	5	6	7	7	26	23
Шид	106	106	101	88	74	42	23	21	25	28

Извор: Републички завод за статистику Србије, Општине 2001-2010.

Када се ради о људима који учествују у услужном процесу и онима који доприносе формирању и реализацији туристичког производа, онда треба рећи да су они изузетно важна компонента у ланцу задовољавања туристичких потреба. Због тога су дати подаци о броју запослених у туристичкој привреди новосадске гравитационе зоне. Табела која је претходно приказана омогућује увид у број запослених у туризму у периоду од 2000-2009. године.

Летимичан поглед на претходну табелу недвосмислено указује на константан пад броја запослених у туристичкој дјелатности од почетка до краја посматраног периода, па тако 2009. године у туризму новосадске гравитационе зоне ради чак 1000 особа мање. Оно што се овдје чини чудним, јесте чињеница да број угоститељских објеката за смјештај и број лежаја расте, а број запослених у туризму опада. Ово је нелогична ситуација, која је последица промјене друштвеног, политичког и привредног система, приватизације великих туристичко-угоститељских система, када млади капитал, максимално упошљавајући и трошећи радну снагу, жели да се што брже оплоди. Истина, економска ситуација у Републици Србији посљедњих година прве деценије 21. вијека није сјајна, због чега се предузећа затварају, а велики број радника остаје без посла, па је и то последица драстичног смањења броја запослених у туристичкој дјелатности на посматраном простору.

График бр. 1. Анализа показатеља туристичке привреде гравитационе зоне без Новог Сада.



Извор: Вук Гарача, на основу података Републичког завода за статистику Србије.

* Нису постојали подаци о зарадама и броју запослених за 2009. годину.

Са претходног графика јасно се читавају вриједности обрнуто пропорционалне нормалним условима развоја туристичке привреде, гдје у посматраном десетогодишњем периоду број лежаја расте, број запослених у туризму опада, број ноћења стагнира, а зараде запослених у туризму расту. Тешко је рећи који су све чиниоци утицали на овакву ситуацију, али је јасно да кретање посматраних показатеља туристичке привреде није сасвим уобичајено.

У табели приказаној испод, дати су подаци о кретању зарада запослених у туристичкој привреди у периоду од 2000-2009. године по општинама. Уочљиво је да зараде полако, али константно расту, с тим што у значајном броју општина у одређеном периоду није било зарада из области туризма, јер није било ни запослених у туризму у датим општинама. Поставља се међутим питање, релативности приказаног пораста зарада, јер се више ради о фиктивном расту, који прати слабљење динара у односу на евро, него о правом порасту обима туристичке дјелатности, о чему свједочи и пад укупног туристичког промета, па се то није могло одразити ни на раст зарада у овој дјелатности. Чудно је и то да зараде ипак, нису највеће у Новом Саду, него у неким другим општинама као што су Шид, Кула, Бачка Паланка или Зрењанин. Ово се може објаснити тиме што је Шид погранична општина, што позитивно утиче на повећан промет роба и услуга, док је Кула добро развијена индустријска општина.

Табела бр. 17. Зараде у туризму гравитационе зоне Н. Сада по општинама од 2000-2009. у динарима.

Мјесто/Година	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.
Просјек:	1073	3126	5353	6368	7229	10449	16217	14339	16883	-
Б. Топола	1094	2270	4199	1179	0	0	0	0	0	-
Мали Иђош	369	1089	2313	3767	7505	11743	13031	12299	14030	-
Зрењанин	1196	3098	5086	6467	6832	10209	15718	16060	22017	-
Нови Бечеј	266	881	3009	5658	5350	5350	6458	10898	18103	-
Апатин	521	2491	1400	4947	2348	0	0	0	0	-
Кула	1084	2282	4129	11086	12736	19484	17197	29101	33638	-
Озаци	1020	2185	3337	2606	0	0	15175	0	0	-
Сомбор	483	1740	3579	4237	5487	4915	6741	5103	12069	-
Бач	1888	7456	11448	13477	17355	17790	16194	22380	0	-
Б. Паланка	1251	1230	4420	6641	7007	10063	21999	17986	23929	-
Б. Петровац	902	7442	11692	12716	11310	14537	16729	15814	14255	-
Беочин	0	0	0	0	0	0	32043	0	0	-
Бечеј	1733	5033	9312	8186	12002	14721	18764	16873	18517	-
Врбас	1783	4428	8277	9235	8388	10735	22338	14891	17212	-
Нови Сад	1854	5232	8339	8394	8629	12326	12126	17501	20422	-
Жабал	0	1346	1421	3232	4349	4074	18128	9718	14410	-
Србобран	733	1937	5653	0	0	12326	13062	0	20422	-
С. Карловци	0	0	0	0	0	0	22612	0	0	-
Темерин	416	0	0	0	0	0	20362	0	0	-
Тител	0	0	0	0	0	0	17312	0	0	-
Инђија	2056	0	0	0	0	0	21437	0	0	-
Ириг	1783	6623	10405	10305	11732	12854	15815	19496	17867	-
Рума	332	1667	3341	3830	994	0	20396	0	0	-
С. Митровица	1762	4081	5709	5020	871	6049	9363	6961	6347	-
Стара Пазова	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-
Шид	1982	5154	6770	8294	11655	12895	19517	25408	32521	-

Извор: Републички завода за статистику Србије, Општине 2001-2010.

Када је ријеч о Новом Саду, као центру посматраног простора, треба дати нешто ширу анализу развоја туристичко-угоститељске дјелатности, како би се стекао прави увид у развој

ове привредне дјлатности и друштвеног феномена на цијелом посматраном простору. У том смислу, Нови Сад је је имао важно мјесто у развоју туристичке привреде и био његов носилац, током дугог временског периода. Гледајући у прошлост, Нови Сад је од најранијих дана био мјесто на раскрсници трговачких путева, па се у том смислу веома рано почела стварати материјална база, неопходна за долазак и боравак нерезидуалног становништва у мјесту, што са данас као скуп активности назива туризмом. Тако је познато да се на мјесту зграде Матице српске, на углу истоимене улице и Пашићеве, налазио тзв. турски хан (Петровић, 1963). Као што је познато, управо су ханови су били мјеста на путевима или у значајнијим трговачким градовима у којима су путници намјерници и трговци, уз одређену надокнаду, могли узети предах, одморити се, добити топли оброк и преноћити. Поред тога, постојале су посебне просторије тзв. магазе, гдје је одлагана роба трговачких путника и остављани коњи до поласка на даље путовање. Као такви ханови представљају претече хотела и прве вијеснике туризма у савременом смислу те ријечи, бар у нашим крајевима (Ковачевић, 1999).

Добијањем статуса слободног краљевског града 1748. године, Нови Сад је постао жив трговачки центар. Тада се највећи дио трговине обављао ријечним путем, односно бродовима, па је град имао и своје простаниште. Између Шанца и Тврђаве постојао је понтонски мост, који је представљао главну капију за улазак у град, тако да се велики дио трговине и промета обављао управо преко моста. Треба знати да су лађе некада могле прићи чак до Дунавске улице и гдје су путници преко докова улазило у град. Први објекат на који су тадашњи туристи наилазили је био хотел Фабри, чија зграда и данас постоји, на углу Дунавске и Жарка Васиљевића и у којој се налази Команда армијске области. Хотел Петер Фабри, како му је било пун назив, сматра се првим и најстаријим хотелом у Новом Саду, који је пословао у периоду послје опоравка града од револуционарне Буне 1848/49. године (Грујић, 2004). Трива Милитар у свом дјелу „Нови Сад на раскрсници минулог и садањег века“, наводи да је у Новом Саду био приличан број кафана и гостионица, те да их је било у свим главним улицама, а у неким и по више њих. Он даље каже да град крајем 19. вијека има укупно педесет кафана, ресторана и мањих гостионица. У то вријеме, Нови Сад је имао и неколико великих хотела, који су располагали са већим бројем соба, рестораном и кафано. То су редом били: хотел „Јелисавета“, данашњи хотел „Војводина“, „Гранд хотел Мајер“, касније Дом ЈНА, а данас репрезентативна зграда Војвођанске банке, затим хотел „Фабри“, у ком објекту је Војска Србије, хотел „Централ“, који такође више не функционише као угоститељски објекат, јер је ту зграду још крајем 19. вијека почела да користи пошта, као објекат главне поште. Трива набраја и угоститељске објекте, тј. Гостионице које су имале по неколико соба за преноћиште, међу којима су биле: „Бела лађа“, данас привредне канцеларије у Његошевој, „Бели во“ у Јеврејској, данас такође канцеларије, „Три круне“ на углу Темеринске и Кисачке, некада просторије „Југоагара“, а данас салон намјештаја и гостионица „Камила“, на углу Суботићеве и Милетићеве улице, гдје се данас налази објекат колективног становања. Ту су и незаобилазне кафане, међу којима најпознатије су биле: „Липа“, „Црна мачка“, „Код седам шваба“, „Зелени венац“, и „Црни орао“ (Милитар, 2000).

Треба напоменути један важан догађај који се односи на стварање материјалне базе, између осталог и за туризам, а ријеч је о изградњи жељезничке пруге на релацији Пешта – Суботица – Нови Сад. Радови су почели 1881. године, 1882. је изграђена зграда жељезничке станице у Новом Саду, а 1883. стиже и први воз из Пеште. Исте године је завршен мост и тунел преко Дунава, тако да је наредне године жељезничка веза продужена до Земуна, а касије и до Београда. Интересантно је рећи да је Нови Сад у ред савремених градова, увођењем јавног градског превоза, закорачио 1911. године, увођењем трамваја на коњску вучу, док је наредна 1912. запамћена по изградњи електричне централе и увођењу електричног трамваја на улице (Петровић, 1963).

Занимљива је такође и чињеница да 1933. године, Нови Сад добио прави туристички водич. То је било мало, црно издање, због чије би се детаљности могли постидити савремени туристички водичи и њихови издавачи. Поред кратке историје Новог Сада, у књижици „Вођ по Новом Саду и околини“ аутор је дао положај и опис вароши, дао упуте о јавном превозу, побројао угоститељске објекте, културне институције као што су позоришта, биоскопи и вариетеи, набројао и описао вјерске објекте, бавио се историјом умјетности говорећи о српском сликарству у Војводини у 18. и 19. вијеку. У поменутом водичу, нашао се опис Јодне бање, уз хемијски састав воде и индикације које се постижу купањем, затим јавног купалишта на Дунаву тзв. „Штранда“, али и опис Сремске Каменице, Петроварадине и Сремских Карловаца, а што је најфасцинантније и детаљна карта Новог Сада, са уцртаним линијама јавног градског превоза и свим важнијим јавним објектима и институцијама. Дакле, овај туристички водич по Новом Саду, 1933. године биљежи поред угоститељских објеката, набројаних у дјелу Триве Милитара, и неке нове. Ријеч је, прије свега, о хотелу „Парк“ у Футошком парку, непосредно поред Јодне бање, Српски краљ у Жељезничкој улици и „Два анђела“ на Тргу Марије Трандафил. Наводи и неке нове пивнице, поред оних у хотелима и оних већ постојећих, „Штолц“, „Хабаг“, „Гамбринус“, „Босна“ и „Топола“ (Давидовац, 1933).

Поред угоститељских објеката, аутор овог изврсног водича наводи и културне установе у којима један путник намјерник може провести слободно вријеме и тако разријешити своју културну потребу. У том смислу се каже да се представе држе у дворани палате „Хабаг“, гдје наизмјенице гостују трупе Народног позоришта новосадско-осијечког, затим Друштва за српско народно позориште у Новом Саду, Бановинско позориште, те Народно позориште из Београда. Од биоскопа се наводе „Аполо“ и „Одеон“ на тргу Слободе и биоскоп „Корзо“ у улици Јована Јовановића Змаја, као и да је још један биоскоп у изградњи. Мисли се вјероватно о биоскопу „Рекс“ у Танунцићевој палати, која се тих година управо завршавала. У Новом Саду је тих 30-тих година било и неколико варијетеа. Ријеч је о врсти музичког и плесног позоришта, које његује лаку музику, пјесму, плес, гимнастичке и жонглерске вјештине. Постојала су два варијетеа, „Мулен руж“ у улици Јована Суботића и „Зимска башта“ у хотелу „Слобода“ на тргу Ослобођења, који се раније звао „Гранд хотел Мајер“. Осим ових сценских, наводе се и изложбени културни садржаји. То су били Музеј Матице српске, гдје су се могли видјети примјери српског сликарста 18. и 19. вијека, стари печати, одличја, повеље и рукописи. Затим Галерија слика у гимназији „Краљ Александар“, данас „Змај Јовина“, а ту је и Стална здравствена изложба, гдје су се могли видјети пластични примјери са поукама о чувању здравља, која се налазила у Дому народног здравља на Булевару Михајла Пупина. Занимљиво је било да је улаз у све наведене садржаје био бесплатан (Давидовац, 1933).

Водећи рачуна о туристима и људима, који први пут посјећују Нови Сад, аутор је дао и вриједне податке о линијама и врстама и учесталости јавног градског саобраћајног превоза, што је веома важно за утврђивање некадашње материјалне базе туризма у Новом Саду, као и свијести о томе колико је туризам значајна дјелатност и колико се путнику треба, на сваки начин олакшати боравак у новој и непознатој средини. Ваља рећи да су постојале три врсте јавног градског превоза и то електрични трамвај, аутобус и локална лађа. Тако су постојале двије линије шинског трамвајског превоза и то на релацијама: Жељезничка станица – Трг Слободе – Дунавски кеј и Јодно купатило – Трг Слободе – Темерински друм, гдје су трамваји возили на сваких 5 – 10 минута. Аутобуски превоз се обављао на релацији: Аеродром – Трг Слободе – Петроварадин, а возио је на сваких 30 – 40 минута. Локална лађа је саобраћала на сваки пуни сат и то на релацији: Рибњак – Штранд – Сремска Каменица. Још се међутим каже да је аутобуски саобраћај са околином веома разгранат. Мара се напоменути и

куриозитет да је аутор овог туристичког водича, за оно вријеме био веома предузимљив и вискрен човјек, када је у свом водичу дао препоруке за обилазак града у зависности колико времена имате на располагању. Тако је сачинио туре, када путник има на располагању слободних три сата, пола дана, један дан или када се туриста дуже вријеме задржава у Новом Саду. Оно што је такође више него занимљиво јесте чињеница да је Нови Сад у то вријеме имао специфичан туристички информативни центар, односно рецептивну туристичку агенцију. То је била агенција друштва Путник, гдје се налазила билетарница за продају возних карата, резервацију мјеста у колима за спавање и у хотелима, гдје се могла мијењати страна валута, куповати сајамске улазнице, као и регулисати визе за путовање у иностранство. Овдје су се такође могле бесплатно добити проспекти и обавјештења у вези свих туристичких питања, а нарочито о излетима на Фрушку гору (Давидовац, 1933).

Табела бр. 18. Број, врста и структура угоститељских објеката за смјештај у Новом Саду 2001. и 2010.

Нови Сад	2001.			2010.		
	Број објеката	Број соба	Број лежаја	Број објеката	Број соба	Број лежаја
Укупни капацитети	7	632	1358	55	1822	4479
Хотел	5	582	1221	21	1115	2432
Хотел *****	0	0	0	1	227	438
Хотел ****	0	0	0	2	81	164
Хотел ***	5	582	1221	7	385	874
Хотел **	0	0	0	5	207	427
Хотел *	0	0	0	5	157	432
Хотел без категорије	0	0	0	1	58	97
Пансион	1	9	14	5	49	102
Пансион ***	0	0	0	2	19	37
Пансион **	0	0	0	1	12	28
Пансион *	0	0	0	1	6	12
Пансион без категорије	1	9	14	1	12	25
Преноћиште	0	0	0	11	167	349
Туристичко насеље	1	41	123	1	42	125
Туристички апартман	0	0	0	10	112	283
Туристички апартман *****	0	0	0	1	2	4
Туристички апартман ****	0	0	0	5	37	87
Туристички апартман **	0	0	0	4	73	192
Гостионица са преноћиштем	0	0	0	2	15	36
Хостел	0	0	0	4	132	402
Камп без категорије	0	0	0	1	190	750

Извор: Интерни подаци Републичког завода за статистику Србије, Одјељење Нови Сад.

Када је ријеч о савременој туристичкој инфраструктури, треба рећи да је Нови Сад прави туристички центар, у коме се налази велики број угоститељских објеката, различите врсте и структуре капацитета. Претходна табела нуди податке о угоститељским капацитетима смјештајног типа на простору Новог Сада, за 2001. и 2010. годину, и на тај начин омогућује увид у њихову промјену у првој декади 21. вијека. Осим броја објеката, табела пружа податке и о њиховој врсти, категорији, као и о броју смјештајних јединица и лежаја, што отвара могућност наслућивања структуре угоститељских објеката за смјештај. Да се примјетити велика промјена у броју, врсти и категорији угоститељских објеката за смјештај у посматраном периоду. У том смислу, број објеката се повећао 786%, односно

готово осам пута, док је интензитет раста смјештајних јединица и лежаја нешто мањи. То говори о чињеници да су на мјесто великих, грађени смјештајни објекти скромнијих капацитета. Тако је број смјештајних јединица у Новом Саду имао раст од 288%, тј. за скоро три пута, док број лежаја има нешто већи пораст од 330%.

Из овога се може извући закључак да је осим тога што је изграђено много мањих објеката, њихова искориштеност у смислу броја лежја била нето већа, обзиром да је разлика у порасту броја лежаја у односу на број смјештајних јединица готово 50%. То би требало да значи да су смјештајне јединице у новоизграђеним објектима имале више лежаја, па тако просјечна смјештајна јединица у угоститељским објектима у Новом Саду 2001. године садржи 2,15 лежаја, а 2010. године 2,46 лежаја. Ово говори да објекти изграђени у периоду 2001/2010. имају такве смјештајне јединице чија структура инклинира соби са три лежаја, односно прецизније 2,62. Са друге стране, умјесто свега три врсте угоститељских објеката за смјештај, које су постојале 2001. године и веома сведеној понуди, када је ријеч о распону квалитета тих објеката, године 2010. у понуди је чак седам различитих врста смјештаја, ранжираних према квалитету у готово свим категоријама, нарочито када је ријеч о основним угоститељским објектима какви су хотели, пансиони и туристички апартмани.

Комплементарни објекти у смјештајној понуди Новог Сада нису чести и представљени су кампом и гостионицама са преноћиштем, а међу њима, Закон о туризму из 2010. године, као и пратећи Правилник о разврставању, минималним условима и категоризацији угоститељских објеката, предвиђа само рангирање кампова према квалитету и то у четири категорије. На жалост, у Новом Саду послује само један камп и то без категорије, мада радује чињеница да постоји и ова врста „алтернативног“ и јефтиног вида смјештаја, обзиром да га 2001. године није било у понуди. Треба још истаћи да смјештај хотелског типа, гдје се мисли на хотеле, пансионе, мотеле и туристичке апартмане (Јосар, 2002), увијек био доминантан облик смјештаја, с тим што та доминантност прелази из апсолутне у надполовичну већину. Тако је 2001. године број лежаја у смјештају хотелског типа износио 91%, а 2010. године 63%. Ипак, ваља напоменути да у укупном смјештају хотел као основни и репрезентативни угоститељски објекат за смјештај односи превагу, и да чини више од 90% укупног броја лежаја у тзв. објектима хотелског типа, што значи да су 2001. године хотели располагали са 90%, односно 2010. године са 54% лежаја.

Веома је повољна околност што је у Новом Саду заступљен велики број различитих врста угоститељских објеката за смјештај, те што су они ранжирани према квалитету у више категорија, што све имплицира томе да постоји смјештај за свачији џеп и свачији укус. То се нарочито односи на хотеле, гдје постоје хотелски објекти свих категорија, при чему су они према квалитету равномјерно распоређени, мада то није увијек било тако. У том смислу, треба рећи да су 2001. године пословали искључиво хотели треће категорије, што је сагледавано у просјеку добро, али у реалности, за један покрајински центар није могло бити добро, обзиром да су потребе града таквог калибра захтијевале понуду хотелских објеката свих категорија. Оно што ипак забрињава јесте чињеница да Нови Сад у класификацији угоститељских објеката смјештајног типа нема нити један мотел, што га потпуно избацује из игре на карту транзитног туризма, иако његову територију пресеца аутопут Е-75, који је у саставу коридора 10. Поред тога, као изузетно значајну, треба истаћи чињеницу да су у протеклој деценији појавило неколико потпуно нових и веома актуелних врста угоститељских објеката за смјештај. Ријеч је о објектима намијењеним различитим категоријама путника/туриста, који из различитих разлога долазе у Нови Сад, а прије свега о пословним људима, елити, омладини и уопштено о путницима нижих платежних способности.

Карта бр. 6. Дистрибуција угоститељских објеката за смјештај по врстама у Новом Саду 2010. године.



Извор: Вук Гарача на основу података Републичког завода за статистику Србије, Одјељење Нови Сад

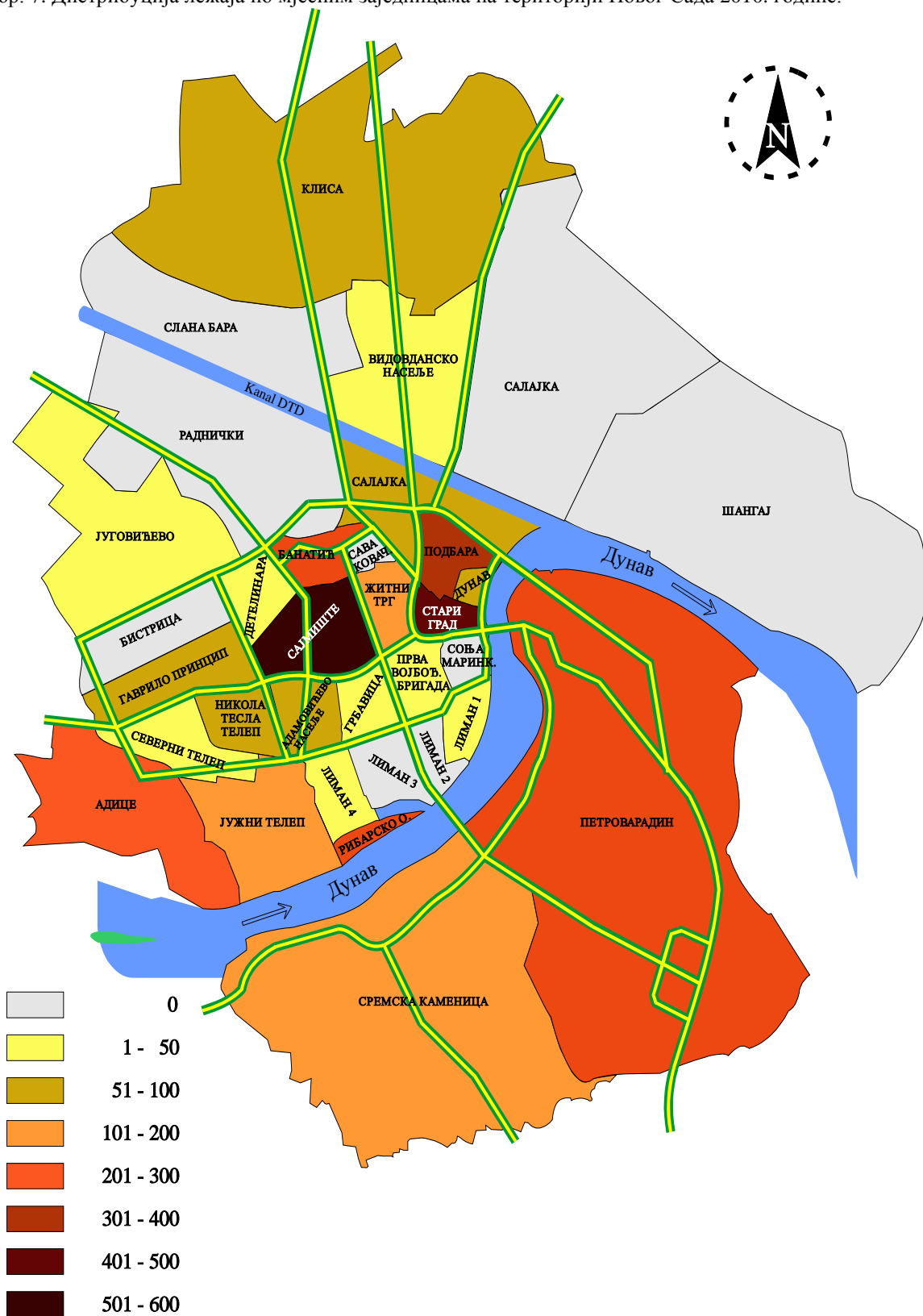
На основу приказане карте могуће је донијети неколико закључака, који се прије свега тичу фактора груписања и фактора распршивања. Први се односи на јасну концентрацију угоститељских капацитета за смјештај у централним дијеловима града, што је последица функције центра, а што је везано и за туристичку функцију мјеста и евентуално атрактивност центра града као туристичког мотива. У том смислу, и у Новом Саду је ситуација иста, па се тако на територији мјесне заједнице Стари град налази највише угоститељских објеката за смјештај, као и највећи број врста ових објеката.

Са друге стране, значајан број смјештајних капацитета се нашао на подручју мјесне заједнице Сајмиште, што је последица привредне функције Новосадског сајма. Фактор распршености јавља се на прилазима граду, гдје су лоцирани објекти који су ријетко хотелског, него најчешће типа преноћишта, пансиона или гостионице са преноћиштем. Како се радио о транзитној функцији, остаје питање непостојања мотела као специјализоване врсте објеката за смјештај транзитних туриста и сервисирање њихових возила.

Дистрибуција лежаја у угоститељским објектима на подручју града Новог Сада, по мјесним заједницама, приказана на наредној карти, показује сличне податке, као и претходна. Тако је највећи број лежаја сконцентрисан у централним мјесним заједницама, затим око Новосадског сајма, док је такође симптоматично и то што се у рубним дијеловима града налази значајно већи број лежаја, што је оправдано транзитном функцијом града. Постоје и мјесне заједнице које немају лежаја, гдје доминира стамбена функција.

Када је ријеч о Новом Саду и угоститељским објектима за смјештај у њему, ситуација је слична са претходно сагледаваним приликама на простору гравитационе зоне Новог Сада, тим прије што се 47% од укупног броја свих лежаја новосадске гравитационе зоне налази управо у Новом Саду и то према подацима из 2010. године. Истина, треба рећи да је тај проценат до 2001. године био знатно мањи и да је износио свега 28,5%, што само указује да је Нови Сад у првој декади 21. вијека био веома атрактивно мјесто за улагања у туристичку или боље рећи угоститељску инфраструктуру и то, прије свега смјештајну. Анализирајући податке из претходне табеле, који се тичу промјене броја објеката, смјештајних јединица и лежаја у посматраном периоду, може се примјетити да је дошло до повећања броја свих претходно наведених категорија, и то: објеката од 265%, смјештајних јединица од 185%, а лежаја од 200%.

Карта бр. 7. Дистрибуција лежаја по мјесним заједницама на територији Новог Сада 2010. године.



Извор: Вук Гарача на основу података Републичког завода за статистику Србије, Одјељење Нови Сад

Туристички промет

Промет туриста и његово континуирано праћење и коментарисање веома је важна дјелатност сваке туристичке цјелине, која тежи да постане дестинација. Он треба да буде инкорпориран у сваки дио плана, односно развојна стратегија треба да проистекне из њега. Најважније је међутим, да се чињенице приказане у облику бројева и форми статистике правилно протумаче, те искористе као подлога за правовремено дјеловање, брзо исправљање начињених грешака и даљи перманентан развој. Треба рећи да је статистика често веома окрутна, директно показујући лош резултат, али постоје и такви случајеви, када услјед констатације различитих фактора статистика даје искривљену слику стварности, те може да завара онога који је фрагментално анализира и тумачи. Зато статистичке податке треба користити у односу на цјелину и не водити их из општег контекста, јер само тада статистика може бити добар слуга. Она једноставно само помаже у бољем вођењу дестинације.

У туризму се најчешће користе статистички подаци о броју посјетилаца и броју ноћења. Ове двије ставке се прате како на годишњем тако и на мјесечном нивоу. У првом случају јасно се може уочити повећање, стагнација или смањење, у односу на претходну годину, док се у другом може пратити годишњи ток неке од ових појава. Најбоље је туристички промет посматрати за дужи временски период, а најмање десетогодишњи, јер се тада стиче потпунији увид у реално стање посматране појаве. Ако појава има дугу традицију, а о томе постоје релевантни статистички подаци, веома је корисно приказати и кретање појаве на декадном или петогодишњем нивоу. Туристички промет, као нумерички запис о постигнутим ефектима туристичке дјелатности састоји се од неколико показатеља или елемената, који сваки на свој начин носи одговарајућу информацију значајну за проучавање квалитативних и квантитативних чињеница везаних за туризам неке дестинације. Ријеч је о броју туриста, броју ноћења и просјечној дужини боравка. Када је ријеч о гравитационој зони Новог Сада и показатељима туристичког промета, који су последица туристичких кретања на посматраној територији, ствари се могу сагледавати кроз призму туристичког промета, а на нивоу домаћих и страних туриста. О томе говоре подаци приказани у наредној табели.

Табела бр. 19. Показатељи туристичког промета новосадске гравитационе зоне од 2001-2010.

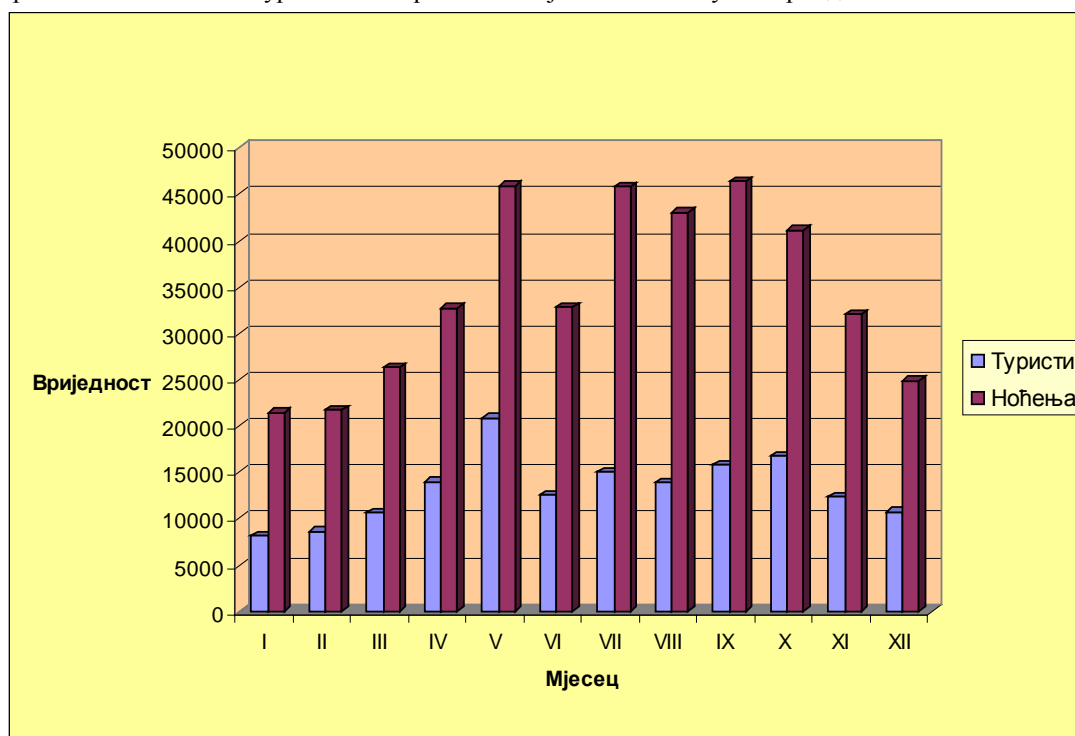
Тур. промет гравитационе зоне Н. Сада	БРОЈ ТУРИСТА			БРОЈ НОЋЕЊА			ДУЖИНА БОРАВКА		
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укуп.	Дом.	Стр.
2001.	190490	160206	30284	440820	369082	71738	2,3	2,3	2,4
2002.	187063	150943	36120	415784	336527	79257	2,2	2,2	2,2
2003.	174068	123150	50918	436183	325062	111121	2,5	2,6	2,2
2004.	156714	114758	41956	377047	292680	84367	2,4	2,6	2,0
2005.	96203	75061	21142	298597	250795	47802	3,1	3,3	2,3
2006.	169828	111255	58573	497043	333337	163706	2,9	3,0	2,8
2007.	194129	120238	73891	442130	321653	120477	2,3	2,7	1,6
2008.	216446	141027	75419	559860	395176	164684	2,6	2,8	2,2
2009.	181672	111715	69957	458186	301247	156939	2,5	2,7	2,2
2010.	169312	101518	67794	422830	286512	136318	2,5	2,8	2,0
Просјек:	173593	120987	52605	434848	321207	113641	2,5	2,7	2,2

Извор: Републички завод за статистику Србије, Општине 2001-2010.

За гравитациону зону Новог Сада је карактеристичан цикличан раст и пад показатеља туристичког промета. Наиме, укупан број туриста од 2001. до 2005. године постепено пада, да би затим до 2008. растао и опет падао закључно са 2010. годином. Слично је и са домаћим и страним туристима, мада је јасна разлика у томе да је број страних туриста 2010. у односу на 2001. удвостручен, а док је број домаћих опао за 37%, што се одразило и на износ остварених ноћења. За разлику од Новог Сада, на простору његове гравитационе зоне домаћи туристи се знатно дуже задржавају у односу на странце, цијелих пола дана, али и читав дан у односу на домаће туристе у Новом Саду.

Када се говори о показатељима туристичког промета гравитационе зоне Новог Сада, онда је слика нешто другачија у односу на Нови Сад, што је изнијето у наредном графикону. Истичу се максимуми промета туриста у мају и октобру, што је уобичајено, док су максимуми остварених ноћења у мају, јулу и септембру. Треба напоменути да су изразито високе вриједности остварених ноћења забиљежене и током августа и септембра мјесеца.

График бр. 2. Ток показатеља туристичког промета на мјесечном нивоу за период 2000-2009.

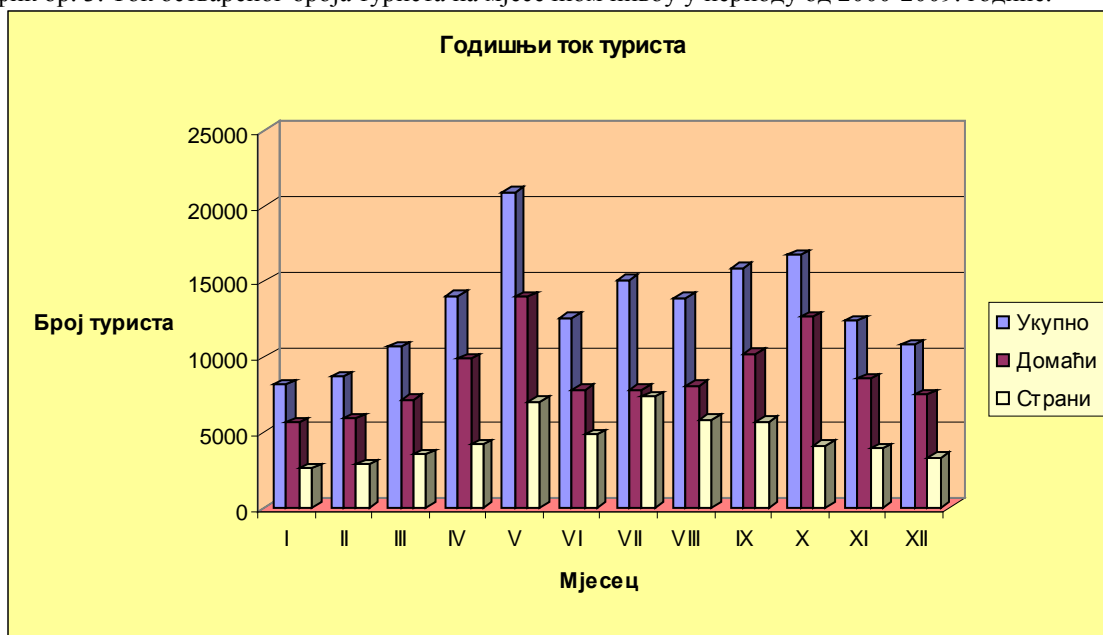


Извор: Републички завода за статистику Србије, Општине 2001-2010.

Како би биле објашњене овакве вриједности елемената туристичког промета и јасно установљени разлози таквог кретања оствареног броја ноћења на претходно приказаном графику, потребно је разложити посматрану појаву према структури на учесника у туристичком промету на домаће и стране туристе. На тај ће начин бити могуће установити је ли повећање броја ноћења посљедица бодишњих одмора домаћег становништва у локалним бањским центрима унутар гравитационе зоне или има неке везе са страним туристима.

Приликом анализирања наредног графика да се установити да је број страних туриста увијек мањи у односу на број домаћих. Мјесеци карактеристични за туристички промет јесу мај и октобар, односно јануар и јуни. Нешто већи број иностраних туриста биљежи се у мају и јулу мјесецу, када су њихове посјете везане за манифестације какве су Пољопривредни сајам и музички фестивал „EXIT“.

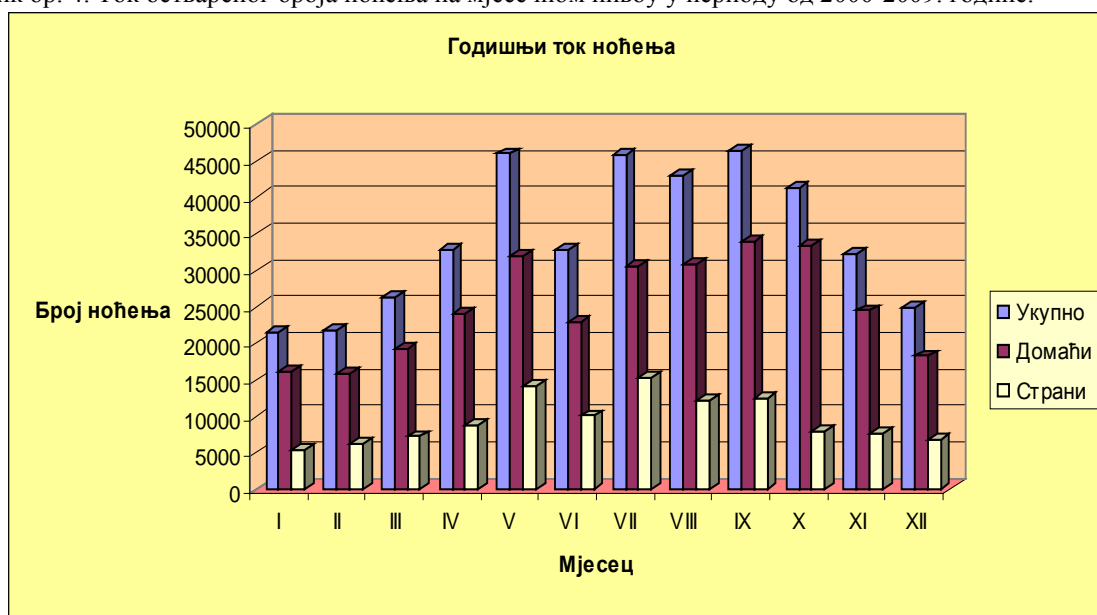
График бр. 3. Ток оствареног броја туриста на мјесечном нивоу у периоду од 2000-2009. године.



Извор: Републички завода за статистику Србије, Општине 2001-2010.

Анализа графика који слиједи треба да открије структуру и поријекло туризма унутар гравитационе зоне. Наиме, нити у оствареном броју ноћења страни туристи не представљају значајан фактор. Осим у примјеру два мјесеца маја и јула, када су вриједности овог показатеља нешто веће, а разлог томе су поменуте манифестационе активности током осталих мјесеци домаћи туристи представљају водећу снагу у туристичком промету. У том смислу нема пада броја ноћења током најтоплијих лјетњих мјесеци, што указује на то да су домаћи туристи највјероватније усмјерени на кориштење термоминералних бањских центара унутар гравитационе зоне Новог Сада, што је условило повећање броја ноћења и дужину боравка домаћих туриста.

График бр. 4. Ток оствареног броја ноћења на мјесечном нивоу у периоду од 2000-2009. године.



Извор: Републички завода за статистику Србије, Општине 2001-2010.

Претходне претпоставке поткрепљује и наредна табела, гдје се види структура домаћих туриста и ноћења која они остваре, према томе мјесту пребивалишта. Тако је јасно да дужина боравка у новосадској гравитационој зони зависи искључиво од домаћих туриста поријеклом из Војводине, који просјечно у Војводини бораве 4,3 дана, док домаћи туристи из остатка Србије и странци на поменутом простору бораве упола краће. Највероватније да се поменути промет туриста из Војводине веже за војвођанске термоминералне центре, што је и условило просјечно дужи боравак.

Табела бр. 20. Структура домаћих туриста у Војводини за период 2005-2010.

Структура туриста	Туристи	Ноћења	Дужина боравка
Укупно:	287542	779263	2,5
Иностранство	91677	204042	2,2
Република Србија	195865	575221	2,9
Централна Србија	129660	297234	2,3
Војводина	63013	271153	4,3
Косово и Метохија	3193	6834	2,1

Извор: Републички завода за статистику Србије, Саопштења за период 2005-2010.

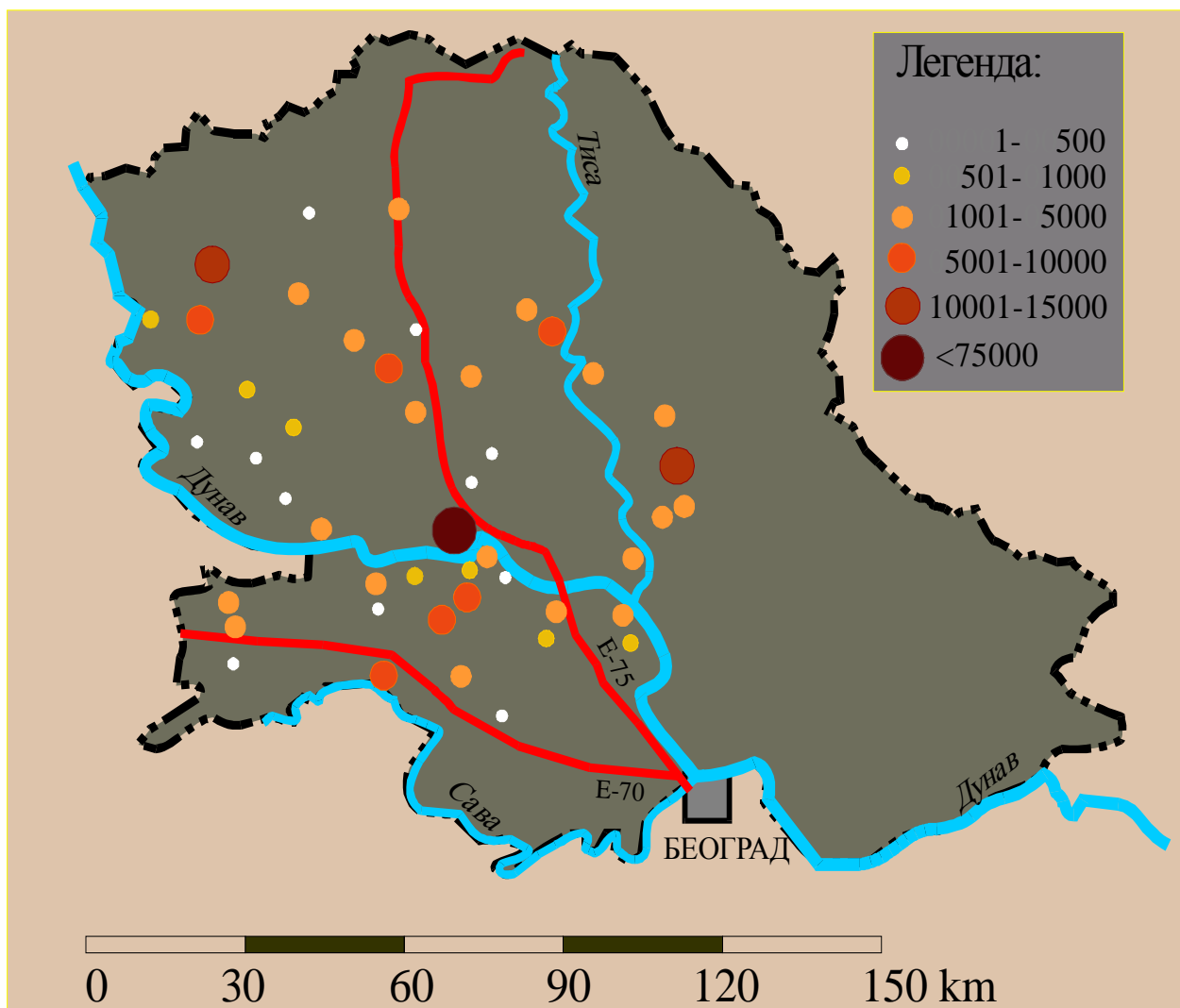
Са друге стране, суграђани са подручја Централне Србије и Косова и Метохије, се на подручју Војводине задржавају два пута краће од Војвођана, јер се претпоставља да циљ њихове посјете нису бање, него неки други мотиви. Треба напоменути да више од 50% туристичког промета приказаног у претходној табели отпада на гравитациону зону Новог Сада, тако да се ови подаци у значајној мјери могу сматрати валидним управо за простор који је предмет ове дисертације.

Ако се ипак, жели установити територијални распоред туриста, посредно и мотив њихове посјете или мјеста на којима се туристи дуже задржавају, онда се то треба учинити користећи карте дистрибуције појединих показатеља туристичког промета.

Карта која је приказана у наставку представља дистрибуцију просјечног броја туриста на територији гравитационе зоне Новог Сада. На карти су приказана сва она мјеста која су имала остварен и пријављен промет током посматраног десетогодишњег периода од 2001-2010. године. Тако се, поред Новог Сада, као примарне дестинације, јасно издваја неколико центара и зона туристичког промета.

Када је ријеч о центрима то су онда већи градски и индустријски, односно бањски центри, као што су Зрењанин, Сомбор, Бечеј, Сремска Митровица, Врбас, затим Врдник, Јунаковић или Иришки Венац, док се са друге стране издвајају туристичке зоне, које су у мањој или већој мјери условљене одређеним природним или друштвеним факторима. Ради се о Фрушкогорској туристичкој зони, Потиској туристичкој зони, Западнобачкој туристичкој зони, као и о зонама које су се развиле уз међународне интеррегионалне транзитне правце аутопутева Е-70 и Е-75.

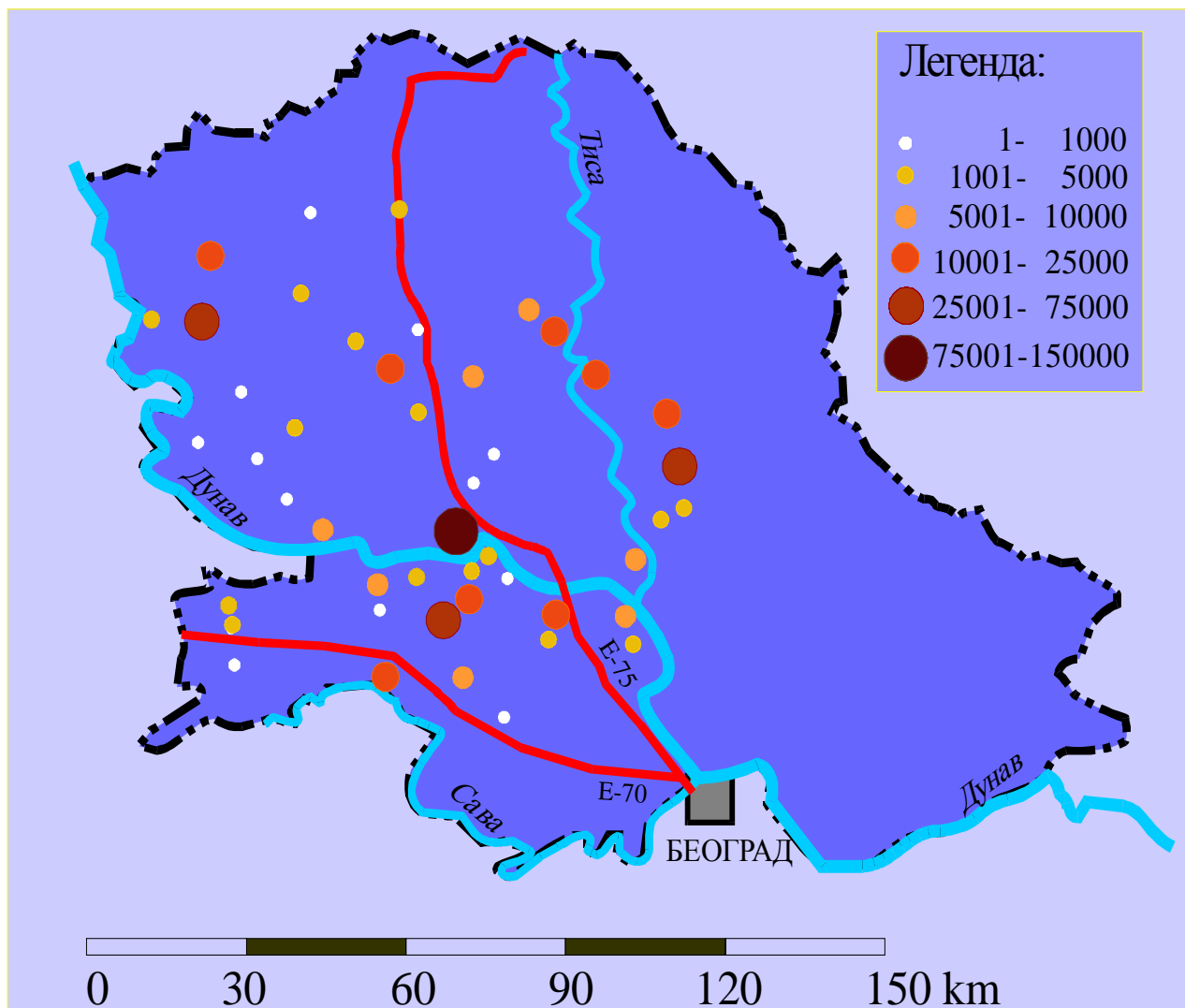
Карта бр. 8. Дистрибуција просјечног броја туриста у гравитационој зони за период 2001-2010. год.



Извор: Вук Гарача на основу података Републичког завода за статистику Србије, Одјељење Нови Сад

Насупрот карти дистрибуције броја туриста, која јасно издваја највеће центре по посјети, карта дистрибуције просјечног броја остварених ноћења унутар новосадске гравитационе зоне говори о мјестима у којима туристи из одређеног разлога евентуално дуже бораве, у односу на неке друге, мада је и овдје тешко разликовати масу од квалитета оствареног броја ноћења, али се свакако може наслути. У том смислу, карта која слиједи приказује дистрибуцију остварених ноћења на посматраном подручју, гдје се потврђују претходно препознате туристичке зоне, док се јављају неки други центри који су носиоци оствареног броја ноћења, као једног од показатеља туристичког промета, а насупрот онима који су се издвојили као носиоци промета туриста. Тако, поред Новог Сада и Зрењанина, који масовним бројем туриста, као велики урбани центри, остварују и завидан број ноћења, у први план излазе Врдник и Јунаковић, док се као мјеста значајна по овом критеријуму појављују и Меленци, Сланкамен. Ријеч је о здравственим, рехабилитационим, односно бањским туристичким центрима, који по дефиницији имају просјечно већи број остварених ноћења и просјечно већу дужину боравка туриста, што је прије свега посљедица врсте и специфичности бањског туризма и својстава природног фактора чија љековитост не зависи од годишњег доба. Поред осталог, појављује се и Бешка, као центар транзитног туризма.

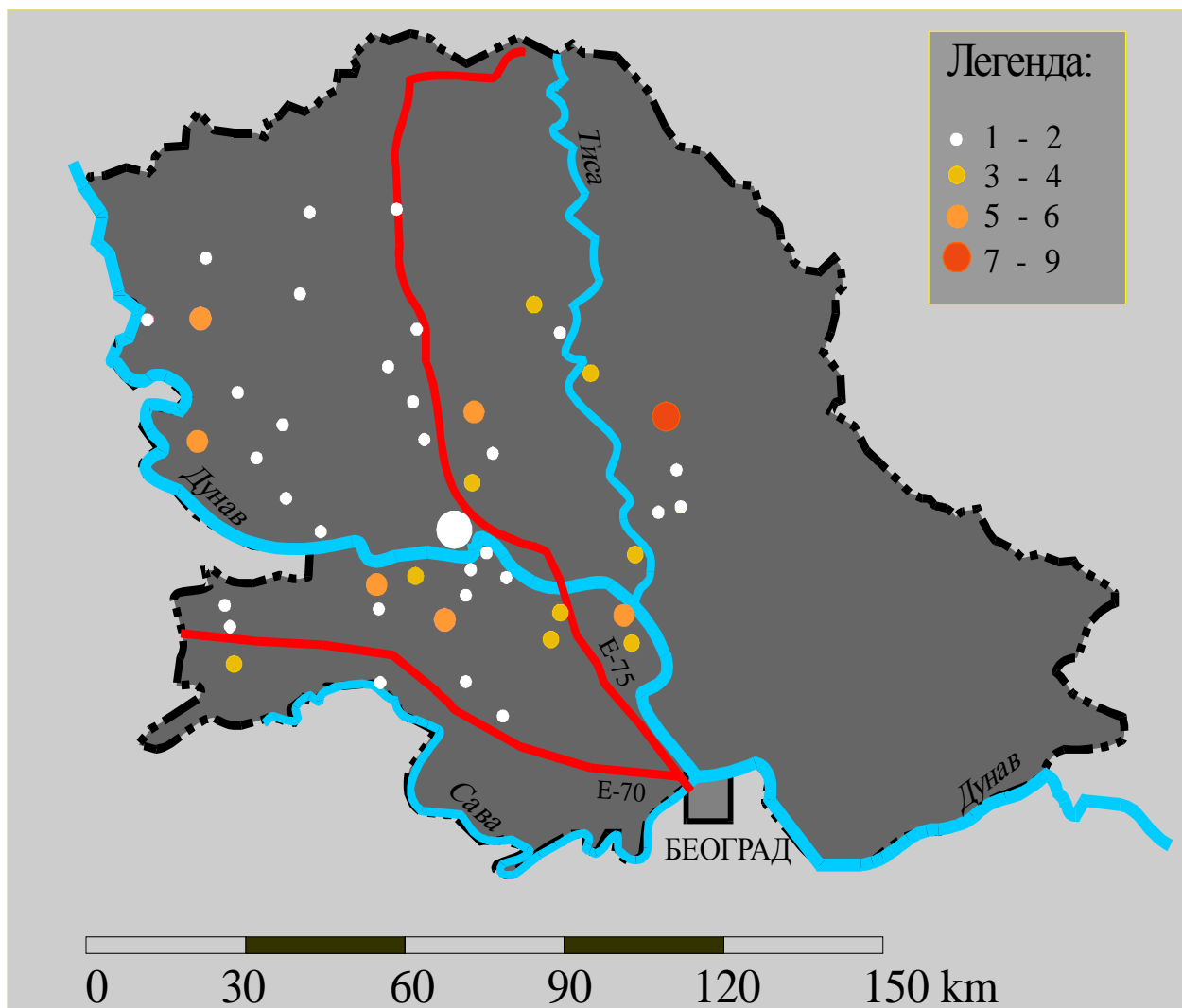
Карта бр. 9. Дистрибуција просјечног броја ноћења у гравитационој зони за период 2001-2010. год.



Извор: Вук Гарача на основу података Републичког завода за статистику Србије, Одјељење Нови Сад

Анализа просјечне дужине боравка на простору гравитационе зоне, веома пластично приказана на претходној карти, говори о томе да су сви велики градови, иако велики центри према броју туриста, који их посјета, одликују се кратком просјечном дужином броја туриста. Ово може да значи да су такви градови или центри екскурзионог туризма, пословног туризма и да немају одговарајућу мотивску подлогу којом би задржали туристе и тиме продужили дужину боравка. Са друге стране, карактеристична су мјеста знатно дужег боравка, гдје је прије свега ријеч о бањским и климатским мјестима, од којих се посебно истиче бања Меленци са просјечних 9 дана боравка туриста на тој дестинацији. Поред осталог, интересантно је и то што се Србобран и Бешка истичу по дужини боравка туриста.

Карта бр. 10. Дистрибуција просјечне дужине боравка туриста у гравитационој зони за 2001-2010. год.



Извор: Вук Гарача на основу података Републичког завода за статистику Србије, Одјељење Нови Сад

Интересантно би било анализирати етничку структуру иностраног промета, што је могуће учинити само на основу података за АП Војводину. Како новосадска гравитациона зона у том промету учествује са око 50%, као највећа и најјача гравитациона зона, као и најважнији привредни и административни дио Покрајине, онда се са великом дозом сигурности подаци са покрајинског нивоа могу примијенити на посматрани регион. Управо се ови подаци нуде у наредној табели, гдје је поред промета туриста и броја остварених ноћења дат податак и о просјечној дужини боравка према националној структури туриста, односно земљи поријекла из које туристи долазе.

Према табели приказаној у наставку, која се са високим степеном вјеродостојности може примијенити на гравитациону зону Новог Сада, уочљиво је да највећи број иностраних туриста долази из Босне и Херцеговине, односно, највјероватније једног од два ентитета ове државе, познатог под називом Република Српска. У том смислу, ови туристи остваре и највећи број ноћења. Није чудна овако велика посјета, обзиром да се ради о посјети замљи матици, па се ово само условно може сматрати иностраним туризмом. Са друге стране, ако се

зброје показатељи туристичког промета свих република некадашње Југославије, може се уочити чињеница да ови туристи представљају чак 41% укупног броја иностраних туриста у Војводини, при чему ови туристи остварују 37% укупног броја ноћења на посматраном простору. Ово такође упућује да су међурепубличке и пословне везе још увијек јаке, јер је мало вјероватно да се ради о туризму у класичном смислу ријечи. Од осталих националности, значајније присуство билеже Нијемци, који ово подручје посјећују у великој мјери из емотивних разлога, као потомци протјераних Фолкс Дојчера, као и Италијани, који у Војводину долазе ради ловног туризма. Сви остали народи заступљени су у много мањем броју или под категоријом остали, па у том смислу у значајнијој мјери и неучествују у туристичком промету гравитационе зоне Новог Сада.

Табела бр. 21. Просјечна структура страних гостију по земљи поријекла за 2005-2010. године.

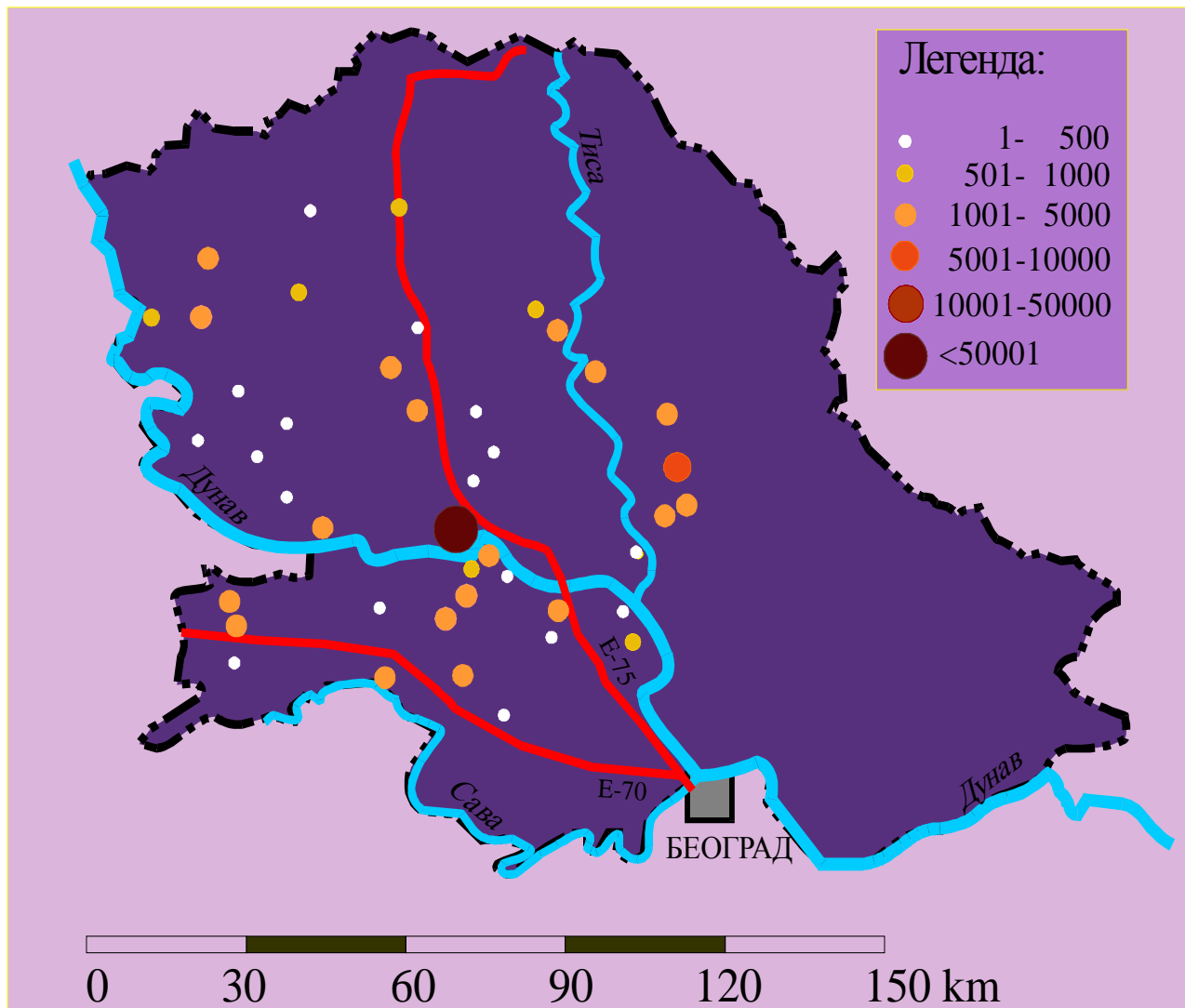
Земља поријекла	Туристи	Ноћења	Дужина боравка
Аустрија	3960	7974	2
Белгија	573	1234	2,2
Босна и Херцеговина	10103	23901	2,4
Бугарска	2610	5182	2
Грчка	1991	4390	2,2
Данска	473	1289	2,7
Италија	5060	12304	2,4
Мађарска	5595	9962	1,8
Македонија	3799	6941	1,8
Њемачка	7270	18680	2,6
Пољска	2950	4705	1,6
Румунија	3403	8736	2,6
Руска федерација	2018	6291	3,1
Словачка	1645	3524	2,1
Словенија	8778	15382	1,8
Турска	1095	2210	2
Уједињено краљевство	2363	6127	2,6
Француска	1856	4236	2,3
Холандија	1794	3899	2,2
Хрватска	9721	19515	2
Црна Гора	5214	9664	1,9
Чешка Република	1473	3080	2,1
Швајцарска	799	1900	2,4
Шведска	947	2064	2,2
Шпанија	655	1688	2,6
Остале европске земље	2926	7823	2,7
Канада	499	1363	2,7
САД	1353	3480	2,6
Остале ваневропске земље	2792	10082	3,6
Укупно:	91677	204042	2,2

Извор: Републички завода за статистику Србије, Саопштења за период 2005-2010.

Према карти дистрибуције просјечног броја ноћења странаца у гравитационој зони за период 2001-2010. година приказаној испод, још једном се потврдило правило да су инострани туристи у највећој мјери груписани по већим градским или индустријским центрима. Ријеч је, прије свега о Новом Саду и Зрењанину, као и мањим индустријским

центрима. Страни туристи су заступљени и у бањама, али непредстављају значајан фактор који би у неком моменту утицао на укупан ток туристичког промета на простору гравитационе зоне.

Карта бр. 11. Дистрибуција просјечног броја ноћења странаца у гравит. зони за период 2001-2010. год.



Извор: Вук Гарача на основу података Републичког завода за статистику Србије, Одјељење Нови Сад

Нови Сад као центар гравитационе зоне представља и носиоца туристичке дјелатности на простору посматраног микрорегиона, што произилази и из, у претходном поглављу начињених анализа материјалне базе туризма. У том смислу, у даљем тексту ће бити дате анализе вишедеценијског туристичког промета, односно његових показатеља по сегментима, како би дошли до одговарајућих сазнања о правилностима које постоје у туристичкој привреди Новог Сада, у протеклом периоду, да би могли на прави начин гледати и у будућност, преко планова и стратегија развоја, улагања, финансирања и подстицања туристичке дјелатности на цијелом простору гравитационе зоне Новог Сада. Оно што овом приликом неће бити могуће урадити, а што би било од посебног значаја за анализу туризма и његових просторних ефеката на простору самог града Новог Сада, јесте просторна

дистрибуција туриста и остварених ноћења по мјесним заједницама, што је веома ефикасно урађено, када је рјеч о броју ојошката и лежаја. Просторна дистрибуција наведених елемената, по објашњеном територијалном принципу није била могућа због чувања тајности о привредној дјелатности угоститељских објеката.

Табела бр. 22. Приказ броја и ноћења туриста у Новом Саду од 1970-1990. године.

Туристички промет Новог Сада	БРОЈ ТУРИСТА			БРОЈ НОЋЕЊА			ДУЖИНА БОРАВКА		
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Ук.	Дом.	Стр.
1970.	64100	48500	15600	110000	77700	32300	1,7	1,6	2,1
1975.	82600	65400	17300	152000	110400	41600	1,8	1,7	2,4
1980.	74900	50200	24700	146000	97500	48500	1,9	1,9	2,0
1985.	130400	101000	29400	255000	198300	56700	2,0	2,0	1,9
1990.	105000	73400	31600	189000	126700	62300	1,8	1,7	2,0

Извор: Статистички годишњак Југославије.

Приказана табела број 22 показује да је број туриста и ноћења од 1970. године готово стално у порасту, нарочито када се ради о иностраним туристима. Највећи број туриста забиљежен је 1985. године када је износио 130.000, када је остварен и максималан број ноћења од 255.000. Значајнији пад броја туриста од 30% и остварених ноћења од 25% забиљежен је 1990, вјероватно због унутрашње политичке нестабилности. Међутим, највећи број иностраних туриста и ноћења у Новом Саду забиљежен је управо те године, када је износио 31.600 туриста, односно 62.300 ноћења. Што се тиче дужине боравка, страни туристи су остајали нешто дуже, обично око 2 дана, док су се домаћи у граду задржавали нешто краће.

Табела бр. 23. Показатељи туристичког промета Новог Сада за период од 2001-2010. године.

Туристички промет Новог Сада	БРОЈ ТУРИСТА			БРОЈ НОЋЕЊА			ДУЖИНА БОРАВКА		
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укуп.	Дом.	Стр.
2001.	99272	80481	18791	165757	127391	38366	1,7	1,6	2,0
2002.	92492	69476	23016	160156	111556	48600	1,7	1,6	2,1
2003.	73313	48914	24399	129287	77019	52268	1,8	1,6	2,1
2004.	65779	41108	24671	116174	67237	48937	1,8	1,6	2,0
2005.	69379	40124	29255	128631	68657	59974	1,9	1,7	2,1
2006.	74568	39198	35370	146951	72995	73956	2,0	1,9	2,1
2007.	97008	50788	46220	183461	81159	102302	1,9	1,6	2,2
2008.	104027	57720	46307	191863	93230	98633	1,8	1,6	2,1
2009.	86920	40866	46054	167253	67079	100174	1,9	1,6	2,2
2010.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Просјек:	84751	52075	32676	154393	85147	69246	1,8	1,6	2,1

Извор: Републички завода за статистику Србије, Општине 2001-2010.

Када је ријеч о показатељима туристичког промета у првој деценији 21. вијека, онда треба рећи да је то прва деценија развоја туризма или једноставно дјеловања туристичке привреде, која је ослобођена утицаја тешког бремена државне политике и посљедица тзв. колективног управљања над заједничким средствима за рад, гдје важе иста правила и тржишна утакмица једнака за све. Ипак, не може се рећи да су се ствари битније промијенила када су у питању показатељи туристичког промета. Генерално гледано, туризам је као привредна дјелатност веома нестабилна категорија, која зависи од низа унутрашњих и спољашњих фактора. Но међутим, укупан број туриста на територији Новог Сада, упркос повременом паду и порасту у појединим годинама, чини се да инклинира паду. Не постојање континуитета указује на велике проблеме и оптерећеност туризма у Србији одређеним прикривеним факторима. У том смислу, никако да буде „освојена“ и дуже вријеме задржана она чаробна бројка од 105000 туриста, остварена 1990. године.

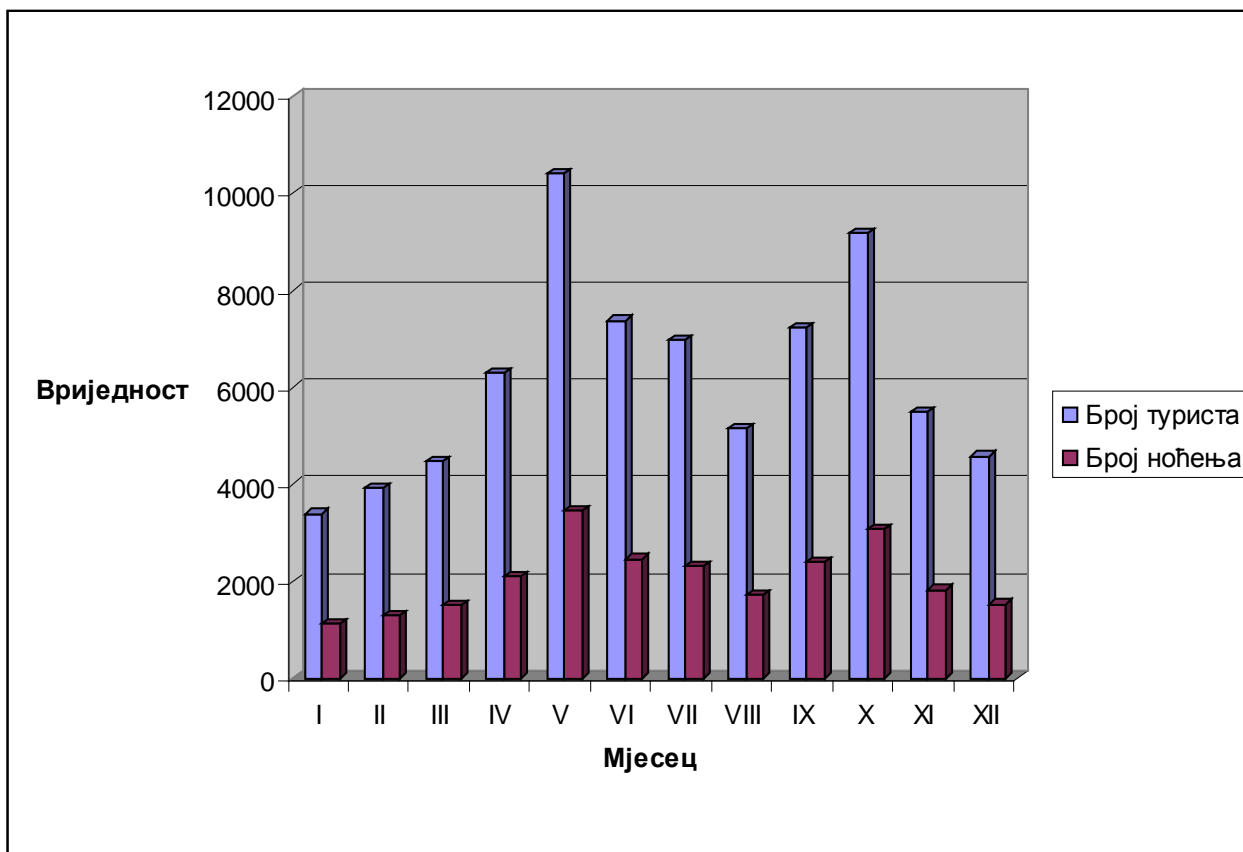
Ништа другачије није ни са оствареним ноћењима, која се у просјеку крећу око 150000 на годишњем нивоу. Ако се међутим, сагледа структура туриста по поријеклу, ствари су много јасније. Очигледно је да број домаћих туриста из године у годину опада, што се одражава и на број остварених ноћења, док број иностраних туриста и ноћења расте. Забрињава чињеница да је 2010. године забиљежен апсолутни минимум у читавој претходној деценији, када је ријеч о броју домаћих туриста и ноћења, док је са друге стране обрнуто, па је исте године остварен готово максималан број долазака око 46000 и ноћења иностраних туриста око 100000 на деценијском нивоу.

Истина, број иностраних туриста и ноћења која они остваре, битније се не мијењају у посљедњих четири године, што се може објаснити утицајем свјетске економске кризе. Треба се међутим вратити на домаће туристе, како би се покушао одгонетнути разлог сталног пада домаћих туриста. Истина је дакле, да је унутрашња политичка ситуација стабилна, што потврђује генералан раст иностраних туриста, што значи да кривца за уништење домаћих туриста треба тражити у економској кризи у Србији, која без прекида траје, са мањим или већим интензитетом, о чему свједочи и стално слабљење националне валуте у односу на евро или долар. Нестанак тзв. средње класе у великој мјери се одразио и на туризам, обзиром да је средња класа била носилац туризма у Србији.

Треба се сјетити и чињенице да је коначно одвајање Црне Горе из државне заједнице са Србијом, утицало да овај дио популације званична статистика почне препознавати као странце. Ипак, Црна Гора се не може сматрати значајним матичним подручјем, обзиром да се укупан број становника у овој републици креће нешто преко пола милиона. То дакле значи да је главни кривац константног пада туризма домаћег становништва, прије свега константна економска криза. На крају остаје занимљива чињеница да се број иностраних туриста изједначио са бројем домаћих, па га чак и прстигао, док је број ноћења иностраних туриста посљедњих пет година увијек већи у односу на број ноћења која су остварили домаћи туристи, с тим што је тај број посљедње двије године за 30% већи. То говори о чињеници да страни туристи у Новом Саду бораве пола дана дуже у односу на домаће.

Разлог тако кратком задржавању домаћих, па и страних туриста указује на проблем недовршености туристичког производа, којег Нови Сад као град нема, што се реперкусира на туристичку понуду, која је слаба и незанимљива да би туристе задржала дуже на подручју самог града.

График бр. 5. Годишњи ток броја туриста и ноћења на мјесечном нивоу за период 2000-2009.

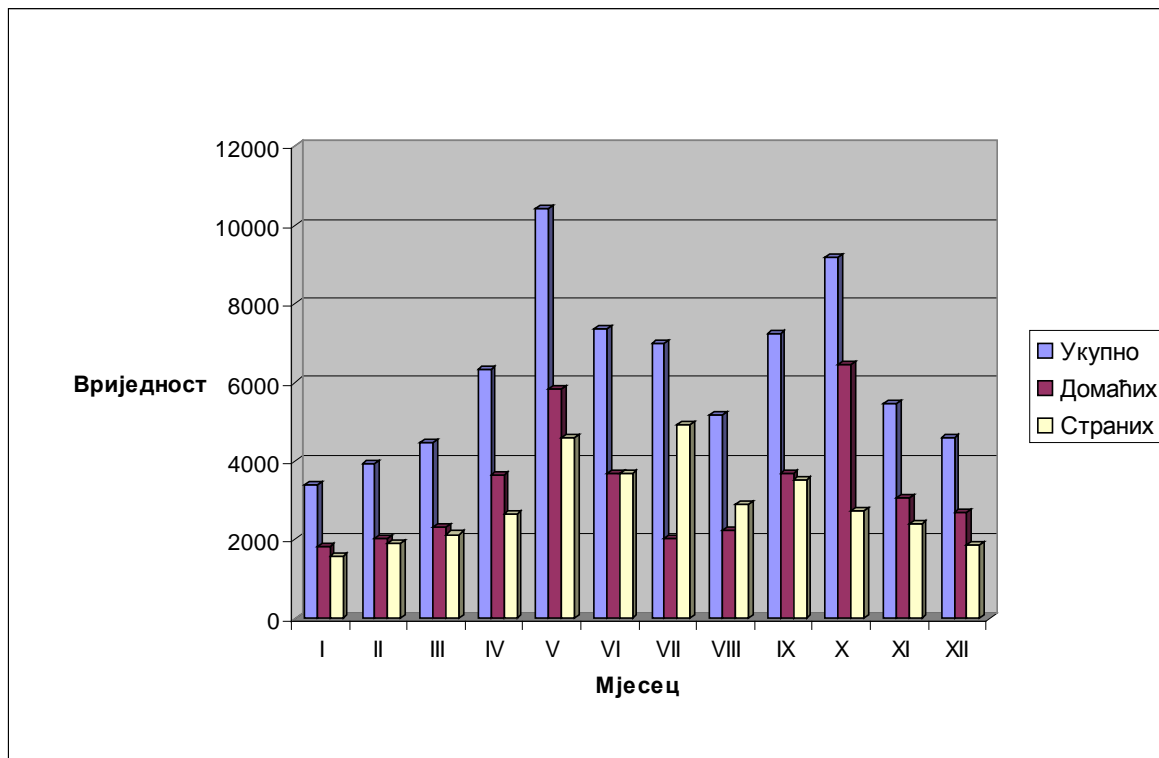


Извор: Републички завода за статистику Србије, Општине 2001-2010.

Претходно приказани график са подацима о показатељима туристичког промета на мјесечном нивоу указује на пропорционалност остварених ноћења у односу на број туриста, али и на постојање по два минимума и два максимума, који у складу са претходно реченим важе и за оба показатеља туристичког промета. Примарни максимум се јавља у мају мјесецу, што је последица одржавања тзв, Мајског, односно Пољопривредног сајма на Новосадском сајму, док се секундарни максимум остарује током октобра мјесеца, гдје ђачке екскурзије чине главнину промета. Примарни минимум је увијек у јануару, а секундарни у августу, што се објашњава метеоролошким околностима, гдје су поменути мјесеци означени као најекстремнији у односу на климатске елементе. Велика амплитута максималних и минималних показатеља туристичког промета, гдје промет у току године просјечно варира и до три пута, указује на велики утицај природних фактора на туристичку привреду у Новом Саду.

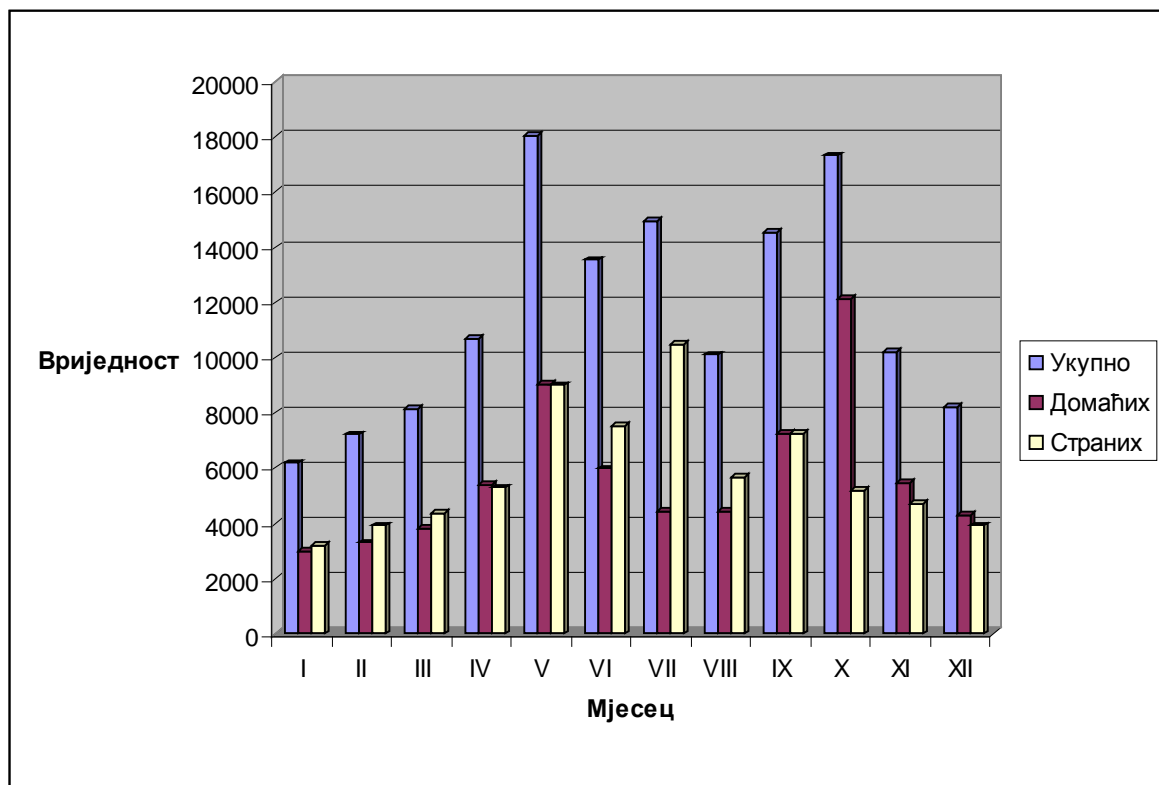
Желећи сазнати нешто више о структури туриста који посјећују Нови Сад, дат је претходни график, гдје је број туриста по мјесецима разбијен по принципу домаћи и страни. Овдје су се показале као тачне претпоставке о разлозима екстремних вриједности туристичког промета, што се нарочито лијепо види у примјеру секундарног максимума, гдје је очигледно да у структури екскурзионих туриста странци неучествују. Занимљиво је међутим, да је број иностраних туриста током љетњих мјесеци виши или готово једнак са бројем домаћих туриста, што није карактеристика остатка појаве. Ово је веома изражено у јулу мјесецу, када се у Новом Саду одвија чувени европски музички фестивал „ЕХИТ“.

График бр. 6. Ток броја туриста на мјесечном нивоу за период 2000-2009.



Извор: Републички завода за статистику Србије, Општине 2001-2010.

График бр. 7. Ток броја ноћења на мјесечном нивоу за период 2000-2009.



Извор: Републички завода за статистику Србије, Општине 2001-2010.

Када је ријеч о броју остварених ноћења по мјесецима и према структури, постаје јасно да страни туристи бораве нешто дуже, па се често дешава да у укупној суми на мјесечном нивоу имају више остварених ноћења од домаћих туриста. Ово је поготово изражено током љетњих мјесеци, што може значи да се у том периоду задржавају дуже од уобичајених 2,1 дан, односно читава три дана.

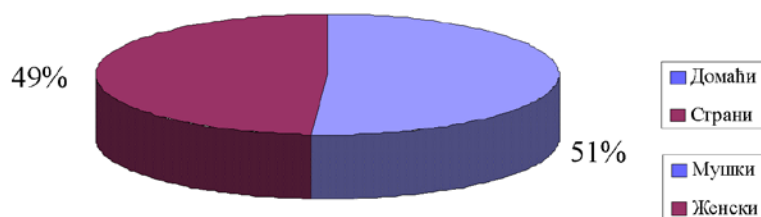
Анкетно истраживање

У овом дијелу рада представљени су резултати до којих се дошло на основу претходно изнијетих и објашњених метода и техника истраживања, а у циљу испитивања тачности постављених хипотеза. У том смислу овдје су презентовани резултати анкетног истраживања, статистичке обраде података методом линеарне корелације, просторне дистрибуције туристичког промета и угоститељских лежаја на простору Новог Сада и његове гравитационе зоне, као и резултати утврђивања централитета туристичких мјеста на основу квалитативних обиљежја. Овако добијени резултати, међусобно повезани, објашњени и доведени у везу, по узору на кориштену литературу, дају одговоре на постављене хипотезе, о чему ће бити дискутовано у закључном дијелу ове дисертације.

Резултати анкетног истраживања туриста

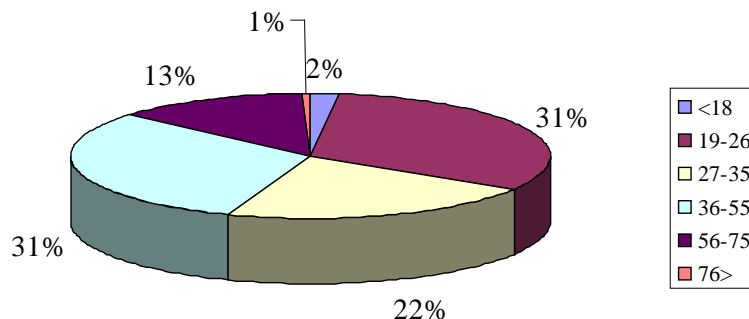
Обзиром да је узорак био у одређеној мјери стратификован, односно диригован, резултати који се односе на те сегменте демографског дијела анкетног упитника нису представљали новину. Тако је од укупног броја испитаника 51% било домаћих туриста, док су 49% чинили странци. Сличан је однос присутан и у полној структури испитаника, тако да су 51% чинили мушкарци, а 49% жене.

График број 8. Структура испитаника у односу на поријекло и пол.



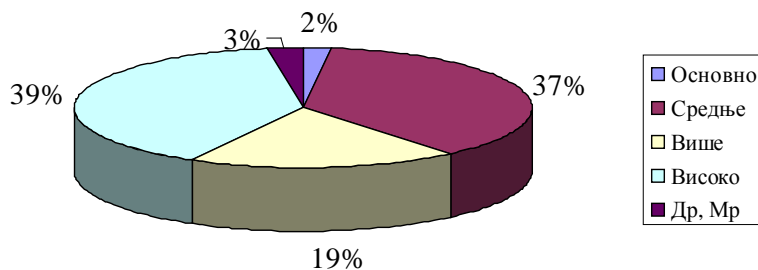
Када је ријеч о старосној структури, као што је напоменуто, водило се рачуна да старосни разреди између 19-75 година буду уједначено заступљени, мада се обратила пажња и на чињеницу да старосне група до 18 и преко 76 година буду укључене у истраживање. Као посљедица оваквог размишљања, старосна структура испитаника изгледа као на приказаном графику, гдје је други старосни разред (19-26) заступљен са 31%, трећи (27-35) са 22%, четврти (36-55) 31%, а пети (55-75) 13%. Први и посљедњи старосни разреди су укључени са 2%, односно 1%.

График број 9. Структура испитаника у односу на старост.



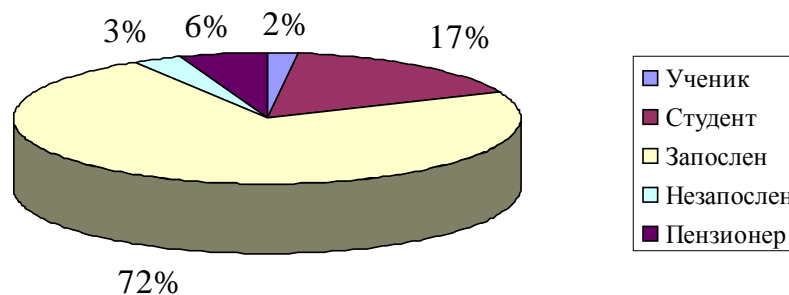
Образовна структура испитаних посјетилаца је таква да су релативно равномерно заступљене све образовне групе, са разликом што су најнижи и највиши степен образовања, што се односи на основно образовање и академска звања магистра и доктора наука, присутни у знатно мањем проценту, што одговара и стању у друштву. Тако је средњи степен образовања имало 37%, виши 19% високи 39% испитаника.

График број 10. Структура испитаника у односу на образовање.



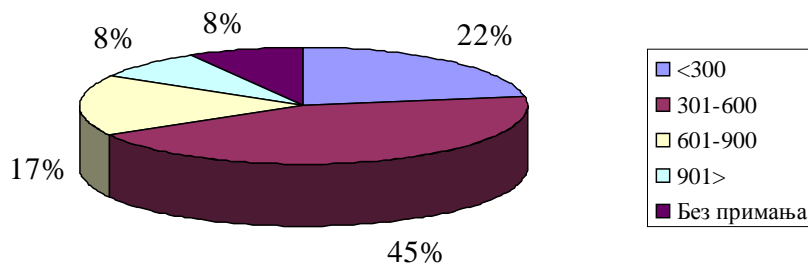
Статус анкетираних туриста, одсјелих у неки од наведених угоститељских објеката за смјештај, био је одраз жеље да свака од статусних група буде заступљена. Водило се рачуна да највећу групацију чине запослени људи, обзиром да најбројнији дио путујуће популације чини активно становништво, а затим и студенти, као издржавана група, али такође туристички веома активна. У том смислу од укупног броја испитаника било је 72% радно активних људи у некој врсти радног односа, док је 28% отпало на издржавану популацију. Ријеч је о студентима, којих је било 17%, пензионерима, којих је било 6%, ученика је било 2%, док је незапослених испитаника било свега 3%.

График број 11. Структура испитанака у односу на остварени статус.



Примања на мјесечном нивоу су такође значајан показатељ, који говори о томе ко су туристи који посјећују неко подручје. Заступљени су сви платежни разреди, од оних без сталних личних примања, до оних чија се плата креће изнад 901 евра. Свакако је највише било оних чија мјесечна примања могу да се сврстају у групу просјечних (301-600 евра), каквих испитаника је било 45%, оних са високим примањима (601-900 евра) било 17%, дој је са изразито високим примањима (преко 900 евра) било 8%. Са примањима која се крећу испод 300 евра, која се могу означити као ниска, било 22% анкетираних, а без личног дохотка, стипендије, пензије или неког другог извора финансијских средстава било је 8% испитане популације.

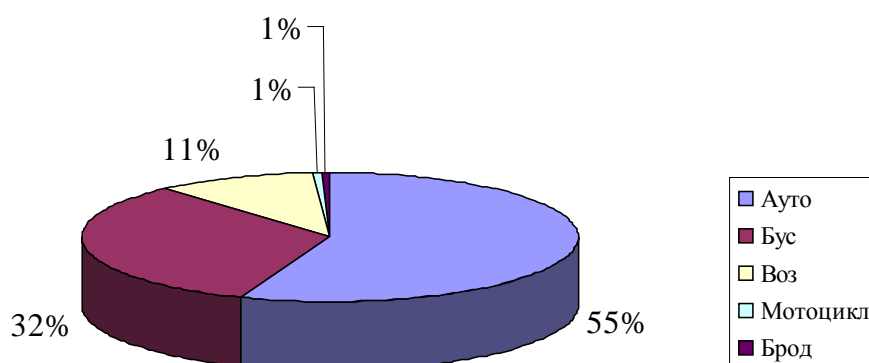
График број 12. Структура испитаника према висини примања на мјесечном нивоу у еврима.



Демографски дио анкетног упитника је био тај у којем су у мањој или већој мјери биле вршене интервенције, како би узорак био тако стратификован да омогући довољну заступљеност свих интересних група, које су укључене у рецептивна туристичка кретања у Новом Саду, а у жељи да одговори добијени путем таквог анкетања буду што релевантнији, валиднији, односно ближи стварности.

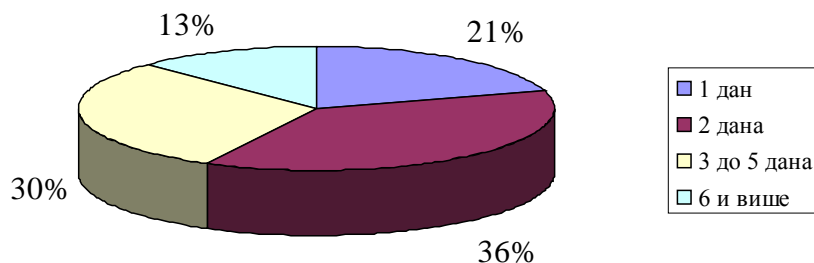
Када је ријеч о наредна два дијела анкетног упитника, гдје се мисли на тзв. општи и посебни дио, онда су добијени резултати били прије свега посљедица, претходно описаног узорка дјелимично диригованог и на тај начин у одређеној мјери стратификованог. То треба да значи да у поменутих дијеловима анкетног упитника, није било интервенција у правцу остваривања жељене стратификације. Општи дио је обухватио питања везана за начин и сврху путовања, као и примарност дестинације на којој се испитаник налази, а то је био Нови Сад.

График број 13. Превозна средства кориштена приликом доласка у Нови Сад.



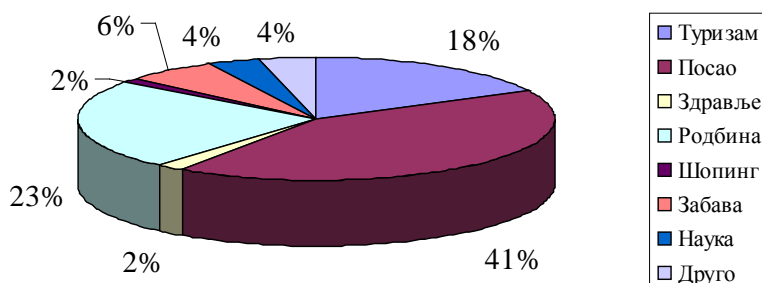
Приликом посјете Новом Саду испитаници су користили одређена превозна средства, о чему су се изјаснили у оквиру анкетног истраживања. Анализа ових резултата овог, дијела истраживања, може имати такав значај, да се унапријед могу предвидјети разлози доласка у неко мјесто, али која може утицати и на начин и врсту маркетиншких активности за потребе града, као и на повећање стандарда по питању паркинг мјеста које морају обезбиједити угоститељски објекти за смјештај или пак на повећање броја паркинг мјеста у самом граду, управо за потребе таквог туризма. Како било, од укупног броја испитаника, више од половине, односно 55% је у Нови Сад дошло аутомобилом, што је очекиван податак. Аутобус је као превозно средство користило 32% испитаника који су са одређеним разлогом дошли у Нови Сад, док је проценат оних који су користили воз износио 11%. Занемарљиво мали број испитаника је као превозно средство користио мотоцикл и брод, свега по 1%. Овдје треба напоменути да ја 15% анкетираних туриста, као средство да стигне из удаљених дијелова свијета, као примарно средство превоза користио авион, па је исти тај проценат за долазак до Новог Сада морао користити и неки други облик превоза, обзиром да Нови Сад непосједује аеродром, што значи да је исти постотак користио комбиновани превоз да би доспио до крајње дестинације.

График број 14. Дужина боравка испитаника у Новом Саду.



Када је ријеч о дужини боравка треба рећи да је то податак, којег прати државна статистика и који веома много говори о карактеру туризма у неком мјесту. Просјечна дужина боравка у Новом Саду се креће око 2 дана, што је веома мало, па се већ на први поглед може рећи да се ту не ради о туризму у правом смислу ријечи, него о боравку који је проузрокован неким другим мотивима путовања. Како било, анкетно истраживање је највећој мјери потврдило налазе државне статистике, у смислу да је 57% испитаника у Новом Саду боравило 1-2 дана. Ипак, 30% оних који су анкетирани, дало је одговор да су планирали остати 3-5 дана у овом граду, док је 13% свој боравак испланирао на 6 и више дана. Нешто већа заступљеност оних чији се боравак прелази 3 дана, може се објаснити чињеницом да је вријеме спровођења истраживања, уствари вријеме празника, слава и повећаног обима туристичких кретања.

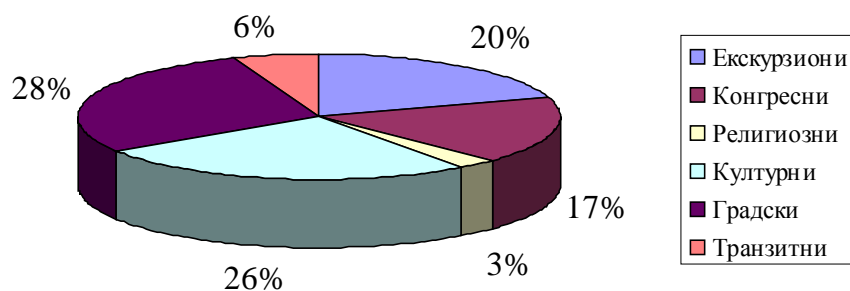
График број 15. Разлог доласка испитаника у Нови Сад.



Разлог посјете једној дестинацији у великом говори о туризму у посматраном подручју и карактеру посјете. Тако се лако може добити одговор на питање да ли уопште постоји туризам као такав, у свом основном поимању, или су мотиви посјете датом простору сасвим другачији, без обзира што званична статистика свако одсједање у хотелу или неком другом угоститељском објекту за смјештај, третира као туризам. Посјетиоци Новог Сада, који су се нашли у узорку и том приликом анкетирани, као разлог своје посјете у 41% случајева наводе посао, у 23% посјету родбини и пријатељима, а тек на трећем мјесту са 18%, свој долазак у Нови Сад образлажу туристичком потребом. Остатак од 18% раздијељен је између мотива какви су забава (6%), наука (4%), здравље (2%), шопинг (2%) и неки други разлози (4%). Ово је јасна потврда израженим сумњама да у Новом Саду постоји туризам у правом смислу те ријечи, јер 82% испитаника посјећује овај град из неких других разлога, који у својој суштини нису туристички, јер примарни циљ посјете није разрјешавање културних и рекреативних потреба.

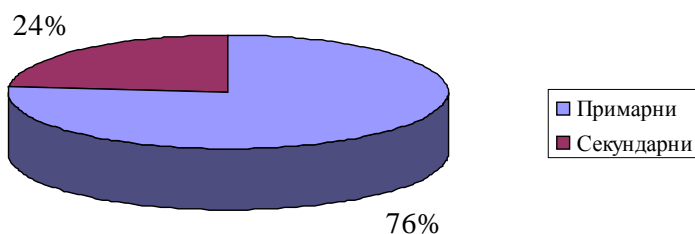
Од свих 18% испитаника који су своју посјету Новом Саду окарактерисали као туристичку, изјаснило се и у вези тога о каквом виду туризма је ријеч. Ово је такође значајан податак који указује на постојећи карактер туристичке посјете, али отвара и неке скривене могућности, које могу бити предмет планских и маркентишких активности, па као посљедица тога постати и значајни мотиви туристичке посјете. У том смислу је 54% испитаника који су свој боравак у Новом Саду означили као туристички, изјавило да је ријеч о градском или културном туризму, 20% њих је било у неком екскурзионом кретању, 17% је дошло на неку сајамску или конгресну манифестацију, док је 6% било у транзитну. Занимљиво је да се појављује и религиозни туризам, обзиром да је на обронцима Фрушке горе смјештено двадесетак активних манастира, што може бити један од тих скивених мотива, које треба више користити и активирати у даљем развоју. Ловни туризам је био такође, један од понуђених одговора, али нити једна особа није описала свој боравак у Новом Саду на тај начин.

График број 16. Удио појединих облика туризма у укупној посјети означеној као туристичка.



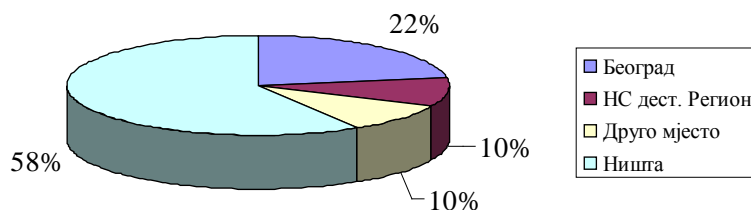
У оквиру постављених питања у дијелу анкетног упитника, означеном као Општи, нашло се и питање које даје одговор да ли Нови Сад има својство примарне или секундарне дестинације, што свакако представља важно сазнање у будућем креирању туризма, његовог квалитета и квантитета. Испитаници који су посјетили Нови Сад, истакли су у великој већини, која чини 76% да наведени град представља примарну дестинацију, односно да се примарни циљ њихове посјете налази у њему. Свега 24% изјавило је да Нови Сад у оквиру започетог путовања, доживљавају као секундарну дестинацију, односно да се примарни циљ њихове посјете налази у неком другом мјесту, а да је Нови Сад само успутна дестинација.

График број 17. Примарност посјете Новом Саду као дестинацији.



Посебни дио анкетног упитника има за циљ да утврди квалитет туристичког боравка у Новом Саду, као и то да ли и која мјеста испитаници посјете на путу ка или од Новог Сада. Тако се показало да приликом доласка у Нови Сад 42% испитаника посјети неко друго мјесто, док 58% без заустављања у успутним градовима стиже директно до одабране дестинације.

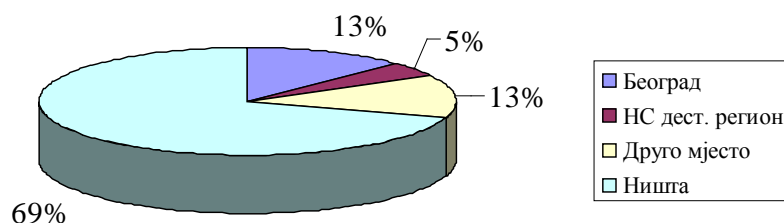
График број 18. Посјета неким мјестима на путу до Новог Сада.



Од укупног броја испитаника, они који прије доласка на дестинацију посјете и неко друго мјесто подијелили су се тако да 22% претходно посјети Београд, 10% неко мјесто унутар новосадске гравитационе зоне, као што су Инђија, Сомбор, Зрењанин, Иришки венац или Бачка Паланка, дог осталих 10% посјети неко друго мјесто.

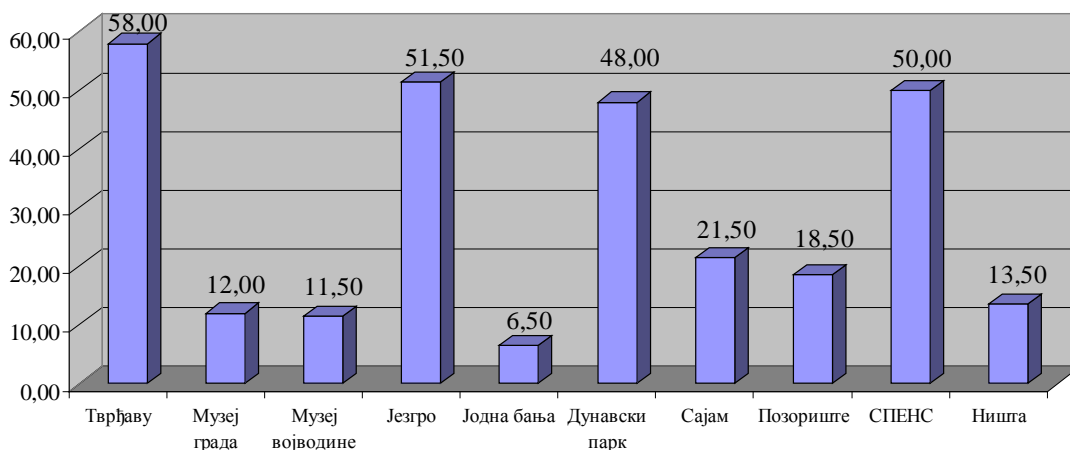
Када је ријеч о посјетама мјестима, послије завршетка боравка у Новом Саду испитаници су изјавили да готово 70% њих не посјети нити једно друго мјесто, него да се директно враћају кући. Са друге стране 31% анкетираних посјетилаца Новог Сада, пошто заврше боравак у овом граду, обиђе и нека друга мјеста. Тако, свега 13% њих обиђе Београд, 5% мјеста која се налазе унутар новосадске гравитационе зонеа, док 13% посјети нека друга мјеста.

График број 19. Посјета неким мјестима на путу од Новог Сада.



Мјеста, локације, установе и културно-историјске објекте које посјећују туристи у неком мјесту, као и квантитет те посјете, говоре о у великој мјери о квалитету туристичког боравка у том мјесту. У том смислу је, ради планирања и развоја нових и побољшања постојећих атракција, значајно утврдити која су то мјеста и колики је обим њихове посјете.

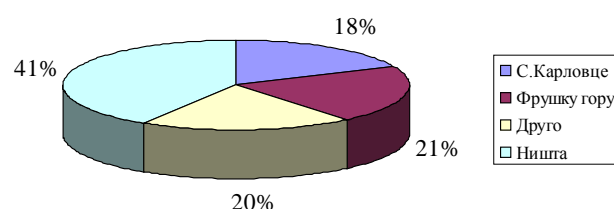
График број 20. Локације и установе у Новог Сада које су испитаници посјетили током боравка.



Анкетно истраживање, у коме је било омогућено давање више одговора, због чега укупан збир процената у којима су резултати изражени, не даје збир од 100%, показало је да је Петроварадинска тврђава најпрепознатљивији, најинтересантнији и најмаркантнији објекат у Новом Саду, у ком случају се чак 58% испитаника дало позитивну изјаву о посјети овом културно-историјском објекту. Висок проценат посјете имају и старо градско језгро, а и Спортско-пословни центар СПЕНС је такође у врху посјете, гдје се налази и Дунавски парк. Све наведене просторне цјелине имају посјету испитаника која се креће на нивоу око 50%. Прва слиједећа установа по посјети јесте Новосадски сајам са 21,5%, док све друге установе, а прије свега оне везане за културу, гдје треба издвојити одређена средства за куповину карте, али и додатно слободно вријеме за њихов обилазак имају процентуално учешће у посјети анкетираних посјетилаца Новог Сада на нивоу од нешто преко 10%. Треба такође, истаћи да је 13,5% испитаника устврдило да није посјетило нити један од наведених локалитета у граду.

Када је ријеч о мјестима унутар гравитационе зоне, дакле о дестинацијама другог, трећег и четвртог реда, које посјетиоци Новог Сада обиђу у току боравка у овом граду, треба нагласити да је значајн проценат испитаника током боравка на примарној дестинацији прилично статичан, обзиром да је чак 41% анкетираних посјетилаца дало одговор да током свог боравка у Новом Саду није посјетило нити једно друго мјесто унутар новосадског гравитационог простора. То је највероватније посљедица чињенице да статистичка дужина боравка у Новом Саду износи свега два дана, те да највећи број испитаника као разлог посјете наводи посао и посјету родбини и пријатељима, а не туризам. И поред тога, 59% испитаника је ипак посјетило неку од дестинација нижег реда унутар гравитационе зоне, од чега, појединачно Сремски Карловци немају премца, јер је чак 18% њих потврдило да током своје посјете Новом Саду, обавезно обиђе и ово мало и културно-историјским споменицима богато мјесто. Значајан проценат је и оних који се опредјељују за обилазак локалитета на Фрушкој гори, а прије свега манастира, Иришког венца и незаобилазног бањског и љечилишног центра Врдник, а у укупном збиру од 21%. У групи „Друго“, у којој се налазе мјеста попут Сомбора, Зрењанина, Бечеја, Сремске Митровице, Бачка Паланке, Бача, Ченеја, Бешке или Старог Сланкамена, своје идеално мјесто за одмор од новосадске градске вреве и гужве, нашло је у укупној суми тек 20% испитаника. Веома је важно знати, која су то мјеста која туристи најчешће посјећују током боравка на примарној дестинацији, како би се на прави начин планирао и развијао туризам унутар гравитационе зоне и тиме проширивала понуда примарне дестинације.

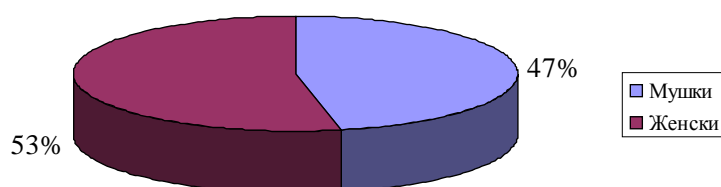
График број 21. Мјеста гравитационе зоне Новог Сада која су испитаници посјетили током боравка у Н. Саду.



Резултати анкетног истраживања грађана

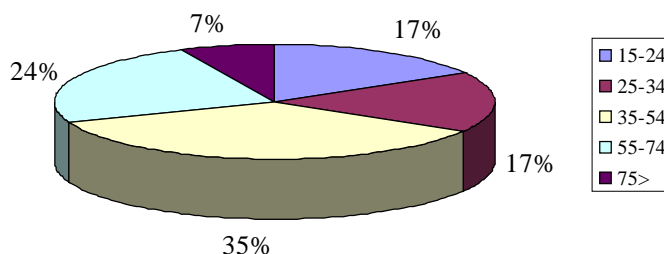
Обзиром на то да је узорак био у значајној мјери стратификован, односно диригован, резултати који се односе на те сегменте демографског дијела анкетног упитника нису представљали новину, него ствар претходне припреме и услов спровођења истраживања. Тако је полна структура испитаника била таква да је у узорку било 46,4% мушкараца и 53,6% жена. Процент жена у узорку локалног становништва је нешто већи, због чињенице да је мушки дио популације чешће страдао у претходним ратовима, нарочито оним у периоду од 1941. до 2000. године.

График број 22. Полна структура анкетираних грађана Новог Сада.



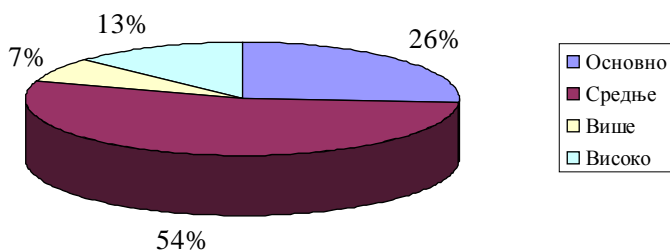
Када је ријеч о старосној структури, као што је напоменуто, водило се рачуна да старосни разреди буду заступљени у оном проценту који одговара стању у основном скупу, а према попису Становништва из 2002. године. Као последица оваквог размишљања, старосна структура испитаника изгледа као на приказаном графику, гдје је други старосни разред (15-24) заступљен са 17%, трећи (25-34) са 17%, четврти (35-54) 35%, а пети (55-74) 24%. Последњи старосни разред је укључен са 7% испитаника.

График број 23. Структура анкетираних грађана Новог Сада према старости.



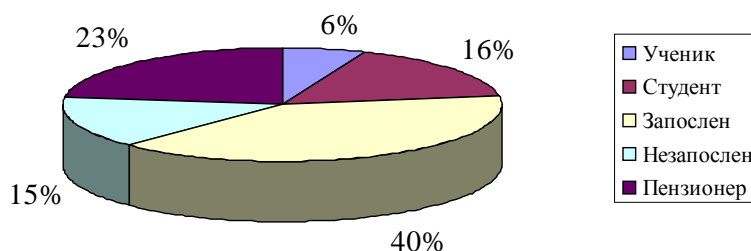
Образовна структура испитаних грађана Новог Сада је таква да су релативно равномерно, а сходно статистици, заступљене све образовне групе. У том смислу, најнижи образовни ниво, који подразумеива завршену основну школу заступљен је у узорку са 26%. Слиједи средњи степен стручне спреме, којег је имало 54% испитаника, а затим виши са 7% и високи степен стручна спрема, којег је имало 13% грађана Новог Сада, који су се нашли у стратификованом узорку овог анкетног истраживања.

График број 24. Структура испитаних грађана Новог Сада према образовању.



Статус анкетираних грађана, био је одраз жеље да свака од статусних група буде заступљена сходно реалном стању. У том смислу од укупног броја испитаника било је 40% радно активних људи у некој врсти радног односа, пензионисаних је било 23%, док је на издржавану популацију отпало 37%. Ријеч је о студентима, којих је било 16%, ученицима средњих школа, којих је било 6%, док је незапослених испитаника било 15%.

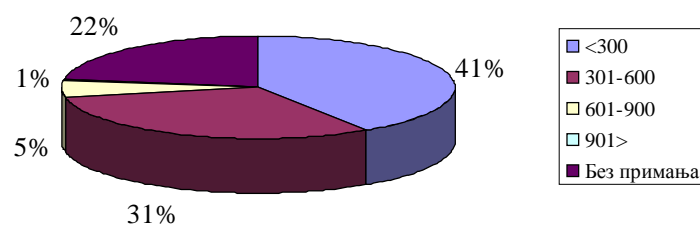
График број 25. Структура анкетираних грађана Новог Сада према стеченом статусу.



Примања на мјесечном нивоу су значајан показатељ, који указује на способности грађана за укључивањем у туристичке токове и њихову учесталост. Заступљени су сви

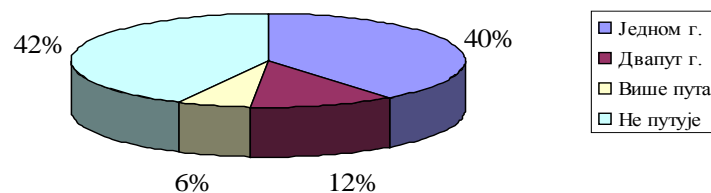
платежни разреди, од оних без сталних личних примања, до оних чија се плата креће изнад 901 евра. Свакако је највише било оних чија мјесечна примања могу да се сврстају у групу ниских (до 300 евра), каквих испитаника је било 41%, оних са средње високим примањима (301-600) у узорку је било 31%, са високим примањима (601-900 евра) било 5%, док је са изразито високим примањима (преко 901 евра) било свега 1%. Без личног дохотка, стипендије, пензије или неког другог извора финансијских средстава било је чак 22% испитане популације.

График број 26. Структура испитаних грађана Новог Сада према висини мјесечних примања у еврима.



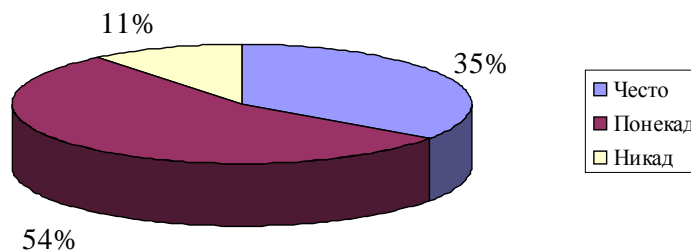
Закључно са структуром становништва према мјесечним примањима завршава се дио анкетног истраживања везан за демографски дио, у коме је било могуће вршити стратификацију узорка, у циљу да добијени резултати буду што је могуће више ближи стварности, односно ситуацији у основном скупу. Слједи тзв. општи дио анкетног упитника, који уствари представља главни извор података у вези са остваривањем постављених задатака овог анкетног истраживања, како би био остварен и циљ цијелог подухвата.

График број 27. Структура испитаних грађана Новог Сада према учесталости туристичких путовања.



Кретање унутар новосадског гравитационог простора, који се у просјеку протеже 60км у полупречнику око Новог Сада је важан податак који говори о активностима градског становништва унутар посматраног подручја. Мада ће се конкретни одговори добити кроз питање о разлозима путовања на наведеном терену, учесталост посјете указује на навике и потреба грађана за кретањем унутар гравитационе зоне Новог Сада. У том смислу, анкетирани дио популације је навео да гравитациону зону посјећује често у 35% случајева, понекад у 54%, док је 11% суграђана изјавило да никада не остварује кретање унутар граница новосадског гравитационог простора.

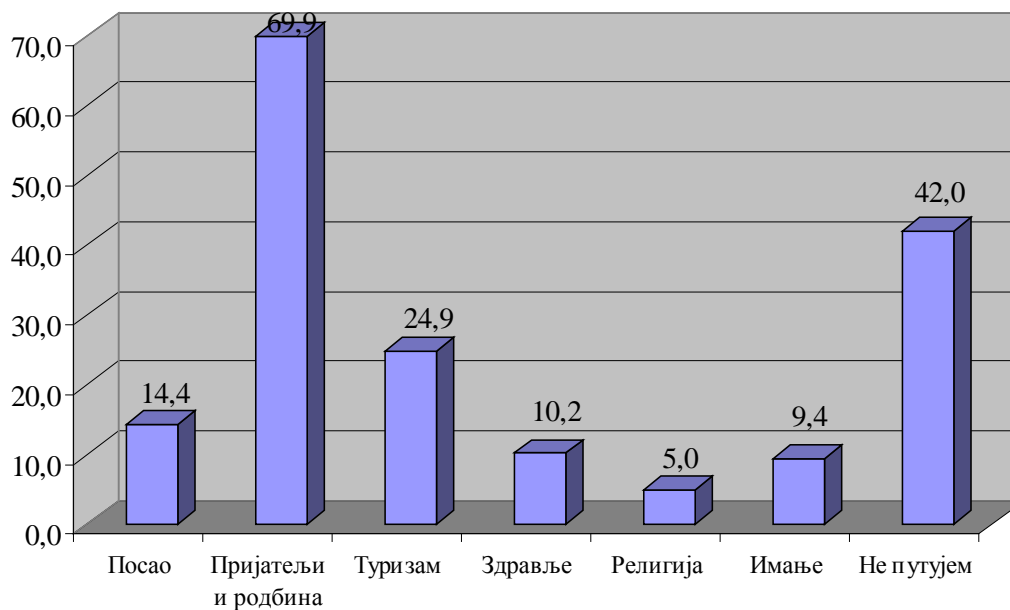
График број 28. Учесталост кретања анкетираних грађана Новог Сада унутар гравитационе зоне.



Када је ријеч о разлозима због којих грађани Новог Сада путују и посјећују мјеста унутар Новосадског гравитационог простора, треба напоменути да је ово важан податак који указује на постојање и квантитет туристичке покретљивости грађана Новог Сада у оквирима гравитационе зоне или онога што би за њих требало да представља рекреативни појас око града. На основу графика који слиједи може се закључити да примарни разлог, због којег грађани Новог Сада обилазе мјеста унутар новосадске гравитационе зоне, представља посјета пријатељима и родбини у износу од готово цијелих 70%. На другом мјесту, али са три пута мањим износом налази се туризам, за којег 25% суграђана устврђује да је то њихов најчешћи разлог кретања у посматраном подручју. Као разлози се још наводе посао са 14,4%, здравствени разлози 10,2%, одлазак на сопствено имање 9,4%, као и религија, коју наводи 5% испитаника. Као и у претходном случају и овдје се 42% суграђана изјаснило да не путује на подручју које уоквирује гравитациона зона града у којем живе. Треба нагласити да су испитаници имали могућност давати више одговора на ово питања, тако да сума свих резултата изрежених у процентима не износи 100%, него знатно више.

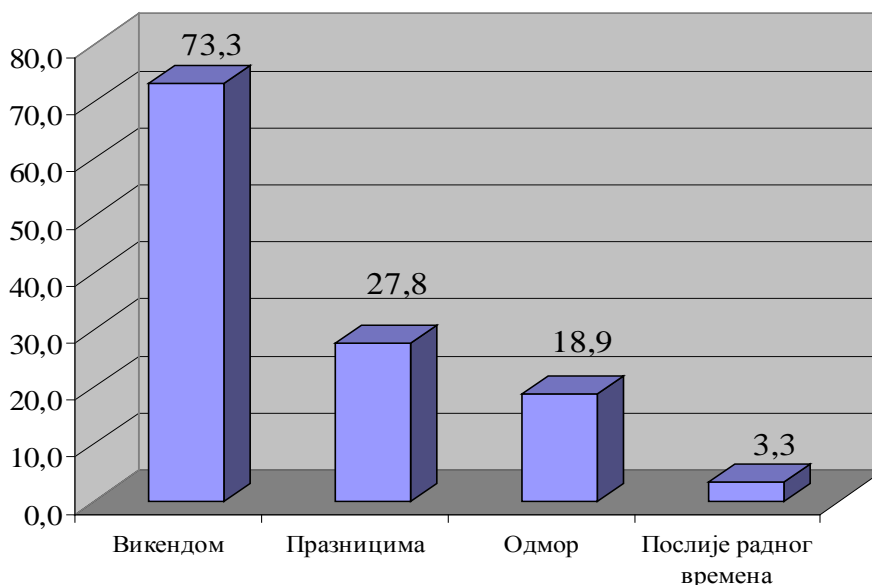
Вријеме које грађани Новог Сада издвајају и посвећују реализацији своје туристичке потребе представља веома важно питање, које значајно може утицати на планирање туризма на простору новосадске гравитационе зоне. Стога се овом питању пришло са одговарајућом пажњом, како би се дошло до неопходних сазнања о томе када Новосађани путују унутар посматраног подручја.

График број 29. Разлог посјете грађана Новог Сада новосадском дестинацијском региону у %.



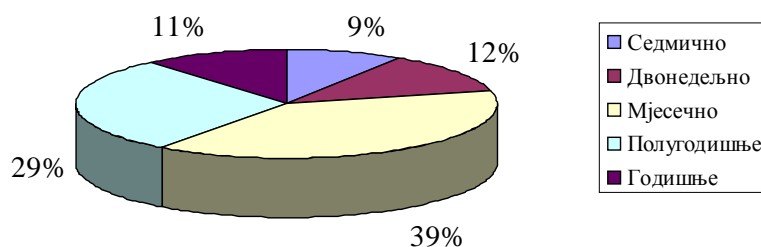
У том смислу 7% грађана Новог Сада, који туристички путују на подручју гравитационе зоне то чини викендом, 28% током празника, 19% током годишњих одмора, док свега 3,3% то чини по истеку радног времена. И у овом случају је испитаницима било дозвољено да одговоре на питање заокруживањем више одговора, због чега резултати изражени у процентима у коначној суми не дају 100%. Иначе, добијени резултати указују на логичан сlijед ствари када је су у питању рекреативна туристичка кретања, која су у развијеном свијету масовна и која се реализују управо током викенда и празника. Једини недостатак ових резултата јесте то што прилично мали број грађана туристички путује на подручју гравитационе зоне.

График број 30. Вријеме када испитани Новосађани туристички обилазе гравитациону зону.



Веома значајан податак, када је ријеч о утврђивању туристичке покретљивости грађана Новог Сада унутар новосадског гравитационе зоне, јесте и учесталост тих кретања, како би се планирао квантитет, али и квалитет понуде за такав вид потражње. У том смислу, оно што је важно јесте да највећи број оних грађана који своје туристичке активности реализују на простору гравитационе зоне Новог Сада, чак 39% своју потребу реализује на мјесечном нивоу. То значи да је код тих особа туристичко-рекреативна потреба прилично развијена. То потврђује и бројка од 20% процената оних чија учесталост разрешења туристичке потребе се креће на седмичном или двонедељном нивоу. Ипак, висок је и проценат оних, који своју потребу за туристичким кретањем задовољавају на полугодишњем и годишњем нивоу, а таквих је чак 40%.

График број 31. Учесталост туристичких кретања Новосађана унутар гравитационе зоне.

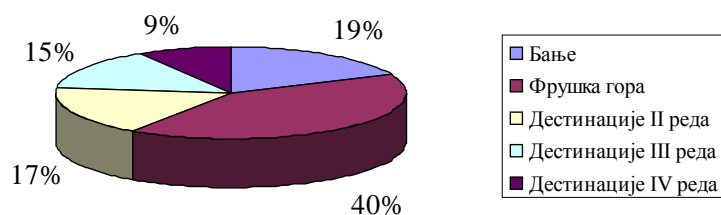


Веома важан податак, за проблематику којом се бави ово анкетно истраживање, јесте начин организације и реализације рекреативне туристичке потребе грађана Новог Сада, а унутар гравитационе зоне. Овај податак такође, говори о квалитету и квантитету туристичке потребе и развијености рекреативног туристичког појаса око града. Тако, чак 91% испитаника, који су се изјаснили да туристички путују у зони посматраног подручја, ту акцију реализују самостално, док свега 9% своју потребу реализује посредством туристичке агенције. Ово је један од потребних разлога који указују на слабо развијену туристичку потребу, обзиром да је број оних грађана, који туристички путују на поменутом подручју, толико мали да се туристичким агенцијама и не исплати креирати и имати у понуди такве аранжмане који се не продају. Истина, примања грађана су оскудна, па се сматра да је јефтиније путовати у сопственој режији, што не мора нужно увијек да буде тако.

Када се дошло до података о квантитету и квалитету туристичке покретљивости грађана Новог Сада у оквиру новосадске гравитационе зоне, онда је било логично и утврдити која су то мјеста која највише привлаче грађане да у њима разријеше своју рекреативну, али и културну туристичку потребу. Како је био понуђен велики број одговора, није било могуће све резултате ставити на исти график. Сматрало се да би цјелисходно било приказати мотивску дистрибуцију одговора испитаних грађана Новог Сада, који су претходно своја кретања окарактерисали као туристичка. У том смислу, неко од мјеста на Фрушкој гори, као мотив посјете навело је чак 40% суграђана, неку од бања у дестинацијском региону 19%, док су градске дестинације II, III и IV реда заједно добиле 41% одговора анкетираних суграђана.

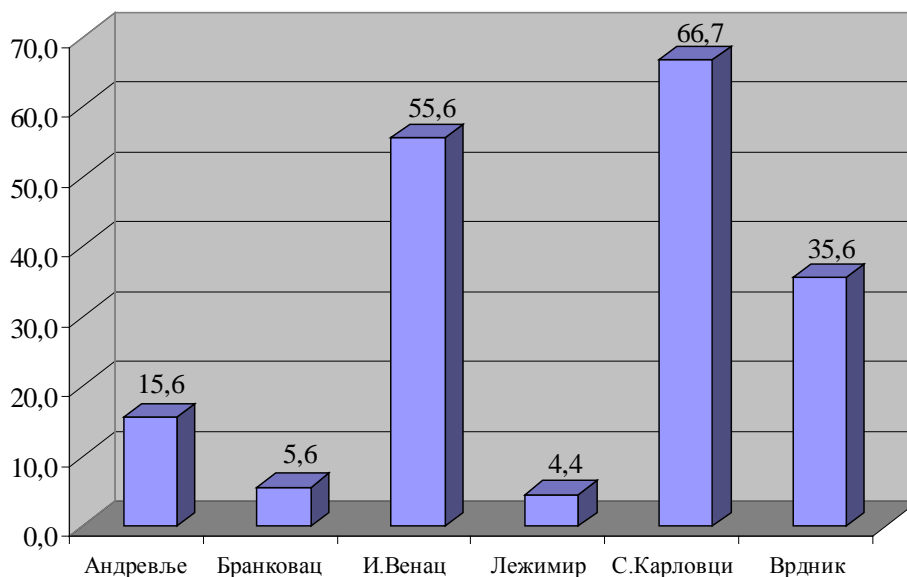
Овако висок проценат Новосађана који су навели Фрушку гору, односно неко од мјеста на њој као мотив посјете, не изненађује, из простор разлога што је ријеч просторној цјелини, која се налази веома близу Новог Сада, па није потребно утрошити значајнија средства да би се дошло до жељене тачке, веома је добро саобраћајно повезана са Новим Садам линијама ЈГСП-а, али што је можда најважније представља мотивски потпуно различиту врсту дестинације у односу на окружење свакодневног живота, а то је равна низија.

График број 32. Мотивска дистрибуција туристичких кретања Новосађана у дестинацијском региону.



Као мотивски најпосјећенији простор интересантно би било анализирати дистрибуцију туристичких кретања Новосађана на Фрушкој гори. У том смислу занимљив је график који слиједи у наставку, са кога се да уочити процентуално учешће појединих локалитета и мјеста на Фрушкој гори у одговорима грађана на постављено питање која од мјеста најчешће туристички посјећују.

График број 33. Дистрибуција туристичких кретања Новосађана на Фрушкој гори у процентима.



Ово питање је било тако конципирано да је испитаницима било омогућено давање више одговора, због чега укупан збир процената у којима су резултати изражени, не даје збир од 100%. Како било, од свих мјеста на овој војвођанској планини чак 66,7% оних грађана, који су се изјаснили позитивно о туристичким кретањима унутар гравитационе зоне Новог Сада, изјаснило се да посјети Сремске Карловце, што је свакако импресивна бројка. Велики број њих 55,6% обиђе Иришки венац, а 35,5% доспије и до Врдника. Локалитети попут Андrevља, Лежимира или Бранковца знатно су слабије посјећени, вјероватно због тога што нису добро повезани и што се налазе на већој удаљености од Новог Сада у односу на претходно анализирание.

Другу најпосјећенију мотивску групу на простору гравитационе зоне Новог Сада представљају бањски здравствени и љечилишни центри. Врдник је од свих, најближи Новом Саду и својом локацијом на Фрушкој гори вјероватно најатрактивнији, због чега и тако висок ниво посјете од 35,6% анкетираних грађана, који су се изјаснили да туристички посјећују посматрани простор. Слједи чувена бања Јунаковић, која иако удаљенија од Новог Сада у односу на двије преостале бање Русанду и Стари Сланкамен, има знатно већу посјећеност 23,3%. Ово вјероватно из разлога што је новија, боље опремљена и што има више садржаја за одмор и рекреацију. Оно што можда представља недостатак бања Русанде и Старог Сланкамена јесте чињеница да се у та два случаја ради о правим рехабилитационим центрима, заводима или болницама, што их не чини довољно атрактивним доступним и познатим. Примјера ради, Русанда је препознатљива по свом пелоиду, односно љековитом блату, а Стари Сланкамен по свом изванредном положају на обалама дунава у подножју лесних одсјека, али и поред тога наведене предности нису на најбољи начин искориштене.

График број 34. Дистрибуција туристичких кретања Новосађана у бањским центрима у процентима.

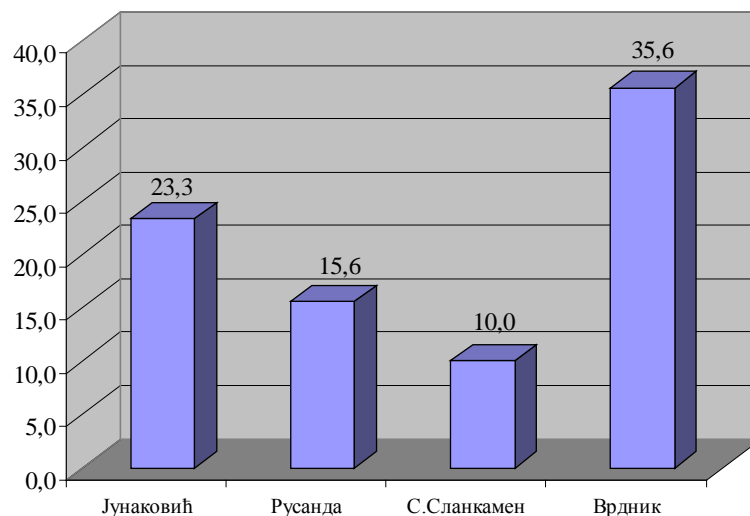
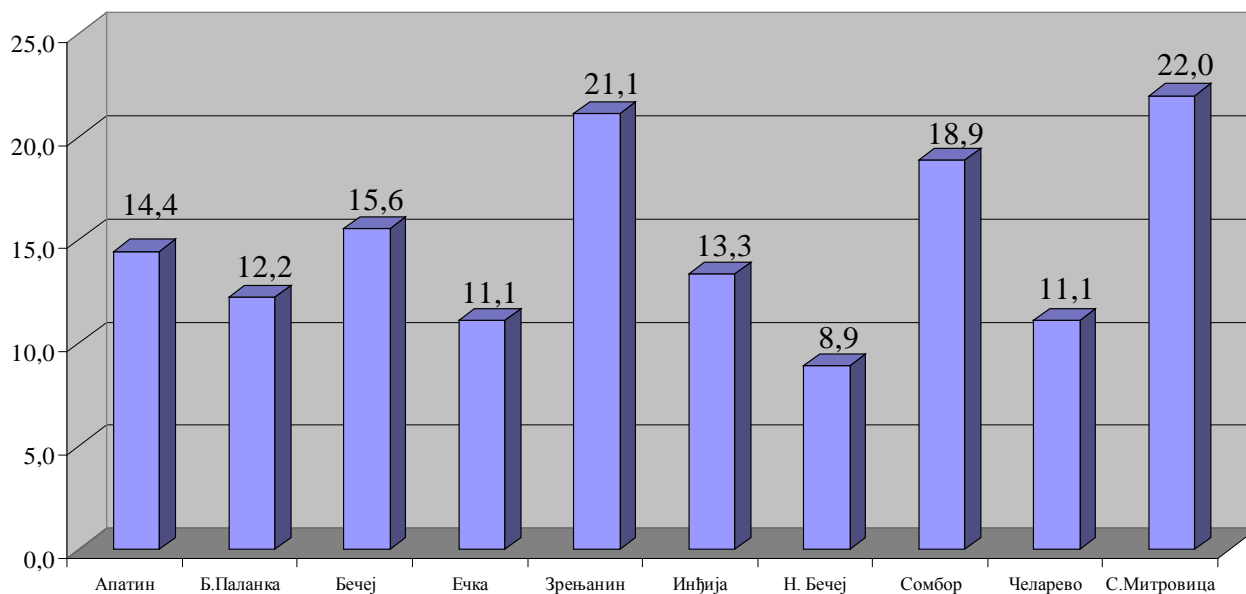


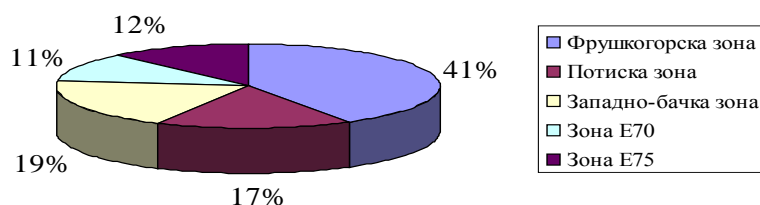
График број 35, који приказује мотивску дистрибуцију туристичких кретања Новосађана у дестинацијском региону, указао је да је укупно процентуално учешће дестинација II, III и IV реда у туристичкој покретљивости грађана Новог Сада 41%. У поређењу са посјетом коју остварују Сремски Карловци, Врдник или бања Јунаковић, проценти које су остварили центри попут Сомбора, Зрењанина, Бечеја или Сремски Митровице, дјелују потпуно безначајно иако су у овом случају ради о дестинацијама II реда, бар у односу на садржаје и инфраструктуру коју посједују. У том смислу, дестинације III и IV реда потпуно је беспотребно и коментарисати. Очигледно је да грађанима Новог Сада или нису на најбољи начин презентовани садржаји који постоје у датим дестинацијама или им заиста нису интересантне.

График број 35. Дистрибуција туристичких кретања Новосађана у градовима и другим насељима у %.



На крају би било интересно направити преглед дистрибуције туристичке покретљивости грађана Новог Сада унутар новосадске гравитационе зоне, према туристичким зонама издвојеним на основу дистрибуције туристичког промета и броја лежаја у угоститељским објектима за смјештај. У том смислу је издвојено пет туристичких зона: Фрушкогорска, Потиска, Западно-бачка, Зона аутопута Е-70 и Зона аутопута Е-75. Ако на тај начин посматрамо дистрибуцију туристичке покретљивости грађана Новог Сада у зони гравитационог простора, доћи ћемо до значајних података о овој проблематици. И ова методологија показује доминантност Фрушке горе у дистрибуцији туристичке покретљивости грађана Новог Сада, гдје се по одговорима испитаника оствари 41% учешћа те покретљивости. Слиједе Западно-бачка и Потиска зона са два пута мањим учешћем од 19% и 17%, док зоне у околини аутопутева остварују свега нешто више од по 10%, што се не може сматрати значајним и релевантим када је ријеч о постојању интензивне рекреативне активности у појасу око града, какав је Нови Сад. На овом примјеру се веома јано види да се рекреативни појас око Новог Сада заправо налази на Фрушкој гори.

График број 36. Дистрибуција туристичких кретања Новосађана према издвојеним тур. зонама.

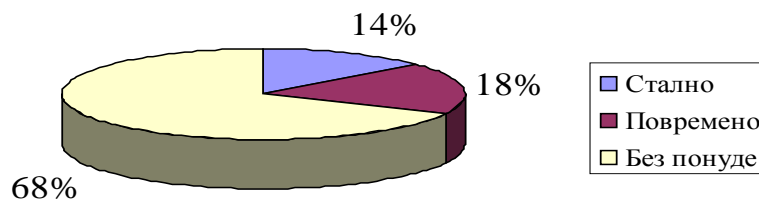


Резултати истраживања рецептивне понуде туристичких агенција

Од укупног броја туристичких агенција које послују на територији града Новог Сада, које креирају туристичку понуду и пласирају је грађанима, односно клијентели која може да испуни два основна услова за туристичко путовање, а то су слободно вријеме и слободна новчана средства, у узорак је ушло 22 агенције. Како би се дошло до што објективнијих резултата, у истраживачки узорак ушло је чак 71% укупног броја туристичких агенција. То значи да је у основном скупу остало свега 29% организатора и понуђача туристичких путовања, чија понуда није ушла у материјалну базу истраживачког процеса.

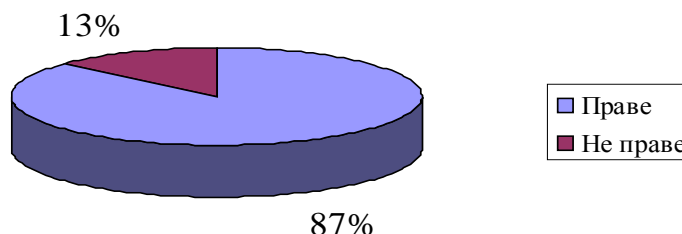
Обиласком пословница и анализом њихове понуде, дошло се до резултата који указују на то колико се туристичких субјеката, који се баве креирањем и пласирањем туристичке понуде на простору града Новог Сада, бави и рецептивним послом, односно, колико је оних који имају понуду за туристички обилазак мјеста која се налазе у гравитационој зони Новог Сада или како је то у раду дефинисано на простору новосадске гравитационе зоне. У том смислу, од укупног броја туристичких агенција које су се нашле у узорку, чак 68% нема аранжмане који нуде обилазак посматраног подручја, док 18% овакве аранжмане има у сталној понуди.

График број 37. Процентуално учешће туристичких агенција са рецептивном туристичком понудом.



Са друге стране, постоје и туристичке агенције које повремено своју понуду обогаћују додатним садржајима, какви су управо мјеста унутар гравитационе зоне Новог Сада. Када се каже повремено, онда је најчешће ријеч о празницима попут Нове године, Првог маја, Васкрса и слично, када се јавља додатно слободно вријеме, које се може искористити за туристичко путовање у ближу околину Новог Сада, а таквих је агенција 18%. Треба истаћу да ови подаци исказани у релативном односу, не дају можда праву слику о броју туристичких агенција које се баве рецептивним послом, а таквих је у Новом Саду свега три. Ријеч је о туристичким агенцијама „Магелан“, који се већ дужи низ година бави управо оваквим послом и као такав је у граду познат, затим агенција „Bon Voyage“ и „Босфор“. Од оних који повремено организују туристичка путовања у зони новосадског гравитационог простора, а као врсту пригодних путовања, у узорку су се нашле туристичке агенције: „Астра“, „Фантаст“, „Плус“ и „Маестрал“.

График број 38. Однос туристичких агенција које на упит организују путовање



Када се ради о организовању туристичких путовања на упит грађана, како за организовањем појединачних, тако и групних путовања у новосадску гравитациону зону, од укупног броја туристичких агенција које су се изјасниле да немају аранжмане који омогућују организовано путовање у наведени простор, 87% пословођа се изјаснило позитивно о таквој могућности, док 13% сматра да се тако нешто не исплати и да се они тиме не би бавили, изузев ако је ријеч о великим групама.

У разговору са пословођама туристичких агенција на тему зашто немају у понуди нешто што би се тицало Новог Сада и његове гравитационе зоне највећи број њих је рекло да је веома мало заинтересованих грађана, а поготово страних туриста, који су заинтересовани за такав вид путовања и одмора те да мали број агенција које се већ тиме бави, довољно добро покрива тржиште, тим сегментом своје понуде. На питање која је то агенција, која се бави рецептивним туризмом, онда је готово стопроцентан одговор био да је ријеч о туристичкој агенцији „Магелан“. Као други разлог којег пословође туристичких агенција истичу што у својој понуди немају аранжмане који покривају посматрано подручје, јесте тај што се ради о релативно малим дистанцама од Новог Сада, које грђани могу веома лако сами прелазити и на тај начин сами и организовати своје полудневно, једнодневно или дводневно путовање до жељеног мјеста.

Анализирајући рецептивну понуду агенција са подручја Новог Сада, у односу на њихов садржај, дошло се до сазнања шта је то заступљено у овој врсти понуда. Од вишедневних аранжмана постоје једино они везани за бањска лјечилишта, попут Врдника, бање Јунаковић или Меленаца. Осим тих, не постоје друге врсте стационарних туристичких путовања, него су она најчешће екскурзионог типа и у навећем броју случајева једнодневна или дводневна. У таквим аранжманима најзаступљенији су Сремски Карловци, дворци по Војводини, нарочито Фантаст, Ечка и Кулпин, који имају организован Дочек, пријем и прихват туриста и сопствену угоститељску или музеолошку понуду. Није риједак случај да се у понуди нађу и фрушкогорски манастири, али се тада најчешће ради о једнодневним и полудневним путовањима. Што се тиче градова попут Сомбора, Зрењанина или Сремске Митровице, они се веома ријетко јављају као предмет понуде, изузев можда Сомбора. Посљедњих година своје мјесто у рецептивној понуди заузимају салаши, па у том смислу и

овдје треба рећи да се ови специфични етно-социјални мотиви, чешће јављају у понуди рецептивних туристичких агенција. Ријеч је, прије свега о салашима у околини Сомбора и онима на Ченеју, мада су салаши у околини Суботице такође познати често у понуду, али се не налазе на даром посматраном подручју.

Полазећи од углавном прихваћеног појма туристичке дестинације као заокружене географске цјелине, која располаже атрактивним, рецептивним и комуникативним факторима, и која је организована тако да задовољи рекреативне и културне потребе туриста (Heath и Wall, 1992; Laws, 1995; Бакић, 2000; Штетић, 2003; WTO, 2002; 2004), произашло је размишљање о дестинацијском региону, као ширем просторном обухвату који се у концентричним круговима шири око примарне туристичке дестинације. У географском смислу овај простор представља гравитациону зону примарне дестинације, која се развила око ње, као значајног привредног, административног, па и туристичког центра. Овим проблемом се бавила ауторка Милка Бубало-Живковић (2009), када је у свом раду дефинисала границе новосадске гравитационе зоне. Управо на подручју гравитационе зоне, која се у највећој мјери поклапа са просторним обухватом вишенодне дестинације, примарна дестинација полаже право и интерес да из њега црпи природне и друштвене ресурсе, како би подмирила потребе својих туриста и тако продужила њихов боравак и повећала пансионску и ванпансионску потрошњу. У том смислу о дестинацијском региону говоре Lew и McKercher (2006), када се баве начином кретања туриста на дестинацији и дестинацијском региону приликом провођења слободног времена, наводећи да се у дестинацијском региону, а изван централног туристичког мјеста могу налазити различите туристичке атракције, које утичу на већу атрактивност дестинације, као и просторни модел кретања туриста. Са друге стране, Wu и Cai (2006) расправљају о рекреативном појасу око метропола, који се у зависности од величине града и саобраћајне инфраструктуре, може протезати и до 250 км у полупречнику. Ријеч је о великом броју смјештајних и рекреативних објеката, комплекса и зона у гравитационој зони дестинације, а које походе како домаћи, тако и инострани туристи, проводећи тамо викенде и празнике. Слично размишља и Чомић (1988), када се бави концептом централног туристичког мјеста. Овај аутор дефинишући критеријуме за одређивање централног туристичког мјеста, издваја и сва остала мјеста нижег хијерархијског ранга у региону, која се налазе у међузависном положају у односу на функције које посједује централно туристичко мјесто. Бакић (2000) преузима концепт регионалног развоја туризма који је заснован на односу примарне и секундарних дестинација, које се налазе у њеном окружењу. Обрасцима нодалних структура, које су засноване на истим идејама о постојању сложене вишенодне дестинације, бавили су се Miossec (1976, 1977), Yokeno (1977), Leiper (1990), Gunn (1993), који такође говоре о неком просторном обухвату око примарне нодалне структуре, у којем су смјештени нодови нижег ранга. Модел уређења дестинације, аутора Dredge (1999), настао је као резултат теоријских схватања и размишљања о потреби постојања одређеног, заједничког, униформног концепта развоја дестинације, путем његовог планирања, обликовања и уређења, а на основу претходно утврђених и теоријски дефинисаних његових могућих саставних дијелова. На основу претходно разматране литературе и концепта и садржаја модела уређења вишенодне дестинације, овај модел је узет за основа истраживања унутардестинацијске функционалне зависности Новог Сада као примарне и дестинација другог реда, које се налазе у гравитационој зони Новог Сада. Овај модел изнијет у сажетој форми, може бити примјењен на различите типове дестинација и на подручја различите величине. Суштина овог модела је да представи доминантност вишенодне дестинације у односу на потребе правих туриста, а не оних чија су путовања везана за посао, здравље или посјете пријатељима и рођацима. У том смислу, идентификоване су три основне претпоставке које обезбјеђују основу за развој и реализацију

модела. Прва претпоставка се базира на чињеници да су генеришућа туристичка тржишта и гравитациону зону одвојени географски ентитети. Друга претпоставка је заснована на идеји да многобројне природе дестинације захтијевају флексибилну хијерархијску структуру, прилагодљиву низу различитих локација, просторних обухвата и тржишних карактеристика. Трећа претпоставка је фундаментална и базира се на томе да модел планирања и уређења обухвата дестинацију, туристичка генеришућа тржишта, нодове, дистрикте, циркулационе руте и капије, као могуће саставне дијелове других дестинације.

Интердестинацијска функционална зависност

Предмет овог дијела истраживања јесте интердестинацијска функционална зависност на примјеру Београда и Новог Сада. Циљ је да се, у зависности од објективних предуслова, подијеле хијерархијске улоге у развоју туризма између Новог Сада и Београда, односно да се утврди да ли Нови Сад представља секундарну туристичку дестинацију у оквиру вишенодалне дестинације Београда. Задаци овог дијела истраживања су: утврдити правац, степен и квалитет повезаности и зависности туризма на релацији Београд – Нови Сад (Гарача и сарадници, 2011).

У току истраживачког процеса, кориштено је неколико различитих метода: истраживање и прикупљање статистичке грађе, статистички метод корелације, теренско истраживање, синтетички, компаративни и критички метод

У оквиру овог поглавља предочени су резултати до којих се дошло истраживањем статистичке грађе и као и резултата статистичке обраде изабраних података те грађе методом линеарне, односно Пеарсонове корелације.

Резултати истраживања статистичке грађе

Истраживањем примарне статистичке грађе дошло се до података о оствареном туристичком промету и броју ноћења за, истраживањем посматрана мјеста Београд и Нови Сад. Подаци су дати у десетогодишњем низу, како би истраживање постојања везе између посматраних појава на релацији ова два града, било што објективније и ближе стварном стању на терену.

Табела број 24. Елементи туристичког промета за Београд и Нови Сад у периоду од 2000-2009.

Година	Београд		Нови Сад	
	Број турисата	Број ноћења	Број турисата	Број ноћења
2000.	764980	1231256	93596	168817
2001.	738138	1223969	98183	163552
2002.	757858	1309468	91190	158167
2003.	711746	1206072	83175	128751
2004.	662512	1209520	64933	114277
2005.	645633	1183306	67646	126461
2006.	669749	1165340	74568	146951
2007.	722573	1351143	94934	179719
2008.	672042	1232624	100209	185235
2009.	576540	1186867	83981	161709

Извор: Републички статистички завод, Статистички годишњак Србије (2001-2010)

Подаци дати у табели бр. 24, уз чињеницу о близини Београда и Новог Сада, говоре о евентуалној зависности Новог Сада у односу на Београд, односно о томе да се Нови Сад, као знатно мањи градски центар, са такође десет пута мањим елементима туристичког промета, налази у дестинацијској зони Београда. Ако је ова хипотеза тачна, онда би се та повезаност појава и зависност једне појаве од друге требала показати и приликом обраде података методом корелације. Да би били посве сигурни, када је ријеч о постојању функционалне

повезаности елемената туристичког промета Новог Сада у односу на Београд, претходно приказани подаци у табели бр. 24, дати су у форми суме годишњег тока туриста и ноћења за посматрани период (2000-2009), за које је такође урађена корелациона анализа. Подаци приказани у табели бр. 25 представљају средње вриједности броја туриста и ноћења за градове Београд и Нови Сад за посматрани десетогодишњи период (2000-2009) на мјесечном нивоу. Ови подаци са собом носе информацију о сезоналности туризма на дестинацијама које су предмет ове анализе, што је такође један од значајних параметара који може утицати на повезаност, односно зависност туристичког промета Новог Сада у односу на онај остварен у Београду, па у том смислу говорити и о непостојању атрибута примарне дестинације у случају Новог Сада.

Табела број 25. Туристички пормет по мјесецима за Београд и Нови Сад у периоду од 2000-2009.

Мјесто	Београд		Нови Сад		
	Мјесец	Број туриста	Број ноћења	Број туриста	Број ноћења
1.		448628	780622	1469951	2896905
2.		445610	807175	1488150	2934647
3.		491155	903916	1662815	3279633
4.		535363	985307	1815660	3580570
5.		611037	1115799	2073528	4091884
6.		608501	1059184	2021918	3987174
7.		717343	1260360	2413848	4754930
8.		730672	1111312	2279778	4486734
9.		689747	1200676	2301087	4538277
10.		603744	1144058	2097048	4136101
11.		527406	1000338	1822241	3592737
12.		512565	930818	1724361	3398666

Извор: Републички статистички завод, Саопштења Т-10 по мјесецима (2000-2009)

Резултати корелационе анализе статистичких података

Обрада статистичких података о оствареном броју туриста и броју ноћења у Београду и Новом Саду, приказани у табели бр. 26, резултирала је коефицијентом ПEARSONОВЕ корелације, који показује јачину везе између посматраних појава. Овом приликом испитано је постојање статистичке функционалне везе у свим варијантама могућих утицаја између посматраних појава, гдје је Београд независна промјенљива X_2 , а Нови Сад зависна помјенљива X_1 . На основу презентованих података могуће је констатовати да су везе између посматраних појава везаних за туризам Београда и Новог Сада слабе и на граници значајности. Наиме, у случају корелације број 1, гдје је испитивана зависност броја ноћења остварених у Новом Саду у односу на остварени промет туриста у Београду, повезаност зависне од независне промјенљиве је врло слаба. Овдје се хтело провјерити да ли кретање броја туриста у Београду имају утицаја на број ноћења у Новом Саду, што би логички требало да буде истина, уколико се Нови Сад налази у дестинацијском региону Београда и уколико туристи из Београда, у највећи и у исти мах, посјећују и Нови Сад, остварујући најмање једно ноћење. Показало се управо супротно, што би могао бити први индикатор егзистенције Новог Сада као примарне туристичке дестинације, која се налази ван домашаја београдског дестинацијског региона. Код корелација број 2, 3 и 4, када су испитиване корелације: у првом случају остварених ноћења у два посматрана града, у другом броја туриста у посматраним мјестима, док је у трећем испитивана зависност оствареног промета туриста у Новом Саду од оствареног броја ноћења у Београду, показало се да је зависност

Новог Сада у односу на исте функције Београда, у домену значајности, при чему треба рећи да су у питању граничне вриједности, због чега се овим резултатима мора прићи са опрезом. У том смислу, одговор на постављени проблем нуде други параметри корелације.

Табела број 26. Коефицијент корелације независно промјенљиве X_2 и зависно промјенљиве X_1 .

Корелација број 1.	$X_{2,1}$: Београд туристи	$X_{1,2}$: Нови Сад ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,257
Sig. (2-tailed)		0,474
N	10	10
Корелација број 2.	$X_{2,2}$: Београд ноћења	$X_{1,2}$: Нови Сад ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,511
Sig. (2-tailed)		0,131
N	10	10
Корелација број 3.	$X_{2,1}$: Београд туристи	$X_{1,1}$: Нови Сад туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,508
Sig. (2-tailed)		0,133
N	10	10
Корелација број 4.	$X_{2,2}$: Београд ноћења	$X_{1,1}$: Нови Сад туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,555
Sig. (2-tailed)		0,096
N	10	10

N – Величина узорка (посматрани десетогодишњи период (2000-2009)).
 (*) – Корелација је значајна (сигнификантна) на нивоу 0,05

Коефицијенти линеарне детерминације и недетерминације, као параметри Персонове корелације, приказани у табели бр. 27 знатно су рјечитији и на размуљивији начин описују постојање везе између посматраних појава. Када је ријеч о Корелацији број 1. треба рећи да се показало да ноћења остварена у Новом Саду више од 90% зависе од неке друге појаве, а не од броја туриста остварених у Београду. Ако се разматрају Корелације број 2, 3. и 4. доћи ће се до сазнања да број ноћења и број туриста у Новом Саду између 69% и 74% зависи од неких других појава, а не од броја ноћења или броја туриста остварених у Београду.

Табела број 27. Коефицијент детерминације и недетерминације независне X_2 и зависне X_1 .

Корелација број 1.	$X_{2,1}$: Београд туристи	$X_{1,2}$: Нови Сад ноћења
Персонов коефицијент детерминације	100%	6,60%
Персонов коефицијент недетерминације	0%	93,40%
Корелација број 2.	$X_{2,2}$: Београд ноћења	$X_{1,2}$: Нови Сад ноћења
Персонов коефицијент детерминације	100%	26,11%
Персонов коефицијент недетерминације	0%	73,89%
Корелација број 3.	$X_{2,1}$: Београд туристи	$X_{1,1}$: Нови Сад туристи
Персонов коефицијент детерминације	100%	25,81%
Персонов коефицијент недетерминације	0%	74,19%
Корелација број 4.	$X_{2,2}$: Београд ноћења	$X_{1,1}$: Нови Сад туристи
Персонов коефицијент детерминације	100%	30,80%
Персонов коефицијент недетерминације	0%	69,20%

Како би били потпуно сигурни у претходне резултате и како би што сигурније могли потврдити да или оповргнути тврдњу да се Нови Сад налази у дестинацијском региону Београда, исти метод корелационе анализе примјењен је на десетогодишњу суму вриједности годишњег тока туриста и ноћења у два посматрана града. табела бр. 28 указује да је ситуација била слична као и код претходног разматрања. Истина, драстичних одступања није

било. Нејасна је само Корелација бр. 2, у ком случају се испоставило да постоји веза у нивоу значајности, али са тенденцијом ка јакој вези. У свим осталим случајевима корелациона веза је углавном слаба.

Табела број 28. Коефицијент детерминације и недетерминације независне X_4 и зависне X_3 .

Корелација број 1.	$X_{4,1}$: Београд туристи	$X_{3,2}$: Нови Сад ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,448
Sig. (2-tailed)		0,144
N	12	12
Корелација број 2.	$X_{4,2}$: Београд ноћења	$X_{3,2}$: Нови Сад ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	,693(*)
Sig. (2-tailed)		0,012
N	12	12
Корелација број 3.	$X_{4,1}$: Београд туристи	$X_{3,1}$: Нови Сад туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,316
Sig. (2-tailed)		0,317
N	12	12
Корелација број 4.	$X_{4,2}$: Београд ноћења	$X_{3,1}$: Нови Сад туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,554
Sig. (2-tailed)		0,061
N	12	12

N – Величина узорка (посматрани десетогодишњи период (2000-2009)).

(*) – Корелација је значајна (сигнификантна) на нивоу 0,05.

Подаци из наредне табеле бр. 29, дају сасвим јасну слику о томе колико процената независна утиче на зависну појаву, у овом случају годишњи ток елемената туристичког промета Београда на Нови Сад. И у овој групи случајева се показало да нити једна независна појава не утиче више од 50% на зависну. Овај податак би требало да значи да се Нови Сад, не налази у оквиру вишенодалне дестинације Београда, у својству секундарне туристичке дестинације, већ да представља самосталан туристички центар, са потенцијалним сопственим дестинацијским регионом.

Табела број 29. Коефицијент корелације независно промјенљиве X_2 и зависно промјенљиве X_1 .

Корелација број 1.	$X_{4,1}$: Београд туристи	$X_{3,2}$: Нови Сад ноћења
Персонов коефицијент детерминације	100%	20,07%
Персонов коефицијент недетерминације	0%	79,93%
Корелација број 2.	$X_{4,2}$: Београд ноћења	$X_{3,2}$: Нови Сад ноћења
Персонов коефицијент детерминације	100%	48,02%
Персонов коефицијент недетерминације	0%	51,98%
Корелација број 3.	$X_{4,1}$: Београд туристи	$X_{3,1}$: Нови Сад туристи
Персонов коефицијент детерминације	100%	9,99%
Персонов коефицијент недетерминације	0%	90,01%
Корелација број 4.	$X_{4,2}$: Београд ноћења	$X_{3,1}$: Нови Сад туристи
Персонов коефицијент детерминације	100%	30,69%
Персонов коефицијент недетерминације	0%	69,31%

Истраживања су показала да оно што је изгледало очигледно, када је ријеч о повезаности Новог Сада и Београда, а у смислу тога да се Нови Сад налази у дестинацијском региону Београда, није и потврђено. Наиме, обрадом статистичких података, Персоновом корелацијом, дошло се до параметара који су одагнали сумњу у вези значајнијег утицаја елемената туристичког промета Београда на туризам у Новом Саду. Параметри линеарне корелације познати као Персонов коефицијент корелације, те коефицијенти детерминације и

недетерминације, показали су да између остварених ноћења и броја туриста, као промјенљивих вриједности посматраних градова, које су стављене у међусобни однос, нема значајности, односно да се она налази на самој граници. Ови гранични случајеви се могу објаснити коинциденцијом и везом заснованом на подударним сезонским кретањима туристичких токова у великим градским насељима, каква су Београд и Нови Сад, при чему су коефицијенти недетерминације показали да је на токове туриста у Новом Саду 69-93% утичу неки други фактори, а не елементи туристичког промета Београда. Оно што је од пресудног значаја за ово истраживање јесте чињеница да су Корелација бр. 1 и 4, у обе посматране групе података, слабе или на граници значајности, гдје би се, да постоји утицај елеманата туристичког промета Београда на туристички промет Новог Сада, то јасно показало. Наиме, логично би било да уколико је Нови Сад дио вишенодалне дестинације Београда, кретање броја туриста у Београду има позитиван утицај на број ноћења у Новом Саду, као и обрнуто, да број остварених ноћења у Београду позитивно утиче на кретање броја туриста у Новом Саду (Гарача и сарадници, 2011).

У ова два случаја се показало потпуно супротно, што потврђује мишљење да се Нови Сад не налази у просторном обухвату вишенодалне дестинације Београда, као примарне дестинације, него да представља самосталну, примарну туристичку дестинацију, односно примарни туристички центар са сопственим дестинацијским регионом. Ако се узме у обзир логично размишљање да би постотак зависности туризма секундарне дестинације у односу на туризам примарну морала бити већа од 50%, јер је условљен туристичким током усмјереним на примарну дестинацију, онда је јасно да Нови Сад није секундарна дестинација Београда и да се не налази у његовом дестинацијском региону. Ова информација је од посебног значаја за будући развој туризма Новог Сада, као и за планирање и уређење његове вишенодалне дестинације, испуњеног низом дестинација секундарног и терцијарног карактера (Гарача и сарадници, 2011).

Теренско истраживање

Теренско истраживање је подразумевало анкетно испитивање туриста, који су посјетили Нови Сад и одсјели у неком од многобројних угоститељских објеката за смјештај. Наиме, Овом приликом на основу стратификованог узорка од 200 туриста, дошло се до значајних резултата, а у складу са циљем и задацима ове дисертације. У том смислу, треба рећи да ће цјелокупна анализа података бити изнијета у неком од наредних поглавља, док ће у овом бити изнијети само дијелови релевантни за овај дио истраживања.

За утврђивање интердестинацијске функционалне зависности на релацији Нови Сад – Београд, односно за утврђивање чињеница које иду у прилог хипотези да је Нови Сад, у односу на Београд, примарна туристичка дестинација, важна су била још три питања у оквиру спроведног анкетног истраживања. Ријеч је о питањима број 11, 12 и 15. На прво међу релевантним питањима, означено бројем 11, које се односило на то да ли је Нови Сад на путовању на којем се особа налази примарна или секундарна дестинација, 76,5% туриста одговорило да је Нови Сад примарна, а 23,5% секундарна дестинација на њиховом путовању. Друга два питања требала су да донесу одговоре о томе која мјеста су туристи посјетили у оквиру истог путовања, а прије доласка у Нови Сад, односно која су то мјеста која су испитаници посјетили после напуштања Новог Сада. Тако се приликом одговора на 12. питање 41,5% испитаника изјавило да је прије доласка у Нови Сад обишло и нека друга мјеста на путу ка примарној дестинацији, при чему је свега 22,5% од укупног броја испитаника прије доласка у Нови Сад обишло Београд. Са друге стране, по завршетку

посјете Новом Саду 30% туриста је посјетило неку другу дестинацију, а тек 12,5% од укупног броја испитаника је посјетило Београд, што је био одговор на 15. питање.

Овакви резултати у складу су са закључцима претходних корелацијских анализа, које су установиле да се Нови Сад не налази унутар вишенодалне дестинације Београда. Такав закључак додатно оснажује и одговор испитаника на питање о примарности циља путовања, гдје је више од двије трећине испитаника рекло да је Нови Сад њихов примарни циљ путовања. На ово је надовезују подаци који бацају додатно свјетло на однос између два посматрана града, гдје далеко испод четвртине посјетилаца Новог Сада прије и послије његовог обиласка посјећује Београд. Дакле, јасно је да Нови Сад, у највећој мјери, представља примарни циљ посјете највећег броја туриста, те да не велики број њих у току истог путовања ка или из Новог Сада посјети Београд, што је, поред осталог, довољан разлог да се каже да се Нови Сад не налази у оквиру вишенодалне дестинације Београда, већ да као такав, представља условно речено самосталну и примарну дестинацију.

Модел туристичког уређења гравитационе зоне

Предмет рада јесте моделовање гравитационе зоне Новог Сада, као примарног центра савремене туристичке дестинације. Циљ рада јесте да се, у зависности од објективних предуслова, подијеле хијерархијске улоге у развоју туризма Новог Сада, моделовањем његове гравитационе зоне. Задаци рада су да се утврди квалитет туристичких дестинација у гравитационој зони Новог Сада, те да се утврде елементи гравитационе зоне Новог Сада као вишенодне дестинације.

У току истраживачког процеса, кориштено је неколико различитих метода: истраживање за столом, теренско истраживање и метод утврђивања централитета на основу квалитативних обиљежја.

У оквиру овог дијела рада су представљени налази до којих се дошло кабинетским, теренским истраживањем и статистичком обрадом података. У том смислу презентовани су подаци о садржају гравитационе зоне Новог Сада, централитету нодова унутар дестинацијском региона, резултатима интервјуа, да би на крају био предложен модел уређења гравитационе зоне Новог Сада.

Централитет нодова гравитационе зоне

Примјеном квалитативне методе за одређивање централитета дошло се до значајних резултата у погледу хијерархијских нивоа нодова у новосадском дестинацијском региону. Када је ријеч о Новом Саду, овај поступак није спроведен, јер је потпуно јасно да је овај град мјесто са највећим степеном централитета у сопственој гравитационој зони. Зато је било значајно установити нодове другог, трећег и четвртог реда, као нижу мрежу база туристичких услуга.

Табела бр. 30. Туристичка мјеста другог реда унутар новосадског гравитационог простора.

Функција	Зрењанин	Сомбор	С. Митровица	Бечеј
Смјештај	17	16	8	11
Исхрана	33	39	21	18
Рекреација	37	28	26	29
Култура	27	65	49	37
Саобраћај	6	6	9	6
Сума:	120	154	113	101

Табела број 30 показује мјеста унутар гравитационе зоне Новог Сада, која су на основу квалитативне анализе садржаја и функција, које та мјеста посједују, рангирана као секундарне туристичке дестинације, односно туристичка мјеста другог реда, која су у укупној суми врједновања постојећих функција прешла граничну врједност од 100 поена. Сомбор се истиче као мјесто које посједује најбогатије садржај, који могу имати улогу у развоју туризма, док је Бечеј у функционалном смислу једва прешао цензус за улазак у ред дестинација секундарног значаја.

Табела бр. 31. Туристичка мјеста трећег реда унутар новосадског гравитационог простора.

Функција	С.Карловци	Б.Топола	Врдник	Б.Паланка	Темерин	Инђија	С.Пазова	Врбас	Апатин
Смјештај	14	8	32	11	4	6	11	2	8
Исхрана	9	3	4	6	14	15	9	6	10
Рекреација	10	18	17	19	11	15	11	27	19
Култура	30	30	14	28	30	26	14	23	12
Саобраћај	4	6	2	3	2	6	6	6	3
Сума:	67	65	69	67	61	68	51	64	52

Претходно приказана табела бр. 31 даје податке о мјестима сврстаним у групу туристичких мјеста трећег реда, која су остварила између 51-100 поена на основу валоризованих функција смјештаја, исхране, рекреације, културе и саобраћаја. Стара Пазова и Апатин су остварили граничне вриједности, док је Врдник, као мјесто специфичног вида туризма и рекреација остварило највише поена, мада не толико да би се према својим функцијама и значају приближио туристичким мјестима другог реда. Нешто ниже, приказана је и табела бр. 32, са мјестима која су према функцијама које посједују сврстана у туристичка мјеста четвртог реда, што значи да су у укупној суми функционалности остварила мање од 50 поена. У том смислу, Ечка је најниже рангирана, дој је Фантаст, покрај Бечеја на путу да постане туристичко мјесто вишег реда, у односу на туристичке функције које посједује.

Табела бр. 32. Туристичка мјеста четвртог реда унутар новосадског гравитационог простора.

Функција	Ир. венац	Фантаст	Ечка	Рума	Тител	С. Сланкамен	Бешка	Н. Бечеј
Смјештај	4	8	4	3	4	4	6	3
Исхрана	4	3	4	6	6	10	8	5
Рекреација	14	19	9	11	10	13	9	11
Култура	12	12	3	13	15	10	9	16
Саобраћај	1	0	0	6	5	2	5	3
Сума:	35	42	20	39	40	39	37	38

Модел гравитационе зоне Новог Сада

На основу претходно изнијетих података било је могуће формирати модел вишенодне дестинације Новог Сада, који би требао да буде посматран као основ даљег развоја туризма на посматраном простору, на који би начин и Нови Сад, као примарни туристички центар, и туристичка мјеста нижих нивоа централитета, имали вишеструку корист.

Модел Вишенодне дестинације Новог Сада настао на основу претходног свеобухватног истраживања и анализе функција и материјалне базе коју посједују туристичка мјеста на подручју гравитационе зоне Новог Сада, условно и са разлогом проширене на подручја градова Сомбора и Сремске Митровице. И сам приказани модел представља условну и теоријску поставку стварности, што значи да је то рационална и сврсисходна слика могуће стварности у будућем периоду, односно слика према којој се треба тежити и која треба да буде циљ туристичким дјелатницима Новог Сада и подручја које је дефинисано овим истраживањем.

Квалитативни метод утврђивања централитета је дао податке о бази различитих садржаја и инфраструктуре, који по свом својству могу имати и туристичку намијену, што представља позитивну основу и предиспозицију за будући развој туризма. Оно што чини највиши допринос ове студије јесте утврђивање централитета туристичких мјеста, на основу претходно дефинисаних критеријума.

На тај начин је стечена слика о квалитету садржаја и инфраструктуре која постоји на посматраном простору и која може и мора бити у наредном периоду искориштена у туристичке сврхе, односно за задовољавање културних и рекреативних потреба туриста. Интервју спроведен са различитим категоријама повезаним са туризмом, указује на чињеницу да су функционалне везе Новог Сада, као примарног туристичког центра и туристичких мјеста нижег хијерархијског ранга, веома слабе.

Туристи који посјете Нови Сад, ријетко отпутују на излет у неко од туристичких мјеста унутар гравитационе зоне Новог Сада, што не чине ни грађани поменутог града. Утврђивање интензитета функционалне везе унутар гравитационе зоне је тема за нека наредна истраживања, мада преходно образложени резултати интервјуа указују на његову слабост. То заправо може да значи, ништа друго, него да гравитациона зона Новог Сада не постоји и да је понуђени модел само слика неког будућег, могућег и потребног развоја, у коме би елементи туристичког промета у туристичким мјестима нижег ранга централитета требали да више од 50% зависе од туристичког промета примарног центра, у овом случају Новог Сада, односно да буду условљени њиме.

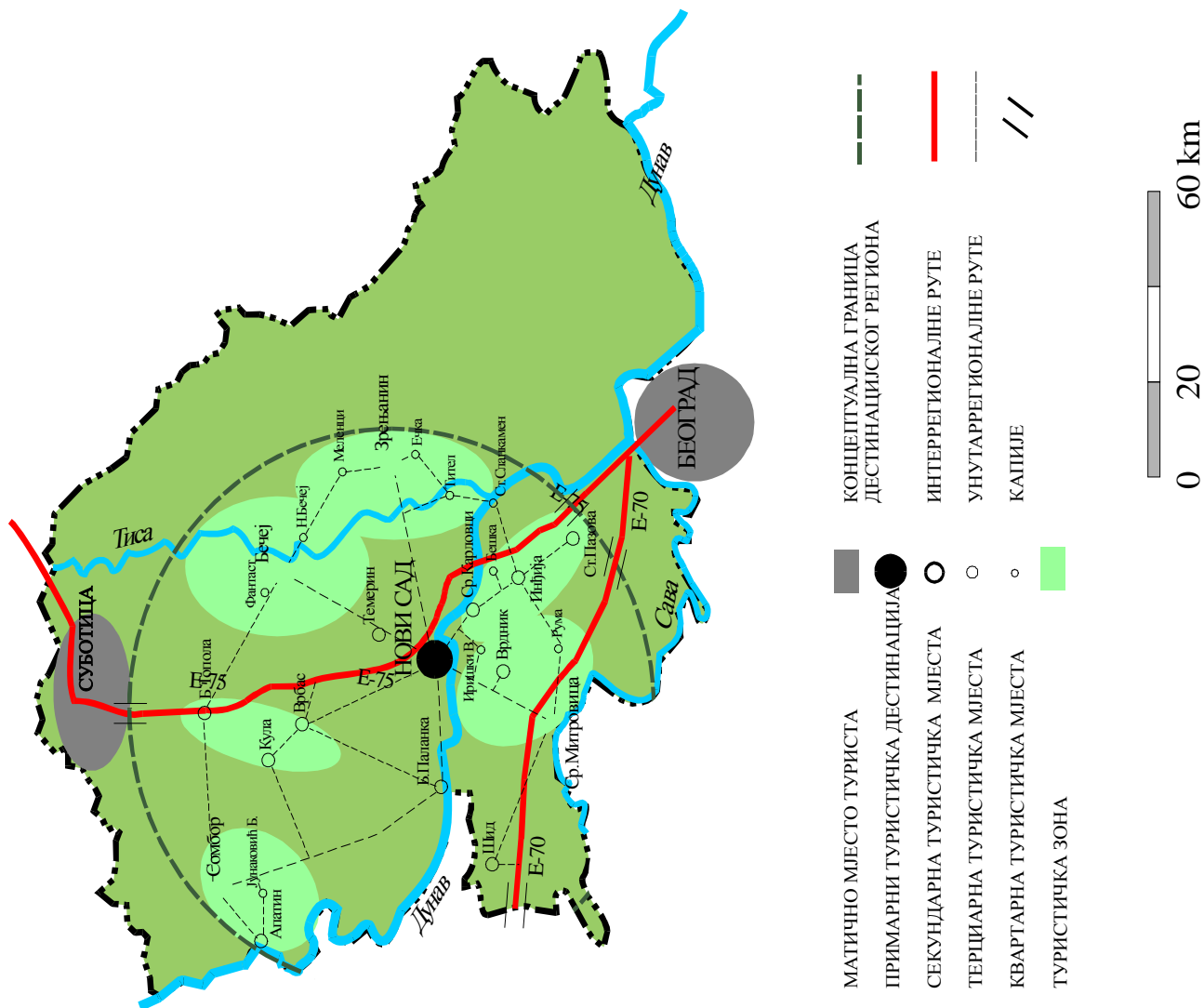
У том смислу, туристички дјелатници морају радити на продужењу боравка на подручју примарне дестинације, али и на пропагирање туристичких мјеста другог, трећег и четвртог ранга, које би потенцијални туристи обилазили на свом путу приликом доласка у Нови Сад или повратка кући, или пак у току боравка на примарној дестинацији. Само се на тај начин може доћи до жељеног циља, а то је развијена и активна дестинација.

Модел вишенодне дестинације уређен и организован по узору на Dredge (1999), није у потпуности функционалан и не одговара стварним односима унутар једног гравитационе зоне. Ријеч је прије свега о територијалној организацији у смислу начина формирања, тзв. дистрикта, гдје је по теорији фактор који држи на окупу више дестинација нижег реда, заправо исти облик туристичке дјелатности, који доминира на одређеном простору унутар вишенодне дестинације. У пракси се ово веома ријетко или готово никако не догађа, па је због тога и присуп који заговара поменути аутор погрешан. Тешко је повјеровати да ће се неколико термоминералних извора, односно бања, наћи у непосредној близини и на тај начин представљати једну зону бањског, здравственог и релаксационог туризма. У истом смислу се ријетко јавља случај да се на једном простору налазе искључиво природни, а на другом искључиво културни туристички мотиви. Чињеница је да се они најчешће јављају измијешани, те да је практично немогуће претпоставити да ће врста мотива, односно туризма заснована на одређеном мотиву бити фактор зонирања и издвајање једног дистрикта (зоне).

Ипак, недвосмислено је и надасве круцијално мишљење да постојање оваквих дистрикта подржава схватање да је свака дестинација способан да испуни различите туристичке потребе, те да ако се добро планирају, ове зоне могу коегзистирати и чак развити синергију, гдје је атрактивност региона већа него сума атрактивности њених конструктивних дијелова (Dredge, 1999). Стога је потребно одгонетнути који то фактор представља основу постојања тих тако важних зона туризма око примарне туристичке дестинације. На основу спроведених анкетних истраживања на простору новосадског гравитационог простора, као и на основу анализе просторне дистрибуције елемената туристичког промета и угоститељских објеката, као могући фактор зонирања пронађена је територијалност, односно већа густина туристичко-угоститељских објеката и туриста на одређеном простору.

Тако је унутар гравитационе зоне, на основу територијалности и функционалности, као фактора зонирања, било могуће издвојити пет различитих туристичких зона, и то: Западнобачка, Потиска, Фрушкогорска, Транзитна зона Е-75 и Транзитна зона Е-70.

Карта бр. 12. Модел вишенодне дестинације Новог Сада.

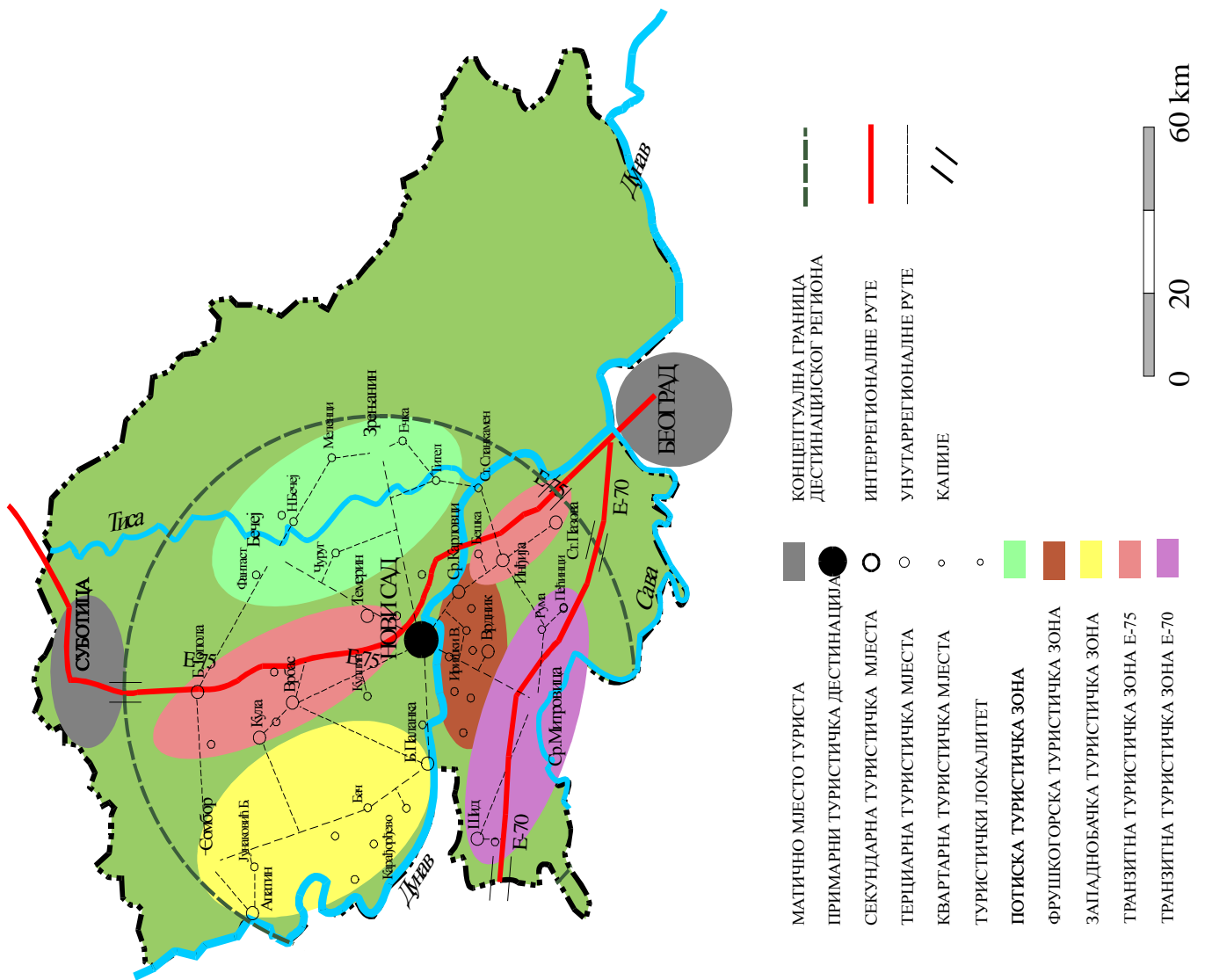


Са друге стране, структура саме вишенодне дестинације, такође није у потпуности одговарајућа, јер се често дешава да у простору постоје појединачно раштркани објекти или локалитети од природног или културног значаја, а да се у њиховој близини не налази угоститељски објекат за смјештај, па се у том случају не може говорити о дестинацији на било ком нивоу. У том случају ријеч је искључиво о објектима или локалитетима, ако се ради о два или више објеката који чине цјелину или ако један мотив захвата нешто већу површину. Могуће је да се деси и таква ситуација да угоститељски објекат смјештаја не прати и неки од туристичких мотива, у ком случају се опет ради искључиво о објекту или локалитету.

Из тих разлога је постојећем дестинацијском региону, поред постојећа четири дестинацијска нивоа придодат још један структурни елеменат, који покрива ниво најједноставније просторне организације, а то су управо објекат и туристички локалитет, као најпожељнија јединица у просторној структури и организацији туризма (Николић, 1982).

На основу тога је направљен нови примијењени модел вишенодне дестинације Новог Сада, који у потпуности одговара микрорегионалним условима који владају унутар гравитационог подручја Новог Сада, а вјероватно и већине других примарних дестинација, због чега се сматра да има универзалније карактеристике од претходног, на чијој је теоријској подлози и заснован.

Карта бр. 13. Приммијењени модел вишенодне дестинације Новог Сада.



Унутардестинацијска зависност: Нови Сад и туристичка мјеста другог реда

Предмет овог дијела истраживања јесте унутардестинацијска функционална зависност на примјеру Новог Сада, као примарне туристичке дестинације, која у сопственом окружењу формира дестинацију, и туристичких дестинација секундарног значаја, које се налазе унутар тог региона. Циљ истраживања јесте да се утврди постојање вишенодне дестинације Новог Сада. Задаци се односе на утврђивање правца, степена и квалитета функционалне повезаности и зависности туризма на релацији Нови Сад – секундарне туристичке дестинације.

У току истраживачког процеса, кориштено је неколико различитих метода: истраживање за столом, статистички метод, синтетички, компаративни и критички метод.

У оквиру овог поглавља предочени су резултати до којих се дошло истраживањем статистичке грађе и као и резултата статистичке обраде изабраних података те грађе методом линеарне, односно Пеарсонове корелације.

Резултати истраживања статистичке грађе

Истраживањем примарне статистичке грађе дошло се до података о оствареном туристичком промету и броју ноћења за, истраживањем посматрана мјеста Београд и Нови Сад. Подаци су дати у десетогодишњем низу, како би истраживање постојања везе између посматраних појава на релацији ова два града, било што објективније и ближе стварном стању на терену.

Табела бр. 33. Елементи туристичког промета Новог Сада и секундарних дестинација у дест. региону.

Мјесто Год./Ел.	Нови Сад		Зрењанин		Сомбор		С. Митровица		Бечеј	
	Тур.	Ноћ.	Тур.	Ноћ.	Тур.	Ноћ.	Тур.	Ноћ.	Тур.	Ноћ.
2000.	87529	160366	16342	34003	8920	18659	6119	13672	7560	18215
2001.	98183	163552	18384	41437	9896	15328	5289	9183	7281	14631
2002.	91190	158167	20251	51430	11953	18183	5798	10003	4694	13587
2003.	73000	129000	18093	46044	10297	20065	4693	7016	5175	10661
2004.	65000	114000	19168	34402	11074	20819	5386	8853	5291	13695
2005.	68000	127000	23620	70348	10814	23365	6880	19627	5118	11204
2006.	74000	147000	20579	71250	12041	25403	6080	11566	4723	9717
2007.	95000	180000	7789	32378	12770	42770	6306	11724	5768	13068
2008.	100000	185000	18974	74643	10824	25786	6275	14532	4154	9308
2009.	83981	161709	16271	62257	7366	16104	4092	6487	3609	10744

Извор: Републички статистички завод, Статистички годишњак Србије (2001-2010)

Резултати корелационе анализе статистичких података

Стављањем у међусобни однос, провјерена је завосност посматраних појава и утицај који независна промјенљива X_1 , представљена елементима туристичког промета Новог Сада, као примарне дестинације, има на туристички промет туристичких дестинација другог реда, које се налазе унутар гравитационе зоне Новог Сада. Резултати су приказани у форми најзначајнијих параметара линеарне корелације, познатих као коефицијент линеарне корелације или персонов коефицијент и коефицијент детерминације. На основу презентованих резултата могуће је изнијети мишљење да је веза између посматраних појава веома слаба, те да другим ријечима елементи туристичког промета Новог Сада немају пресудан значај на туристички промет у мјестима означеним као дестинације другог реда. Оно што изненађује јесте предзнак односа појединих корелација, гдје ток независне промјенљиве утиче обрнуто пропорционално на ток зависне промјенљиве.

Табела бр. 34. Коефицијент корелације независне X_1 (Нови Сад) и зависне промјенљиве X_2 (Зрењанин)

Корелација број 1.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{2,1}$: Зрењанин - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	-0,462
Sig. (2-tailed)		0,211
N	10	10
Корелација број 2.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{2,2}$: Зрењанин - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	-0,087
Sig. (2-tailed)		0,824
N	10	10
Корелација број 3.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{2,1}$: Зрењанин - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	-0,528
Sig. (2-tailed)		0,144
N	10	10
Корелација број 4.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{2,2}$: Зрењанин - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,05
Sig. (2-tailed)		0,899
N	10	10

N – Величина узорка (посматрани десетогодишњи период (2000-2009)).

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Такав случај приказан је у табели бр. 34, гдје параметри туристичког промета Новог Сада, као независне промјенљиве имају обрнуто пропорционалан утицај на ток туристичког промета Зрењанина. То конкретно значи да раст броја туриста и остварених ноћења у Новом Саду утиче на смањење туриста у Зрењанину. Корелацијона веза која постоји између посматраних појава је у домену слабе, па негативан смијер корелације не треба узети као важан показатељ. Више се треба забринути због чињенице да међузависност на релацији Нови Сад – Зрењанин, односно примарна – секундарна дестинација, практично не постоји у мјери у којој би се могло говорити о постојању вишенодне дестинације Новог Сада. Једина гранична вриједност, која показује тенденцију јаче везе постоји у Корелацији бр. 3, али и она има негативан смијер, што опет значи да раст броја ноћења у Новом Саду утиче на смањење броја туриста у Зрењанину и обрнуто.

Табела бр. 35. Коефицијент корелације независне X_1 (Нови Сад) и зависне промјенљиве X_3 (Сомбор).

Корелација број 5.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{3,1}$: Сомбор - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	-0,006
Sig. (2-tailed)		0,988
N	10	10
Корелација број 6.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{3,2}$: Сомбор - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,17
Sig. (2-tailed)		0,662
N	10	10
Корелација број 7.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{3,1}$: Сомбор - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,139
Sig. (2-tailed)		0,721
N	10	10
Корелација број 8.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{3,2}$: Сомбор - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,397
Sig. (2-tailed)		0,29
N	10	10

N – Величина узорка (посматрани десетогодишњи период (2000-2009)).

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Табеле бр. 35, 36 и 37 такође указују на непостојање значајне везе на релацији примарна – секундарне дестинације, што потврђује не постојање вишенодне дестинације Новог Сада, са том разликом да су добијене вриједности коефицијената корелације још мање, а да се негативни предзнак углавном губи. Вриједности коефицијената су толико мали да се практично може рећи да је утицај елемената туристичког промета Новог Сада на туристички промет у Сомбору, Сремској Митровици и Бечеју у нивоу статистичке грешке.

Табела бр. 36. Коефицијент корелације независне X_1 (Нови Сад) и зависне X_4 (С. Митровица).

Корелација број 9.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{4,1}$: С. Митровица - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,102
Sig. (2-tailed)		0,794
N	10	10
Корелација број 10.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{4,2}$: С. Митровица - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	-0,036
Sig. (2-tailed)		0,926
N	10	10
Корелација број 11.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{4,1}$: С. Митровица - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,311
Sig. (2-tailed)		0,416
N	10	10
Корелација број 12.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{4,2}$: С. Митровица - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,122
Sig. (2-tailed)		0,754
N	10	10

N – Величина узорка (посматрани десетогодишњи период (2000-2009)).

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Не постојање јаче функционалне повезаности између посматраних појава указује на чињеницу да Нови Сад као примарна туристичка дестинација још увијек не посједује сопствену туристички развијену гравитациону зону, односно оно што би неки аутори назвали рекреативним појасом око дестинације. То је једно од најзначајнијих питања, која би требало да се позабаве туристички дјелатници у Новом Саду, из разлога што ништа видљиво није урађено да би заиста и била формирана сложена форма туристичке дестинације око Новог

Сада. Ово указује на чињеницу о не постојању комуникације између туристичких организација које дјелују на посматраном простору или о томе да су њихова настојања за раст туристичког промета у сопственим јединицама локалне управе какофонична, неусклађена и често међусобно противуречна.

Табела бр. 37. Коефицијент корелације независне X_1 (Нови Сад) и зависне промјенљиве X_5 (Бечеј).

Корелација број 13.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{5,1}$: Бечеј - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,235
Sig. (2-tailed)		0,544
N	10	10
Корелација број 14.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{5,2}$: Бечеј - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,197
Sig. (2-tailed)		0,611
N	10	10
Корелација број 15.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{5,1}$: Бечеј - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,11
Sig. (2-tailed)		0,778
N	10	10
Корелација број 16.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{5,2}$: Бечеј - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,062
Sig. (2-tailed)		0,875
N	10	10

N – Величина узорка (посматрани десетогодишњи период (2000-2009)).

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Уколико се претходно изнијети подаци дају у форми коефицијента детерминације и недетерминације, слика о повезаности посматраних појава постаје много јасније. Тек овдје постаје уочљиво да осим када је Зрењанин у питању нити код једног другог случаја проценат којим се објашњава утицај елемената туристичког промета Новог Сада на туристички промет секундарних дестинација, не прелази 20%. У великом броју случајева, проценти се спуштају чак испод вриједности од 1%, а када је ријеч о Сомбору, симптоматично је да кретање броја туриста у Новом Саду уопште не утиче на годишњи ток броја туриста у Сомбору. Треба напоменути да је веома слична ситуација и код Сремске Митровице, што се лијепо очитује у табели бр. 38.

Искуства у свијету показују да постојање вишенодне дестинације око примарне туристичке дестинације, односно одређеног појаса у којем постоји доминантан утицај примарне дестинације на туристички промет у туристичким мјестима нижег хијерархијског ранга, представља сасвим реалну и функционалну појаву. Логично је да туристи који посјете примарну дестинацију у неком тренутку одлуче да посјете неко од мјеста, које се налази у дестинацијском региону примарног центра, правећи тако полудневни или једнодневни излет. Чест је случај да се овакви „излети“ или туристички обиласци праве током путовања према примарној дестинацији или током њеног напуштања. Како било, простор око примарне дестинације, у највећем броју случајева, располаже различитим и многобројним атрактивним елементима, који могу привући и задржати пажњу туриста. Ипак, за тако нешто је неопходна координација туристичких дјелатника на простору вишенодне дестинације, односно гравитационе зоне, како би се поставили тзв. маркери, који би туристима давали до знања и упознавали их са ширим окружењем примарне дестинације и њеним атрактивним елементима.

Табела број 38. Коефицијент детерминације и недетерминације независне X_1 и зависне X_2 .

Корелација број 1.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{2,1}$: Зрењанин - туристи	
Коефицијент детерминације			21,34%
Коефицијент недетерминације			78,66%
Корелација број 2.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{2,2}$: Зрењанин - ноћења	
Коефицијент детерминације			0,76%
Коефицијент недетерминације			99,24%
Корелација број 3.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{2,1}$: Зрењанин - туристи	
Коефицијент детерминације			27,88%
Коефицијент недетерминације			72,12%
Корелација број 4.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{2,2}$: Зрењанин - ноћења	
Коефицијент детерминације			0,25%
Коефицијент недетерминације			99,75%
Корелација број 5.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{3,1}$: Сомбор - туристи	
Коефицијент детерминације			0,00%
Коефицијент недетерминације			100%
Корелација број 6.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{3,2}$: Сомбор - ноћења	
Коефицијент детерминације			2,89%
Коефицијент недетерминације			97,11%
Корелација број 7.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{3,1}$: Сомбор - туристи	
Коефицијент детерминације			1,93%
Коефицијент недетерминације			98,07%
Корелација број 8.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{3,2}$: Сомбор - ноћења	
Коефицијент детерминације			15,79%
Коефицијент недетерминације			84,21%
Корелација број 9.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{4,1}$: С. Митровица - туристи	
Коефицијент детерминације			1,04%
Коефицијент недетерминације			98,96%
Корелација број 10.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{4,2}$: С. Митровица - ноћења	
Коефицијент детерминације			0,13%
Коефицијент недетерминације			99,87%
Корелација број 11.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{4,1}$: С. Митровица - туристи	
Коефицијент детерминације			9,67%
Коефицијент недетерминације			90,33%
Корелација број 12.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{4,2}$: С. Митровица - ноћења	
Коефицијент детерминације			1,49%
Коефицијент недетерминације			98,51%
Корелација број 13.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{5,1}$: Бечеј - туристи	
Коефицијент детерминације			5,52%
Коефицијент недетерминације			94,48%
Корелација број 14.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{5,2}$: Бечеј - ноћења	
Коефицијент детерминације			3,88%
Коефицијент недетерминације			96,12%
Корелација број 15.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{5,1}$: Бечеј - туристи	
Коефицијент детерминације			1,21%
Коефицијент недетерминације			98,79%
Корелација број 16.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{5,2}$: Бечеј - ноћења	
Коефицијент детерминације			0,38%
Коефицијент недетерминације			99,62%

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Унутардестинацијска зависност: Нови Сад и туристичка мјеста трећег реда

Предмет овог дијела истраживања јесте унутардестинацијска функционална зависност на примјеру Новог Сада, као примарне туристичке дестинације, која у сопственом окружењу формира тзв. сложену вишенодну дестинацију, и туристичких дестинација терцијерног значаја, које се налазе унутар тог региона. Циљ је да се утврди постојање вишенодне дестинације Новог Сада унутар његове гравитационе зоне. Задаци истраживања се односе на утврђивање правца, степена и квалитета функционалне повезаности и зависности туризма на релацији Нови Сад – туристичке дестинације трећег реда.

У току истраживачког процеса, кориштено је неколико различитих метода: истраживање за столом, статистички метод корелације, синтетички, компаративни и критички метод.

У оквиру овог поглавља предочени су резултати до којих се дошло истраживањем статистичке грађе, као и резултата статистичке обраде изабраних података те грађе методом линеарне, односно Пеарсонове корелације.

Резултати истраживања статистичке грађе

Истраживањем примарне статистичке грађе дошло се до података о оствареном туристичком промету и броју ноћења за, истраживањем посматрана мјеста Нови Сад и дестинације трећег реда, које су као такве утврђене претходним истраживањем, примјеном квалитативног метода централитета. Ријеч је о слиједећим дестинацијама трећег нивоа централитета: Бачка Топола, Бачка Паланка, Врдник, Инђија, Врбас и Апатин. Подаци су дати у десетогодишњем низу, како би истраживање постојања везе између посматраних појава на релацији примарна – секундарна дестинација, било што објективније и ближе стварном стању на терену.

Табела бр. 39. Елементи туристичког промета дестинација трећег реда у дестинацијском региону.

Мјесто:	Б.Топола		Б.Паланка		Врдник		Апатин		Инђија		Врбас	
	Тур.	Ноћ.	Тур.	Ноћ.	Тур.	Ноћ.	Тур.	Ноћ.	Тур.	Ноћ.	Тур.	Ноћ.
2000.	4160	9964	1957	3435	10337	65752	5269	58675	903	2024	10742	22555
2001.	3246	6022	2148	3976	8329	54996	5901	49843	887	2319	9603	23273
2002.	3802	7308	2724	5206	7314	41470	8301	56585	834	1566	9803	13579
2003.	2812	6554	2438	4578	5867	36522	6932	50850	1009	7567	9151	18558
2004.	1617	3358	1500	2480	9430	43635	7253	53705	1259	8034	5747	18359
2005.	1283	2651	3292	6584	8496	44693	7025	52501	962	2373	5086	14593
2006.	1265	2773	3639	4346	9935	58137	6750	38144	725	1123	9304	22055
2007.	1596	4014	3385	8557	10451	55075	10636	49368	1411	6564	10186	19354
2008.	1325	2379	3874	10226	10473	71246	10851	60153	3604	15131	12415	17635
2009.	805	1248	2585	5699	8825	55646	9360	52926	6390	15480	7520	11226

Извор: Републички статистички завод, Статистички годишњак Србије (2001-2010)

Резултати корелационе анализе статистичких података

Стављањем у међусобни однос, провјерена је зависност посматраних појава и утицај који независна промјенљива X_1 , представљена елементима туристичког промета Новог Сада, као примарне дестинације, има на туристички промет дестинација трећег реда, које се налазе унутар гравитационе зоне Новог Сада. Резултати су приказани у форми најзначајнијих параметара линеарне корелације, познатих као коефицијент линеарне корелације или Персонов коефицијент и коефицијент детерминације. На основу презентованих резултата могуће је изнијети мишљење да је веза између посматраних појава слаба, те да другим ријечима елементи туристичког промета Новог Сада немају пресудан значај на туристички промет у мјестима означеним као дестинације трећег реда, како би иначе требало да буде, да се ради о туристички развијеном дестинацијском региону. Ипак, постоје одређени изузеци, о којима ће бити ријечи у наставку.

Табела бр. 40. Коефицијент корелације независне X_1 (Нови Сад) и зависне X_2 (Б. Топола).

Корелација број 1.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{2,1}$: Б. Топола - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,294
Sig. (2-tailed)		0,409
N	10	10
Корелација број 2.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{2,2}$: Б. Топола - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,215
Sig. (2-tailed)		0,55
N	10	10
Корелација број 3.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{2,1}$: Б. Топола - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,058
Sig. (2-tailed)		0,875
N	10	10
Корелација број 4.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{2,2}$: Б. Топола - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,026
Sig. (2-tailed)		0,944
N	10	10

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Подаци дати у претходној табели указују да нити по једном основу, који су овом приликом испитивани, елементи туристичког промета Новог Сада не утичу на исте елементе у Бачкој Тополи. Шта више, коефицијент корелације је толико низак да је занемарљив, поготово у случају корелације број 3 и 4, што значи да кретање броја ноћења у Новом Саду ни на који начин не утиче на кретање броја туриста и ноћења у Бачкој Тополи, као дестинацији која по свом хијерархијском рангу припада групи дестинација трећег реда.

Када је ријеч о јачини веза које су анализирани између Новог Сада и Бачке Паланке, ситуација знатно другачија. Наиме, ради се о томе да се вриједности коефицијената корелације, три од четири посматране везе, налазе на граничним вриједностима значајности везе, односно око вриједности $r = 0,5$. То значи да према корелацији број 6 повећање броја туриста у Новом Саду значајно утиче на повећање броја ноћења у Бачкој Паланци. Најјаче је изражена веза на корелацији број 8, гдје су остварене вриједности ноћења у посматраним мјестима узајамно значајно повезане, па коефицијент корелације износи $r = 0,644$. То би

требало да значи да повећање броја ноћења остварених у Новом Саду утичу значајно на повећање броја ноћења у Бачкој Паланци и обрнуто.

Табела бр. 41. Коефицијент корелације независне X_1 (Нови Сад) и зависне X_3 (Б.Паланка).

Корелација број 5.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{3,1}$: Б. Паланка - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,254
Sig. (2-tailed)		0,479
N	10	10
Корелација број 6.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{3,2}$: Б. Паланка - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,505
Sig. (2-tailed)		0,137
N	10	10
Корелација број 7.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{3,1}$: Б. Паланка - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,459
Sig. (2-tailed)		0,182
N	10	10
Корелација број 8.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{3,2}$: Б. Паланка - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	,644(*)
Sig. (2-tailed)		0,044
N	10	10

N – Величина узорка (посматрани десетогодишњи период (2000-2009)).

* – Корелација је значајна на нивоу 0.05 (2-tailed).

Посматрајући исте појаве и њихову повезаност на релацији Нови Сад – Врдник, ситуација је слична, као у претходном случају. Тако се јасно може рећи да кретање броја туриста у Новом Саду значајно утиче на кретање броја ноћења у Врднику, а или да и кретање броја ноћења у примарној дестинацији, повољно утиче на кретање исте појаве у Врднику. Тешко је рећи да ли је веза коју показује корелациона анализа заиста реална и да ли се може објаснити на начин који је овдје изнијет, јер статистика често може да сакрије чињенице. Обзиром на малу међусобну удаљеност посматраних дестинација, врло је вјероватно постојање такве везе, којом је она објашњена у претходном разматрању. Овакве везе су код развијених туристичких дестинацијских региона уобичајене и сасвиме је логично да елементи туристичког промета Будимпеште као примарне дестинације утичу на исте параметре у Сентандреји, као туристичкој дестинацији другог реда.

Табела бр. 42. Коефицијент корелације независне X_1 (Нови Сад) и зависне промјенљиве X_4 (Врдник).

Корелација број 9.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{4,1}$: Врдник - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,277
Sig. (2-tailed)		0,438
N	10	10
Корелација број 10.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{4,2}$: Врдник - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,588
Sig. (2-tailed)		0,074
N	10	10

Корелација број 11.	X _{1,2} : Нови Сад - ноћења	X _{4,1} : Врдник - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,468
Sig. (2-tailed)		0,173
N	10	10

Корелација број 12.	X _{1,2} : Нови Сад - ноћења	X _{4,2} : Врдник - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	,726(*)
Sig. (2-tailed)		0,017
N	10	10

* – Корелација је значајна на нивоу 0.05 (2-tailed).

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Табела бр. 43. Коефицијент корелације независне X₁ (Нови Сад) и зависне промјенљиве X₅ (Врбас).

Корелација број 13.	X _{1,1} : Нови Сад - туристи	X _{5,1} : Врбас - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	,810(**)
Sig. (2-tailed)		0,005
N	10	10

Корелација број 14.	X _{1,1} : Нови Сад - туристи	X _{5,2} : Врбас - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,16
Sig. (2-tailed)		0,658
N	10	10

Корелација број 15.	X _{1,2} : Нови Сад - ноћења	X _{5,1} : Врбас - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	,804(**)
Sig. (2-tailed)		0,005
N	10	10

Корелација број 16.	X _{1,2} : Нови Сад - ноћења	X _{5,2} : Врбас - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,087
Sig. (2-tailed)		0,811
N	10	10

N – Величина узорка (посматрани десетогодишњи период (2000-2009)).

* – Корелација је значајна на нивоу 0.01 (2-tailed).

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Као изузетак у цијелом истраживању, појављује се Врбас, гдје из претходне табеле могу прочитати јаке везе између елемената туристичког промета Новог Сада и Врбаса који су стављени у међусобну корелацију. Испитивање јачине ових веза показује да кретање броја туриста у Новом Саду значајно утиче на исту појаву у Врбасу, а готово иста ситуација је у случају корелације број 15, гдје су у међусобни однос стављене ноћења остварена у Новом Саду и број туриста забиљежен у Врбасу. Близина два посматрана мјеста и њихова добра повезаност саобраћајном инфраструктуром, могла би допринјети оваквим резултатима, али се извјесна доза сумње ипак појавила у овакве резултате, што је проузроковало додатне провјере. Тако је испитана међусобна повезаност елемената туристичког промета Врбаса, гдје се испоставило да је јачина везе између броја туриста и броја ноћења остварених у овом мјесту изузетно ниска за ову врсту појава. Наиме, посматран је период од 2000. до 2009. године, а коефицијент корелације који је установљен износио је $r = 0,389$. Логично је за очекивати да ове појаве буду чврсто повезане, јер произилазе једна из друге, но међутим

овдје се тако није показало. То указује на одређене аномалије, па се стога не може узети у обзир низ корелација означених бројевима од 13-16.

Табела бр. 44. Коефицијент корелације независне X_1 (Нови Сад) и зависне промјенљиве X_6 (Инђија).

Корелација број 17.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{6,1}$: Инђија - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,212
Sig. (2-tailed)		0,557
N	10	10
Корелација број 18.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{6,2}$: Инђија - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,174
Sig. (2-tailed)		0,631
N	10	10
Корелација број 19.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{6,1}$: Инђија - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,358
Sig. (2-tailed)		0,309
N	10	10
Корелација број 20.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{6,2}$: Инђија - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,283
Sig. (2-tailed)		0,429
N	10	10

Случај Новог Сада и Инђије, чији су елементи туристичког промета стављени у међусобни однос и приказани у претходној табели, уобичајен је за стање у коме се налази развијеност посматране вишенодне дестинације и туризма у њему. У том смислу нема значајније повезаности између посматраних појава за дестинације које су овом приликом узете у обзир.

Табела која слиједи, приказује испитиване везе над бројем туриста и бројем ноћења, која се остварују у Новом Саду као примарној и Апатину, као дестинацији трећег реда. Ни у овом случају нема значајније повезаности, што је донекле и оправдано знатнијом удаљеношћу посматраних мјеста. Међутим, провјером повезаности елемената туристичког промета Апатина, такође је показала одређене недослиједности, јер је коефицијент корелације $r = 0,213$, који је изузетно и невјероватно низак, па стога итешко вјероватан. Због тога се и овај однос не може узети у обзир као валидан.

Табела бр. 45. Коефицијент корелације независне X_1 (Нови Сад) и зависне промјенљиве X_7 (Апатин).

Корелација број 21.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{7,1}$: Апатин - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,413
Sig. (2-tailed)		0,235
N	10	10
Корелација број 22.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{7,2}$: Апатин - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,333
Sig. (2-tailed)		0,347
N	10	10
Корелација број 23.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{7,1}$: Апатин - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,560

Sig. (2-tailed)		0,092
N	10	10
Корелација број 24.	X _{1,2} : Нови Сад - ноћења	X _{7,2} : Апатин - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,227
Sig. (2-tailed)		0,528
N	10	10

N – Величина узорка (посматрани десетогодишњи период (2000-2009)).

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Коефицијенти детерминације и недетерминације много директније указују на јачину посматране везе, а како је тај однос изражен у процентима, онда је знатно јасније о каквом се реду величине ради. Као што је већ напоменуто и у претходном дијелу рада и истраживања показано, може се сматрати да се неко мјесто функционално, а не само просторно, налази у оквиру простора вишенодне структуре примарне дестинације, уколико је проценат повезаности већи од 50%, односно уколико се може рећи да промет у дестинацијама нижег реда више од наведеног процента зависи од промета туриста у примарној дестинацији (Гарача и сарадници, 2011). Када је ријеч о том односу Новог Сада и дестинација трећег реда, онда се јасно може рећи, изузимајући корелације које су означене као несигурне, да такве зависности нема, односно да дестинације трећег реда не стоје у јачем односу или можда боље рећи, немају изграђену јачу везу са примарном туристичком дестинацијом. Нешто већи проценат који се може објаснити везом између примарне и дестинација нижег хијерархијског ранга јавља се на примјеру Бачке Паланке и Врдника, али да тај проценат не прелази 30 - 40%, са тим што је тешко рећи да ноћења остварена у Новом Саду преко 50% утичу на проценат остварених ноћења у Врднику.

Табела број 46. Коефицијенти детерминације и недетерминације посматраних појава.

Корелација број 1.	X _{1,1} : Нови Сад - туристи	X _{2,1} : Б. Топола - туристи
Коефицијент детерминације		8,64%
Коефицијент недетерминације		91,36%
Корелација број 2.	X _{1,1} : Нови Сад - туристи	X _{2,2} : Б. Топола - ноћења
Коефицијент детерминације		4,62%
Коефицијент недетерминације		95,38%
Корелација број 3.	X _{1,2} : Нови Сад - ноћења	X _{2,1} : Б. Топола - туристи
Коефицијент детерминације		0,34%
Коефицијент недетерминације		99,66%
Корелација број 4.	X _{1,2} : Нови Сад - ноћења	X _{2,2} : Б. Топола - ноћења
Коефицијент детерминације		0,07%
Коефицијент недетерминације		99,93%
Корелација број 5.	X _{1,1} : Нови Сад - туристи	X _{3,1} : Б. Паланка - туристи
Коефицијент детерминације		6,45%
Коефицијент недетерминације		93,54%
Корелација број 6.	X _{1,1} : Нови Сад - туристи	X _{3,2} : Б. Паланка - ноћења
Коефицијент детерминације		25,50%
Коефицијент недетерминације		74,49%

Корелација број 7.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{3,1}$: Б. Паланка - туристи
Коефицијент детерминације		21,07%
Коефицијент недетерминације		78,93%
Корелација број 8.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{3,2}$: Б. Паланка - ноћења
Коефицијент детерминације		41,47%
Коефицијент недетерминације		58,53%
Корелација број 9.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{4,1}$: Врдник - туристи
Коефицијент детерминације		7,67%
Коефицијент недетерминације		92,33%
Корелација број 10.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{4,2}$: Врдник - ноћења
Коефицијент детерминације		34,57%
Коефицијент недетерминације		65,43%
Корелација број 11.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{4,1}$: Врдник - туристи
Коефицијент детерминације		21,90%
Коефицијент недетерминације		78,10%
Корелација број 12.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{4,2}$: Врдник - ноћења
Коефицијент детерминације		52,71%
Коефицијент недетерминације		47,29%
Корелација број 13.*	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{5,1}$: Врбас - туристи
Коефицијент детерминације		65,61%
Коефицијент недетерминације		34,39%
Корелација број 14.*	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{5,2}$: Врбас - ноћења
Коефицијент детерминације		2,56%
Коефицијент недетерминације		97,44%
Корелација број 15.*	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{5,1}$: Врбас - туристи
Коефицијент детерминације		64,64%
Коефицијент недетерминације		35,36%
Корелација број 16.*	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{5,2}$: Врбас - ноћења
Коефицијент детерминације		0,76%
Коефицијент недетерминације		99,24%
Корелација број 17.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{6,1}$: Инђија - туристи
Коефицијент детерминације		4,49%
Коефицијент недетерминације		95,51%
Корелација број 18.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{6,2}$: Инђија - ноћења
Коефицијент детерминације		3,03%
Коефицијент недетерминације		96,97%
Корелација број 19.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{6,1}$: Инђија - туристи
Коефицијент детерминације		12,82%
Коефицијент недетерминације		87,18%
Корелација број 20.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{6,2}$: Инђија - ноћења
Коефицијент детерминације		8,01%

Коефицијент недетерминације			91,99%
Корелација број 21.*	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{7,1}$: Апатин - туристи	
Коефицијент детерминације			17,06%
Коефицијент недетерминације			82,94%
Корелација број 22.*	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{7,2}$: Апатин - ноћења	
Коефицијент детерминације			11,09%
Коефицијент недетерминације			88,91%
Корелација број 23.*	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{7,1}$: Апатин - туристи	
Коефицијент детерминације			31,36%
Коефицијент недетерминације			68,64%
Корелација број 24.*	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{7,2}$: Апатин - ноћења	
Коефицијент детерминације			5,15%
Коефицијент недетерминације			94,85%

* – Корелација није поуздана због слабе везе елемената туристичког промета зависне промјенљиве.
Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Унутардестинацијска зависност: Нови Сад и туристичка мјеста четвртог реда

Предмет овог дијела истраживања јесте унутардестинацијска функционална зависност на примјеру Новог Сада, као примарне туристичке дестинације, која у сопственом окружењу формира тзв. вишенодну дестинацију, и туристичких дестинација кварталног значаја, које се налазе унутар тог региона. Циљ је да се утврди постојање вишенодне дестинације Новог Сада. Задаци истраживања се односе на утврђивање правца, степена и квалитета функционалне повезаности и зависности туризма на релацији Нови Сад – туристичке дестинације четвртог реда.

У току истраживачког процеса, кориштено је неколико различитих метода: истраживање за столом, статистички метод корелације, синтетички, компаративни и критички метод.

У оквиру овог поглавља предочени су резултати до којих се дошло истраживањем статистичке грађе, као и резултата статистичке обраде изабраних података те грађе методом линеарне, односно Пеарсонове корелације.

Резултати истраживања статистичке грађе

Истраживањем примарне статистичке грађе дошло се до података о оствареном туристичком промету и броју ноћења за истраживањем посматрана мјеста Нови Сад и дестинације четвртог реда, које су као такве утврђене претходним истраживањем, примјеном квалитативног метода централитета. Ријеч је о слиједећим дестинацијама трећег нивоа централитета: Ечка, Нови Бечеј, Бешка, Тител, Рума и Иришки венац. Подаци су дати у десетогодишњем низу (2000-2009), како би истраживање постојања везе између посматраних појава на релацији примарна – секундарна дестинација, било што објективније и ближе стварном стању на терену.

Табела бр. 47. Елементи туристичког промета дестинација трећег реда у дестинацијском региону.

Мјесто	Ечка		Рума		Тител		Бешка		Иришки венац		Нови Бечеј	
	Тур.	Ноћ.	Тур.	Ноћ.	Тур.	Ноћ.	Тур.	Ноћ.	Тур.	Ноћ.	Тур.	Ноћ.
2000.	2143	4754	4797	7874	0	0	0	0	1794	12181	2861	11640
2001.	1279	3727	3750	7861	0	0	0	0	2110	7650	2856	11330
2002.	561	3255	3257	7661	0	0	0	0	1872	7412	3069	10250
2003.	824	2932	4166	6658	0	0	0	0	1991	4880	3412	12153
2004.	993	3643	6300	8893	0	0	0	0	4930	14602	2951	10786
2005.	932	2674	5597	7248	0	0	0	0	6220	17857	1136	3797
2006.	362	577	3690	4323	0	0	0	0	6062	17710	2790	9802
2007.	860	1533	2717	4342	0	0	992	6002	8438	24552	3735	12919
2008.	3443	6807	1156	2407	2841	10823	2492	13708	8211	14548	3338	11669
2009.	4792	9280	1076	1430	1198	2612	5279	13462	8394	15927	2840	9915

Извор: Републички статистички завод, Статистички годишњак Србије (2001-2010)

Резултати корелационе анализе статистичких података

Стављањем у међусобни однос, провјерена је зависност посматраних појава и утицај који независна промјенљива X_1 , представљена елементима туристичког промета Новог Сада, као примарне дестинације, има на туристички промет дестинација четвртог реда, које се налазе унутар гравитационе зоне Новог Сада. Резултати су приказани у форми најзначајнијих параметара линеарне корелације, познатих као коефицијент линеарне корелације или Персонов коефицијент и коефицијент детерминације. На основу презентованих резултата могуће је изнијети мишљење да је веза између посматраних појава слаба, те да другим ријечима елементи туристичког промета Новог Сада немају пресудан значај на туристички промет у мјестима означеним као дестинације четвртог реда, како би иначе требало да буде, да се ради о туристички развијеном дестинацијском региону. Ипак, постоје одређени изузеци, о који има ће бити ријечи у наставку.

Табела бр. 48. Коефицијент корелације независне X_1 (Нови Сад) и зависне промјенљиве X_2 (Ечка).

Корелација број 1.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{2,1}$: Ечка - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,391
Sig. (2-tailed)		0,263
N	10	10
Корелација број 2.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{2,2}$: Ечка - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,342
Sig. (2-tailed)		0,333
N	10	10
Корелација број 3.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{2,1}$: Ечка - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,488
Sig. (2-tailed)		0,152
N	10	10
Корелација број 4.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{2,2}$: Ечка - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,362
Sig. (2-tailed)		0,304
N	10	10

N – Величина узорка (посматрани десетогодишњи период (2000-2009)).

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Испитаивање корелације између елемената туристичког промета Новог Сада и Ечке показало је да везе на поменутој релацији нису значајне, односно да Нови Сад, као примарна туристичка дестинација нема утицај на туристички промет у Ечки.

Табела бр. 49. Коефицијент корелације независне X_1 (Нови Сад) и зависне X_3 (Иришки венац).

Корелација број 5.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{3,1}$: Иришки венац - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,137
Sig. (2-tailed)		0,706
N	10	10
Корелација број 6.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{3,2}$: Иришки венац - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0
Sig. (2-tailed)		1
N	10	10

Корелација број 7.	X _{1,2} : Нови Сад - ноћења	X _{3,1} : Иришки венац - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,382
Sig. (2-tailed)		0,276
N	10	10
Корелација број 8.	X _{1,2} : Нови Сад - ноћења	X _{3,2} : Иришки венац - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,251
Sig. (2-tailed)		0,485
N	10	10

N – Величина узорка (посматрани десетогодишњи период (2000-2009)).

Изнаенају параметри Персонове корелације између елемената туристичког промета Новог Сада и Иришког венца, гдје су вриједности коефицијената међусобне зависности и утицаја изузетно ниске. Обзиром на близину посматраних дестинација, као и на чињеницу да је ријеч о једној од најпопуларнијих излетничких зона, коју често посјећују и туристи из Новог Сада, када је у питању Иришки венац, очекивани су такви резултати, који би указивали на значајну зависност ове дестинације четвртог реда у односу на промет туриста у Новом Саду.

Табела бр. 50. Коефицијент корелације независне X₁ (Нови Сад) и зависне промјенљиве X₄ (Рума).

Корелација број 9.	X _{1,1} : Нови Сад - туристи	X _{4,1} : Рума - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	-,736(*)
Sig. (2-tailed)		0,015
N	10	10
Корелација број 10.	X _{1,1} : Нови Сад - туристи	X _{4,2} : Рума - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	-0,402
Sig. (2-tailed)		0,25
N	10	10
Корелација број 11.	X _{1,2} : Нови Сад - ноћења	X _{4,1} : Рума - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	-,834(**)
Sig. (2-tailed)		0,003
N	10	10
Корелација број 12.	X _{1,2} : Нови Сад - ноћења	X _{4,2} : Рума - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	-0,626
Sig. (2-tailed)		0,053
N	10	10

N – Величина узорка (посматрани десетогодишњи период (2000-2009)).

* – Корелација је значајна на нивоу 0.05 (2-tailed).

** – Корелација је значајна на нивоу 0.01 (2-tailed).

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Када је ријеч о Руми, појавиле су се значајности у вези елемената туристичког промета наведене дестинације и Новог Сада, с тим што се ради о коефицијенту негативног предзнака. То управо значи да ако број туриста у Новом Саду расте да у Руми опада и обрнуто, на шта указује коефицијент $r = 0,736$. Повезаност је још већа у случају корелације број 3, гдје промјена броја ноћења у Новом Саду утиче на промјену броја туриста у Руми и то обрнуто пропорционално. Ипак, оваква појава је потпуно различита оној која би требала да се јави да постоји развијена вишенодна дестинација, гдје појаве имају исти смијер и висок степен значајности везе.

Табела бр. 51. Коефицијент корелације независне X_1 (Нови Сад) и зависне промјенљиве X_4 (Н. Бечеј).

Корелација број 13.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{5,1}$: Нови Бечеј - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,516
Sig. (2-tailed)		0,127
N	10	10
Корелација број 14.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{5,2}$: Нови Бечеј - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,522
Sig. (2-tailed)		0,121
N	10	10
Корелација број 15.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{5,1}$: Нови Бечеј - туристи
Персонов коефицијент корелације	1	0,489
Sig. (2-tailed)		0,151
N	10	10
Корелација број 16.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{5,2}$: Нови Бечеј - ноћења
Персонов коефицијент корелације	1	0,462
Sig. (2-tailed)		0,179
N	10	10

N – Величина узорка (посматрани десетогодишњи период (2000-2009)).

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Граничне вриједности, када је у питању значајност испитиване везе, јавила се у случају Новог Бечеја, што се види на основу претходне табеле, што је једини случај у четири испитивана да постоји назнака значајнијег утицаја елемената туристичког промета Новог Сада, као примарне дестинације на дестинације које су претходним истраживањем рангиране у четврту групу, према централитету који посједују.

Треба напоменути да у случају Титела и Бешке, као дестинација четвртог реда, које су такође требале бити узете у разматрање, нису истраживане из разлога непостојања вишегодишњег туристичког промета у тим мјестима, због чега добијени резултати не би били довољно валидни, па према томе и неадекватни овом истраживању.

Коефицијенти детерминације и недетерминације много директније указују на јачину посматране везе, а како је тај однос изражен у процентима, онда је знатно јасније о каквом се реду величине раде. Као што је већ напоменуто и у претходном дијелу рада и истраживања показано, може се сматрати да се неко мјесто функционално, а не само просторно, налази у оквиру вишенодне структуре примарне дестинације, уколико је проценат повезаности већи од 50%, односно уколико се може рећи да промет у дестинацијама нижег реда више од наведеног процента зависи од промета туриста у примарној дестинацији (Гарача и остали, 2011).

Када је ријеч о том односу Новог Сада и дестинација четвртог реда, онда се јасно може рећи, да такве зависности нема, односно да дестинације четвртог реда не стоје у јачем односу или можда боље рећи, немају изграђену јачу везу са примарном туристичком дестинацијом. Нешто већи проценат који се може објаснити везом између примарне и дестинација нижег хијерархијског ранга јавља се на примјеру Новог Бечеја, али да тај проценат не прелази 30%.

Табела број 52. Коефицијенти детерминације и недетерминације посматраних појава.

Корелација број 1.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{2,1}$: Ечка - туристи
Коефицијент детерминације		15,29%
Коефицијент недетерминације		84,71%

Корелација број 2.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{2,2}$: Ечка - ноћења	
Коефицијент детерминације			11,70%
Коефицијент недетерминације			88,30%
Корелација број 3.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{2,1}$: Ечка - туристи	
Коефицијент детерминације			23,81%
Коефицијент недетерминације			76,19%
Корелација број 4.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{2,2}$: Ечка - ноћења	
Коефицијент детерминације			13,10%
Коефицијент недетерминације			86,90%
Корелација број 5.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{3,1}$: Иришки венац - туристи	
Коефицијент детерминације			1,88%
Коефицијент недетерминације			98,12%
Корелација број 6.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{3,2}$: Иришки венац - ноћења	
Коефицијент детерминације			100%
Коефицијент недетерминације			0,00%
Корелација број 7.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{3,1}$: Иришки венац - туристи	
Коефицијент детерминације			14,59%
Коефицијент недетерминације			85,41%
Корелација број 8.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{3,2}$: Иришки венац - ноћења	
Коефицијент детерминације			6,30%
Коефицијент недетерминације			93,70%
Корелација број 9.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{4,1}$: Рума - туристи	
Коефицијент детерминације			54,17%
Коефицијент недетерминације			45,83%
Корелација број 10.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{4,2}$: Рума - ноћења	
Коефицијент детерминације			16,16%
Коефицијент недетерминације			83,84%
Корелација број 11.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{4,1}$: Рума - туристи	
Коефицијент детерминације			69,56%
Коефицијент недетерминације			30,44%
Корелација број 12.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{4,2}$: Рума - ноћења	
Коефицијент детерминације			39,19%
Коефицијент недетерминације			60,81%
Корелација број 13.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{5,1}$: Нови Бечеј - туристи	
Коефицијент детерминације			26,63%
Коефицијент недетерминације			73,37%
Корелација број 14.	$X_{1,1}$: Нови Сад - туристи	$X_{5,2}$: Нови Бечеј - ноћења	
Коефицијент детерминације			27,25%
Коефицијент недетерминације			72,75%
Корелација број 15.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{5,1}$: Нови Бечеј - туристи	
Коефицијент детерминације			23,91%
Коефицијент недетерминације			76,09%
Корелација број 16.	$X_{1,2}$: Нови Сад - ноћења	$X_{5,2}$: Нови Бечеј - ноћења	
Коефицијент детерминације			21,34%
Коефицијент недетерминације			78,66%

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Резултати интервјуа

Резултати интервјуа са свим испитаницима су показали углавном очекиване, али ипак поражавајуће резултате. Разговори вођени са представницима Туристичке организације Нови Сад, као и службеником Градског секретаријата за привреду указали су на то да се не размишља о стварању чвршће везе са туристичким субјектима у дестинацијском региону Новог Сада, те да такве процесе треба препустити времену и слободном капиталу, као што је то и раније био случај. Идеја о формирању модела вишенодне дестинације је по њиховом мишљењу интересантна, али да не виде директну корист Новог Сада од свега тога, те да они увијек промовишу све што је атрактивно у околини Новог Сада. Новосадски представници на постављено питање каква би њихова улога била у свему томе, нису имали конкретан одговор. Мање туристичке организације Сремских Карловаца, Сремске Митровице, Зрењанина, Бечеја, сматрају да би чвршће повезивање, кроз модел вишенодне дестинације Новог Сада, било веома корисно, те да би сигурно позитивно утицало на повећање туристичког промета туристичких мјеста у новосадској гравитационој зони. Њихов је приједлог био да се туристи из Новог Сада и његови грађани, упућују на излете до 50 км ван Новог Сада, како би се продужио њихов боравак, повећала потрошња, а приходи прелили и на секундарне и терцијерне нодове.

Анализа понуде туристичких агенција је врло неповољна, када је ријеч о развоју локалног туризма. То значи да од 22 туристичке агенције, што је 71% укупног броја туристичких агенција у Новом Саду, које су биле посјећене, свега 14% у својој понуди има аранжмане за краћа путовања у околно подручје, док 18% агенција овакве аранжмане има повремено у својој понуди, за вријеме већих државних празника. Одговор на питање зашто је то тако, био је економске природе, што значи да се њима не исплати правити аранжмане, који неће бити продати, јер нема довољно интересената за таква путовања код грађанства, прије свега због недостатка новца. Са друге стране, већина агената је изразила мишљење да су у питању кратка растојања и да ако желе провести викенд у Зрењанину, Фантасу или Врднику, да грађани Новог Сада то сами себи организују, без посредства агенције. Скоро 90% агената је истакло да они по потреби и наруџби раде и такве аранжмане, типа излета и викенд екскурзија, али само за велике групе.

Резултати анкетног истраживања

Када је ријеч о туристима, они су на постављено питање који је мотив њихове посјете Новом Саду, у 41% случајева одговорили да је то посао, 23% посјета родини и пријатељима, а свега 18% да су ту из туристичких разлога. На наредно питање о томе да ли поред тога што обилазе Нови Сад, имају намјеру посјетити неко мање мјесто у близини Новог Сада, у 41% случајева су одговарали да немају времена и да нису ништа планирали, док је остатак од 18%, одговорио је да би радо или да је посјетило Сремске Карловце, а неки локалитет на Фрушкој гори 21%. Ипак, није ријеч о некој дужој, већ краћим посјетама од неколико сати, што као посљедицу нема неки значајнији ефекат на туризам и привреду гравитационе зоне Новог Сада. Такође, треба напоменути да 55% оних који посјећују Нови Сад, то чине аутомобилом, па да су према томе довољно мобилни да у слободно вријеме или током доласка или одласка у и из Новог Сада управо могу посјетити Сремске Карловце, Иришки венац, неки од манастира у близини или неко друго мјесто.

Уређење простора у зони аутопута у функцији транзитног туризма

Обично се сматра да се питања планирања, уређења и опремања простора на траси аутопута рјешавају у ходу и у зависности од интересовања слободног капитала, што је потребан, али не увјек и довољан услов успјешног функционисања пратећих услуга на аутопутевима, као каналима који повезују матично мјесто и жељену дестинацију. У том смислу McElroy (2003) наглашава важност инфраструктуре, посебно оне финансиране од стране државе, за успјешан развој дестинације. Многи аутори укључујући Gunn (1988) и Inskoop (1991) сматрају да инфраструктурна база једне земље представља потенцијалну детерминанту атрактивности дестинације. Такво мишљење се може пресликати на простор уз трасу аутопутева, којима се крећу масе људи, у тежњи да досегну одређени циљ. При томе ти људи дуже или краће вријеме проведу у процесу транзитирања, па зависно од тога имају различите примарне и потребе надградње. То су потребе за одмором, храном и пићем, сном, физиолошке потребе, као и потребе које настају у вези са аутомобилом, као превозним средством (Гарача и сарадници, 2008).

У том смислу туристичко уређење простора на траси аутопута (ТУПнаТА) представља посебан вид уређења и опремања специфичног простора специфичном опремом и објектима. Тако ТУПнаТА настаје као посљедица карактеристика и намјене простора, облика туризма, врсте и броја туриста, па стога и туристичка опрема којом се снабђева простор на траси аутопута спада у другу категорију коју наводе Бауд-Бови и Лавсон (1977). Специфичност простора на траси аутопута произилази из његове функције и архитектонских карактеристика, као државног пута највише класе, који је намијењен искључиво за саобраћај моторних возила, са физички раздвојеним коловозима и потпуном контролом приступа (Закон о јавним путевима, Службени гласник Републике Србије број 101/05). У духу Закона о јавним путевима Републике Србије је и Правилник о кориштењу цестовног земљишта и обављању пратећих дјелатности, проистеклог из Закона о јавним цестама Републике Хрватске, којим се утврђују услови и начин кориштења земљишта на траси аутопута, те права и обвезе у вези обављања пратећих дјелатности на датом земљишту. Према Члану 2. овог Правилника, пратећим дјелатностима сматрају се пружање услуга возачима и путницима, при чему се те дјелатности обављају уз трасу аутопута, гдје се мисли на: угоститељство, трговину, точење горива, сервисирање возила, рекламирање и остало. Пратећим услужним објектима сматрају се сви објекти у којима се пружају услуге возачима и путницима, а то су: бензинске станице, трговине, ресторани, мотели, аутосервиси, банкомати и сл.

Треба истаћи да се већина услуга везаних за транзитирање дуж аутопутева може сублимирати у једном објекту угоститељског карактера, насталом као посљедица омасовљења туристичких кретања, развоја друмског саобраћаја и као израз прилагођавања хотелијерства моторизованим путницима. Ријеч је о мотелима, чији се настанак и развој везује за изградњу савремених друмских саобраћајница, прије свега на територији САД. Као посљедица прилагођавања потребама посебне групе корисника произашле су и неке специфичности мотела, које се огледају у њиховој локацији, величини, капацитету и услугама које нуде. Тако се мотели граде уз друмске саобраћајнице и често су мањег капацитета од хотела, о чему говоре и преовлађујуће физичке карактеристике овог типа објеката. Битна специфичност мотела односи се на обезбијеђеност паркиралишта и гаража,

као простора за смјештај моторних возила гостију, а њихов капацитет и опремљеност варирају од категорије објекта. Исто се односи на уобичајене погодности за власнике моторних возила (близина пумпне станице, могућност прања и сервисирања возила), као и на угоститељске (смјештај и исхрана), и друге додатне услуге (трговина, спорт и рекреација), а хортикултурно уређење непосредног просторног окружења, такође је једна од препознатљивих одлика мотела. У складу са све бројнијим и разноврснијим потребама моторизованих туриста, развио се специјализовани облик мотела, тзв. мотор-хотел, као нешто луксузнија варијанта мотела. Обично су већег капацитета, вишег нивоа комфора, са повољнијим условима за смјештај моторних возила, са ширим асортиманом угоститељских услуга, нарочито у сектору хране и пића, као и са разноврснијим додатним садржајима намењених спорту и рекреацији. Полифункционални туристички комплекси уз друмске саобраћајнице, који укључују различите облике пружања услуга смјештаја (мотели, бунгалови, кампови), услуга хране и пића (ресторани, „fast food“, „self service“ и др.), као и разне друге садржаје (трговински центри са мега маркетима најразноврснијег асортимана, спортско-рекреативни и забавни садржаји, разне сервисне услуге и сл.) излазе из оквира класичног поимања мотела. Са друге стране, уз друмске саобраћајнице настају и скромнији типови објеката са различитим комбинацијама угоститељских услуга. Различите варијанте, од луксузних до скромнијих, у чијој основи лежи мотел као прототип, сусрешћу се у пракси под различитим именима: motor court, motor lodge, motor inn и слично (Косар, 2002).

У току истраживачког процеса, кориштено је неколико различитих метода: истраживање за столом, теренско истраживање, статистички метод, али и синтетички, компаративни, критички и дескриптивни метод.

Примјер аутопута Е-75

Анализирајући туристички производ у контексту компаративних и конкурентских предности, Crouch and Ritchie (1999) су изнијели мишљење да планирање и развој туризма не би био могућ без путева, као и осталих облика транспортне инфраструктуре. У том смислу је јасно да ТУПнаТА представља свјесну и планску активност, која има за циљ избор оптималног састава објеката и опреме у датом простору на основу спроведене валоризације, а у функцији претходно утврђених обима тражње, понтецијала понуде и социо-економских циљева друштва. У складу са тим, Планом туристичког опремања аутопута Е-75 у саставу Коридора 10, објављеног 1985. године, утврђен је оптималан размјештај свих садржаја на траси овог аутопута. Тако је предвиђено да се дуж аутопута, на прописаном растојању налазе одморишта са различитим садржајима и квалитетом угоститељских услуга. У том смислу предвиђено је да на сваких:

- 25 км постоји одмаралиште са пијаћом водом и WC-ом, односно уређеним санитарним чвором, које може бити замијењено рестораном или кампингом;
- 50 км, мотел одабране категорије, са мијењачницом и осталим пратећим објектима и садржајима за снабдијевање возила, односно: бензинске пумпе и сервиси. Планирана је изградња четири оваква објекта и то код Фекетић, Каћа, Старе Пазове.
- 100 км, мотел са ширим садржајем за снабдијевање путника и возила, под чим се подразумијевају: мотел, ресторан, кафана, посластичарница, трговина, бензинска пумпа, ауто-сервис и амбуланта прве помоћи. Предвиђена је изградња мотела на два локалитета и то код Палића и Бешке.
- 200 км, туристичко-мотелски комплекс са већ наведеним садржајима, допуњен спортско-рекреативним и забавним садржајима, као што су: игралишта, трим стазе, фитнес

центри, фризерски салони, књижаре, барови, продавнице широког асортимана, турист-инфо пунктови, те базе и информативни центри Ауто мото савеза. На војвођанском дијелу аутопута планирано је да буду изграђена три туристичко-мотелска комплекса, односно транзитна центра највишег ранга, и то код Хоргоша, Бачке Тополе и Новог Сада (Ромелић и Томић, 2001).

Стање уређености и опремљености аутопута

Теренско истраживање је показало да План опремања аутопута Е-75 у саставу Коридора 10, постављен давне 1985. године, још увијек није реализован. Пописани су сви објекти, који представљају материјалну базу транзитног туризма на траси дионице аутопута кроз Војводину, при чему се дошло до поражавајућих резултата у вези са бројем и врстом угостителских објеката уопште, а посебно мотела као специјализованих објеката за смјештај путника и возила. У том смислу, регистрован је само један мотел на траси дугачкој 171. km, док је Планом предвиђено да таквих објеката, различитих по квантитету и квалитету угоститељских и садржаја намјењених возилима, буде најмање осам. Тако табела број 53. даје збиран приказ свих појединачних садржаја намијењених путницима, на дијелу трасе аутопута Е-75. Лако се да уочити да је већина садржаја сконцентрисана уз бензинске станице, које на тај начин представљају основ туристичког производа транзитног туризма на посматраном подручју. Индикативан је и податак да, осим на бензинским станицама, нема пунктова и одморишта која имају проточну пијаћу воду. Још један велики недостатак јесте непостојање поште, банкомата и мјењачнице, што би морао бити обавезан садржај на већини бензинских станица, јер је ријеч о међународном путу од највишег значаја.

Табела бр. 53. Садржаја на траси аутопута кроз Војводину намијењених путницима.

Редни број	Врста садржаја	Заступљеност садржаја
1.	Површине за одмор	23
2.	Тоалет	15
3.	Пијаћа вода	0
4.	Ресторан	9
5.	Мотел	1
6.	Продавница	15
7.	Кафић	15
8.	Садржаји за инвалиде	0
9.	Дјечије игралиште	0
10.	Аутокамп	1
11.	Мјењачница	0
12.	Прва помоћ	0
13.	Пошта	0

У табели бр. 54 дат је збиран приказ појединачних садржаја намијењених возилима, на посматраној траси аутопута Е-75. И овдје се може примјетити да је већина садржаја везана за бензинске станице, што потврђује претходно донијети закључак, да су ови објекти основа транзитног туризма, умјесто мотела како је то предвиђено Планом уређења и опремања трасе аутопута. Садржаји намјењени возилима су веома сведени и малобројни, а изненађује податак да на цијелој дужини посматране трасе није могуће добити услугу шлеп службе, док се аутосервис среће само једном на дужини од 171 км.

Табела бр. 54. Садржаји на траси аутопута кроз Војводину намијењени возилима.

Редни број	Врста садржаја	Заступљеност садржаја
1.	Паркиралишне површине	23
2.	Бензинска станица	15
3.	Аутосервис	1
4.	Аутопраоница	3
5.	Шлеп служба	0
6.	Информације на путевима	2

Промет путника на траси аутопута Е-75 кроз Војводину

Промет путника у путничким возилима је од изузетног значаја за спровођење детаљне анализе, која треба да одговори на постављено питање о уређењу и опреми простора на дијелу трасе аутопута Е-75. Из тог разлога је узет десетогодишњи низ података, како би статистичка обрада дала што реалнију слику у вези са посматраном појавом. Подаци о промету путника у путничким возилима, сублимирају вриједности промета свих путничких возила, које статистика идентификује као: путничке аутомобиле, аутобусе и мотоцикле. Због специфичности посла којом се баве и возила којима управљају, овом приликом нису узети у разматрање возачи теретних возила, која у значајном обиму транзитирају мрежом аутопутева кроз Србију и дијелом пута Е-75 кроз Војводину. Наиме, они углавном не силазе са трасе аутопута, јер немају дозволу за то, па се у недостатку мотела дуж посматране трасе, углавном транзитирају посматраним подручјем (Гарача и сарадници, 2008).

Дата табела број 55 пружа податке о промету путника на граничном прелазу Хоргош, који је узет као контролна тачка промета. Подаци указују на то да је промет константно у порасту, што се не односи на 2003. годину, гдје је дошло до значајног пада промета путника, највероватније из разлога политичке нестабилности у Републици Србији, у години послје убиства предсједника републичке владе др Зорана Ђинђића.

Табела бр. 55. Промет путника на граничном прелазу Хоргош.

Година	Промет путника
2000.	3050678
2001.	2881117
2002.	4169780
2003.	3069709
2004.	3398705
2005.	4434033
2006.	4492030
2007.	5347952
2008.*	5135119
2009.*	5521946

Извор: Републички завод за статистику (Билтен, 1990-2009).

* Вриједности добијене као постотак од укупног промета оствареног преко свих прелаза између Србије и Мађарске 2008. и 2009. године, а на основу удјела граничног прелаза Хоргош у укупном промету из претходног периода.

Статистички подаци о броју туриста и остварених ноћења у зони аутопута Е-75, приказују табеле број 56 и 57. Подаци су дати за сва насеља која својим положајем гравитирају аутопуту, јер се основано сумња да транзитни туристи, у недостатку мотелског смјештаја на траси аутопута, услугу ноћења траже у наведеним насељима. Подаци о броју туриста и ноћења су углавном уједначени, што се једино не односи на град Нови Сад, чије вриједности значајно одступају од свих осталих. Наиме, подаци за Нови Сад су знатно већи, из разлога што је у питању главни и највећи град Аутономне покрајне Војводине, који броји око 300000 становника и који представља велико административно, привредно, културно, па и туристичко средиште. Слично је и са мјестом Палић, које је познато као излетничка и екскурзиона туристичка дестинација, гдје често викенде и празнике проводе читаве породице, задржавајући се ту два до три дана. Међутим, несумњиво је да је Палић, поред осталог, и центар транзитног туризма. За Суботицу се такође, може рећи да је интересантна туристичка дестинација, јер обилује амбијенталним и архитектонским вриједностима, а и највећи је град на сјеверу Војводине са око 100000 становника. Остала мјеста, не представљају значајније туристичке атракције, па се вриједности њихових података не могу посебно коментарисати.

Табела број 56. Промет туриста по местима у зони аутопута Е-75.

Година	Палић	Суботица	Б. Топола	Врбас	Нови Сад	Инђија	С.Пазова
2000.	12733	14643	6448	10742	88128	903	0
2001.	16038	25474	5936	9603	99272	887	0
2002.	14934	27175	6461	9803	92492	834	0
2003.	13000	23364	4359	9151	73313	1009	0
2004.	15000	32124	2835	5747	65779	1259	846
2005.	16000	26000	3516	5086	69379	962	982
2006.	16000	30000	2278	9304	74000	725	972
2007.	24000	35689	3223	10186	97008	1411	772
2008.	24569	29947	3950	12415	104027	3604	736
2009.	20750	33879	4562	7520	83981	6390	702

Извор: Статистички годишњак Србије (2001-2010), Општине у Србији (2001-2010)

Поређећи податке о броју туристичких долазака из Табеле број 4. и податке о броју остварених ноћења из Табеле број 5. види се да су туристи у изабраним мјестима у зони аутопута остварили у просјеку углавном два до три ноћења. Ово сигурно нису транзитни туристи, јер се они током транзитирања најчешће краће задржавају, остварујући до једног ноћења у смјештајним објектима на траси аутопута. Ипак, међу приказаним вриједностима, сигурно се налазе и транзитни туристи, али и они који су у посматраним мјестима остварили два, три или више ноћења, као туристи на дестинацији, а не као они који се налазе у транзиту до жељене дестинације. У том примјеру се може видјети како сирови статистички подаци не морају на први поглед реално описивати одређену појаву, јер се приликом поређења таквих података, у суштини ради о средњим вриједностима.

Табела број 57. Број ноћења по мјестима у зони аутопуту Е-75.

Година	Палић	Суботица	Б. Топола	Врбас	Нови Сад	Инђија	С.Пазова
2000.	24303	29555	14448	22555	161290	2024	0
2001.	33892	38751	12929	23273	165757	2319	0
2002.	29348	37590	14374	13579	160156	1566	0
2003.	26000	33032	9504	18558	129187	7567	0

2004.	30000	42000	6429	18359	116174	8034	4694
2005.	31000	47000	7570	14593	128631	2373	3895
2006.	33000	44000	5973	22055	147000	1123	2178
2007.	53000	59534	8161	19354	183461	6564	3634
2008.	55000	55000	8884	17635	104027	15131	3622
2009.	50917	56191	8371	11226	161709	15480	2024

Извор: Статистички годишњак Србије (2001-2010), Општине у Србији (2001-2010)

Резултати статистичке анализе података

Статистички подаци о промету путника на аутопуту кроз Војводину, као и број ноћења остварених у зони аутопута Е-75 кроз Војводину, обрађени су методом ПEARSONОВЕ корелације, како би се добила слика о евентуалној повезаности промета на траси аутопута са прометом у смјештајним објектима у зони аутопута. Главни показатељ ове повезаности јесте коефицијент корелације „ r “, гдје се о постојању везе може говорити уколико се вриједности коефицијента крећу у распону $0.5 < r_2 \leq 1$.

Табела бр. 58. Коефицијент корелације промета путника и ноћења по мјестима у зони аутопута Е-75.

Корелација бр. 1.	X_2 : Путници	$X_{1,1}$: Ноћења - Палић
Коефицијент корелације	1	0.845(**)
Sig. (2-tailed)		0.002
N	10	10
Корелација бр. 2.	X_2 : Путници	$X_{1,2}$: Ноћења - Суботица
Коефицијент корелације	1	0.908(**)
Sig. (2-tailed)		0
N	10	10
Корелација бр. 3.	X_2 : Путници	$X_{1,3}$: Ноћења - Б. Топола
Коефицијент корелације	1	-0.423
Sig. (2-tailed)		0.224
N	10	10
Корелација бр. 4.	X_2 : Путници	$X_{1,4}$: Ноћења - Врбас
Коефицијент корелације	1	-0.356
Sig. (2-tailed)		0.312
N	10	10
Корелација бр. 5.	X_2 : Путници	$X_{1,5}$: Ноћења - Нови Сад
Коефицијент корелације	1	0.086
Sig. (2-tailed)		0.841
N	10	10
Корелација бр. 6.	X_2 : Путници	$X_{1,6}$: Ноћења - Инђија
Коефицијент корелације	1	0.532(*)
Sig. (2-tailed)		0.114
N	10	10
Корелација бр. 7.	X_2 : Путници	$X_{1,7}$: Ноћења - С. Пазова
Коефицијент корелације	1	0.648(*)
Sig. (2-tailed)		0.043
N	10	10

N – Величина узорка (посматрани десетогодишњи период (2000-2009)).

(*) – Корелација је значајна (сигнификантна) на нивоу 0,05

(**) – Корелација је значајна (сигнификантна) на нивоу 0,01

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Анализа статистичких података показала је да постоји повезаност посматраних појава у већем броју случајева. Најјача повезаност промета путника на траси аутопута и ноћења остварених у мјестима која се налазе у зони аутопута, јесте у случају Суботице, гдје је она готово потпуна, а остварени коефицијент корелације $r = 0.908$. Слично је и са Палићем, док се за Инђију и Стару Пазову може рећи да је корелација значајна. Као што је претпостављено, у случају Новог Сада повезаност појава је слаба, што је посљедица високог удјела „правих туриста“, који у град не долазе само да би преноћили и сутрадан наставили путовање, али и чињенице да транзитни путници заобилазе велике градске центре, највероватније због виших цијена преноћишта. Међутим, иако уз трасу аутопута, Бачка Топола и Врбас показују слабу корелацију међу посматраним појавама. Да би се дошло до податка о томе да ли постоји одређена веза појава дуж цијеле трасе посматраног дијела аутопута, сабране су вриједности свих остварених ноћења и пропуштене кроз корелациону анализу са прометом путника на посматраној траси аутопута. Том приликом је утврђено постојање значајне корелације $r = 0.632$, што је индикативно у односу на постављени циљ ове студије. Ипак, схватајући да поједина мјеста посједују веома велики проценат удјела нетранзитних туриста, попут Новог Сада, начињена је још једна анализа корелације за збирне вриједности остварених ноћења на посматраном простору, без података који се односе на Нови Сад ($X_{1,9}$). Резултати су били очекивани, јер се коефицијент корелације значајно повећао, а његова вриједност ушла у зону постојања јаке везе, гдје је $r = 0.821$, што је приказано у табели број 59. Исти ефекат је добијен изостављањем свих мјеста (Бачка Паланка, Врбас, Нови Сад), која из неког разлога нису имала изражену корелацију посматраних појава, у ком случају је веза између $X_{1,10}$ и промета путника у путничким возилима била оцијењена коефицијентом корелације $r = 0.864$.

Табела бр. 59. Коефицијент корелације промета путника и ноћења у зони аутопута Е-75.

Корелација бр. 8.	X_2 : Путници	$X_{1,8}$: Ноћења - Укупно
Коефицијент корелације	1	0.632 (*)
Sig. (2-tailed)		0.066
N	10	10
Корелација бр. 9.	X_2 : Путници	$X_{1,9}$: Ноћења - Без Н. Сада
Коефицијент корелације	1	0.821(**)
Sig. (2-tailed)		0.004
N	10	10
Корелација бр. 10.	X_2 : Путници	$X_{1,10}$: Ноћења - П.С.И.СП.
Коефицијент корелације	1	0.864(**)
Sig. (2-tailed)		0,001
N	10	10

N – Величина узорка (посматрани десетогодишњи период (2000-2009)).

(*) – Корелација је значајна (сигнификантна) на нивоу 0,05

(**) – Корелација је значајна (сигнификантна) на нивоу 0,01

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Друга два важна показатеља ПEARСОНОВЕ корелације, тзв. коефицијент линеарне детерминације (r_{12}^2) и коефицијент линеарне недетерминације (k_{12}^2), претходним резултатима дају нешто другачију димензију, показујући колико процената зависнопромјенљива X_1 зависи од независнопромјенљиве X_2 , односно од неке друге појаве. Чини се да тек ови параметри, приказани у табели број 60, на схватљив начин показује јачину повезаности посматраних појава, односно утицаја независне на зависну промјенљиву. Тако се види да је само Нови Сад екстреман случај, гдје на број остварених ноћења готово 100% утичу неке друге појаве, а не промет путника на аутопуту. У осталим случајевима, код којих је веза између посматраних појава означена као значајна, ноћења остварена у њима, 40% и више процената су посљедица промета путника који транзитирају посматраним подручјем.

Табела бр. 60. Коефицијенти линеарне (не)детерминације за посматрана мјеста у зони аутопута Е-75.

Корелација бр. 1.	X_2 : Путници	$X_{1,1}$: Ноћења – Палић
Коефицијент детерминације	100%	71.40%
Коефицијент недетерминације		28.60%
Корелација бр. 2.	X_2 : Путници	$X_{1,2}$: Ноћења – Суботица
Коефицијент детерминације	100%	82.45%
Коефицијент недетерминације		17.55%
Корелација бр. 3.	X_2 : Путници	$X_{1,3}$: Ноћења – Б. Топола
Коефицијент детерминације	100%	17.89%
Коефицијент недетерминације		82.11%
Корелација бр. 4.	X_2 : Путници	$X_{1,4}$: Ноћења – Врбас
Коефицијент детерминације	100%	12.67%
Коефицијент недетерминације		87.33%
Корелација бр. 5.	X_2 : Путници	$X_{1,5}$: Ноћења – Нови Сад
Коефицијент детерминације	100%	0.74%
Коефицијент недетерминације		99.26%
Корелација бр. 6.	X_2 : Путници	$X_{1,6}$: Ноћења – Инђија
Коефицијент детерминације	100%	28.03%
Коефицијент недетерминације		71.97%
Корелација бр. 7.	X_2 : Путници	$X_{1,7}$: Ноћења – С. Пазова
Коефицијент детерминације	100%	41.99%
Коефицијент недетерминације		58.01%
Корелација бр. 8.	X_2 : Путници	$X_{1,8}$: Ноћења – Укупно
Коефицијент детерминације	100%	39.94%
Коефицијент недетерминације		60.06%
Корелација бр. 9.	X_2 : Путници	$X_{1,9}$: Ноћења - Bez N. Sada
Коефицијент детерминације	100%	67.40%
Коефицијент недетерминације		32.60%
Корелација бр. 10.	X_2 : Путници	$X_{1,10}$: Ноћења - P.S.I.SP.
Коефицијент детерминације	100%	74.65%
Коефицијент недетерминације		25.35%

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Истраживање је показало оно што су аутори ове студије наслутили. Ријеч је о постојању значајне везе између промета путника у путничким возилима на траси аутопута Е-75 кроз Војводину и остварених ноћења у зони аутопута. То значи да су из одређеног разлога

транзитни туристи били приморани да силазе са трасе аутопута тражећи преноћиште негде у његовој зони. Тај разлог је, прије свега непостојање адекватне материјалне базе транзитног туризма на траси Е-75 кроз Војводину. Непостојање значајне корелације у примјеру Новог Сада је разјешњена чињеницом удјела великог процента нетранзитних туриста у укупном броју остварених ноћења, што је последица његовог значаја, као другог града по величини у Србији и његовим природно-географским и културно-историјским вриједностима. Стога је јасно да елиминација података за Нови Сад у укупној суми вриједности, драстично повећава проценат зависности остварених ноћења од промета путника, који у том случају износи нешто више 67%. Палић, иако слови као значајна дестинација излетничког, породичног и екскурзионог туризма, у његовом случају се показало да локација уз саму трасу аутопута доноси превагу транзитног туризма, који се одвија свакодневно, за разлику од претходно наведених облика туризма, који су актуелни током викенда и празника. Ипак, потпуно су неочекивани подаци за Бачку Тополу и Врбас, као мања мјеста, која се налазе релативно близу трасе аутопута. Такви резултати се можда могу објаснити непостојањем адекватних смјештајних објеката у овим мјестима, што би могло резултирати и мањим бројем ноћења које су остварили транзитни туристи. Анализирајући податке Привредне коморе Војводине, долази се до податка да се у Врбасу налази један хотелски објекат са најнижом категоријом, што се може интерпретирати као „мање адекватно“, обзиром да је објекат веома стар. Са друге стране, Бачка Топола посједује хотел са три звјездице, што је оптимално када су у питању транзитни туристи. Међутим, вриједности индекса корелације су изван опсега значајности везе. Као што је у уводном излагању напоменуто, транзитни туристи нерадо напуштају коридоре којим се крећу, што је у случају Бачке Тополе и Врбаса неопходно учинити, јер се налазе на око 7 km удаљености од трасе аутопута. Тако ове вриједности негативно утичу на укупне вриједности, па се њиховим игнорисањем утицај страних фактора на остварена ноћења у зони аутопута смањује на 25%.

Поредећи податке о корелацији посматраних појава, односно о јачини њихове међусобне везе, са једне стране и материјалне базе туризма на траси аутопута Е-75 са друге стране, лако се може доћи до закључка да уређеност и опремљеност трасе аутопута кроз Војводину није адекватна потребама транзитних туриста и карактеру њиховог кретања. Управо је то последица њиховог повременог напуштања Коридора 10, како би подмирили неке од својих потреба, а прије свега потребу за одмором и храном. На посматраном дијелу трасе аутопута, постоји само један мотел, као специјализовани смјештајни објекат, намијењен транзитним туристима и њиховим возилима. Уз то, постоји и један камп са камп кућицама и бунгаловима, који већ годинама није у функцији. План опремања и уређења аутопута из 1985. године још увијек је актуелан и заснован на добрим теоријским и искуственим сазнањима, па се његово неспровођење, не може објаснити одсуством компетентности плана, него одсуством интереса државе за процесе уређења појединих подручја са специфичном намјеном, а од посебног значаја за друштвену заједницу. Наиме, економске прилике у Републици Србији од 1991. године нису биле повољне, а од 2000. године, промјеном режима и политичког курса, како на унутрашњем, тако и на спољашњем плану, држава се одрекла интереса за активно учешће у привреди, на чему се раније заснивала унутрашња политика, власт и контрола. Због тога је држава препустила слободном капиталу да сам, у зависности од интереса, одлучује о томе гдје ће, када и колико бити ангажован, без обзира на општи интерес заједнице. Ипак, остаје индикативна чињеница да се око 40% варијабилитета, који постоји између промета путника у путничким возилима и суме остварених ноћења у зони аутопута Е-75 на траси кроз Војводину објашњава зависношћу остварених ноћења у односу на промет путника.

Коридор 10, а са њим и аутопут Е-75, који пролази цијелом дужином Републике Србије, прожимајући је од сјевера до југа, у дужини од 582 км, представља својеврсну осовину, трансферзалу и пол развоја од непроцјењивог значаја. Ништа мањи значај, овај транзитни правац нема за Војводину као сјеверну аутономну покрају Републике Србије, чија траса на том подручју износи 171 km. Студија „Планирање и уређење простора у зони аутопута у функцији транзитног туризма: случај аутопута Е-75 кроз Војводину“ показала је да траса аутопута на посматраном простору, нема адекватну материјалну базу транзитног туризма, што је потпуно неоправдано, јер интензитет и карактер промета возила и путника у тим возилима то захтијева. Неопходно је стога отпочети реализацију Плана из 1985. година, који предвиђа да мрежа мотела на траси кроз Војводину буде основа материјалне базе транзитног туризма на тој дионици, што су до сад биле бензинске станице. Недостатак мотела, мјењачница, банкомата и сличних услуга, доводи до апсурда постојање аутопута као затвореног система, који обезбјеђује реализацију свих неопходних потреба, које се транзитним туристима јављају током процеса путовања. У складу са тим туристичко уређење простора на траси аутопута, као свјесна и планска активност, која има за циљ избор оптималног састава објеката и опреме у датом простору, на основу спроведене валоризације, а у функцији претходно утврђених обима тражње, понтецијала понуде и социо-економских циљева друштва, мора бити начин којим ће се рјешавати горући проблеми у сфери транзитног туризма у опште. На тај начин би коначно били доведени у међусобну везу туристички производ и туристичка тражња, што је ова студија на примјеру аутопута Е-75 кроз Војводину показала неопходним.

Примјер аутопута Е-70

Аутопут Е-70 пролази географским подручјем Средње Европе, са изузетком што прелази Саву и Дунав код Београда, али се убрзо потом враћа у панонске просторе и наставља даље у правцу Румуније. Саобраћајни правац Е-70, кроз Србију, готово у потпуности пролази простором Војводине, и то њеним јужним дијеловима спајајући Срем са јужним Банатом. Ово је био дио важног националног саобраћајног правца, тзв. „Пут братства и јединства“, којег су градиле омладинске радне акције и који представља први аутопут на просторима СФР-Југославије, који је, осим тога што је имао и међународни карактер, повезивао највеће градске, републичке и привредне центре те државе, као што су Љубљана, Загреб и Београд. Управо та деоница до Београда и у наставку до Панчева има профил правог, пуног аутопута, послјије чега се његова ширина и пропусна моћ сужава, тако да даље према Темишвару и Букурешту има перформансе магистралног пута, означеног као М-1/9 (Ромелић, Томић, 2001). Како било, најзначајнија тачка на путу Е-70 јесте Београд, гдје се овај међународни правац укршта са другим, можда и значајнијим Е-75 (Станковић, 1979).

За потребе ове дисертације интересантан је управо дио пута Е-70 који има пун профил аутопута и све потребне садржаје, који омогућују транзитно кретање, пружајући одговарајуће услуге сервисног и угоститељског типа. У том смислу, посматрана је деоница од граничног прелаза са Хрватском, познатог као Батровци, до улаза у Београд, односно подручје које административно припада овом граду, а то је простор источно од Шимановаца. Као значајне тачке на и у зони означеног дијела овог аутопута, које ће имати контролну функцију и према којима ће се вршити статистички поступак у оквиру цјелокупног истраживања јесу Шид, Адашевци, Пећинци, Стара Пазова, Сремска Митровица и Рума.

Стање уређености и опремљености аутопута

Теренским истраживањем, које је подразумијевало прикупљање података техником посматрања, дошло се до пописа свих објеката, који представљају материјалну базу транзитног туризма на траси дионице аутопута Е-70 кроз Срем. У том смислу, регистрована су два мотела на траси дугачкој 87 km, што је довољно за ту километражу, уз чињеницу да се значајни угоститељски капацитети за смјештај налазе у већим насељима покрај аутопута, какви су Сремска Митровица и Рума. Сви подаци прикупљени током теренског рада на посматраној траси аутопута, приказани су у наредној табели, која даје збиран приказ свих појединачних садржаја намијењених путницима.

Табела бр. 61. Садржаја на траси аутопута Е-70 кроз Срем намијењених путницима.

Редни број	Врста садржаја	Заступљеност садржаја
1.	Површина за одмор	10
2.	Тоалет	8
3.	Пијаћа вода	8
4.	Ресторан	2
5.	Мотел	2
6.	Продавница	8
7.	Кафић	4
8.	Садржаји за инвалиде	0
9.	Дјечије игралиште	0
10.	Аутокамп	0
11.	Мјењачница	2
12.	Прва помоћ	0
13.	Пошта	0

Извор: Вук Гарача - теренска истраживања.

Лако се да уочити да је већина садржаја сконцентрисана уз бензинске станице, које на тај начин представљају основ туристичког производа транзитног туризма на посматраном подручју. Индикативан је и податак да, осим на бензинским станицама, нема пунктова и одморишта која имају проточну пијаћу воду. Још један велики недостатак јесте непостојање поште, банкомата и мјењачнице, што би морао бити обавезан садржај на већини бензинских станица, јер је ријеч о међународном путу од највишег значаја. Оно што пада у очи јесте старост објеката и њихова естетска превазиђеност, што је последица времена када је овај ауто пут грађен и деценија не улагања у обнову, иновацију, проширење и обогаћивање већ постојећих садржаја.

Тако су површине намијењене транзитним туристима веома мале, асортиман пунуде прилично ограничен, а комфор заборављен. Једном ријечју, технологија која се примјењује на траси аутопута Е-70 кроз Срем, без обзира да ли се ради о сервисним или угоститељским садржајима, је застарјела и превазиђена.

Табела бр. 62. Садржаји на траси аутопута Е-70 кроз Срем намијењени возилима.

Редни број	Врста садржаја	Заступљеност садржаја
1.	Паркиралишне површине	14
2.	Бензинска станица	8
3.	Аутосервис	0
4.	Аутопраоница	0
5.	Шлеп служба	0
6.	Информације на путевима	2

Извор: Вук Гарача - теренска истраживања.

Када је ријеч о садржајима намијењених возилима, ситуација је доста слична. Ради се о томе да су све сервисне услуге које се нуде везане за искључиво за услугу точења горива, што значи уз објекат бензинске станице. Као што је и у претходном случају указано на техничку застарјелост, слаб асортиман понуде и недостатак комфора када су у питању угоститељске и услуге које се односе на путнике у транзитном кретању, исто се може рећи и за садржаје и услуге намијењене возилима. У том смислу, неке додатне услуге попут аутопраонице, аутосервиса или шлеп службе не постоје на самој траси аутопута, што је одлика савремених брзих цеста затвореног система кретања.

Како било, дио аутопута Е-75 који пролази кроз Срем је опремљен свом неопходном и законима прописаном опремом и садржајима, ако стоји чињеница да је та опрема застарјела и демодне. Сведени и некомфорни објекти, ипак задовољавају минимум прописаних садржаја и на тај начин испуњавају основне потребе транзитних туриста, тако да не постоји изразита потреба за напуштањем коридора којим се лица крећу у потрази за основним услугама. Треба напоменути да су карактеристике овог пута кроз Хрватску готово истовјетне, само да је деоница кроз ову државу знатно дужа.

Промет путника у возилима и туриста на траси аутопута Е-70 кроз Срем

За потребе статистичке анализе било је неопходно прибавити статистичке податке о промету туриста, броју ноћења и промету путника у путничким возилима на траси аутопута, забиљежени на граничном прелазу Батровци, између Србије и Хрватске.

Табела број 63. Промет туриста по мјестима у зони аутопуту Е-70.

Година	Адашевци	Шид	Пећинци	Рума	С. Митровица
2000.	1723	16650	886	4797	6119
2001.	1656	2421	894	3750	5289
2002.	3299	4077	532	3257	5798
2003.	2861	3973	261	4166	4693
2004.	2394	2818	318	6300	5386
2005.	2460	2474	398	5597	6880
2006.	2398	2398	338	3690	6080
2007.	2348	6360	318	2717	6306
2008.	3858	7978	499	1156	6275
2009.	4040	6930	1162	1076	4092

Извор: Интерни подаци Републичког завода за статистику Србије, Одјељење Нови Сад.

Посматрајући двије табеле, које приказују податке о промету туриста и броју остварених ноћења у мјестима која се налазе у зони трасе аутопута Е-70 кроз Срем, а то су

Адашевци, Шид, Пећинци, Рума и Сремска Митровица, може се уочити да нема правилности у кретању посматраних појава. Преломне године су свакако биле 2003/2004. и 2009. када се број туриста и ноћења нагло смањује. Ипак, више од тога је важно уочити просјечну дужину задржавања туриста у посматраним мјестима, како би евентуално утврдили која од датих мјеста имају својства транзитног мјеста. У том смислу, очигледно је да Адашевци имају изједначен промет туриста и остварених ноћења, готово у број, што указује на то да је ријеч о правом транзитном мјесту. Уствари, село Адашевци не посједује угоститељски објект, него се на траси аутопута налази мотел, који је административно на територији атара села, па се и статистика промета књижи на село Адашевце. То значи да је анализирани промет искључиво транзитног карактера, а да објект на траси у потпуности врши предвиђену функцију. Посматрајући на исти начин и остала мјеста, за која постоје статистички подаци о туристичком промету, да се видјети да Шид са просјечном дужином боравка туриста од 1,4 дана, такође инклинира транзитном мјесту, што важи и за Пећинци са просјечних 1,5 дана боравка туриста. Што се тиче Рума, а поготово Сремске Митровице, треба рећи да ова два мјеста, ако је просјечна дужина боравка показатељ, спадају у групу мјеста у којима транзитни туризам није доминантан, јер се дужина задржавања туриста креће око 2.

Табела број 64. Број ноћења по мјестима у зони аутопуту Е-70.

Година	Адашевци	Шид	Пећинци	Рума	С. Митровица
2000.	1723	17433	996	7874	13672
2001.	1656	2892	1146	7861	9056
2002.	3299	4586	1098	7661	9876
2003.	2861	4690	1043	6658	7016
2004.	2394	3752	404	8893	8723
2005.	2460	2479	932	7248	19627
2006.	2398	2398	735	4323	11566
2007.	2348	15157	534	4342	11724
2008.	3858	13841	715	2407	14532
2009.	4376	9175	923	1430	6155

Извор: Интерни подаци Републичког завода за статистику Србије, Одјељење Нови Сад.

За разлику од туристичког промета, промет путника у путничким возилима има сталну денденцију раста, изузев када је ријеч о 2001. години, када је дошло до мањег пада промета. Тако је промет у посматраном периоду повећан осам пута и што је интересантно има тенденцију даљег раста.

Табела бр. 65. Промет путника на граничном прелазу Батровци.

Година	Укупно путника
2000.	941687
2001.	881356
2002.	2279322
2003.	3118027
2004.	4691562
2005.	5264848
2006.	5521940
2007.	6441988
2008.*	6780874
2009.*	7756854

Извор: Републички завод за статистику (Билтен, 2000-2009).

- Вриједности добијене као постотак од укупног промета оствареног преко свих прелаза између Србије и Хрватске 2008. и 2009. године, а на основу удјела граничног прелаза Батровци у укупном промету из претходног периода.

Резултати статистичке анализе података

Статистички подаци о промету путника на аутопуту Е-70 кроз Срем, као и број ноћења остварених у зони аутопута, обрађени су методом Пеарсонове корелације, како би се добила слика о евентуалној повезаности промета на траси аутопута са прометом у смјештајним објектима у зони аутопута. Главни показатељ ове повезаности јесте коефицијент корелације „ r “, гдје се о постојању везе може говорити уколико се вриједности коефицијента крећу у распону $0.5 < r_{12} \leq 1$.

Анализа статистичких података показала је да постоји повезаност посматраних појава у већем броју случајева. Најјача повезаност промета путника на траси аутопута и ноћења остварених у мјестима која се налазе у зони аутопута, јесте у случају Старе Пазове, гдје је остварени коефицијент корелације $r = 0,738$. Слично је и са Румом, с тим што коефицијент корелације има негативан предзнак, што је случај и са Пећинцима. Са друге стране значајност показује и случај Адашеваца, гдје је $r = 0,654$ док се за Сремску Митровицу и Шид може рећи да је корелација изразито слаба, односно да повезаности између посматраних појава нема.

Табела бр. 66. Коефицијент корелације промета путника и ноћења по мјестима у зони аутопута Е-70.

Корелација бр. 1.	X_2 : Путници	$X_{1,1}$: Ноћења – Адашевци
Коефицијент корелације	1	,654(*)
Sig. (2-tailed)		0,04
N	10	10
Корелација бр. 2.	X_2 : Путници	$X_{1,2}$: Ноћења – Шид
Коефицијент корелације	1	0,132
Sig. (2-tailed)		0,715
N	10	10
Корелација бр. 3.	X_2 : Путници	$X_{1,3}$: Ноћења – Пећинци
Коефицијент корелације	1	-0,594
Sig. (2-tailed)		0,07
N	10	10
Корелација бр. 4.	X_2 : Путници	$X_{1,4}$: Ноћења – Стара Пазова
Коефицијент корелације	1	,738(*)
Sig. (2-tailed)		0,015
N	10	10
Корелација бр. 5.	X_2 : Путници	$X_{1,5}$: Ноћења – Срем. Митровица
Коефицијент корелације	1	0,077
Sig. (2-tailed)		0,832
N	10	10

Корелација бр. 6.	X ₂ : Путници	X _{1,6} : Ноћења - Рума
Коефицијент корелације	1	-,785(**)
Sig. (2-tailed)		0,007
N	10	10

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Дакле, одређена повезаност, која се може описати као значајна или пак као јака, постоји у четири од шест посматраних случајева, од чега двије корелације имају негативан предзнак. У том смислу, улога Адашеваца је потпуно јасна и недвосмислена, обзиром да се у његовом атару налази специјализован угоститељски објекат за смјештај моторизованих туриста. Са друге стране, када је ријеч о Старој Пазово, која се налази далеко ван трасе аутопута, треба рећи да се ради о мјесту које је лоцирано у рашљама између два међународна аутопута, те да кроз њу пролази транзитни пут који повезује ова два друмска коридора, као пречица, у односу на редован пут који би требало прећи до Београда и даље од њега у жељеном смијеру. Тако се вјероватно значајан број транзитера одлучи провести ноћ у једном оваквом градићу, прелазећи са једног на други аутопут, при томе штедећи на гориву, друмарини и цијени преноћишта. Занимљива су такође и већ поменути два случаја у којима коефицијент корелација има негативан предзнак. Тај „минус“ испред вриједности коефицијента значи да се појаве понашају обрнуто пропорционално, односно да промет путника у возилима расте, а број ноћења у одговарајућем мјесту опада. Ријеч је дакле о Руми и о Пећинцима, гдје се дешава описана ситуација да број путника и возила која транзитирају дуж посматране трасе аутопута Е-70 расте, а број ноћења који ти путници проведу у наведеним мјестима опада. То се може објаснити повећањем броја страних путника, који не напуштају радо трасу аутопута, гдје се осјећају сигурно, него продужавају даље до првог мотела на самом путу. То би значило да уколико неко и ноћи у угоститељским објектима за смјештај у Руми и Пећинцима, онда су то домаћи путници. Са друге стране, Сремска митровица се не налази далеко од трасе, па ипак има изузетно слабу везу између прмета путника у путничким возилима са бројем остварених ноћења у објектима који се налазе на подручју овога града. Ради се о томе да је Сремска Митровица већи град препознатљив по културно-историјској заоставштини из римског периода, са значајним туристичким прометом, у односу на остала поменути мјеста, у чијем се промету сигурно изгубе малобројни транзитери.

Табела која слиједи показује коефицијенте линеарне детерминације и недетерминације између посматраних појава. У том смислу треба истаћи да се у случају Старе Пазове чак 54.46% укупног варијабилитета може објаснити везом између промета путника у путничким возилима са једне и броја остварених ноћења са друге стране. У случају Адашеваца овај проценат је нешто мањи 42.77%, док се на примјеру Пећинаца и Руме такође говори о великим процентима варијабилитета којима се може објаснити постојањем везе између двије посматране појаве. Наизад, без обзира на предзнак који постоји код коефицијената корелације у случају Руме и Пећинаца, важно је истаћи да у овим примјерима број ноћења у мјестима која се налазе у зони трасе аутопута Е-70, опада. Ако се томе додају и изузетно слаба корелација у случају Сремске Митровице и Шида, који је и прилично удаљен од трасе, говори о томе да се генерално не може рећи да постоји повезаност између промета путника у путничким возилима и оствареним ноћењима у мјестима у зони трасе аутопута Е-70, него да се већина потреба за ноћењем оствари у објектима који се налазе на самој траси, при чему је ријеч о специјализованим објектима за смјештај и услуживање моторизованих туриста, а то су мотели. Овдје се уочава значајна

разлика између два посматрана аутопута која пресијецају гравитациону зону Новог Сада, гдје се неуређеност на траси Е-75 одразила на пораст броја ноћења по основу транзитних путника у мјестима која гравитирају аутопуту, што у примјеру аутопута Е-70 није случај.

Табела бр. 67. Коefицијенти (не)детерминације за посматрана мјеста у зони аутопута Е-70.

Корелација бр. 1.	X_2 : Путници	$X_{1.1}$: Ноћења – Адашевци	
Коefицијелнт детерминације			42.77%
Коefицијелнт недетерминације			57.23%
Корелација бр. 2.	X_2 : Путници	$X_{1.2}$: Ноћења – Шид	
Коefицијелнт детерминације			1.74%
Коefицијелнт недетерминације			98.26%
Корелација бр. 3.	X_2 : Путници	$X_{1.3}$: Ноћења – Пећинци	
Коefицијелнт детерминације			35.28%
Коefицијелнт недетерминације			64.72%
Корелација бр. 4.	X_2 : Путници	$X_{1.4}$: Ноћења – Стара Пазова	
Коefицијелнт детерминације			54.46%
Коefицијелнт недетерминације			45.54%
Корелација бр. 5.	X_2 : Путници	$X_{1.5}$: Ноћења – Срем. Митровица	
Коefицијелнт детерминације			0.59%
Коefицијелнт недетерминације			99.41%
Корелација бр. 6.	X_2 : Путници	$X_{1.6}$: Ноћења - Рума	
Коefицијелнт детерминације			61.62%
Коefицијелнт недетерминације			38.38%

Извор: Вук Гарача - лична истраживања.

Рекреативна зона Новог Сада унутар гравитационе зоне

Концепт рекреативне зоне унутар гравитационе зоне, настао је на основу теорије РеБАМ-а, односно рекреативног дестинацијског појаса око метропола, која је развијена, а потом и примијењена на град Шангај (Bihu Wu, Liging A. Cai, 2005). Ови аутори су доказали постојање рекреативне зоне око поменутог града, дубине до 250 km, у којој превасходно грађани Шангаја, али и туристи који посјећују овај град, своје слободно вријеме, а прије свега викенде и државне празнике, проводе у овој зони рекреирајући се, у трајању од једног до два дана, у идентификованим центрима намјенски грађеним за те сврхе. Тако је према поменутиим ауторима РеБАМ резултат рекреације и туризма у приједграђима великих градова, односно у њиховим гравитационим зонама или како је то овдје дефинисано унутар гравитационе зоне примарне туристичког центра.

И други аутори се баве проблематиком рекреације у приградским зонама већих градова, при чему наводе да се она дешава послје посла или школе, током седмице или током викенда, често веома близу мјеста сталног боравка (Mitchella и Smitha, 1989). Мишљење многих аутора, па на крају и Свјетске туристичке организације истиче чињеницу да туризам и рекреација дијеле исте ресурсе и користе исте садржаје, те да производе исти, уобичајени социјални и психолошки ефекат (Mitchella, 1996). То је потврђено и у дефиницији туризма, под којим се подразумијева неограничено путовање и привремени боравак изван мјеста сталног боравка у току једног или више ноћења у сврху активности слободног времена (WTO, 2004). На сличан начин Jansen–Verbeke (1986) дискутује о томе да градски житељи имају већу могућност учествовања у рекреацији, у и око града, било да је ријеч о полудневним, дневним или дводневним путовањима, него да путују у удаљене туристичке центре. Ова путовања кратких дистанци била су предмет интересовања аутора Woodside, Pearce и Wallo (1989), а Smith (1987) је на бази званичних државних података идентификовао четири основна туристичка региона, међу којима и рекреативни појас око градских насеља. Истом проблематиком су се бавили и руски аутори Preobraženski и Krivoshejev (1982) описујући рекреационе зоне око развијених индустријских градова бившег СССР-а. Сличним питањем, само на подручју Лондона, односно његове приградске зоне, бави се Ball (1984) који дискутује о просторним карактеристикама рекреационих садржаја око главног града Уједињеног Краљевства. Један од радова новијег периода, аутора Weaver и Lawton (2001) бави се значајним питањем, који подразумијева перцепцију резидената, односно градског становништва о туризму у урбано-руралном појасу, односно у приградском појасу око развијених градских насеља.

Када је ријеч о Новом Саду, који је предмет ове дисертације, више аутора се бавило проблемом излетничких зона око Новог Сада, а један од њих је и Јован Ромелић, који посебно издваја излетничке зоне на подручју Јужнобачке лесне заравни и бави се постојећим стањем локалитета и потребама њиховог додатног уређења за потребе излетничке рекреације (Ромелић, 2009). Исти аутор се бави излетничким зонама на Фрушкој гори, као посебном просторном цјелином у непосредној близини Новог Сада (Ромелић, Томић, 1991). Фрушка гора је била предмет интересовања и других аутора, па тако Драгица Томка истиче мишљење да, будући да је ријеч о националном парку, на подручју Фрушке горе не треба развијати стационарни облик туризма, него да се треба позабавити изградњом спортско-рекреативних садржаја намијењених полудневној и дневној рекреацији грађана Новог Сада (Томка, 1995).

Овдје је посебно важно истаћи и Регионални просторни план Фрушке горе, којег су радили стручњаци Завода за урбанизам Војводине 1981. године, који до детаља дефинише и разрађује четири зоне за развој излетничко-рекреативног туризма, а на основу специфичности туристичке функције, врсте атрактивности, режима заштите и површини локалитета (РПП, 1981).

Ипак, нико се до сада није бавио проблемима постојања и функционисања рекреативног појаса око Новог Сада, као просторно-функционалне цјелине интегрисане у туристичка кретања грађана и туриста који посјете Нови Сад, те њеном величином, садржајем, као ни квалитативно-квантитативним карактеристикама њене понуде. Управо је један дио ове дисертације усмјерен на истраживање претходно наведених питања, како би били дати конкретни одговори и приједлози за евентуални развој и подстицање туристичко-рекреативних кретања градског становништва Новог Сада на простор дефинисан границама новосадског гравитационог простора. Посебно интересантно питање је било паралелно функционисање два појаса сличне садржине и функције, а за потребе различитих корисника.

Резултати истраживања

Примјењени стратификовани узорак подразумијевао је диригиване демографске факторе, који су претходно утврђени на основу Пописа становништва из 2002. године. Ријеч је о полној, старосној, образовној, статусној и структури грађана на основу личних примања.

Подаци добијени обрадом одговора добијених на основу општег дијела анкетног упитника указивали су на то да веома мали број грађана Новог Сада упражњава активности туристичког кретања у смислу рекреације и разоноде унутар гравитационе зоне Новог Сада. Ријеч је о свега 25% грађана, који су на питање који је најчешћи разлог њихове посјете наведеном простору одговорили да је то туризам, док се чак 60% грађана изјаснило да је то посјета родбини и пријатељима. Међу одговорима су се нашли и посао, здравље, религија, као и одлазак на сопствено имање. Потпуно је очекивано, пак да се кретања која су окарактерисана као туристичка реализују у највећем броју случајева током викенда 73,3% и током празника 27,8%. Када је ријеч о интензитету тих путовања, онда су она најчешће реализују једном мјесечно 39% и једном упола године 29%. Тек 21% грађана своје рекреативне активности на посматраном подручју реализује једном у току седам или четрнаест дана, што је изразито мало. Веома важан податак о овој проблематици јесте и чињеница да само 9% становништва, на простор гравитационе зоне туристички путује у организацији туристичке агенције, док 91% суграђана то чини у сопственој режији. Посебан дио анкетног упитника указао је на најпосјећенија мјеста и зоне унутар посматраног подручја око Новог Сада. Тако је према мотивској подјели, Фрушку гору наводи чак 40% испитаника, а бање 19%, док се остатак односи на дестинације другог, трећег и четвртог реда гравитационе зоне. Обзиром да је њих пуно, тај проценат иако износи 41% не представља објективну вриједност. Ако се као фактор детерминације узму зоне настале као последица картографске анализе просторне дистрибуције показатељ туристичког промета и броја угоститељских лежаја на простору гравитационе зоне, онда се може рећи да Фрушкогорска зона опет има највећи удио туристичке посјете од стране грађана у износу од 40%, док Потиску, Западнобачку и Транзитне зоне око аутопутева Е-70 и Е-75 редом посјећује 17%, 19% и 11% и 12% грађана.

Са друге стране анкетно истраживање, гдје су циљну групу чинили туристи, који су посјетили Нови Сад и одсјели у неки од угоститељских објеката за смјештај, онда се испоставило да је ситуација слична претходно описаној, када је ријеч о зонама треба рећи да

њих 39% посјети неко од мјеста и локалитета на Фрушкој гори, 20% посјети нешто друго, док 41% не посјети ништа током свог боравка у Новом Саду, а што се налази унутар његове дестинацијске зоне.

На основу изнијетих истраживања и добијених резултата, тешко се може говорити о активном рекреативном појасу око Новог Сада. Број грађана који уражњава рекреативне активности у форми туристичких кретања на подручју новосадског гравитационог простора је изузетно мали, као што је мали број туриста који током свог долакса, боравка или одласка из Новог Сада посјети неки од локалитета у његовој околини. При томе, тешко је говорити о боравку који подразумијева боравак у трајању дужем од једног дана – ноћења, него да је најчешће ријеч о полудневним посјетама, што се може окарактерисати као класичан излет у природу. Полазећи од чињенице да је Фрушка гора и садржаји на њој ипак најчешћа мета како грађана Новог Сада, тако и туриста који посјете овај град у чак 40% одговора обе анкетирание групације, онда се слободно може рећи да се у случају Новог Сада не ради о рекреативном појасу око града, него о просторно тачно дефинисаној рекреативној зони покрај града, што се односи на Фрушку гору. Такође, сазнање да се рекреативне активности Новосађана реализују у највећем броју случајева на мјесечном и полугодишњем нивоу, умјесто на недељном или двонедељном, говори о не постојању развијене навике за боравком у природи и интензивној рекреацији, као у неким другим, већим и развијенијим градовима.

Моделовање туристичких кретања на нивоу дестинације

Начин на који се туристи крећу на простору туристичке дестинације, може бити веома важан када је ријеч о дестинацијама високе фреквентности туристичке посјете, поготово ако на самој дестинацији постоје извјесне тачке, које посебно буде интересовање туристичке јавности. Овом проблематиком бавио се, не велики број аутори, али на различите начине, при чему се углавном нису спуштали на ниво туристичке дестинације, онако како је то у овој дисертацији дефинисано.

Тако на примјер, није риједак случај да у научном штиву буде истакнута очигледност везе која постоји на линији између туризма и транспорта на глобалном нивоу, али да та проблематика није довољно јасна, нити истражена на нивоу туристичке дестинације (Hall, 1999; Page, 1999). У истом смислу један други аутор наводи да је »однос између дугопругних транспортних средстава (инфраструктуре) и туризма је добро схваћена, али да ови односи на нивоу дестинације слабије јасни« (Prideaux, 2000:54). Други аутори, такође потврђују да картирање и моделирање кретања туриста представља неистражено подручје туризма (Fennell, 1996; Pearce, 1987). Неке студије разматрају просторне импликације разлика у посјети одређених атракција (Debbage, 1991; Fennell, 1996), али је до, веома мало њих покушало направити моделе стварних образаца кретања туриста. Ово је дјелимично, због тога што су ова кретања толико очигледна, да су њихова форма и пракса узимане здраво за готово и често занемариване (Urry, 1990; Haldrup, 2004).

Када је ријеч о покушајима да се открију обрасци, односно модели по којима се туристи крећу на простору дестинације, треба рећи да су се такви модели појавили тек у скорије вријеме. Претходницу су чинили савремени модели градског транспорта, који су користили гравитациони модел дистрибуције путовања између резиденцијалних, радних и трговачких зона у Пицбургу и његовој околини (Rodriguez, 2003). Овакви модели су засновани на једноставној претпоставци да ће већина људи користити најкраћу или најјефикаснију руту од матичног мјеста до жељене дестинације (Meyer and Miller, 1984), било да се ради о релацијама на односу кућа – посао или матично мјесто туристичка дестинација. Сличним проблемом се бави и модел алокације транспорта, који се фокусира на развој и тестирање мрежа математичких формула, намјенско програмирање линеарне и нелинеарне употребе простора, инпут-аутпут анализу и друге микро-економске и математичке приступе, да би био установљен образац понашања грађана у саобраћају на подручју града (Kim, 1983). Када је ријеч о туризму и кретањима туриста, овом проблематиком се бавило неколико аутора, али искључиво на интердестинацијском нивоу, гдје је циљ био идентификовати линеарне обрасце кретања туриста, приликом циркулисања између двије или више примарних дестинација (Guthrie, 1961; Campbell, 1966; Williams, Zelinsky, 1970; Wolfe, 1970; Archer, Shea, 1973; Mariot, 1976; Mings, McHugh, 1992; Lue, Crompton, Fesenamier, 1993; Opperman, 1995; Flogenfeld, 1999;). Са друге стране, практично једини рад који се директно бави моделима, кретања туриста на дестинацији, није имао претензије да утврђује начина кретања туриста на некој конкретној дестинацији, него је дао више општих модела кретања, у зависности од психо-социјалног стања туриста, њихових жеља, али и дистрибуције туристичких атракција (Lew and McKercher, 2006).

Овакве и сличне студије су веома важне, поготово за градове у којима живи велики број становника, као и за туристичка мјеста, која посјећују ријеке туриста, јер на основу просторних дистрибуција ових кретања, ове студије могу пружити важно сазнање о доступним алтернативним рутама и указати на доступност алтернативних видова транспорта. Кључни концепти моделовања градског транспорта могу се примијенити на туристичка путовања укључујући она из матичног мјеста, као и она у оквиру гравитационе зоне. Тако, типичан саобраћајни модел дијели град у релативно хомогене зоне, резидуалну и радну (Kim, 1983). Обрасци кретања вјероватно су много лакше предвидљиви у мањим компактним дестинацијама са неколико атракција и ограниченим транспортном мрежом, него у комплексним градским или развијеним сеоским дестинацијама са многобројним смјештајним и атрактивним нодовима (Page, 1999). Број различитих опција кретања, такође ће бити знатно ограниченији у дестинацији која сав свој туризам има концентрисан у једном или мањем броју нодова. Дobar примјер је Лас Вегас, гдје је већина атракција, хотела, соба, трговачких центара и других погодности заједно густо груписано у пустињи. Неколико туристичких атракција налази се ван овог нода. Са друге стране, много комплекснији обрасци били би видљиви на дестинацији са многобројним смјештајем и атракцијским нодовима, као што су Лондон или Њујорк. Топографија дестинације, такође ће утицати на облик саобраћајне мреже која ће у ствари, дјеловати на туристички ток. Кретања у планински туристичким дестинацијама испресјецана изазовним превојима биће различита него у равним дестинацијама. Линеарно кретање од тачке до тачке по јесно дефинисаној рути се вјероватно више јавља у планинским или острвским просторима, док је постојање могућности за комплексније и алтернативне обрасце кретања везано за равне дестинације (Lew and McKercher, 2006).

Резултати истраживања

По истом принципу којег је предложио Ким (1983), могуће је подијелити туристичку дестинацију у зоне највеће концентрације угоститељских објеката за смјештај и зоне у којима су сконцентрисане најзначајније туристичке атракције. У том смислу, фактори тражње и резидуалне зоне теже да генеришу највећи број долазака или посјета у извјесном дијелу дана. Како радни дан одмиче, укупан проток туриста ће се пребацити из зоне хотелског смјештаја према туристичким атракцијама, у јутарњим сатима и пред крај дана враћати у исту тачку, док ће срењи дио дана туристи провести крећући се у простору у коме су сконцентрисане туристичке атракције. Тако биланс између броја генерисаних одлазака и примљених долазака варира у току дана. На примјер, ујутро ће резиденцијална зона бити главна тачка исходишта туристичких кретања, док ће касно поподне она бити главна тачка њиховог слијевања. Ове разлике у билансу засноване су на кориштењу сваке зоне појединачно, у зависности од њене функције и положаја. Да би се овај модел примијенио на Нови Сад, а касније анализирао и утврдио евентуални образац кретања туриста у граду као туристичкој дестинацији или унутар његовог гравитационог простора, потребно је претходно утврдити зоне груписања угоститељских објеката за смјештај, зона туристичких атрактивности, као и линија јавног градског предузећа између њих, а на посматраном простору. То је могуће учинити сагледавањем просторне дистрибуције поменутих објеката на унапријед припремљене карте града Новог Сада и његовог гравитационог простора. Анкетно истраживање је, пак дало податке о кретањима туриста која се дешавају на простору дестинације и гравитационе зоне. Када се погледају карте просторне дистрибуције угоститељских објеката за смјештај на територији града Новог Сада, а нарочито просторне

дистрибуције лежаја у тим објектима, лако се може уочити постојање неколико зона концентрације угоститељске функције смјештаја, па у том смислу и зона из којих се генеришу потенцијална кретања туриста у Новом Саду као дестинацији. Ријеч је о мјесним заједницама „Сајмиште“ са 501-600 лежаја, „Стари град“ са 401-500 лежаја, „Подбара“ са 301-400 и „Петроварадин“, „Банатић“, „Рибарско острво“ и „Адице“ са по 201-300 лежаја. Са друге стране, на основу анкетног истраживања дошло се до података о томе који су објекти или просторне цјелине у Новом Саду најпосјећенији од стране туриста, па у том смислу представљају и најзначајније туристичке атрактивности. Ради се о Петроварадинској тврђави, Језгру града, Дунавском парку, СПЕНС-у и наравно Новосадском сајму. При томе су сви објекти културе, попут музеја, позоришта и галерија остали далеко испод 20% одговора на постављено питање шта туристи током боравка у Новом Саду посјете на територији дестинације.

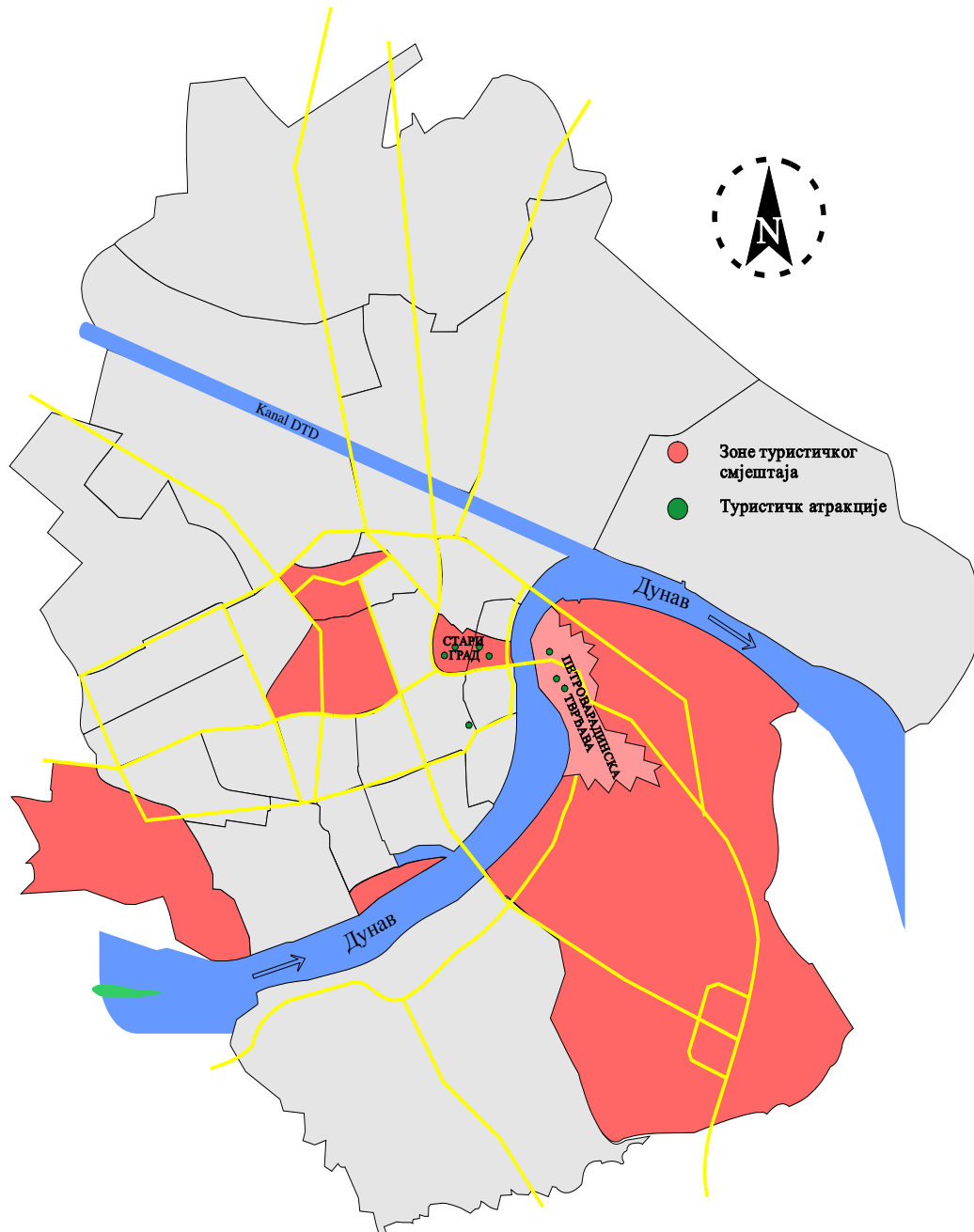
Ако се анализирају просторна дистрибуција лежаја и угоститељских објеката за смјештај, са једне и најпосјећенијих туристичких атракција са друге стране, може се доћи до закључка да се у највећој мјери преклапају зоне угоститељских објеката за смјештај са атрактивним мотивима које туристи најчешће и у највећој мјери посјећују.

Ово говори о тенденцији која постоји и која је веома изражена у хотелској привреди, када је ријеч о развоју туристичке дјелатности, а то је да се угоститељски објекти за смјештај граде што је могуће ближе туристичким атракцијама. То је на драстичан начин изражено код купалишног туризма на приморју или код скијалишном туризму на планинама, мада такве тенденције постоје и код малих мјеста познатих по културном туризму, каква су Олимпија, Помпеји или Кападохија.

И мада изгледа једноставно, ова подударност са тражи више објашњења. Када је ријеч о „Сајмишту“, гдје је сконцентрисано највише угоститељских лежаја, треба указати на готово потпуно функционални принцип овакве лоцираности, како би се задовољиле потребе пословних људи који посјећују сајамске манифестације. Са друге стране „Стари град“, такође не заостаје, у великој мјери, у броју лежаја који су тамо евидентирани, али је функција и улога центра, као мјеста окупљања и локације привредних, правних и културних субјеката, одиграла главну улогу, што се може приписати и мјесној заједници „Подбара“. Ту су лоцирани најзначајније туристичке атракције и оставштина из културне историје града, као што су главне улице и тргови, вјерски објекти, паркови, музеји и галерије, које заједно чине амбијенталну цјелину. Петроварадин је означен као најпосјећенија туристичка атракција од свих, али се чини да велики број лежаја који су лоцирани овдје нема велике везе са самом атракцијом, него са атрактивним положајем на стијени изнад Дунава и изванредним погледом на град. Такође, лоцираност неких мањих угоститељских објеката за смјештај покрај главних саобраћајница указује на њихову транзитну функцију, као и у случају мјесне заједнице „Банатић“, гдје је главни смјештајни капацитет лоциран уз транзитно чвориште, покрај железничке станице.

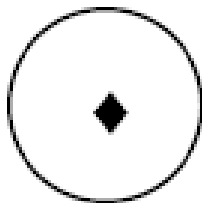
Овоме у прилог иде и чињеница да је мали број оних који, из било којег разлога, долазе у Нови Сад, туризам наведем као разлог посјете у свега 18% случајева, док посао и посјета пријатељима и родбини заузима готово 65% свих долазака. У том смислу је и тешко говорити о неким посебним моделима кретања туриста на територији Новог Сада, мада се на основу шаблона који су понуђени у претходним радовима (Lew и McKercher, 2006), дужине боравка туриста у Новом Саду у трајању од око 2 дана (Републички статистички завод, 2000-2010) могу претпоставити обрасци по којима се већина туриста најчешће креће.

Карта бр. 14. Дистрибуција угоститељских лежаја и туристичких атракција на територији Новог Сада.



Тако се, када је ријеч о дистанцама које прелазе туристи смјештени у Новом Саду, у знатној мјери варирају од разлога посјете. Ако је ријеч о послу и некој сајамској маниферстацији, онда су такви људи најчешће изабрали неки од угоститељских објеката за смјештај у близини Сајма, гдје се картографском методом приказа дистрибуције показало да је највећи број лежаја и лоциран на простору мјесне заједнице „Сајмиште“. У том смислу, просторни образац који би одговарао оваквим корисницима услуга, означен је као „кретање угодне базираности“. Он је типичан за посјете атракцијама или учешћу у активностима, које се налазе у непосредној близини смјештајног објекта. Овај тип одражава екстремни облик кратке дистанце, гдје је склоност туриста или њихова могућност да изађу изван објекта дубље унутар дестинације значајно ограничена. Овај облик понашања присутан је у случају пословних путника, чија су лична задовољства ограничена пословним обавезама и који свако слободно вријеме користе да шопингују или посјете атракцију у непосредној близини хотела. Такође, слична ограничења у времену видљива су и код транзитних туриста (Lew и McKercher, 2006). Поменути образац Т2 изгледао би овако:

Шема бр. 16. Просторни модел „кретања угодне базираности“



Са друге стране, ако покушамо говорити о линеарним моделима кретања туриста унутар дестинације, током њиховог боравка и посјета туристичким атракцијама, онда би у случају Новог Сада могли издвојити тип „Циркуларног кретања“ – П2 са подтипovima а – „Петља“ и б – „Дршка – листа“. Ови типови кретања почињу од тачке смјештаја и укључују посјету једне или више атракција у оквиру кружног обрасца. У зависности од распореда посјећених атракција и постојеће транспортне мреже, ово може бити најефикасније временски и дистанцијски образац кретања. Овај модел је најчешће кориштен од стране локалних организовани тура и чак независни туристи често користе овај образац (Lew and McKercher, 2006). Једна форма кружне петље може бити објашњена као »сакупљач слика«, што се односи на туристе којима је примарни циљ да виде најважнија мјеста и атракције на дестинацији (Урру, 1990). Као последица таквог понашања туриста, овај образац кретања је највјероватније био упакован (урачунат) у туристичко кретање и преовлађује када су у питању кратка путовања.

Шема бр. 17. Линеарни обрасци кретања „Петља“ и „Дршка – листа“.

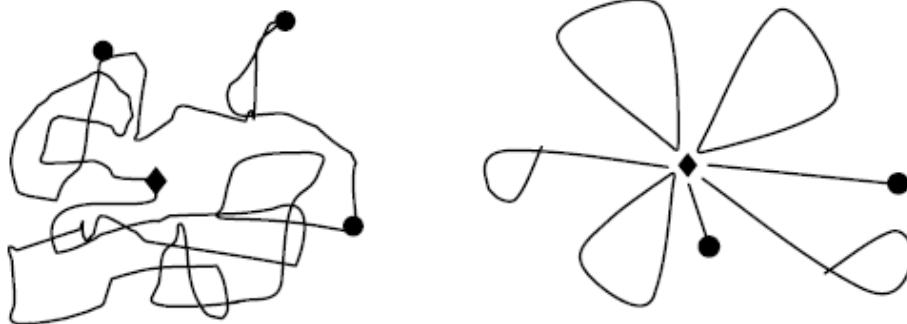


Тако, туристи у Новом Саду крећући се по идентификованим моделима могу, уз неколико заустављања, обићи најзначајније атракције у граду, полазећи од своје смјештајне јединице до центра града, старог језгра, Дунавског парка до Петроварадинске тврђаве. Овакво кретање мора бити унапријед планирано, у смислу употребе плана града и уцртавања локација и атракција које треба видјети, обзиром да пословни људи имају веома мало времена за слободне активности, а ако је претходно истакнуто, овај модел је најрационалнији од свих модела кретања туриста, и када је у питању вријеме, пређени пут и број посјећених атракција.

Слични закључци могу бити донесени и када се ради о дестинацијском региону Новог Сада. Анкетно истраживање спроведено над туристима показало је да се највећи број мјеста која туристи посјете у околини Новог Сада, а током свог боравка у овом град, налази на Фрушкој гори или на њеним обронцима. Ријеч је свакако о Сремским Карловцима са 18%, Иришки венац или неки други локалитет на Фрушкој гори 21%, док је 20% туриста посјетило неко друго мјесто. Значајно је ипак да 41% оних који посјете Нови Сад, током свог краткотрајног боравка у њему не изађу из њега и да би о били неки од интересантних локалитета у околини. Како било, локалитети које су испитаници најчешће наводили налазе се на десној обали Дунава у Срему, па би у том смислу кретање туриста на релацији примарна дестинације – дестинација нижег реда, могло бити истовјетно са оним која се дешавају у самом граду. Ради се дакле о „Циркуларном кретања“ – П2 са подтипovima а – „Петља“ и б – „Дршка – листа“.

Ипак, најпожељније је да се туристи на једној дестинацији задржавају мало дуже, односно да сврха посјете не буде искључиво посао, него и туризам, како би имали довољно времена за обилазак локалних атракција и туристичких мјеста нижег ранга у околини примарне дестинације, тј. у њеном дестинацијском региону. Такви туристи, који располажу са више слободних дана, свој обилазак могу конципирати тако да њихово кретање има облик сложеног обрасца, означеног као П3, који посједује и два подтипа „Насумично истраживање“ и „Зракасто средиште“.

Шема бр. 18. Линеарни обрасци кретања „Насумично истраживање“ и „Зракасто средиште“.



„Насумично истраживање“ као модел може да се сматра антитезом обрасца кретања „од тачке до тачке“, „петље“ или „стабљике и листа“. Међутим, манифестовање наведених образаца показује сврсисходност и систематско истраживање дестинације, док кретања индивидуалних насумичних истраживања не показују или само скромно показују њихову акцију. Стил личности може утицати на овај тип кретања, гдје туриста избјегава велике просторне гужве. Овакви туристи су флексибилни, пуни разумијевања и њихово понашање је условљено ситуацијом. Док на површини овај модел може изгледати хаотично, он

суштински може бити веома добро испланиран и логичан у односу на кретање и циљ који се жели постићи. На крају крајева, овакво кретање може бити последица и микрогеографске карактеристике терена (Lew и McKercher, 2006).

Са друге стране, као логичан јавља се и образац „Зрачеће средиште“, који је вјероватно други најубичајенији модел кретања већине туриста који се дуже задржавају на одређеној дестинацији. Многи туристи који имају довољно времена предузеће неколико путовања од тачке у којој су смјештени у унутрашњост дестинације и њеног региона, како би посјетили атрактивна мјеста и објекте. Овај образац састављен је из низа једноставнијих, као што су: „од тачке до тачке“, „петље“ или „стабљика и лист“ и може чак бити једно или више „насумичних истраживања“. Услуга смјештаја је у средишту ових различитих путовања, различите дужине и различито мотивисаних. Број начињених појединачних путовања зависи од дужине боравка, просторне организације дестинације, дистанци, процјене времена и посебних интересовања туриста. „Зрачеће средиште“ је у том смислу уобичајен код туриста који први пут посјећују дестинацију и главним дестинацијским туристима, који желе да истражују по цијелој дестинацији (Lew и McKercher, 2006).

Ипак, тешко је рећи да Нови Сад као примарна дестинација и његова гравитациона зона, гдје главни разлог посјете представљају мотиви везани за посао, а дужина задржавања сразмјерно кратка, могу да генеришу такве образце кретања туриста, иако би то требало да буде циљ сваке примарне дестинације.

Општа разматрања и поставке

Када је ријеч о туристичком уређењу града Новог Сада, односно одређених локација, које у односу на природне и друштвене вриједности којима располажу, имају највеће предиспозиције за развој туризма, треба поћи од званичних планских и других обавезујућих докумената, усвојених од стране органа локалне самоуправе.

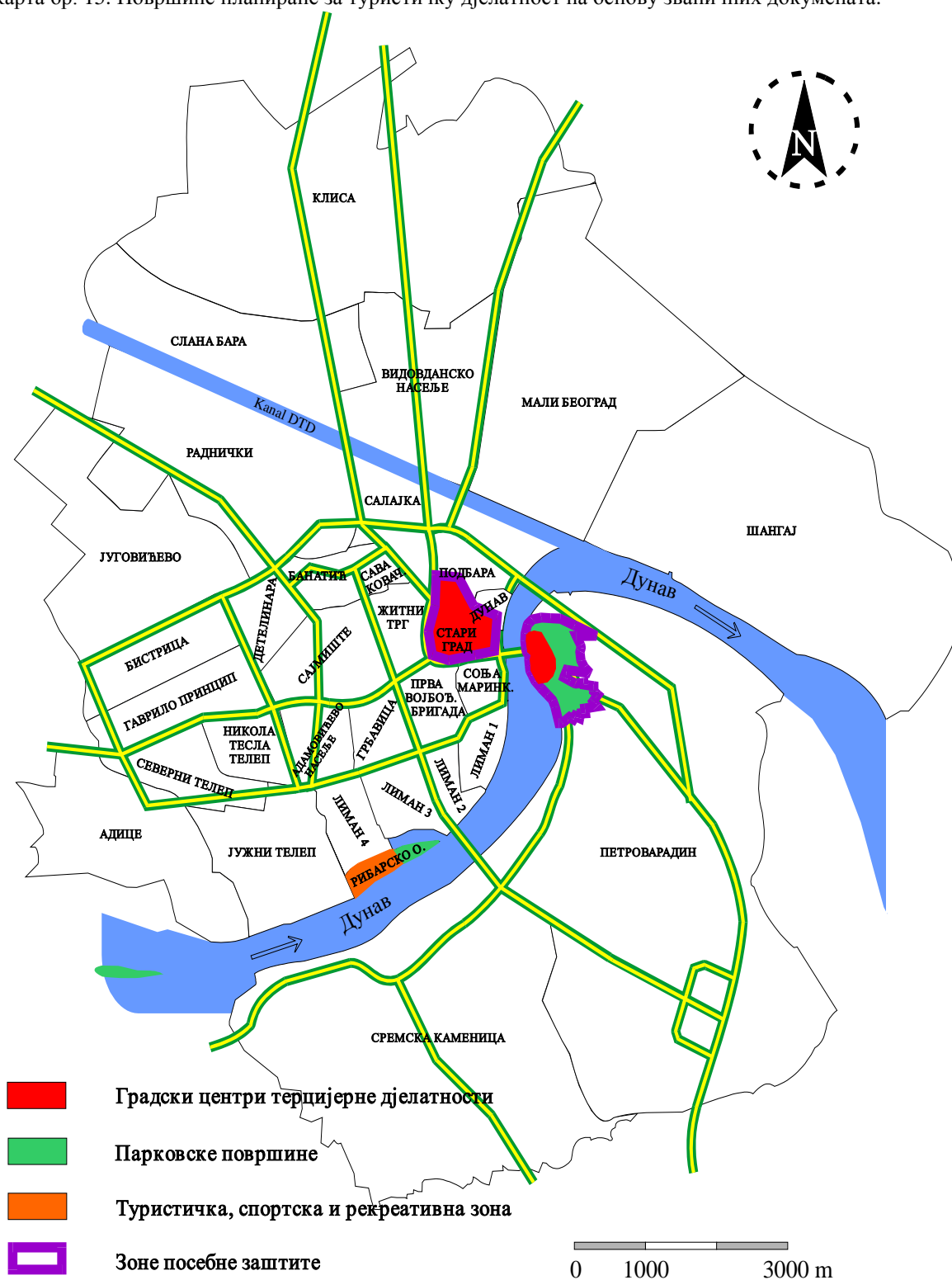
Тако, према Генералном плану града Новог Сада до 2021. године посебно мјесто у развоју туризма имају Петроварадинска тврђава, Дунав и Фрушка гора, гдје се децидирано каже да се Тврђава налази на простору на коме се преклапају туристичке зоне Дунава и Фрушке горе, гдје је Дунав туристичка зона међународног ранга I степена, у којој се Нови Сад са Фрушком гором планира као туристички центар на националном нивоу. У складу са тим, на Тврђави се, уз туристичке објекте и површине, планирају садржаји из области образовања, културе, туризма и рекреације, као што су: академија умјетности, атељеи, љетње позорнице, планетаријум, хотел и др. Обале Дунава, изузетних природних вриједности, Национални парк „Фрушка гора“, и његова заштитна зона до Дунава, представљају просторни потенцијал за развој специфичних јавних служби, које ће са туристичким и другим сличним садржајима, посебно пажљивим обликовањем учинити Нови Сад значајним туристичким центром.

У том смислу, планом намјене површина Генерални план града Новог Сада до 2021. године, препознао је Рибарско острво, као зону туристичке и спортске рекреације. У истом духу, наведени плански акт издваја простор Ковиљског и Петроварадинског рита, наглашавајући њихову природну љепоту и стављајући до знања да ће се оваква мјеста користити као изванредне зоне рекреације на домак Новог Сада (Генерални план града Новог Сада до 2021.). Ово не значи да није могуће разматрати и друге локације у граду, као потенцијалне зоне развоја туристичке дјелатности, обзиром да су и неки други простори у Новом Саду означени као парковске и спортско-рекреативне површине, као што је то случај са ширим подручјем Јодне бање, које посједује одговарајуће квалитете за то.

Са друге стране, Одлуком о уређењу града, коју је Скупштина града Новог Сада усвојила 2008. године, издвајају се зоне под посебним режимом заштите у Граду, а у смислу ове Одлуке разликују се двије цјелине, од којих се прва налази у Новом Саду, а друга у Петроварадину. Тако је у Новом Саду подручје под посебним режимом заштите ограничено улицама: Милоша Бајића, Даничићевом, Златне греде, Саве Вуковића, Алмашком, Светосавском, Петра Кочића, Темеринском, Јована Суботића, Шафариковом, Јеврејском од Шафарикове до Улице Васе Пелагића, Васе Пелагића, Петра Драпшина од Улице Васе Пелагића до Улице Лазе Костића, Лазе Костића, Сремском до Улице Максима Горког, Максима Горког од Сремске до Кеја жртвава рације, Кејом жртвава рације и Београдским кејом до Улице Милоша Бајића, а у Петроварадину: Горња и Доња тврђава са подграђем, као и подручје ограничено улицама: Рељковићевом од укрштања са Прерадовићевом до Улице Островског, Островског до Улице Павла Јуришића Штурма, и Прерадовићевом до укрштања са Рељковићевом улицом.

На основу ове Одлуке, пјешачка зона, која је утврђена актом надлежне градске управе, а налази се у оквиру зоне заштите, под посебним је режимом уређења урбане опреме (Одлука о уређењу града, 2008).

Карта бр. 15. Површине планиране за туристичку дјелатност на основу званичних докумената.



Извор: Вук Гарача на основу Генералног плана града Новог Сада до 2021. и Одлуке о уређењу града.

На основу претходних разматрања и анализе садржаја туристичке понуде, атрактивних садржаја и потенцијалних туристичких мотива, могуће је издвојити неколико туристичких зона на простору града Новог Сада. Ријеч је о просторима које се мање или више поклапају са границама мјесних заједница, као најниже локалне територијалне организације, па су у том смислу, неке од њих понијеле имена тих мјесних заједница. Ради се о слиједећим зонама:

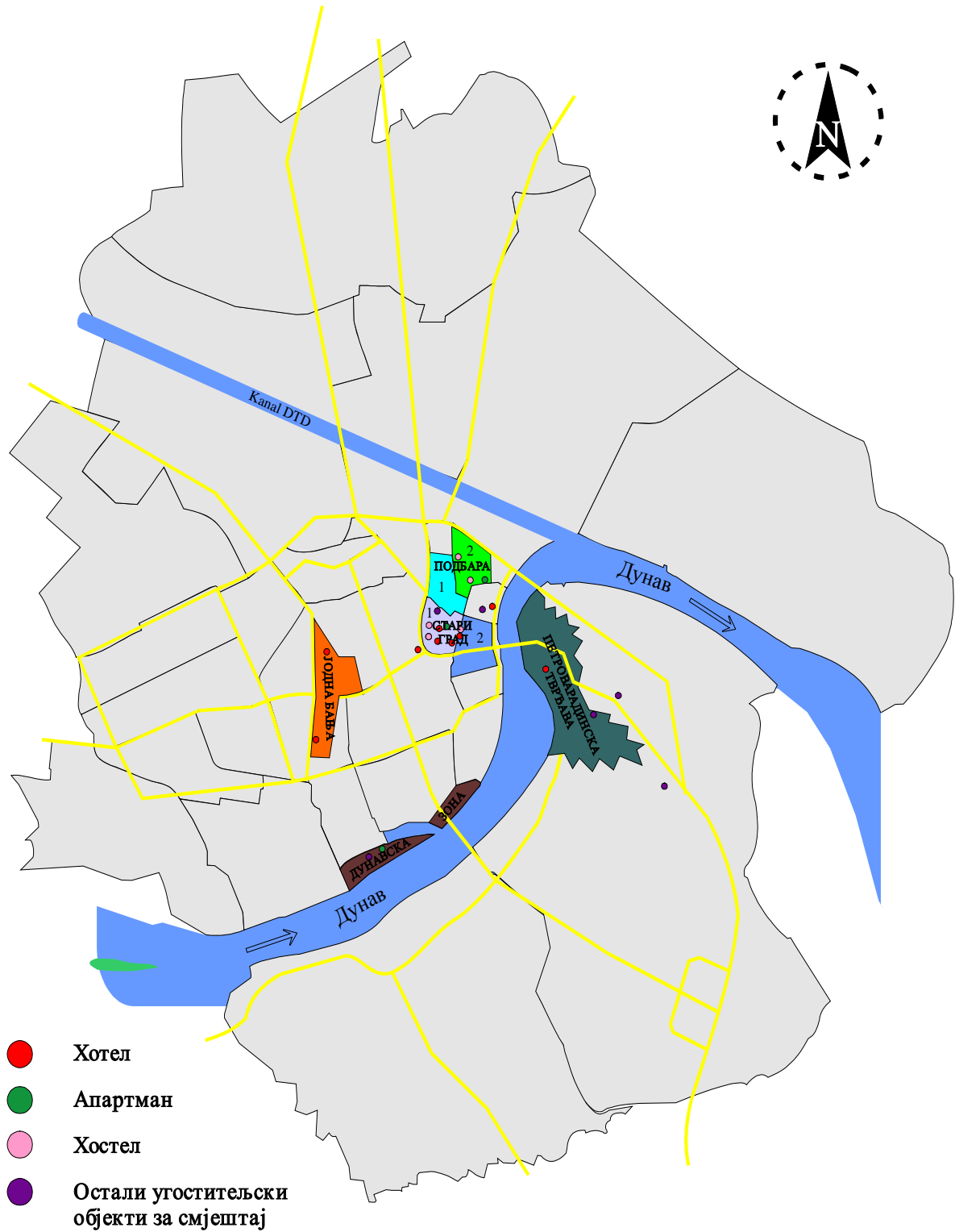
1. Стари град
2. Подбара
3. Јодна бања
4. Петроварадинска тврђава
5. Рибарско острво и Штранд

Побројане зоне нису развијене у туристичком смислу, него се може говорити о дјелимично афирмисаним и углавном о потенцијалним туристичким зонама. Дакле, једине зоне за које се може рећи да су дјелимично афирмисане су Стари град и донекле Петроварадинска тврђава и Рибарско острво, мада се још много тога, у планском, организационом и практичном смислу треба урадити, како би наведене зоне постале праве туристичке оазе на подручју Новог Сада. Од пет наведених зоне, све зоне немају подједнак потенцијал који је потребно активирати како би Нови Сад добио недостајуће карактеристике туристичке дестинације. При томе треба рећи да је Стари град и најуређенији и најопремљенији, али и најатрактивнији дио урбаног ткива града, па у дијелу који слиједе неће бити предмет посебног интересовања. У том смислу, препознате су четири зоне као круцијалне за позиционирање Новог Сада на мапи правих туристичких дестинација, чијим би се посебним планирањем, туристичким уређењем и опремањем значајно повећала туристичка атрактивност сваке појединачне зоне, али у великој мјери и цијелог града као туристичке дестинације.

Ријеч је о дијеловима града који су због своје историје, традиције, архитектуре и карактеристичног положаја необично важне за развој туризма у Новом Саду и његовој гравитационој зони. При томе, треба нагласити да су издвојене потенцијалне туристичке зоне међусобно потпуно различите према мотивској садржини, што у многеме повећава њихову свеукупну вриједност и поткрјепљује идеју о томе да су управо те зоне посебно важне за развој туризма на посматраном простору. Из тог разлога, у дијелу дисертације која слиједи дата су детаљна разматрања и анализе побројаних потенцијалних туристичких зона, при чему је посебна пажња посвећена историји сваког од набројаних дијелова града, њиховом микрогеографском положају унутар града, постојећем стању уређености и опремљености простора за пријем, прихват и боравак туриста, и што је најважније, дат је детаљан план њиховог туристичког уређења, на такав начин да представљају потпуно самосталну и заокружену туристичку цјелину.

Показивање посебне пажње изабраним зонама унутар града, у смислу њиховог планирања и уређења за туристичке потребе, значило би рјешавање великих проблема са којима се сусреће Нови Сад, као туристичка дестинација. Ријеч је о недостатку туристичке атрактивности, о веома краткој просјечној дужини боравка туриста – посјетилаца и веома израженој сезоналности. Тако би рестаурација Јодне бање утицала на продужење боравка и ублажавање сезоналних разлика, а туристичко уређење Петроварадинске тврђаве, Подбаре и Рибарског острва повећало укупну атрактивност града.

Карта бр. 16. Туристички атрактивне зоне на подручју града Новог Сада.



Петроварадинска тврђава

Петроварадинска тврђава представља најмаркантнији објекат на простору Новог Сада, који при томе има културно-историјску и просторно-амбијенталну вриједност. Простор Петроварадинске тврђаве са Подграђем, дефинисан је као главни, односно примарни центар развоја туризма ширег подручја. Ипак, не може се рећи да је Тврђава за све ово вријеме заиста и постала било какав туристички центар, а још мање туристичка микро-дестинација, за шта има све неопходне потенцијале. У том смислу, морају се изналазити рјешења и планови за активно укључивање Петроварадинске тврђаве у туристичке токове, кроз претходно планирање и туристичко уређење свих њених површина (Гарача и сарадници, 2011).

Микролокација и саобраћај

Петроварадинска тврђава се налази на десној обали Дунава, на територији општине Петроварадин, а на градском подручју Новог Сада. Изграђена је на стијени и доминира цијелим простором. Глобално посматрано Тврђава се налази у источном дијелу града, а иза ње се простире градско насеље Петроварадин. Тврђава својим положајем обезбјеђује идеалан визуелни доживљај, било да се гледа на њу или са ње, али својом дислокацијом из ширег центра града, не обезбјеђује и добар саобраћајни положај и физички приступ својим садржајима.

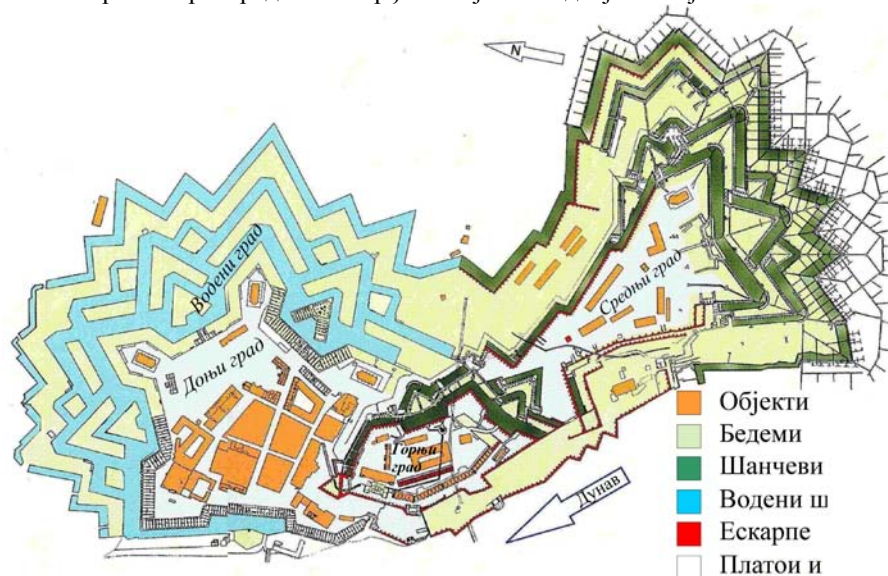
Кроз Петроварадинску тврђаву, Београдском улицом, пролази важна саобраћаница према Београду, такозвани стари београдски друм. Овај пут се у правцу Новог Сада надовезује на мост „Варадинску дугу“, а даље на Булевар Михајла Пупина. То је главна комуникација и веза са осталим дијеловима града, куда пролазе и двије линије Јавног градског саобраћаја. То су линије број 3 и број 9. Овим линијама градског превоза, Тврђава, односно њено подножје, је добро повезано са свим осталим дијеловима града. Тврђаву у луку, са њеног западног и сјеверног подножја, опасује пут, који западним краком води за Сремску Каменицу, а сјеверним, као заобилазница према Петроварадину, Сремским Карловцима и Београду. Са стране Транцамента, дакле на југу, постоји још један пут, који се надовезује на Улицу Дунавских дивизија. Тако је Тврђава и са те стране повезана са стамбеним дијелом Петроварадина (Гарача, 2007).

Унутрашњи саобраћај се одвија преко неколико ужих путева, дјелом асфалтираних, дјелом калдрмисаних. Као посљедица сужености, односно неприлагођености саобраћајница потребама савременог саобраћаја то се промет возила одвија двосмјерно, али уз наимјенично пуштање возила из једног или другог смијера. То се нарочито односи на главни колски пут, који полази од Прерадовићеве улице, дакле послије Београдске капије, према Горњој тврђави. Тако се, нешто прије Молинаријеве капије, појављује раскрсница, којом се лијево, односно према југу скреће на Средњу тврђаву, а десно или на сјевер према Горњем граду. Настављајући, пак право или на запад, силази се на Каменички пут. То је, уједно и главни колски пут и саобраћајница у западном подножју Петроварадинске тврђаве. Посматрано у цјелини, правац који повезује истично и западно подножје Тврђаве, уједно је и најважнија саобраћајница на овом фортификационом објекту.

На Тврђави постоје три паркинг простора. Један се налази на раскрсници између Горње и Средње тврђаве и користи се за туристичке аутобусе, а друга два се налазе на

централним платоу Горњег града, испред и иза зграде „Арсенала“ Што се тиче пјешачких путева, ту постоје двије опције, а обе крећу из подножја, односно Подграђа. Обе опције полазе са истог мјеста из Штросмајерове улице, али једна води степеништем кроз капије и тунеле Горњег и Доњег бастиона светог Луја до терасе бастиона свете Терезије, а друга калдрмисаним путем око Грађевинског магацина, заобилазећи бастион светог Јосифа, преко капија Карла IV и Леополда I, води до централног платоа Горње тврђаве (Гарача, 2007).

Карта бр. 17. Детаљна карта Петроварадинске тврђаве са јасно издвојеним цјелинама.



Размјер: 1:10.000

Извор: (Гарача, Јовановић, Трифковић, 2011)

Историја

Петроварадин су 1691. године, током «Великог Бечког рата», освојили Аустријанци. Увиђајући стратешки значај Петроварадинске тврђаве, Дворски војни савјет је 2. јануара 1692. године одлучио да се пуковнику Кајзерсфелду у Петроварадин пошаљу инжињери, који ће испитати и картирати терен, да би се на прољеће кренуло са изградњом нове тврђаве. Граде се бастиони типа «Вобан», са више прелома за унакрсну ватру (Шмит, 1961). Камен темељац новој Петроварадинској тврђави, по наредби цара Леополда I, положио је кнез Крој, у суботу 18. октобра 1692. године у 11 часова, на мјесту на коме је касније изграђен „Леополдов бастион“. Градња Тврђаве је текла сукцесивно, тако да је већ 1694. године због напада Турака изграђен Грудобран са јужне стране, а у исто вријеме је утврђено и Ратно острво, једним четвртастим утврђењем. Послије Карловачког мира 1699. године Петроварадин улази у састав Војне границе, када је изграђен Дворожни бастион Хорнверк (Марковић, 1996). Планове за изградњу овог савременог фортификацијског комплекса са шанчевима, каналима, подземним ходницима, воденим баријерама и минским пољима, започео је француски војни инжињер, архитекта, маршал и министар у влади Луја XIV, Себастијан Вобан (1633-1707). Градњу су надзирали престолонаследник Јосиф, принц Еуген Савојски, гроф, Јохан Карафа и гроф Силвије Капрара, који је уједно био и командант Тврђаве и творац великих ровова око ње (Марковић, 1996). Тврђава је настајала по фазама ширећи се од врха стијене ка подножју, степенасто се пружајући по фортификационом пројекту, а у доба аустријских владара Леополда I, Јосифа I, Карла IV, Марије Терезије и

Јосифа II, па је свако од њих добио свој бедем на Тврђави (Вранић, 1963). Прва фаза градње укључивала је интензивно утврђивање Горњег платоа са објектима и бастионима. Због константне опасности од Турака, радило се ужурбано и већ у прве двије године, заокруживала се цјелина Горње тврђаве са пет бастиона, Леополдов, Иноћентијев, Јосифа I, Лудвигов и Марије Терезије. Иако су бастиони били завршени тек после 1720. године, њихова одбрамбена и ефективна моћ, показала се већ 1694. године, када су Турци опседали Тврђаву (Гавански, 1979). Настављено је даље интензивно утврђивање Петроварадина, с тим што је исте године изграђен и мостобран на лијевој обали Дунава. То је био зачетак данашњег Новог Сада, чије је прво досељавање становника, управо везано за почетак изградње Тврђаве и недостатак радне снаге. Посебно важан моменат за историју Петроварадинске тврђаве је формирање Подунавске војне границе 1702. године, после Карловачког мира, склопљеног 1699. године, јер тада постаје сједиште оберкапетана са сталном посадом у Тврђави (Петровић, 1987). У овој етапи градње која се одвијала у релативном миру, десио се и један од најзначајнијих догађаја везаних за Петроварадин. Наиме, користећи затишје на осталим границама, Турци прикупљају војску од 200.000 људи и под вођством Дамад Алипаше кренули су на Аустрију, августа мјесеца 1716. године. Турке је дочекала хришћанска војска која је бројала само 76.000 војника. Чувена и велика битка догодила се 5. августа 1716, када је захваљујући пожртвованости хришћанске војске и ефикасним маневрима њиховог команданта, принца Еугена Савојског, турска војска потучена, после чега се више никада није враћала на ове просторе (Гавански, 1979). Принц Еуген Савојски осваја Београд 1717. године, а сљедеће потписују Пожаревачки мир, којим Турци трајно губе Срем и Банат. Посједовањем Београда од стране Аустрије, Петроварадинска тврђава губи прворазредни значај. Стратегијски значај Петроварадин поново добија 1739. године, када после Београдског мира, Аустрија напушта Србију. За Петроварадин ово значи поновно активирање и почетак друге значајне фазе у изградњи Тврђаве, која је трајала од 1753. до 1780. године, када је коначно завршена и добила данашњи изглед. Доња тврђава је још проширена и уређена у облику петоугла. Изграђени су ровови на обали Дунава, односно Водени град, чији су шанчеви били фортификациона водена препрека. Подигнуте су штапске зграде, касарне, инжињерска дирекција, као и војна пекара. На Горњој тврђави која се једном страном ослањала на Дунав, изграђен је после 1753. низ важних објеката, као што су Дуга касарна, Топовњача – Главни арсенал, Торањ са сатом, Дунавска капија. У периоду до 1780. године завршене су и подземне војне галерије, па је Тврђава добила мински систем највећи после антверпенског (Марковић, 1996). Значај Тврђаве, поново расте током Првог свјетског рата, јер је ту била смјештена команда IV корпуса Петроварадинске армијске групе. Поразом аустроугарске војске, Петроварадинска тврђава прелази у српске руке 8. новембра 1918. године, а команду је преузео мајор српске војске Војислав Бугарски (Гавански, 1979). Распадом Краљевине Југославије, Петроварадин са цијелим Сремом заузеле су јединице новоформиране, квислиншке Независне државе Хрватске. Према војној организацији Петроварадин је припао Осјечком дивизијском подручју са сједиштем у Славонском Броду. Током Другог свјетског рата на Петроварадинској тврђави су били смјештени IV топнички одјел, Подофицирска артиљеријска школа и Зракопловна школска пуковнија за обуку резервних официра и подофицира. У годинама после ослобођења, тачније 1951. године, војска дјелимично напушта Петроварадинску тврђаву, односно у потпуности само њен Горњи плато. Таква ситуација се задржала до данас, а Тврђава је постала туристичко и културно средиште. Мада не у потпуности туристички уређена и опремљена, како то својим значајем и историјском основом заслужује, Петроварадинска тврђава, полако добија своје туристичке и угоститељске садржаје највиших квалитета.

Након 1951. године када је Војска напустила један дио Петроварадинске тврђаве (Гајић, 2003), надлежни орган, који се бавио управљањем и уређењем тог простора, веома често се мијењао, чиме су се мијењале и надлежности тог органа и његова структура. То је доводило до несклада у раду и немогућности да се дугорочни планови који су започети спроведу у дјело. Тврђавом су управљала и нека јавна предузећа, којима је она била секундарна дјелатност, а у периоду који још увијек траје, Тврђавом управља више јавних предузећа истовремено. Посљедња организациона структура за управљање Петроварадинском тврђавом формирана је Одлуком Скупштине Града Новог Сада јуна 1993. године, када је укинута претходна одлука, према којој је Тврђавом управљало ЈП „Петроварадинска тврђава“ („Службени лист Града Новог Сада“ бр. 02/91). Новом Одлуком, послови планирања и туристичког уређења, као и управљања Петроварадинском тврђавом додјелени су слиједећим институцијама: ЈП „Пословни простор“, ЈП „Завод за изградњу града“, ЈКП „Градско зеленило“, ЈП „Урбанизам“, док су директори ових јавних предузећа чинил чланство Одбора задуженог за надзор („Службени лист Града Новог Сада“ бр. 8/93).

Постојеће стање

Статус Петроварадинске тврђаве је регулисан и загарантован Законом о културним добрима, којег је 1994. године усвојила Народна скупштина Републике Србије. У том смислу, она је непокретно културно добаро од великог значаја („Службени лист Р. Србије“ бр. 71/94). Претходним актом Извршног већа АП Војводине, утврђено је да су Горња и Средња тврђава са Подграђем, односно Петроварадинска тврђава у цјелини и сви објекти на њој, непокретно културно добро, односно просторна културно историјска цјелина од великог значаја. Према истој одредби, Петроварадинска тврђава спада у категорију јединствених културно-историјских објеката фортификацијског градитељства, изражених архитектонских и ликовно-амбијенталних вриједности, са посебним значајем у културној историји, на основу чега је, од стране Завода за заштиту споменика културе Војводине и заштићена („Службени лист АП Војводине” бр. 25/91. год.).

Табела бр. 68. Приказ површина и процентуалног удјела цјелина Петроварадинске тврђаве.

Ред. број	Цјелина	Површина (ха)	Постотак (%)
1.	Горњи град	6,33	7,91
2.	Средњи град	38,51	48,14
3.	Доњи град	14,50	18,12
4.	Водени град	20,66	25,83
5.	Укупно	80,00	100,00

Извор: Поповић, 1996.

Табела број 69 приказује управљаче Петроварадинске тврђаве и њихово реално и релативно учешће у обављању ове дјелатности. Тако Војска Србије управља са 23,70 ха, што представља, готово трећину површине под бедемима, док је Град власник 56,30 ха, односно, нешто више од 70% од укупних 80 ха.

Табела бр. 69. Приказ управљача и њиховог удјела у управљању Петроварадинском тврђавом.

Ред. број	Управљач	Површина (ха)	Постотак (%)
1.	Војска Србије	23,70	29,6
2.	Град Нови Сад	56,30	70,4
3.	Укупно	80,00	100,00

Извор: Поповић, 1996.

На површини којом управљају Град и Војска постоје одређене површине под објектима, односно стручније речено изграђене површине, које имају различиту намјену, зависно од потреба и могућности њиховог управљања.

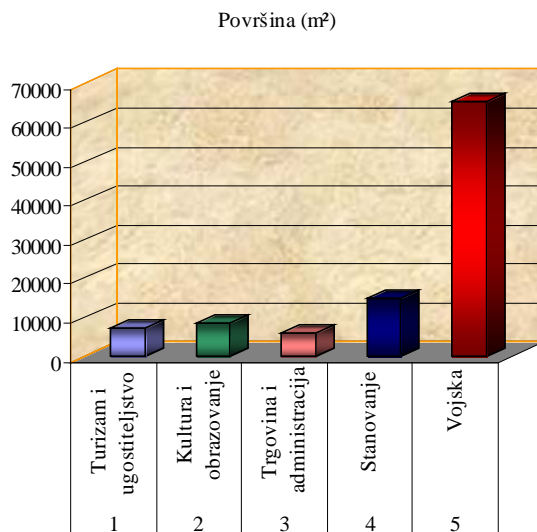
Табела бр. 70. Приказ изграђених површина Петроварадинске тврђаве и управе над њима.

Ред. број	Дио Тврђаве	Изграђена површина (м ²)	Град (м ²)	Војска (м ²)
1.	Горњи град	15.514	15.514	0
2.	Средњи град	5.784	3.701	2.083
3.	Доњи град*	48.832	16.400	32.432
4.	Водени град	31.012	0	31.012
5.	Укупно	101.142	35.615	65.527

Извор: Поповић, 1996; * Ракић, 2004.

На основу табеле број 70 може се запазити да укупна изграђена површина износи 101.142 м², док се највећи проценат, чак 48,28% налази у Доњем граду. Најмања површина изграђених објеката заступљена је у Средњем граду, свега 5.784 м² односно 5,72%, док процентуално учешће Горњег града у изграђеним струкурама 15,34%. Занимљив је податак да је однос површина појединих дијелова Тврђаве и изграђених површина у објектима на њима веома несразмјеран. Тако по хектару површине Средњег града долази свега 150,19 м² изграђене површине, иако је то највећи појединачни дио Петроварадинске тврђаве. Изграђеност Горњег и Доњег града је знатно веће, премда су њихове површине знатно мање, па тако по хектару долази 2.450,87 м², односно 3.367,72 м² изграђених површина. Цивилни дио Тврђаве посједује укупну изграђену површину у износу од 35.615 м². Од тога у Доњем граду 46,05%, на Горњем граду 43,56%, на Средњем свега 0,44%, док у Воденом граду нема објеката под цивилном управом града Новог Сада. Укупна површина подземних структура које се користе износи 4.400 м², док површина дијела подземља које је ван употребе није позната. Што се тиче изграђене површине, којом управља Војска, њена укупна сума износи око 65.527 м². Од тога, највише се налази у Доњем граду 49,49%, затим у Воденом граду, гдје је цјелокупна изграђена површина под Војном управом у износу од 47,33%, док се на простору Средњег града налази свега 3,18%. У Горњем граду Војска нерасполаже имовином. То говори о разноврсности изграђених структура Петроварадинске тврђаве, што даје могућност смјештаја различитих садржаја, како по функцији, тако и по квантитету. Ова особеност простора, обезбјеђује и широк спектар могућности за квалитетно планирање, организовање и уређење Тврђаве.

Према Генералном урбанистичком плану предвиђено је да Петроварадинска тврђава постане културно-историјски, рекреативни, туристички и угоститељски центар. То значи да би основна дјелатност на посматраном простору требала бити туристичка. Међутим, ситуација на терену је знатно другачија.

Графикон бр. 49. Удио различитих дјелатности по површини на Петроварадинској тврђави у м²

Извор: Поповић, 1996; Ракић, 2004.

Од укупно 101.142 м² изграђених површина Војска Србије користи 65.527 м². Више од 50% површина у објектима које Војска користи лоцирано је у Доњем граду и важе за веома атрактивне. Ужа намјена ових Војних површина је управна, здравствена и стамбена. Тек нешто више од 35% укупно изграђених површина на Петроварадинској тврђави на располагању је осталим дјелатностима. У том смислу се може рећи да је Тврђава још увијек војни, а не туристички центар, што је по свим плановима требало одавно да постане.

Када су у питању туризам и угоститељство, они су као дјелатност, заступљене само на Горњем граду, док их у другим дијеловима Тврђаве готово и нема, а укупно користе нешто мање од 7.000 м². Становање је заступљено у највећој мјери у Доњем граду, гдје је поред војних присутно и 14.600 м² цивилног стамбеног простора. Култура и образовање су представљени Академијом умјетности и Музејом града, заузимају ћи простор од око 8.400 м². Администрација и трговина са 5.700 м² налазе се у Доњем граду (Гарача, Јовановић, Трифковић, 2011).

Знатан број првобитно изграђених објеката на Петроварадинској тврђави порушена је између два Свјетска рата или после Другог. У првом маху то је било учињено као дио стратегије и пројекта рушења свих аустро-угарских утврђења у Краљевини Југославији, док је у другом маху било везано за уређење Тврђаве за цивилну употребу. Како било, порушена су четири значајна објекта на Горњем платоу и пет објеката у Средњем граду, чија је укупна површина износила око 9.000 м², што је десетак процената укупно изграђених површина. Због атрактивне локације, прије свега објеката на Горњем граду, предвиђена је њихова реконструкција.

Када је у питању Доњи град, такође је планирано повећање изграђених површина за преко 5.000 м², али треба напоменути да овдје није било значајнијих рушења, па је препорука просторних планера да се слободне парцеле у Доњем граду, које се налазе на територији под војном управом, ипак не приводе намјени, нарушавајући тако историјски концепт простора, док се сви други начини повећавања и искориштавања изграђених површина не исцрпе (Ракић, 2004). Табела број 71 указује на планирано увећање изграђених структура.

Табела бр. 71. Преглед изграђених и планираних површина Петроварадинске тврђаве у м².

Ред. број	Назив	Стање	План	Повећање
1.	Горњи град	15.514	19.463	3.949
2.	Средњи град	3.701	8.591	4.890
3.	Доњи град	16.400	21.600	5.200

Извор: Поповић, 1996; * Ракић, 2004.

Петроварадинска тврђава је споменик од великог значаја, са тежњом да се њен статус заштите подигне на виши ниво, како би конкурисала за упис на листу Свјетске баштине УНЕСЦО-а. Међутим, стање у коме се налазе поједини дијелови Тврђаве, поготово Доњи, Средњи и Водени град, је веома лоше. Објекти су угрожени влагом, фасаде опадају од старости, а бедеми се обрушавају услед неодржавања. Ситуација је боља на Горњем платоу, гдје су 2007. године обновљени дијелови објеката који су пословали у саставу хотела „Варадин“. То су дијелови Дуге касарне и Официрског павиљона. Централни објекат у којем се налази Музеј Града, познат као Топовњача обновљен је само са предње стране. Објекти Доњег и Воденог града су у стању интензивног пропадања, а ни Средњи град заједно са подземним галеријама није у бољем стању. Када је у питању намијена простора треба нагласити да она у већем броју случајева није адекватна. Тако, велики број галерија не ради или није отворен за јавност, што је случај и са неким клубовима. Капитални објекти као што су Једноставна касарна и Топовњача имају велике површине неадекватно искориштене, гдје је преовлађујућа намјена административна и депонска, а не изложбена, што је за атрактивни простор Горњег града недопустиво. Знатне површине унутар бедема Средњег града су узурпирани од стране физичких лица, као и од стране ромске популације, која је оформила неколико нехигијенских насеобина (Гарача, 2007).

Туристичко уређење простора

Петроварадинска тврђава се налази на простору на коме се преклапају туристичке зоне Дунава и Фрушке горе, гдје је Дунав туристичка зона међународног ранга I степена, у којој се Нови Сад са Фрушком гором планира као туристички центар на националном нивоу. У складу са тим, на Тврђави се, уз туристичке објекте и површине, планирају садржаји из области образовања, културе, туризма и рекреације, као што су: академија умјетности, атељеи, љетње позорнице, планетаријум, хотел и др. (ГУП, 2001). Простор Петроварадинске тврђаве са Подграђем, дефинисан је као главни, односно примарни центар развоја туризма на простору Новог Сада. Сагласно значају центра, улози у систему центара и специфичностима положаја, утврђена је и структура садржаја, који ће се развијати у њима. Тако би Тврђава требало да постане културно-историјски, рекреативни, туристички и угоститељски центар. Као таква, Тврђава са Подграђем ће се развијати према посебним програмима, а простор ће се уређивати у режиму заштите (Ракић, 2004).

Дугорочно сагледавање развоја Петроварадинске тврђаве дефинисано је Детаљним урбанистичким планом, којег је Скупштина Града Новог Сада усвојила 1991. године („Службени лист Града Новог Сада“ бр. 02\91). На тај начин је добијен законски ослонац за израду оквира будућег развоја, овог комплекса. Приједлог плана су заједнички радили Завода за урбанизам и Завода за заштиту споменика културе, уз уважавање споменичких вриједности и свих специфичности комплекса, а на темељу прецизно сагледаног стања и уз глобално опредјељење да Петроварадинска тврђава треба да буде културни и туристички центар највишег ранга. Из претходног се може донијети закључак да Тврђава мора да буде

вишезначно атрактивна, што ће се постићи различитим културним садржајима и манифестацијама, које ће се одвијати на њеном простору. Тврђава мора бити добро саобраћајно повезана, како на микро, тако и на макро плану, те имати довољно угоститељских објеката и услужних капацитета различитог нивоа услуге, као и довољно уређеног простора за спорт и рекреацију. Сваки од дијелова Тврђаве, начелно је одређен за посебне активности, при чему је Горња тврђава планирана за културне и туристичко-угоститељске садржаје, Средња тврђава за спорт, рекреацију, омладину и културу, док је Доњи град планиран прије свега за туристичко-угоститељске садржаје (ГУП, 1991).

Као једна од зона под посебним режимом заштите издваја се и Петроварадинска тврђава, тачније Горња и Средња тврђава са Подграђем (Одлука о уређењу града, 2006). Тако, поред могућности пријема већег броја посјетилаца и постојања разноврсних културних садржаја, који ово културно добро чине веома атрактивним, потребно га је и туристички уредити и опремити, како би представљало својеврсну туристичку дестинацију. Посебно се наглашава потреба реконструкције објеката, који су у ранијем периоду постојали на простору Петроварадинске тврђаве, а порушени су услјед различитих околности. На тај начин би се повећао фонд физичких структура и потенцијалних садржаја, а Тврђава поново добила пређашњу пуноћу и цјеловитост. Стога се у овом дијелу рада дају посебне цјелине у којима су приједлозима и виђењем аутора о начину туристичког уређења посматраног простора и његове намијене, а на основу претходног истраживања, теренског рада, односно примијењених техника посматрања и интервјуа, те примјеном искустава других локалитета сличних архитектонских својстава и вриједности.

Прије приједлога везаних за начин управљања, потребно је изнијети став јавности, али и одређеност надлежних структура да се Војска Србије, као значајан корисник простора у потпуности исели са Петроварадинске тврђаве, како би отпочео процес интегралног планирања и уређења овог простора за потребе туризма. Тако би површина од 23,70 ха, као и изграђени објекти од 65.527 м² прешли у цивилни сектор, чиме би се створио потенцијал наглог развоја туризма, али уз адекватно и стручно управљање, планирање и туристичко уређење простора. Начин управљања Петроварадинском тврђавом мора бити такав да поспјешује и омогући реализацију планова и обезбиједи сигуран извор финансијских средстава. Ријеч је о централизованом моделу управљања, који подразумијева јединствен информативни, административни и управљачки центар. То значи да се сви односи између различитих субјеката уносе унутар једне институције и тако обавеза координације уоквирује формом конкретног правног субјекта, те да је јасно идентификовано мјесто одговорности и заслуга за почињене активности. У том смислу, централизовани модел управљања једини је погодан за ефикасно и синхронизовано управљање Петроварадинском тврђавом, који подразумијева оснивање предузећа или културно-туристичке иницијативе на нивоу града за управљање и туристичко уређење овог културног добра. На основу ранијих искустава, када је Петроварадинска тврђава у питању, било би најцјелисходније поновно оснивање јединственог јавног предузећа за управљање овим простором, планирањем и развојем туризма на њему (Гарача и сарадници, 2011).

Оно што би се као начелни став могло изнијети, када је ТУП Петроварадинске тврђаве у питању јесте потпуно уклапање нових објеката и опреме у историјски контекст цјелине. У том смислу би се све слободне површине уређивале у складу са преовлађујућим барокним екстеријером и ентеријером. То се прије свега, односи на елементе урбане опреме, партерно уређење улица, тргова или приступних стаза. Комплексна културно-историјска цјелина Петроварадинске тврђаве, односно сваки њен појединачни дио, треба да буде прилагођен различитим туристичким, угоститељским, културним и спортским садржајима. Горњи град би био резервисан за најквалитетније културне и угоститељске садржаје.

Предвиђено је отварање нових атрактивних музејских поставки у вези са историјом Тврђаве, а предвиђеном реконструкцијом раније порушених објеката овај простор би добио нових 4.000 м² физиономију правога барокног града, чије би улице и тргови, планираним туристичким уређењем и привредно-туристичким садржајима, били прилагођени новој функцији и намјени. Средњи град, као и до сада, био би база умјетника и студената Академије ликовних, музичких и примењених уметности. Туристички садржаји на овом простору, били би употпуњени спортским теренима у шанчевима Хорнверка, по узору на француски утврђени град Неуф Брисадге, док би травнате површине бедема биле повезане мостовима и претворене у шеталиште. Овдје би били смјештени и садржаји намијењени омалдинском туризму, као што су хостели и кампови. Доњи град представља барокну цјелину, која је у потпуности је предвиђена за туристичке садржаје. У том смислу, саобраћај би био потпуно обустављен, а простор претворен у пјешачку зону, у складу са захтјевима туриста добијеним путем интервјуа. Императив је отварање музеја и преуређење стамбеног приземља у пословне просторе намијењене туризму, угоститељству, занатству и трговини. Значајне површине грађевинских структура требају бити планиране су за обављање хотелске дјелатности, а објекти који би због своје величине, компактности и власничког статуса, могли послужити овој сврси налази се под управом Војске. Водени град је највећим дијелом предвиђен за забавне садржаје и одмор. Планирана ревитализација подразумијева поновно упуштање воде у шанчеве, као што је то учињено у низоземском градићу Буртанж. Идеја је да се по шанчевима крећу пловни објекти на ручни погон, односно умањене и прилагођене реплике тзв. шајки. Наспрамни бедема били би повезани мостовима, а њихове травнате површине претворене у својеврсну шетачку зону (Гарача и сарадници, 2011).

Слика бр. 1. Приказ низоземског града Боуртанге са воденим шанчевима као механизмом одбране.



Извор: <http://www.toeristischgroningen.nl/Bourtange.jpg>

Када је у питању саобраћај, намјера је да све комуникације на Петроварадинској тврђави буду намијењене пјешачком и бицикличком саобраћају, док би моторним возилима приступ био дозвољен, само до неких дијелова у подножју источних падина Тврђаве и на Транцамент. Због тога ће бити обезбијеђени алтернативни начини превоза у виду кочија и фијакера са коњском запрегом, као редовним линијама на појединим трасама, гдје је то потребно. Такође, планирају се посебне бицикличке стазе са хоризонталном и вертикалном сигнализацијом. Са друге стране, постојање косих лифтова, потпуно би

олакшало приступ Тврђави. Добар примјер за ово јесте коси лифт на Љубљанском граду. Око Петроварадинске тврђаве предвиђено је уређење зеленог заштитног појаса у чији би интегрални систем биле укључене саобраћајнице које опасују бедеме. Овај простор би, са малим изузецима, чинио једну изразито дугу трасу за шетњу, вожњу бицикла, трчање, те друге слободне видове рекреације. Цијела ова рекреациона магистрала, била би уређена попут Сунчаног кеја, са лијепо одржаваном зеленом површином, цвијетним алејама, клупама за одмор, корпама за отпатке, чесмама за воду, те фреквентније постављеном електричном расвјетом. Ова специфична магистрала, била би својеврстан полигон, за разна национална и међинардна такмичења. То се, прије свега односи на мушки и женски маратон, бицикличке трке, трке скејтера, ролераша, затим мото-трке и релије у различитим класама. Тако би овај простор, оправдао потребна улагања и представљао једну мултифункционалну цјелину, која би се користила готово током читаве године, за различите видове манифестација (Гарача, 2007).

Јодна бања

Новосадско јодно купатило или како је популарно звано Јодна бања, један је од ријетких примјера интегрисаности некада значајног бањског комплекса у градско ткиво. Додуше, оваквих случајева у Мађарској има веома много, а Будимпешта је идеалан примјер тога. Ипак, у вријеме настанка објекта, мјесто на коме је објекат изграђен сматрао се периферијом Новог Сада, као доказ томе свједочи и старо католичко гробље, а опште је познато да се гробља обично налазе изван насељених мјеста, што је и овдје био случај. Јодна бања је дуго функционисала као бања у правом смислу те ријечи и у том смислу имала све функције једне бање, здравствено-љечилишну, спортско-рекреативну и туристичку. Здравствено-љечилишна функција се заснивала на природним својствима воде, која је по природи била термо-минерална, као и пелоиду, који се доносио из бање Русанде. Са друге стране, развијене су и различите терапијске процедуре, које нису садржале природну компоненту, по којој је бања постала позната. Спортско-рекреативна функција заснована је на рехабилитацији кроз пасиван одмор, активан одмор и спорт. Посљедњих деценија, Јодна бања функционише као Завод за реуматизам Нови Сад, при чему је њена основна природна компонента потпуно занемарена и искључена из здравствено-љечилишне функције. Треба рећи, да Јодна бања још увијек у народу носи назив „бања“, али да су праве бањске функције одавно ишчезле одвајањем примарних дијелова интегралног бањског комплекса у различита предузећа и системе управљања. Сматрајући да је Јодна бања велики туристички потенцијал Новог Сада, у наставку рада ће бити предочени њен положај, историја, стање у коме се налази, као и могућу визију туристичког уређења тог простора, у смислу њеног активирања, као значајног туристичког мотива Новог Сада.

Микролокација и саобраћај

Јодна бања, односно Завод за реуматизам Нови Сад, налази се у Футошкој улици, на око 1,5 км западно од центра Новог Сада, на 82 м надморске висине, на алувијалној равни Дунава и на удаљености око 2 км од ријеке (Лашков, 1982). Објекат је смјештен на ободу Футошког парка, некадашње Футошке шуме, у чијем продужетку према западу, преко пута Хајдук Вељкове улице, се налази комплекс Клиничко-болничког центра Војводине. То је практично највећи новосадски парк са 13,31 ха површине у чијем окружењу се налазе комплекси прватних луксузних кућа „вила“, насталих у периоду од краја 19. до почетка 21. вијека, који такође захвата површину од око 20 ха. У том смислу, када се говори о Јодној бањи, онда не мисли само на објекат Завода за реуматизам, него прије свега на комплекс који чине Футошки парк, ограничен Хајдук Вељковом са запада и комплекс вила, које се завршавају са улицама Хероја Тепића и Боре Продановића источно од парка, као и Спортски центар „Сајмиште“, који располаже са 65.000 м² и хотел „Парк“ са такође великим припадајућим простором, сјеверно од Футошког парка.

Што се тиче саобраћајне повезаности, Јодна бања је одлично повезана са свим дијеловима града. Линије 2, 6 и 9 пролазећи покрај Јодне бање, повезују центар са западним дијеловима града, односно Новим насељем и Адицама, с тим што линија девет креће из Петроварадина. Линија 5 има полазно стајалиште на ободу бањског комплекса, док је посљедња станица на Клиси. Линије 11а и 11б су кружне линије и веома су важне у систему линија градског саобраћаја, које пролазе преко и око простора Јодне бање, прије свега што

саобраћају до најважнијих путничких и туристичких терминала у Новом Саду, а то су железничка и аутобуска станица. На овај начин Јодна бања има све предиспозиције да постане значајан туристички комплекс, издвојен од центра и највеће гужве, а опет не тако далеко од њега и што је још важније одлично повезан са свим значајним тачкама у граду.

Историја

Новосадска јодна бања настала је 1897. године, приликом бушења првог артешког бунара на простору некадашње Футошке шуме, за потребе водоснабјевања Новог Сада. На дубини од 193 м, појавила се термо-минерална јодна вода, температуре 24,6°С и издашности 300 л у минути, чија је лековитост касније и потврђена. Одмах је изграђен импровизовани наткривени објекат од дрвета, како би грађани могли користити благодети избушеног извора. Пошто је дрвено купатило, десетак година касније изгорело и пошто је 1907. године Игњач Фајфер обавио хемијску анализу воде и потврдио њену благотворност, а 1908. почиње изградња Варошког јодног купатила, на иницијативу новосадског лекара и балнеолога Вилхелма Вилта. Главни архитекта Имре Франчек, доведен је из Будимпеште, а његов једини услов је био да се објекат гради у средишњем дијели парка. Сецесијска зграда Јодне бање завршена је 1910, када је добијена и дозвола за рад, па се стога та година узима као почетак рада Варошког јодног купатила, као организоване здравствене установе. Рјешењем мађарског краљевског министарства унутрашњих послова од 26. априла 1911. године основано је „Новосадско јодно лековито купатило“, које је имало и сталног бањског лекара и балнеолога. Нешто касније је изграђена и дворишна зграда са тридесетак лежаја за смјештај болесника (Кекић и сарадници, 1999).

Године 1914. професор Ханко је утврдио тачан хемијски састав воде, тако да се поуздано зна да је она муријатична, јодна, земно-алкална, радиоактивна хипотерма. Вода садржи слиједеће елементе и једињења у милиграмима: натријум (416,4), калијум (1,0), калцијум (26,9), магнезијум (20,5), Хидрокарбонат (774,1), хлор (301,4), јод (1,0), силикате (22,5), као и гвођа, озона, уранијума и других елемената у укупној количини од 2 мгр. Индикације за лијечење у Бањи су биле: сви болови реуматског поријекла, неуралгија, ишијалгија, болови у зглобовима, костобоља, женске болести, болести мушких полних органа, грчеви у утроби, гојазност, скрофулоза, неуроza, артериосклероза. Тако, већ у првим годинама 20. вијека Варошко јодно купатило биљежи годишњу посјету од 15.000 посјетилаца. Како се издашност првог бунара временом смањивала, 1924. године Ј. Цајзел је 200 м даље од првог отворио нови бунар. Експлоатација минералне воде за пиће почела је 1911. године, када је отворена фабрика за производњу и пуњење природне воде и безалкохолних пића «Минаква», чија је вода под називом „Новосадска минерална вода Свети спас“ добила бројне награде за квалитет на свјетској изложби у Паризу (Кекић и сарадници, 1999).

Због све већег интересовања за лијечење, постојећи капацитети постали су недовољни, па је Савет града одлучио да изгради хотел уз стару зграду купатила. Хотел је пројектовао познати новосадски архитекта Ђорђе Табаковић, а објекат, под називом „Парк“ је завршен веома брзо 1931. године, и био је у то вријеме најлуксузнији и најмодерније опремљен хотел у граду. Недалеко од хотела је и пансион „Орбан“. У то вријеме купалишна зграда има 43 кабине са кадама првог и другог разреда, три базена, као и одјељења за специјалне терапијске процедура: електро, фото, крио, хелио, фанго, као и физио терапија (Давидовац, 1933).

Послије смрти првог управника бање др Вилхелма Вилта, на чело установе 1939. године дошао је дермато-венеролог др Јован Ненадовић, један од тадашњих акционара, односно власника бање, који је био на том мјесту све до 1944. године. Послије ослобођења, зграде Бање су служиле за потребе санитета армије, а потом је национализована и тако прешла у друштвену својину. Од тог периода, па све до 1963. године Јодна бања је пословала као здружена угоститељско-здравствена установа. Директор бање је била Олга Шакота, која је руководила угоститељским дијелом, док је здравственом службом руководио прво др Јован Шарик, а од 1948 - 1968. балнеолог др Борислав Фаркић. Рјешењем Скупштине општине Нови Сад, Јодна бања је 26. августа 1963. године постала у цјелости здравствена установа. У саставу љечилишта пословао је стационар од 65 болничких постеља и три специјалистичке амбуланте за рехабилитацију, физикалну медицину и рехабилитацију, те за ортопедију и трауматологију. Диспансер за реуматизам се 1968. године интегрише у Дом здравља Нови Сад, у чијем систему послује само двије године, да би се опет реорганизовао и самостално дјеловао као Завод за реуматизам. До 1973. године установом управља др Зора Стамнековић, да би је замијенио др Братислав Јовановић, који је био иницијатор нове организационе промјене, када се Завод за реуматизам интегрисао са Заводом за физикалну медицину и рехабилитацију, да би 1975. године био оформљен Институт за медицинску рехабилитацију. Директор овог Института постао је др Борис Недвидек, док је др Јовановић постао начелник Одељења за реуматизам. Доктор Недвидек остао је руководилац ове институције све до 1989. године. Треба напоменути да је индустријска експлоатација минералне воде на подручју Футошког парка завршена 1972. године, када су 2,5 км западније, на подручју Телепе избушена два нова бунара тзв. Панонија 1 и 2, гдје је настављена експлоатација изградњом савремених погона за флаширање „Новосадске минералне воде“ под називом „Минаква“ (Јовановић, 1982).

На локалитету „Футошки парк“ оторено је седам бушотина, а на ширем подручју још неколико бунара, чија вода има исте или веома сличне физичко-хемијске особине, због чега геолози претпостављају да се сви бунари напајају водом из истог живог подземног језера, које се налази на дубини од 200 м испод површине. То потврђују и хемијске особине воде бунара Б-3 отвореног 1953. године, чији је сухи остатак износио 1,205 г/л, укупна количина минералних материја 1,421 г/л, гдје су љековита својства воде дефинисана постојањем јода (1,5 мгр/л), мањих количина гвожђа и угљендиоксида, док радиоактивност воде износи 1,3 макових јединица (Лашков, 1978).

Године 1977. долазе нове промјене у организационом систему, када су све градске болнице и клинике интегрисане у Медицински факултет, када је од Бање остао само назив, јер је од тог периода почела да дјелује без природног фактора у лијечењу, што је била термо-минерална вода и пелоид. Тако је Јодна бања наставила да дјелује само као реуматолошка установа. Држава је препознала историјске, културне и умјетничке вриједности комплекса Варошког јодног купатила, које је 1986. године проглашено за споменик културе. Крајем осамдесетих, почетком деведесетих година 20. вијека, пред посљедњу реорганизацију, Бањом управља др Милић Станишић, када је стационар располагао са 102 болничке постеље и четири специјалистичке реуматолошко-физијатријске амбуланте и специјалистичке амбуланте за инфилтрацију, акупунктуру и мануалну медицину. Завод се коначно 1991. године поново осамостаљује, када на његово чело долази др Бранислав Бобић, који послије анализе затеченог стања предлаже опсежну реконструкцију. Прва фаза обнове која је подразумијевала рестаурацију објекта и његову заштиту од даљег пропадања, завршена је 1995. године. Процес обнове средстава за рад наставен је али знатно спорије због лоше економске ситуације у којој се држава налазила деведесетих година. Када је 2002. године Одлуком Извршног већа АП Војводине на чело Завода постављена др Милијанка Лазаревић,

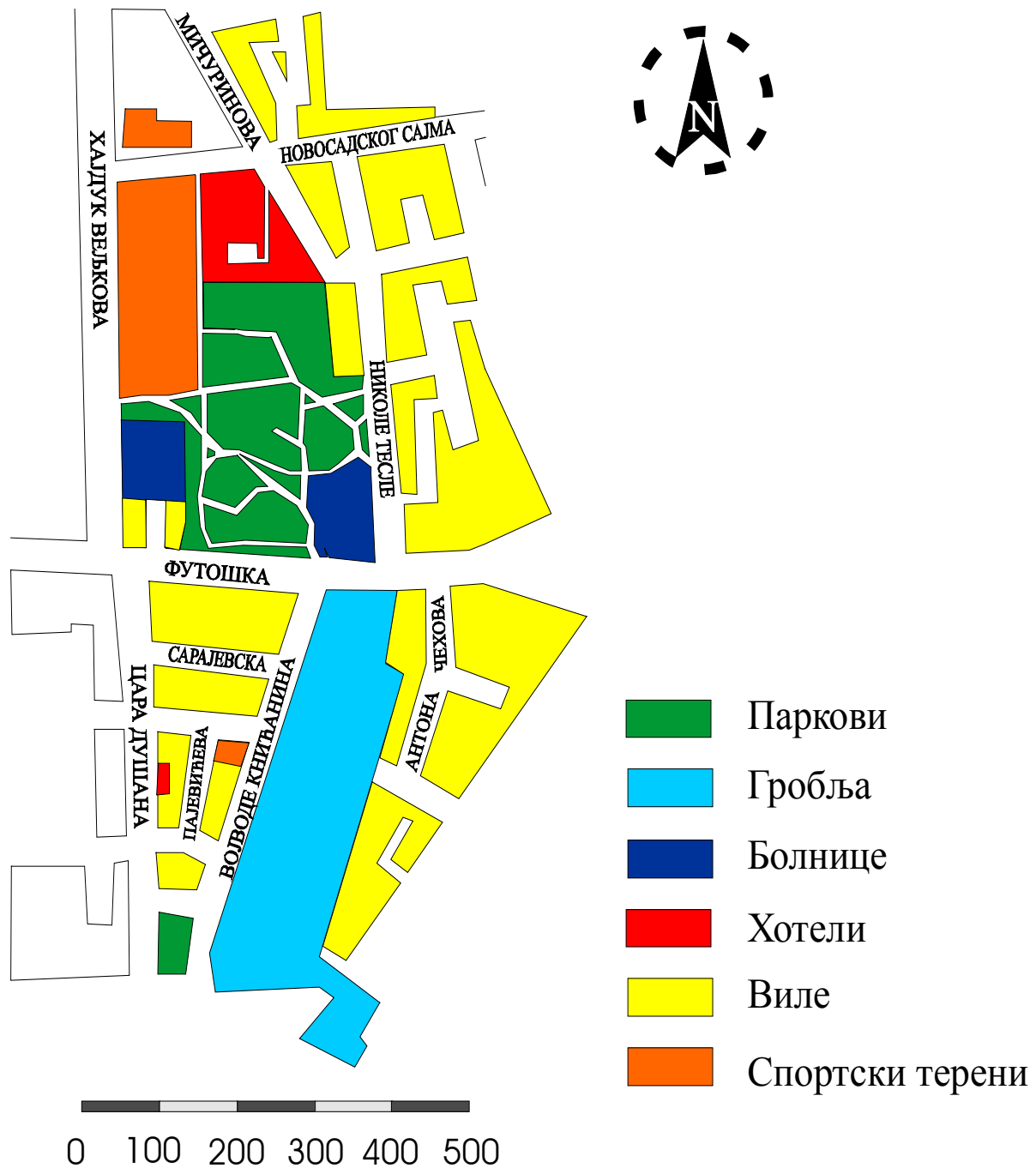
одобрена су средства за постепену обнову, тако да је 2006. године Завод постао Специјална болница за реуматске болести, капацитета 70 постеља, у којој се спроводи превенција, дијагностика, лијечење и рехабилитација реуматолошких болесника (Девичерски и остали, 2007).

Постојеће стање

На подручју које смо дефинисали као Јодна бања, који дакле не подразумевају само зграду Завода за реуматизам, него један шири простор, постоји неколико просторно-правних субјеката, који дословно представљају суштину бање као туристичког и лечилишног простора, или би бар требало да тако бити. Дакле, као најважнији у низу поменутих субјеката на простору Бање, налази се централна зграда, некадашњи хотел „Парк“, зграда турског купатила са базеном и кадама, котларница и помоћни објекат. У основи централне зграде је извучени кубус са централним холем и дворишним анексом. Главном фасадом доминира улаз са главном великом и двије мање бочне куполе. Богата флорална пластика и детаљи од кованог гвођжа, као и облик куполе, дају неоспоран печат сецесије, као доминантног стила са почетка 20. вијека и чине овај објекат јединственим на нашим просторима. Зграда стационара спојена је са главном зградом тзв. топлим везом, тако да чине јединствену цјелину. Архитектура некадашњег хотела прилагођена је главном објекту и грађена је у стилу академизма. Објекат је покривен мансардним кровом, а архитектонски елементи који су посебно наглашени су еркери на крајевима ходника, плитке терасе у низу на првом спрату, као и више наглашених парапета на другом спрату. Зграда котларнице је самостални слободностојећи објекат, кога одликује једноставна архитектура индустријских објеката са почетка 20. вијека, а мансардни кров га повезује у стилску цјелину са осталим објектима. У непосредној близини котларнице је високи димњак, тако да ова два објекта представљају једну архитектонску и функционалну цјелину. По ободу централног објекта смјештени су помоћни објекти, који служе за потребе одржавања и као стамбене просторије, али немају битних архитектонских обиљежја. Топлом везом са централним објектом повезана је и зграда турског купатила, која је посједовала централни базен, који је некада био пуњен додатно загријаном минералном водом, као и неколико када, које су пуњене водом различитих температура. Унутар се такође налазе и кабине са тушевима, кабине за пресвлачење, као и сауна и просторије за масажу. Зграда је рађена у стилу еклектике и никада није завршена у оригиналном плану, због недостатка средстава. Сви објекти, осим главног су у изузетно лошем стању и нису у функцији.

Други важан комплекс који значајно треба да доприноси спортско-рекреативној функцији Бање јесте Спортски центар „Сајмиште“. Комплекс се налази на 65.000 м² и састоји се од комплекса базена (олимпијски, дјечији и базен за бебе), клизалишта, аутоматске куглане са четири терена, спортске дворане од 5.000, спортске амбуланте и пословног простора. Пратећи простори су трибине са угоститељским простором, гардеробама, јавном телефонском говорницом, простране уређене свлачионице и комуникације. СЦ „Сајмиште“ у свом саставу посједује и низ отворених спортских терена. Ријеч је о фудбалском терену изграђеном по ФИФА стандардима, затим по два асфалтна терена за рукомет и одбојку, кошаркашком терену, девет тениских терена, те трим стази. Спортски простори се користе за тренажни рад, такмичења и рекреацију грађана, а треба напоменути да комплекс посједује и сопствено угоститељство као организациону јединицу. Посебну вриједност овог спортско-рекреативног центра представља комплекс отворених базена, који у пуном смислу те ријечи, употпуњују рекреативне садржаје цјелокупног бањског комплекса.

Карта бр. 18. Приказ функција и њихова просторна дистрибуција на простору Јодне бање



У непосредној близини СЦ „Сајмиште“ и на сјеверном ободу Футошког парка налази се још један, за туризам и угоститељство, изузетно значајан објекат. Ријеч је о новом хотелу „Парк“, који је наслиједио име старог хотела, јер је овај почео да дјелује као стационар затвореног типа, у оквиру Завода за реуматизам, на који начин је изгубио угоститељску функцију. Само име хотела говори о његовом положају, предностима и значају за могући развој будућег бањског туризма на подручју Јодне бање. Хотел Парк је изграђен и као привредни субјекат основан 1961. године. Изградњом новог блока 1979. године хотел је значајно проширен, па је са импресивних 22.000 м² затвореног простора, те великим баштама са погледом на парк и паркингом, био највећи хотел у СФРЈ. Објекат је тада категоризован у другу категорију, али претварањем базена, који је посједовао, у дио за спортисте губи једну звјездицу, те послује као хотел са 3 звјездице. Још једна од значајнијих година од постојања хотела, јесте свакако 1977, када је Јосип Броз Тито прославио Нову годину у хотелу Парк. Резиденција у којој је он тада одсјео још увијек је опремљена аутентичним намјештајем, док се у ресторану „Титов салон“ још увијек служе јела из посуђа које је кориштено за вријеме Титовог гостовања. Хотел је приватизован 9. фебруара 2004. године, када почиње потпуна реконструкција хотела, да би 25. децембра исте године, по новој категоризацији хотел добио 5 звјездица и постао једини хотел те категорије на простору Војводине. Хотел Парк са капацитетом од 222 собе и разноврсним садржајима, представља јединствен хотелски комплекс. Од угоститељских садржаја хотел посједује Ресторан Парк, Титов салон, Бал дворану, Банкет салу. Од осталих садржаја се издваја конгресни центар од 7 сала укупног капацитета 1.200 мјеста, са најмодернијом аудио/видео опремом и техничком подршком. У оквиру хотела се налази затворени базен, сауна, соларијум, теретана и масажа. Такође, хотел користи предности близине СЦ „Сајмиште“, на основу чега је, успостављајући пословну сарадњу, гостима хотела омогућено кориштење базена и упражњавање рекреације на теренима спортског центра, што је приликом категоризације резултирало добијањем звјездице више. Ово се може назвати позитивним обликом сарадње на простору Јодне бање у ширем смислу тог значења, који би требало да постане образац понашања, како би се позитивне околности, које повезују све субјекте на поменутом простору, што боље искористиле, на задовољство, како корисника садашњих и будућих услуга, тако и субјеката који те услуге нуде.

У централном дијелу Футошког парка се налазе и пословне просторије ЈКП „Градско зеленило“, што отвара неслућене могућности, када је ријеч о одржавању и додатном уређењу, ове највеће зелене површине у Новом Саду.

Футошки парк је настао 1910. године, у вријеме изградње централне зграде Варошког јодног купатила, када се јавила идеја о подизању бањског парка за одмор гостију и грађана, због чега је дио Футошке шуме преуређен и плански осмишљен као велики бањски парк, онакав каквог посједују све европске бање. Реализација парка трајала је од 1907. до 1910. године по пројекту Армина Пеца-Млађег (Црнојачки и Нинић-Годоровић, 1987). До Другог свјетског рата парк је био станица културних манифестација, приредби и омиљено састајалиште грађана. Током рата оштећени су објекти Јодне бање и многа стара стабла софоре, јаблана, црне и бијеле тополе, западног копривића, источне тује и масиви шибља. Од вриједнијих стабала, до данас је очуван извјестан број примјерака калифорнијског либоцедра, мечје лијеске, платана, мочварног чемпреса, бијеле тополе и сребрнолисне липе. Од 1910. године, када је парк реализован у данашњим просторним оквирима, претрпио је многобројне промјене, али је увијек остајао у функцији активне и пасивне рекреације грађана. Футошки парк је једна од највећих парковских површина на подручју Новог Сада, која се налази између Футошке улице, Улице Николе Тесле, Хајдук Вељкове, Мичуринове и Улице Новосадског сајма. Парк обухвата површину од 13,31 хектар. Укупној зеленој

површини парка припада 85.285 м², од чега на травнате површине отпада 57.440 м², на шибље 14.720 м², перене 1.000 м², цвијетне гредице 650 м² и засаде ружа 124 м. Од укупне површине травњака, 2.680 м² припада језеру, у којем је вода присутна у периоду обилних падавина и вишег нивоа подземних вода, док стазе покривају 1.434,85 м². Остала површина која припада парку, а налази се под објектима, који су његов саставни дио, износи 46.381 м². То су објект централне зграде Јодне бање, турско купатило, стари хотел са економским зградама, наливаоница и пунионица воде некадашње фабрике „Минаква“ на главном изворишту Јодне бање, хотел „Парк“ са рестораном и терасама и објекат ЈКП "Градско зеленило" (Нинић-Тодоровић и остали, 2008). Због својих културно-историјских, васпитно-образовних, рехабилитационих, естетскообликовних, урбанистичко-просторних и санитарно-хигијенских функција и вриједности, Футошки парк је изузетно вриједна зелена оаза урбане структуре Новог Сада. Парк је из тих разлога стављен под заштиту рјешењем о претходној заштити „Футошког парка“ (Службени гласник Републике Србије, бр. 23/2005), као природно добро III категорије. Богатство парка чини 107 врста, варијетета и форми дрвенасте флоре са просторнокомпозиционим распоредом у виду мањих група, масива, алеја и солитера. На основу снимљеног стања, општа је оцјена да виталност и декоративност укупне дендрофлоре чини парк јединственом еколошком и амбијенталном цјелином у урбаној структури града. Разлог присуства великог броја четинара, иако не припадају датом типу станишта, је локација Јодне бање за чије потребе је првобитно и изграђен парк. Дендрофлора парка представља звучну и визуелну баријеру од околних саобраћајница, извора буке и честица прашине, аеросоли и издувних гасова и има посебну функцију ремедијације. Увидом у садржај тешких метала у земљишту Футошког парка, утврђено је да су њихове концентрације далеко испод максимално дозвољених вриједности. То је веома значајно због непосредне близине болничког комплекса и санитарно-хигијенске функције парка (Нинић-Тодоровић и остали, 2008).

Парк има нову расвјету, мада би њен интензитет могао бити многу јачи. Са друге стране, стазе за шетњу се налазе у изразито лошем стању, тако да се практично њима не може ходати. Такође, треба напоменути да су парковски мобилијар и комунални објекти веома проријеђени и да велики број њих нема више употребну вриједност. Језеро које се налази у горњем дијелу парка, према Футошкој улици, потпуно је неуређено, тако да подсећа на бару. Уз то, око и на тој воденој површини успијева барска вегетација, што осјећај дивљине, неуређености и запуштености, додатно појачава. Мало је познато да се у Футошком парку налази неколико извора термо-минералне јодне воде, а међу њима и најстарији извор „Новосадске минералне воде Свети спас“, али је жалосно што већина њих није у функцији.

Уз источни и сјеверни обод парка почиње четврт приватних луксузних кућа, тзв. „вила“, које су, у највећем броју случајева, настајале у вријеме бушења првог бунара, када се открило постојање љековите термо-минералне воде, када је изграђено прво купатило, али је градња постала интензивнија по изградњи новог варошког купатила, када је кренуло и уређење Футошког парка. Несумњиво је да се градило и касније, мада знатно слабијим интензитетом, поготово последице Другог свјетског рата, што је надокнађено крајем деведесетих година 20. и почетком 21. вијека. Тако се неколико улица издваја, као посебан архитектонски комплекс и као такве заједно са Футошким парком и комплексом Јодне бање чине цјелину. Ријеч је о улицама Николе Тесле, Ђорђа Бешлина, Пере Добриновића, Ненада Митрова, Паје Јовановића, Милана Петровића, Уроша Предића, док улице Боре Продановића и Хероја Тепића ограничавају тај комплекс. Не треба заборавити и Улицу др Хемпта, која има посебне архитектонске вриједности, као и угао Футошке и Хајдук Вељкове улице. Поред тога што историјски и функционално четврт вила, настала као зона разоноде и одмора

многих новосадских љекара, адвоката, трговаца, инжењера и архитеката, као и друге богате госпoде, са Футошким парком чини јединствену и нераскидиву цјелину, ситуација се у посљедњих педесетак година значајно промијенила. Ради се о томе да је ово постала обична стамбена четврт, коју су послије 1945. године, када је извршена национализација вишка приватне својине, населила маса нових становника, којима су на тој локацији додијељени станови. Тако је четврт почела да губи свој луксузан изглед, функцију љетњиковца и одмаралишта, а посебно карактер мјеста гдје се окупља висока класа. Објекти су временом пропадали, а фасаде са прелијепим украсима су отпадале и губиле се у свакодневной животној трци и небризи за нешто што је туђе и аристократско. Исту судбину су доживјеле и прелијепе баште, дворишта и окућнице, које су биле простране и зелене, попут самог Футошког парка. Таква неријешена ситуација имовинско-правних односа на простору поменуте четврти вила, дуго ће представљати немјерљив проблем и препреку за развој бањског туризма Новог Сада.

Туристичко уређење простора

Као што је у претходним разматрањима показано, Јодна бања има карактеристике сваке друге бање у Србији, како у просторно-организационом, тако и у функционалном смислу. Проблем због којег Јодна бања и у правном смислу не функционише као туристички центар, са угоститељском и љечилишном функцијом, и поред тога што посједује све неопходне елементе за такву врсту комплементарних активности, лежи у чињеници да су просторно-правни субјекти, који функционишу на посматраном подручју, несинхронизовани, некоординисани у спровођењу сопствених активности и потпуно отуђени једни од других. Све је почело давне 1963. године, када је Јодна бања престала да послује као здружена угоститељско-здравствена установа, вјероватно из разлога што је двије године раније изграђен нови хотелско-угоститељски објект хотела „Парк“, па се сматрало да је на тај начин угоститељска функција пренесена на нови правни субјекат, због чега више није било потребе развијати исти сектор у оквиру здравственог објекта. Проблем је продубљен 1973. године, када је престала експлоатација и флаширање „Новосадске минералне воде“ са прве бушотине направљене 1897. године, због потребе за повећањем производње, услијед чега су на Телепу отворене нове бушотине, са знатно већом издашношћу, гдје су послије тога отворени савремени погони за флаширање и прераду минералне воде, под новим називом „Минаква“. Као година нестанка Јодне бање у функционалном смислу сматра се 1977, када је престало кориштење термо-минералне јодне воде у медицинске сврхе. Са друге стране, Јодна бања се одједном нашла у центру урбаног ткива Новог Сада, који се великом брзином ширио према западу, дуж Футошке улице, што је резултирало повећањем буке и загађености самог бањског комплекса. На тај начин је у великој мјери обесмишљена функција одмора и рекреације, што је поред културне, примарна функција туризма, а када је у питању бањски туризам, онда је то централна функција боравка у бањско-љечилишним туристичким центрима. Ако је тачан податак да је гашење угоститељске функције Јодне бање изазвано изградњом хотела „Парк“ 1961. године, као новог туристичко-угоститељског субјекта на истом простору, онда се може рећи да је тај потез био непотпун, јер поред тога што су на новоизграђени објект хотела „Парк“ пренијете угоститељске функције, није пренијета и туристичко-рекреативна функција термо-минералне јодне воде, због чега хотел „Парк“ никада није заживио као дио бањског комплекса, иако је имао сопствени базен и налазио се у бањском кругу Футошког парка. На тај начин је пропуштена идеална прилика да се раздвоје угоститељско-рекреативне и здравствено-љечинишне функције, што је значајан проблем у

савременом бањском систему Србије. Тако је Јодна бања, заједно са свим својим вриједностима, било да су оне природне или историјске, престала да постоји.

Ипак, није све тако црно и непоправљиво, као што изгледа на први поглед, јер су просторне, урбанистичке, па и функционалне вриједности, у највећој мјери, сачуване, што уз правилан приступ отвара могућности за њихову рехабилитацију и поновно успостављање новосадске Јодне бање, као једног од фактора развоја туризма на подручју Новог Сада и његове гравитационе зоне. То међутим, подразумејева опсежне активности на планирању и туристичком уређењу посматраног простора, што би прије свега значило дефинисање нових и коначних граница Јодне бање, као просторног и њено успостављање као правног субјекта, који би на додијеленом му просторном обухвату планирањем и уређењем простора, стварао услове за развој туризма и координирао са другим правним субјектима, носиоцима бањских функција, зарад постизања бољих резултата пословања.

Разматрајући проблем просторног обухвата Јодне бање, треба узети у обзир историјске и новонастале услове у којима се Бања налази. У том смислу је, као подручје Јодне бање неупитан простор ограничен улицама Футошке, Хајдук Вељкове, Мичуринове, Новосадског сајма, Уроша Предића, Др Милана Петровића, Ђорђа Бешлина и Николе Тесле. Ипак, са просторно-функционалног становишта, овакав обухват Јодне бање, неби у потпуности задовољава потребу за просторном издвојеношћу и уопште са већом количином простора под зеленим површинама, поштеђеног аутомобилског саобраћаја и буке. Историја говори о томе да је услов мађарског архитекте Имре Франчека да пристане да пројектује објекат, била та да се објекат гради у средини парка. Данас то није случај. Централна зграда Јодне бање и њена предња фасада излази на Футошки пут, који као једна од најважнијих саобраћајних оса нарушава замишљени архитектонски концепт. У том смислу треба напоменути да се са друге стране Футошке улице, насупрот Футошком парку и комплексу Јодне бање, налази пространо старо католичко и евангелистичко гробље, као и велика четврт вила, насталих такође у вријеме градње и развоја Варошког јодног купатила. Ријеч је о улицама Сарајевској, Митрополита Стратимировића, Пере Сегединца, Чернишевског, Војводе Книћанина, те Трг 27. марта. Овом комплексу би се могла прикључити и улица Антона Чехова, са источне стране католичког гробља, јер својим архитектонским, амбијенталним и просторним вриједностима припада, претходно наведеној цјелини. Посматрањем поменутог простора, као интегралне цјелине Јодне бање у ширем смислу значења овог појма, добило би се на просторној разуђености, његовој хомогенизацији и интеграцији, у ком случају би се могло говорити о туристичко-бањском комплексу у правом смислу те ријечи.

Овдје се јавља проблем Старог католичког гробља, које је због својих естетских, историјских и просторних вриједности проглашено спомеником културе. Такође, треба напоменути чињеницу да постојање гробља у центру града не представља нешто што се може назвати свакодневним, те да је држава такве проблеме раније ефикасно рјешавала, измјештајући гробља изван насељених мјеста. Тако је познато да је некадашња Аустро-угарска монархија другом половином 19. вијека донијела одлуку о измјештању гробља из насељених мјеста, као превентива заразама. Познато је да су стара новосадска гробља свих конфесија, која су углавном била лоцирана око цркава, па су тако била и називана, 1860. године пресељена на нове локације, тада изван града. Како се Нови Сад брзо и неконтролисано ширио, тако су се нека од тих гробља нашла у урбаном ткиву града. Ријеч је о Успењском и Старом католичком гробљу, на којима се још увијек сматрају активним и на којима се повремено врше сахране. Налазећи се у граду, ова гробља често бивају мета вандала и провалника, што је још један од проблема са којима се град Нови Сад сусреће. Из наведених разлога било би добро размислити о усвајању одлуке о пресељењу гробља са

постојеће на нову локацију изван насељеног подручја, на који начин би се добиле знатне површине за проширење Футошког парка, као јавне зелене површине, мада се и само гробље данас може сматрати једном врстом парковске површине, с том разликом што се гробље нико не користи за разријешење својих рекреативних потреба.

Слиједећи немјерљив проблем јесте Футошка улица, односно густ саобраћај дуж овог правца, који повезује једно од највећих и најмногољуднијих стамбених четврти Новог Сада, као и низ приградских насеља на западним прилазима граду са његовим централним дијеловима. Као последица тога, јављају се изузетно велика бука, као и значајна концентрација издувних гасова, аеросоли, смога и честица пепела и прашине, што живот уз поменуту улицу чини несношљивим, а његов квалитет неприхватљиво ниским. Стога, не треба говорити у каквој позицији се налази туризам и његов развој на подручју Јодне бање, уколико се зна да овај простор не омогућује адекватан одмор и рекреацију, што су неки од носећих претпоставки туризма. Како су измијештање дијела трасе Футошке улице и скретањ тока саобраћаја неким другим улицама немогући, то се предлаже спуштање у подину дијела Футошке улице, од Улице Антона Чехова до раскрснице са Хајдук Вељковом и Цара Душана, што би подразумијевало изградњу подземног тунела у дужини до око 500 м. Тиме би се проблем саобраћаја и загађења, било звучних, било аеро, ријешено на најефикаснији начин, а два раздвојена дијела Јодне бање била поново састављена у јединствену цјелину, на који начин би се зграда Варошког јодног купатила нашла у средини парка, баш како је захтијевао и замишљао његов архитекта. Цијена радова који би се овом приликом извели, била би велика, као и корист коју би остварили, не само туристи, него и грађани Новог Сада.

Када је ријеч о обнови и уређењу комплекса објеката Варошког јодног купатила, онда треба напоменути да је план реконструкције предложио Институт за медицинску рехабилитацију и поднио је Скупштини града Новог Сада још 1976. године. Том приликом је планирана изградња савременог терапеутског блока, који је требало да служи за физикално лијечење и медицинску рехабилитацију пацијената Института, као и посјетилаца и туриста Јодне бање. Институт за медицинску рехабилитацију израдио је медицинско функционални програм, док је пројектни задатак израде нових и обнове постојећих објеката повјерен РО „План изградње Новог Сада“. У пројектном задатку је предложено да локација новог терапеутског блока буде на мјесту старе Јодне бање, односно тзв. турског купатила, што би омогућило повезивање туристичко-рекреативних и угоститељских објеката, који већ постоје у непосредној близини. Тако, по наведеном плану, нови терапеутски блок треба да, поред љекарских ординација, садржи и сале за кинезитерапију, парафинотерапију, кабинет за корективну гимнастику, просторије за радну терапију, али што је такође ваoma важно велико одјелење хидротерапије. Планирано је да хидротерапија обухвата десет специјалних када, два базена димензија 2x6 и један јодни базен. Такође је предвиђена примјена пелоидотерапије у боксовима са осам радних мјеста. Пацијентима и гостима би били доступни и додатни садржаји, као што су сауна, турско купатило, сала за масажу, фризерски салон, продавница ортопедских помагала, јавна телефонска говорница, продавница дневне штампе, као и угоститељски блок са кафаном и рестораном. Поред медицинског блока, била је планирана изградња смјештајних капацитета, који би располагао са укупно 150 лежаја и то у смјештајним јединицама капацитета од једног до четири лежаја.

Футошки парк представља основну рекреативну површину Јодне бање и спону између свих субјекта, који се налазе на њеном простору, из ког разлога треба обратити посебну пажњу на уређење и опремање ове јединствене зелене површине за потребе туриста, пацијената и грађана. У том смислу је значајан податак да је последња реконструкција парка извршена 1964. године, према пројекту инжењера Ратибора Ђорђевића, када су задржане стилске одлике слободне пејзажне композиције, са намјером да се очувају здраве и виталне

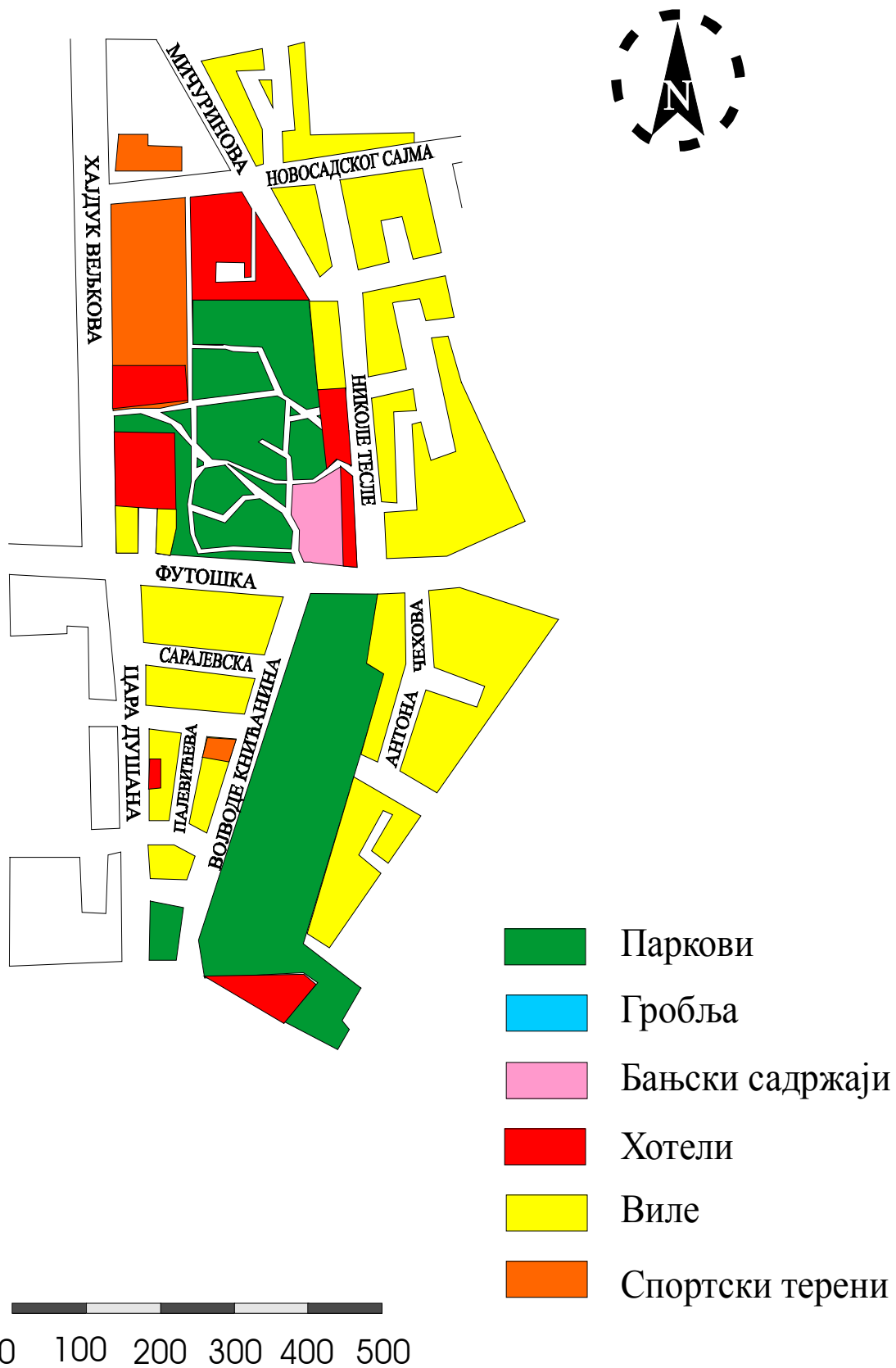
јединке високог дрвећа, док је флористички састав обогаћен уношењем нових, алохтоних примјерака. Како је прошло много времена од те посљедње реконструкције зелене биомасе парка требало би на основу културно-историјске грађе и првобитног пројекта парка извршити реконструкцију арихтектонско-грађевинских елемената, чишћење и реконструкцију језера, као најниже коте парка и ревитализацију биљног материјала. За парк би, такође требало, у цјелини дефинисати редовне мјере његе. Са друге стране, уколико би простор Старог католичког гробља био интегрисан у систем Јодне бање, било би неопходно израдити пројекат уређења нових парковских површина на поменутој локацији, а у складу са постојећим и планираним уређењем Футошког парка, како би двије површине, стара и нова, чиниле функционалну и просторну цјелину. Поред пројекта обнове раковске биомасе, потребно је направити пројекат обнове мобилијара и комуналних објеката, као и стаза Футошког парка, како би поред биолошко-еколошке добио и рекреативну функцију. Када је ријеч о комуналним објектима, онда се мисли на постављање фонтана, јавних чесми и бунара, огласних паноа, посуда за сакупљање смећа, корпи за отпатке, стубова јавне расвјете и јавних тоалета. Са друге стране, недостаје и низ објеката урбаног мобилијара, под којим се подразумијевају: намјенски киосци, јавни часовници, клупе, поштански сандучићи, телефонске говорнице, украсне жардињере, стубови, кугле, ограде и друге врсте запрека на јавним површинама. Посебна пажња би требала бити усмјерена на планирање и уређење централног бањског круга са фонтаном, одакле би се стазе за шетњу, радијално и концентрично шириле на све стране парка. Треба повести рачуна и о томе да се активирају бунари избушени у протеклом времену, како би се минерална вода ставила на располагање корисницима парка, што је некада симболизовало овај бањски комплекс, а што одавно више није пракса. Као што је напоменуто, у парку се налази и једна површина стајаће, најчешће забарене воде, обрасле барском и мочварном вегетацијом, па стога нема никаквих естетских вриједности. Потребно би било очистити, продубити и евентуално повећати површину језера, а преко његових појединих дијелова направити прелазе и мостове, што би допринијело атрактивности парка, уз обавезно пуштање барске фауне на језерску површину, гдје се прије свега мисли на лабудове, патке и пловке, као и другу украсну фауну.

На дефинисаном простору Јодне бање, односно на подручју које је овдје означено као атрактивно за развој туризма, постоје поједини објекти, који нису и не могу бити дио приче о развоју бањског туризма. Ријеч је, прије свега о комплексу објеката Дечије болнице, на углу Футошке и Хајдук Вељкове, која као здравствено-болнички центар, потпуно искаче из оквира бањског туризма или медицинске рехабилитације. При томе, зграде Дечије болнице заузимају локацију веома атрактивну за неки хотелско-угоститељски објекат, који би имао велики допринос за развој туризма на посматраном подручју. Ради се о томе да би овакав објекат могао бити вишенамјенски градски хотел, смјештен на главним градским саобраћајницама, уз Клинички центар Војводине, Покрајински завод за трансфузију, а што је најважније комплекс Новосадског сајма, а при томе у највећем градском парку и Јодној бањи. Стога, било би идеално када би простор на коме се налази поменути болнички комплекс, у неким будућим плановима био предвиђен за дјелатност туризма, а сама установа пресељена на нову адекватнију локацију, најпожељније на другу страну Хајдук Вељкове улице, гдје се налазе све болничке и специјалистичке установе. Проблем Старог католичког гробља је у претходним расправама изнесен, када је и дато могуће рјешење тог проблема. Међутим, поред поменутог гробља, на подручју које је означено као туристички атрактивно, налази се и једна основна школа. Уз школу се налази спортски центар са неколико тениских терена, као и неколико бетонских терена за мале спортове. То је добра рекреативна база, која се уклапа у систем туристичког уређења Јодне бање, те га као таквог треба искористити и проширивањем садржаја употпунити. У том смислу, институција основне школе би морала

бити измјештена на нову локацију, а постојећи искориштен у туристичко-угоститељске сврхе. Интересантно би било изградити и нови базен са термоминералном јодном водом. Тако би се дио функција бање пренио и на тај дио простора, који данас нема улогу туристичког локалитета, а за шта има одговарајуће предиспозиције. У дну будућег парка, а данашњег Старог католичког гробља, односно дијела гдје се налази споменик пилотома палим током Другог свјетског рата, такође би могао бити искориштен за изгрању хотелско-угоститељског објекта, на који би начин била заокружена цјелина Јодне бање са стране висококапацитивних смјештајних објеката. Са друге стране, требало би дјеловати на отварању соба и апартмана за изнајмљивање, јер посматрани простор обилује луксузним кућама „вилама“, које, својом спољашношћу, привлаче пажњу грађана и посјетилаца. Овим би била употпуњена и обogaћена понуда смјештајних капацитета, како у погледу врсте и квалитета, тако и у погледу цијене. Футошки парк је необично празан, у смислу јавних, угоститељских, па и културних садржаја, па би стога отварање кафе-посластичарнице у његовом централном дијелу, уз редовно одржавање музичких и плесних манифестација, било више него корисно за привлачење грађанства, са једне и попуњавање слободног времена туриста са друге стране.

Саобраћај на подручју Јодне бање представља огроман проблем, који мора бити ријешен, уколико се мисли развијати бањски облик туризма на овако скученом и густо насељеном простору. Кретање возила кроз ткиво Јодне бање, мора бити веома ограничено и строго контролисано. Ради се о томе да би сваки промет нерезидуалних возила, возила туриста и корисника љекарских услуга, био најстрожије забрањен. При томе би возила резидената морала имати паркирно мјесто у оквиру окућнице, а ни у ком случају испред стамбеног објекта. Када је ријеч о туристима, грађанству и другим корисницима услуга Јодне бање, треба планирати паркинг просторе на рубним дијеловима Бање, при постојећим и будућим хотелско-угоститељским субјектима, уз СЦ „Сајмиште“, као и на другим површинама, гдје то неће довести у питање естетске, историјске и природне вриједности Јодне бање. Уз то, подразумијевало би се рјешавање проблема саобраћаја кроз Футошку улицу, на почетку забраном саобраћаја у касним послеподневним сатима, затим викендом и празницима, а касније потпуном забраном, гдје би се саобраћај измјестио у тунел изграђен у подини саобраћајнице. Тако би био добијен функционално обједињен, просторно цјеловит и туристички јединствен туристичко-угоститељски и здравствено рехабилитациони бањски центар у Новом Саду.

Карта бр. 19. Приказ планираних садржаја на простору Јодне бање



Подбара – Алмашки крај

Подбара или Алмашки крај има посебно мјесто у историји и урбаном развоју Новог Сада, јер одише прошлoшћу и посебним градитељским узорима, који и данас свједоче о околностима и условима живљења и рада у овом јединственом градском насељу. Не само што је најстарије насеље настало послије оснивања Новог Сада на његовој периферији, него је био и центар индустријске револуције, на овим просторима. Подбара чува старе урбане вриједности уских, кривудавих и калдрмисаних улица, малих пијачних тргова, дућана, бакалница, кафана и занатских радњи. Она чува и сјећања на многе важне јавне личности из области културе и умјетности, који су рођени или живјели у том дијелу града, а који су својим дјеловањем задужили, ако не сво српство, а онда грађане Новог Сада. Овдје се чува и веома вриједна и крхка, народна умјетност и инспирација, уткана у топониме, називе улица, легенде, али и истините приче из прошлости, које у народу добијају неку нову димензију и конотацију, постајући нешто више, јаче и идеалније од стварног догађаја. Многе, за Нови Сад, важне грађевине, културне институције и вјерска здања, такође су нашла своје мјесто управо на Подбари, јер су њени грађани знали цијенити, чувати, али и градити такве институције, као похвалу и узданицу себи и звијезду водиљу својим потомцима. Носећи са собом дио своју културу и обичаје крајева из којих су пред Турцима бјежали, Алмашани су, свјесно или несвјесно, те елементе своје постојбине, уградили у ново станиште и тако их сачували од заборава и нестајања. Чувајући и бранећи границу на Дунаву, ови људи су чували и хранили своју духовност, радиност и културност, као дјелиће свога унутрашњег бића, личног и колективног идентитета и бијега од сурове реалности, која уништава све лијепо у човјеку и нагони га на голо преживљавање. Алмашани су успјели у намјери да до данашњих дана сачувају дио своје прошлости, која по многима заслужује да се нађе на туристичкој мапи Новог Сада, као Сент Андреја, крај Будимпеште.

Микролокација и саобраћај

Подбара се налази у сјевероисточном дијелу Новог Сада, повезујући на тај начин центар града и његове рубне дијелове. Садашње границе Месне заједнице Подбара представљају улице Милоша Бајића, Трг Републике, Даничићева, Златне Греде, Пашићева са југа, затим Темеринска са запада, северну границу чини канал Дунав-Тиса-Дунав, до к је источна на Дунаву. Најлакши начин да се дође у центар Подбаре јесу улице Грчкошколска и Златне греде, које доводе до практично главне улице у овом дијелу града, која носи назив једног од највећих трговаца и мецена Новог Сада, Саве Вуковића. Граничне улице посматраног подручја, а прије свега Темеринска и Дунавски кеј, представљају саобраћајне жиле куцавице Подбаре. Тако Темеринском улицом саобраћају возила градског саобраћаја број 1 и 8, повезујући тако центар града, Подбару и његове рубне дијелове. Аутобуска линија 11а и 11б, преко Подбаре кружи по цијелом граду, остварујући везу са Новосадским Сајмом, Булеваром Ослобођења, те жељезничком и аутобуском станицом, у ком смислу овај дио града јесте један од веома добро повезаних са остатком урбаног ткива. Не треба заборавити нити линију 6, која такође транзитира Подбаром, крећући се Косовском улицом. Овако добар положај на микро нивоу унутар града, као и изванредна увезаност у систем Градског саобраћајног предузећа, даје предуслове за развој Подбаре у смислу градске туристичке микрорегије, с обзиром да посједује све друге квалитете за напредак у поменутом правцу.

Карта бр. 20. Дио Подбаре означен као атрактиван за туристичку дјелатност.



Ипак, као што представља предуслов развоја туризма, саобраћај може бити и препрека његовом унапријеђењу, уколико је његов интензитет већи од пропусне моћи уличног система и уколико се на тај начин директно и индиректно омета провођење слободног времена, како туриста, тако и грађана Новог Сада. Ријеч је о физичкој угрожености присуством возила на уском простору, на коме је повећана туристичка посјета, као и угрожености респираторних органа, услед повећане концентрације издувних гасова, прашине и аеросоли, што директно одвраћа туристе са тог подручја и смањује њихово задржавање на таквим мјестима. На срећу, Подбара нема великих проблема у том смислу, јер се главнина саобраћаја одвија пограничним саобраћајницама. Ипак, знајући да је урбано ткиво Подбаре веома специфично, јер је саткано од низа веома уских, кривудавих улица, које на својим спојевима формирају извјесне површине у форми малих тргова, који су раније и имали јавну и трговачку функцију, морало би се повес рачуна о томе да се саобраћај, у дијеловима атрактивним за развој туризма, значајно смањи и сведе на промет резидуалних возила. У том смислу би било пожељно да се донесе уредба о држању приватних возила унутар властитих окућница, односно о забрани паркирања возила на тротоару, уколико то није нужно. Тако се туристички атрактивним подручјем, на коме би се могао развијати облик туризма сличан ономе у Сент Андреји, јесте појас ограничен улицама Алмашком, Саве Вуковића, Златне греде, Пашићевом, Матице Српске, Стеријином, Петра Кочића и Светосавском. На том подручју су у највећој мјери сачувани елементи културно-историјске и просторно-амбијенталне вриједности, па се на основу тога овај простор кандидује за развој туризма, па у том смислу и са потпуно и дјелимично ограничење саобраћаја.

Историја

Послије Велике сеобе Срба 1690. године, један дио избјеглог становништва са Косова и Метохије насељен је у селу Алмаш, које се налазило на мочварном земљишту, негде између данашњег Темерина, Надаља, Сирига и Србобрана. Земљиште у Алмашу је било неповољно за живот и рад, а житељи су константно били суочени са поплавама, болестима и немаштином. Међутим, највећи проблем тадашњих Алмашана били су високи порези, које су морали да плаћају својој Жупанији, због чега су размишљали и о колективном иселавању. Тако је 1717. године ријешено да се пошаљу двојица изасланика у оближњи Петроварадински шанец, да би извидјели терен и распитали се о могућности да сви становници Алмаша напусте своје дотадашње станиште и населе се на територији Шанца. Петроварадински шанец одговарао је Алмашанима за пресељење, из више разлога, а прије свега због тога што је земља у Шанцу и око њега је била плодна и релативно лака за обраду. Уз то, треба напоменути чињеницу да је земља била без жупанијских намета и да се налазила на главном путу између Беча и Цариграда. Услов да би се населили на територију Петроварадинског шанца и добили земљу било је прихватање војне службе и улоге граничара у борби против Турака, у оквиру тзв. Дунавске границе (Рожић, 2007).

Прихватајући све постављене услове и тражећи „бољи живот“, Алмашани су своју покретну имовину натоварили на воловске и коњске самаре и сељачка кола и на крајњој периферији Петроварадинског шанца, на Сувој греди, иза посљедњих кућа, код Велике баре нашли своје уточиште. Тако крајем 1717. и током 1718. године, на том подручју, почиње да се образује једно од најстаријих дијелова Новог Сада, насеље које је због баре уз коју се налазило, добило назив Подбара, а по становницима, који су ту дошли из села Алмаша, Алмашки крај. Први Подбарци су се прочули као добри ратари и као вриједни и предузимљиви људи. Међутим, Подбара је у почетку била сиромашан крај, а њени

становници су живјели у скромним кућама, направљеним од прућа и блатом, покривеним трском, од којих су се по неке и данас сачувале. Прве године живота проведене на Подбари Алмашани су искористили да саграде куће, али су непосредно по насељавању заједничким напорима изградили и своју прву цркву. То је био први заједнички посао Подбараца, а спроведен је у веременском интервалу од 1718. до 1720. године. Црква је грађена од истог материјала као и куће, од прућа, блата и трске, и по својој величини била је скромна, али је задовољавала потребе тадашњих становника Подбаре. Управо у то доба дошло је до првих несугласица између досељеника, јер се нису могли договорити ком светитељу да посвети своју цркву. Готово сваки становник је имао свој приједлог и свој разлог да се црква посвети светитељу кога је он највише поштовао. Али ипак, овај проблем је ријешен када су радници који су копали бунар у порти цркве пронашли закопану икону Света Три јерарха, након чега су се сви становници сложили да се овим светитељима посвети нови храм. У црквеним круговима то је пружаћу и до данас се та одлука није мијењала. Након побољшања финансијског стања становника било је потребно саградити нову цркву. Одлучено је да се прва црква, која је прављена од материјала слабог квалитета, сруши, и да се на њеним темељима сагради нова Алмашка црква. Нова црква је имала темеље од печене цигле, а зидове од черпића, док су кров и свод цркве били направљени од дрвених дасака. Нова Алмашка црква, друга по реду, освећена је 30. јануара 1733. године, од стране тадашњег епископа бачког Висариона Павловића (Продановић, 1997).

Половином 19. вијека грађани Петроварадинског шанца су били свјесни чињенице да ће војна граница бити укинута, па су становници Шанца тражили начине како да град настави са развојем и просперитетом, а да при томе и даље посједује слободе и локалну независност. Зато су поднијели захтјев Бечком двору за добијање елибертационог акта на основу којег је Петроварадински шанец купио статус слободног, краљевског града 1. фебруара 1748. године. Након тога, 1751. године дошло је до укидања Подунавске војне границе, што су многи граничари, дочекали са разочарањем. Због тога је одређени број Алмашана напустио Подбару и град Нови Сад и одселио се у Потисје, где се у то доба оснивао „Шајкашки батаљон“ са сједиштем у Тителу. Међутим, било је и оних који су се повукли са оберкапетаном у Срем, у Старе Бановце, гдје је још увијек постојала војна граница на Сави. Ипак, велики број тадашњих Подбараца је остао у Алмашком крају бавећи се у наредном периоду повртарством, ратарством, сточарством и риболовом (Рожић, 2007).

По попису становништва из 1753. године види се да су Подбарци који су остали да живе у Новом Саду имали куће у Ченејским сокацима и на земљишту Хелене Богнер, односно на подручју данашњих улица Гундулићеве, Југ Богдана и Патријарха Чарнојевића. Број становника Подбаре и њихов социјални статус током читавог 18. вијека су били у сталном успону. То доказује чињеница да су у истом вијеку на истом мјесту градили три цркве, сваки пут већу и лепшу. Трећа црква, која и данас постоји, саграђена је на самом крају 18. вијека. Она је освећена 1797. године, и од тада је по вољи и жељи Подбараца, постала највећа православна црква у граду. Жеља становника Алмашког краја да имају највећу цркву потиче још од првих дана живота у граду, када су се Новосађани дијелили по крају у коме су живјели. Наиме, они који су живјели од тадашњег Дунавског моста према Саборној цркви и даље према Темеринском путу били су у центру града и сматрали су себе за господу, а Алмашане и остале за паоре и нижу класу. Желећи да своју вриједност, оданост и љубав према Подбари и цркви докажу новосадској господи, онима који су у то време већ увелико саградили нову Саборну, Николајевску, Успенску и Јовановску цркву, Алмашани су одлучили да саграде највећу цркву у граду. Нова црква грађена је око старе у којој се и даље богослужило, све док послови око изградње нове цркве нису завршени, када је стари храм срушен, а материјал изнијет, последице чега је нова Алмашка црква освећена (Петровић, 1987).

Током 19. вијека Подбара се развијала у духу новог времена, када цијели град доживљава својеврсни напредак у многим сферама живота. Након револуционарних дешавања 1848/49. и практично потпуног разарања у бомбардовању са Тврђаве 12. јуна 1849. године, Подбара је обновљена и тих година је обухватала подручје од Дунавске улице према Дунаву и даље према данашњем каналу, па од Рајине шуме (наспрам стрелишта, поред данашњег пута за Зрењанин) скоро до Ширина (данашње бродске окретнице на Каналу код Индустријске зоне Север), затим од мјеста гдје ће бити направљено игралиште ФК „Славија“ према Темеринској улици, све до Пашићеве и њеног спајања са Дунавском. Одлуком аустријског двора 1875. године, поред Новог Сада је прокопан канал чиме је исушена тзв. „Бара четири крајцаре“. Наиме, на потезу од Алмашке цркве и угла данашњих улица Ђорђа Рајковића и Марка Миљанова па према данашњој улици Филипа Вишњића и даље, налазила се бара коју су још затекли Алмашани, приликом свог насељавања 1718. године. Име „Бара четири крајцара“ настало је због обавезе да је сваки власник чамца, који је улазио у град преко баре, морао платити четири крајцара. Послије 1875. године, тај мочварни дио Подбаре претворен је у пашњаке, а касније је на том мјесту почела да се ствара прва индустријска зона у Новом Саду (Петровић, 1987).

Првих деценија 20. вијека мало тога се промијенило на Подбари, осим тога што је на прелазу два вијека била покренута снажна индустријализација, гдје је формирана и прва индустријска зона у Новом Саду. У то вријеме на територији Подбаре налазиле су се многобројне фабрике, веома значајне за тадашњи Нови Сад. Међу најзначајнијим је свакако „Гас фабрика“ или „Плинера“ која се налазила на мјесту данашње топлане „Исток“ у улици Марка Миљанова. Тако је занимљиво да је некада свака имућнија кућа на Подбари, и у остатку града, до појаве електричне енергије, имала је плин, те да је „Гас Фабрика“ са Подбаре снабђевала је цијели град плином и освјетљавала тадашње новосадске улице у којима су били монтирани тзв. гасни канделабри. Поред „Плинаре“, на Подбари је у 19. вијеку почела да ради „Кулпин фабрика“, у власништву породице Дунђерски, која је вршила прераду и конзервирање воћа и поврћа, а налазила се у улици Марка Миљанова дуж Кванташке пијаци са излазом на улице Филипа Вишњића и Јаше Игњатовића. Затим, постојала је фабрика за траке и пантљике, као и фабрика за производњу украса за баште, која се налазила на углу Текелијине и улице Патријарха Чарнојевића, а у власништву породице Ердџан. Почетком 20. вијека отворена је фабрика свиле „Соња Маринковић“ испред данашње Основне школе „Ђура Даничић“, једина таква фабрика на територији тадашње јужне Аустро-угарске. „Свилара“ је имала погон за сортирање, паковање и складиштење свиле на углу данашњих улица Косовске, Марка Миљанова и Земљане ћуприје и посебну фабрику за фарбање свиле на углу данашњих улица Павла Стаматовића и Ђорђа Рајковића, гдје и данас стоји димњак руиниране фабричке хале. На Подбари су тада постојале и двије фабрике за производњу бомбона: „Плевна“ која се налазила на мјесту данашње месаре „Матијевић“ у Пашићевој улици и „Слога“ чији су се производни погони налазили у улици Марка Миљанова. Господин Плевна, власник фабрике бомбона у Пашићевој улици, имао је и један мањи погон на свом имању поред породичне куће на углу данашњих улица Филипа Вишњића и Павла Стаматовића. Ту се налазио простор за паковање и складиштење производа, као и мања хала за производњу. У овом дијелу града отворене су и: фабрика порцелана „Електропорцелан“, затим, „Кланица“, „Бродоградилиште“, фабрика газе, вате и завоја „Нива“ у Шумадијској улици, „Ливница“, на мјесту данашњег ресторана „Дукат“, „Аутокаросерија“, у блоку 20 између улица Филипа Вишњића, Павла Стаматовића и Косовске, као и још неколико мањих услужно-занатских радионица. У новој држави, по завршетку рата Подбара је добила Фудбалски клуб „Славија“, занатлије пореклом са Подбаре су основале „Удружење занатлија“ са сједиштем на Тргу Марије Трандафил,

породица Машић у Темеринској улици отворила је апотеку међу првима у Новом Саду, Новосађанке су основале Коло српских сестара, а у Пашићевој улици радило је једино погребно предузеће у тадашњем Новом Саду под именом „Конкордија“ (Рожић, 2007).

Током рата, дио Подбаре наслоњен на индустријску зону претрпио је тешка оштећења услед савезничког бомбардовања августа и септембра 1944. године. Послије Другог светског рата, током шездесетих година 20. вијека индустријска зона, која се до тада налазила на једном дијелу Подбаре, пресељена је на другу локацију и готово све фабрике из тог дијела града исељене су. Фабрике које су остале постоје и данас и то су чувени „Електропорцелан“ и „Нива“. Тада је Подбара почела урбанистички да се развија по важећем Генералном и Регулационом урбанистичком плану. На мјесту гдје се налазила фабрика свиле „Свилара“, на ободном градском правцу, подигнуте су стамбене зграде од 12 до 16 спратова, чија висина постепено пада у правцу центра Подбаре, гдје су зидане зграде од 7 спратова у Косовској улици и од 5 спратова у улици Ђорђа Рајковића и неколико објеката око цркве. У остатку Подбаре планирана је изградња стамбених зграда од 4 спрата, али постоји интерес да се дијелови значајни за историју града, као и по својим морфолошким карактеристикама сачувају за наредне генерације, као својеврстан музеј под ведрим небом (Продановић, 1997).

Културна баштина

Алмашки крај, као што је претходно речено, чува прошлост и традицију у својим уским и кривудаим сокацима, у којима још стоје куће покривене трском, али такође и у правим и широким улицама, које красе прелијепа здања јавних и културних институција и сакралних објеката. Када се говори о културној баштини Подбаре, онда се прво помисли на Алмашку цркву, која се мијењала и пратила социјални и друштвени статус њених вјерника. Ту су свакако и гимназија Јован Јовановић Змај, затим Матица српска, као и низ приватних кућа и зграда. Од посебног је значаја, као амбијентална и архитектонска цјелина и улица Златне греде, Скерлићева, као и Милана видаковића, која претходне двије пресијеца под правим углом. Велики број историјских личности, рођених у овом дијелу града или оних који су само живјели овдје, говори о духовној вертикали Подбаре и културне заоставштине тих великих људи, што је чини посебном и атрактивном на одређен историјски начин.

Алмашка црква налази у централном дијелу Подбаре, у Алмашкој улици. То је по пространству највећи православни храм у Новом Саду, који је посвећен Тројици Светих Јерарха изграђен и изграђен 1797. године, на мјесту претходне двије цркве, старије брвнаре, коју су 1719. године подигли становници камералног села Алмаша, када су се групно преселили у Нови Сад, те друге зидане из 1733. године. Ово је једнобродна грађевина са полукружном олтарском апсидом и високим звоником, који се издиже на западном прочељу. Унутрашње радове у дрвету је урадио Аксентије Марковић, а иконостас и фрескопис чувени сликар Арса Теодоровић, док су зидне композиције у олтару дјело украјинског сликара Андрије Шалтастија. Храм се налази под заштитом државе, као изузетано вриједан споменик културе. Ова грађевина представља мјешавину касног барока и елемената академизма, прије свега на фасади, порталу и звоннику цркве, што је сврстава у ред занимљивијих црквених објеката у Новом Саду и његовој околини (Грујић, 2004).

Змајева гимназија – Српска школа, као здање које данас постоји, изграђено је 1900. године. Новац за њену изградњу дао је барон Милош Бајић, а по нацрту Владе Николића. Представља једну од најуспјелијих примјера неоренесансе у Новом Саду. Има веома богату украшен ентеријер, гдје се издвајају предворје са спомен плочом краљу Александру Карађорђевићу, чије је име носила послвије 1918. године и бронзана плакета Павелу Јосипу

Шафарику, оснивачу науке о Словенима, професору и првом управитељу ове гимназије. У свечаној сали и управничковој канцеларији се налазе многобројне умјетничке слике старих и савремених сликара (Томић и сарадници, 2004).

Матица српска је основана је 4. фебруара 1826. године у Будимпешти, од стране истакнутих будимских трговаца и интелектуалаца, међу којима се посебно истичу Сава Текелија и Јован Хаџић. Замишљена је као књижевно, научно, културно и просветно друштво Срба на простору Аустро-Угарске монархије. Усљед промјене политичких прилика и због чињенице да нема непосредну везу са народом, водећи људи Матице, одлучили су да сједиште ове установе преселе у Нови Сад, гдје је текао бујан национални живот. То се догодило априла мјесеца 1864. године. Послије бројних објеката у којима је привремено боравила, Матица српска се коначно уселила у зграду Дечијег сиротишта коју је 1912. изградила добротворка Марија Трандафил. Зграда је рађена у духу псеудокласицизма и као културно добро се налази под заштитом државе. Када је 1976. године слављено 150 година постојања, испред зграде Матице постављене су бронзане бисте њених оснивача и људи значајних за њен рад. То су: Сава Такелија, Јован Хаџић. Платон Атанацковић, Теодор Павловић, Тихомир Остојић, Васа Стајић. У оквиру ове институције налазе се и Библиотека, Галерија и Издавачко предузеће Матице српске. Из ње су произашле важне установе као што су Музеј Војводине, те Завод за заштиту споменика културе Војводине. Треба напоменути да је Библиотека као и Библиотека Матеице српске, смјештене су у зграду дома за незбринуту дјецу, којег је дала изградити Мерија Трандафил, чувена новосадска добротворка.

Оно што свакако представља посебну вриједност Подбаре, јесте њена просторна вриједност, односно физиономија, која се огледа кроз структуру улица, са једне и њихову физиономију са друге стране. Мрежа улица на Подбари је специфична и потпуно различита од било којег другог дијела Новог Сада. Ријеч је о томе да су алмашке улице кривудавае, уске и неправилне, те да се не сијеку као што је уобичајено, под правим углом. Као објашњење овом преседану, када су у питању урбана правила градње у Војводини, која је прописала још Марија Терезија, постоје двије приче. Прва прича подсјећа на легенду и на народски начин покушава одгонетнути разлог таквог начина градње. По овој причи Алмашани су са собом, са подрчја Косова и Метохије, донијели културу и старе обичаје градње кућа, које формирајући насеље описују улице кривих и уских линија. То заиста може бити истина, али само дјелимично, јер друга рационалистичка прича говори у прилог томе да су орографске и климатске прилике, у значајној мјери, утицале на такав урбанистички склоп. Наиме, познато је да је Нови Сад био релативно плавно и ниско подручје, као и значајан дио Подбаре, која се развила око велике баре „Четири крајцара“ и по њој добила име. Како куће не би биле плављене људи су их градили на тзв. алувијалним гредицама, као навишим и најсувљим и најоцједитијим дијеловима земљишта у новосадском атару, а у близини ријеке, као извора живота. Како су поменуте гредице биле уске и кривудавае, тако су и улице, које су пратиле њихову линију простирања, попримиле идентичну форму. Са друге стране, говори се и о климатским елементима, који су одиграли пресудну улогу у оваквом начину градње кућа и улица. Ријеч је о брзини и правцу дувања вјетра, гдје се сталним ломљењем улица јачина вјетра смањује, олакшавајући живот и рад, поред досадног, јаког и често неугодног вјетра кошава. Како било, овакве морфолошке карактеристике Подбаре су јединствене и надасве занимљиве, и као стварност на терену и као духовност у причи њених становника. Из тих разлога треба обратити пажњу на туристичку атрактивност овог простора.

Поред специфичне морфологије изражене у облику улица, треба напоменути да Алмашки крај посједује карактеристична “трговска” проширења на укрштањима појединих улица. На угловима таквих раскрсница се налазе тзв. куће “на лакат“, чији су углови, готово по правилу, били зарубљени са стране, која је према улици најотворенија. Некада су на

таквим мјестима била врата, која су у највећем броју случајева сада зазидана, а кроз која се улазило у мале занатске радње, бакалнице или кафане. Најбољи примјер за то јесте кућа из 1931. године и дућан на углу улица Саве Вуковића и Петра Кочића, у којој се некада налазила месара, касније продајни објекта индустрије „Борац“, а данас је ван функције.

Не само да су улице биле необично уске и кривудавае, него су у то вријеме, а неке од њих и данас, носиле необичне, али животне називе улица. Ријеч је о посебној духовној вриједности Алмашана, коју су они могли развити доласком на ове просторе, али и понијети са собом из крајева јужне Србије, што представља својеврсну и код нас слабо сачувану вриједност, или оно што је послје деценија небриге само остало. Тако је улица Саве Вуковића некада носила име Црног петла сокак, Темеринску улицу су називали Церским друмом, док улица Беле њиве и данас носи исти назив. Улици Патријарха Чарнојевића раније Српски сокак, Барањска улица се звала Мишји сокак, Гундулићева улица Ченејски сокак, док се данашња Југ Богданова улица називала Ривички сокак. Још је много улица као што су: Бара сокак, Фабрички сокак, Медени сокак, Месечев сокак, Јазавачки сокак, Пашњачки сокак или Ружин, Седам вођа сокак или Гуштерски сокак, који су носили називе животиња, преовлађујуће нација, врсте дрвета или неки други описни придјев, који указује на некакав значај сваке појединачне улице. Анализирајући називе улица, дошло се до закључка да се њихови називи могу сврстати у неколико категорија. Ријеч је о различитим животињама, дрвећу, занатима или појавама, што није јединствен, али риједак случај, због чега треба на различите начине чувати и сјећати се старих назива улица.

На подбари су живјеле и рођене многобројне личности значајне за историју и културу Новог Сада, па и цјелокупног српског народа. Тако је наш најпознатији дјечији пјесник Јован Јовановић Змај, 1833. године рођен у кући која се налазила на мјесту данашње гимназије, која носи његово име. Светозар Марковић, први српски социјелиста је 1872/73. живио у Улици Златне греде, док је Лаза Костић, велики српски пјесник, у истој улици живио у периоду од 1879-1881. године. У истој улици је до 1833. године живио и чувени Павел Јозеф Шафарик, слависта и први директор Српске православне велике гимназије.

Постојеће стање

Подбара је, у посљедњих неколико година, постала мјесто активне градње стамбених објеката, што у знатној мјери умањује њене амбијенталне вриједности и изузетан потенцијал за развој градског и културног типа туризма. Треба рећи да се приватне стамбене куће налазе, углавном у веома лошем стању, што је посљедица сиромаштва и немаштине грађана. Такво стање је дјелимично условила и чињеница да многи грађани Подбаре очекују измјену урбанистичког плана, који би дозволио градњу вишеспратних објеката од преко пет спратова, што постојећим планским актом није предвиђено. Стога, чекајући измјене плана, бројни власници објеката, поготово у дијелу ближе центру града, не улажу у одржавање сопствене имовине, па је стање, гледано споља, изузетно лоше. Чињеница је да су многобројни комунални објекти и урбаног мобилијара, који су некада красили улице Подбаре, више не стоје, нити служе својој намјени. Ријеч је о чесмама, бунарима, крстовима, канделабрима, који су престанком њихове функције, послје одређеног времена уклоњени. Мјеста на којима су се налазили такви објекти, остала су празна и без историјски вриједних урбаних артефаката. Подбара је била позната по бројним, до новијих дана очуваним тршчарама, односно кућама прекривеним трском. Многе од њих су постојале, до прије само неколико година. Најбројније су се налазиле у дијелу Улице Саве Вуковића ограничене улицама Гундулићевом и Алмашком. Ови објекти су чак били под заштитом Завода за

заштиту споменика културе, али због недостатка средстава није било финансирано њихово редовно одржавање, нити реконструкција. Објекти су прокишњавали, што је живот у њима чинило неусловним и неодрживим. Услијед таквих околности многи грађани су узели ствар у своје руке и тршчани кровни покривач замијенили оним од цријепа. Тако је нестало благо од изузетног значаја за сагледавање урбаног развоја Новог Сада, као и за приказ промјене начина, услова и стила живљења у различитим временским, социјалним и друштвеним епохама кроз које је град пролазио.

Ипак, Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада, препознао је историјску, урбанистичку и просторну вриједност појединих дијелова Алмашког краја, што улива наду за очување и опстанак, одређених атрактивних зона у којима ће бити могућ развој туризма. Ријеч је о дијелу Подбаре, који се директно наслања на центар града и о најочуванијој и, савременом градњом, најмање угроженој цјелини, коју чине улице Златних греда, Скерлићева и Улица Милана Видаковића. Како је у приједлогу за заштиту поменутог простора назначено, осим историјског, урбанистичког и амбијенталног, овај комплекс стамбених кућа нема и архитектонску вриједност, бар не када се посматрају појединачни објекти, што га не чини мање вриједним. Међутим, унутрашњи дијелови Подбаре, од поменуте зоне, преко улица Саве Вуковића, Светосавске, Барањске, које воде према Алмашкој цркви, као средишњој зони овог дијела града, нису под било каквим видом заштите, на који начин постоји велика могућност да се изгуби континуирана веза између цркве, као појединачно најважнијег архитектонског објекта на Подбари и амбијенталних цјелина које су већ заштићене, а што се већ на лицу мјеста и дешава.

Тренутно стање на терену је релативно задовољавајуће, јер у означену зону није, у већој мјери ушла савремена градња, али за шта постоје тенденције и основане намјере. Тако су у Пећкој улици изграђена два петоспратна објекта, а у улицама Петра Кочића, Стеријиној и Матице српске неколико једноспратних објеката са изразито неодговарајућом фасадом, на који је начин видно нарушена физиономија и естетика мањих амбијенталних цјелина, попут улица и раскршћа. У том смислу, у првобитном стању сачувано је на око 90% територије, док би од тога још 10-15% морало бити прилагођено, због лошег квалитета градње, непостојања архитектонске вриједности и неких сличних опаски, како би се добило на атрактивности и естетици укупне амбијенталне цјелине.

Туристичко уређење простора

Када говоримо о туристичком уређењу Подбаре, онда се најприје треба одредити по питању просторног обухвата, који је према својим амбијенталним карактеристикама најпогоднији за развој туризма. У том смислу, границе такве просторне цјелине, која би пружила могућност развоја, прије свега културног туризма, ишле би осама улица: Алмашке, Саве Вуковића, Златне греде, Јадранске, Лончарске, Милина Видаковића, Златне греде, Пашићева, Матице српске, Стеријиног, Петра Кочића и коначно Светосавском, која се завршавајући круг улива у Алмашку.

Као што је претходно поменуто у дијелу рада посвећеном историји Подбаре, могло се примијетити да је ово био један, не претјерано урбан дио Новог Сада, са значајним морфолошким одступањима у односу на друге дијелове града, што га је учинило тако посебним, другачијим и атрактивним. Упараво је потребно искористити те разлике и специфичности и претворити их у доминантан туристички мотив овог дијела Новог Сада проликом његовог туристичког уређења. Тако на примјер, треба кренути од старих назива улица, који су у одређеној мјери сачувани до данас. Било би потребно поставити двојне називе улицама, тако да стари називи буду израђени на керамичким плочицама на посебно

интересантан начин, као ликовни приказ, животиње, биљке, заната или појаве, која означава назив поједине улице. У том смислу постоје, Лончарска, Лађарска, Тушчијска као представнице еснафских улица, тј. Улица у којима су биле груписане породице које су се бавиле одређеним занатом, а што је у средњем вијеку и кроз цијелу владавину Турака, било логичан начин урбане сегрегације у односу на друге занате. Затим, ту су Жежева, Јазавчева, Црног пијетла, Мишија, као улице које носе назив по животињама, Липина или Орахова, назване по врстама дрвећа, те Месечев, Барин или Фабрички сокак, по одређеним природним или друштвеним појавама.

Са друге стране, Алмашки крај је познат по карактеристичним “трговским” проширењима на укрштањима појединих улица. На угловима се налазе куће “на лакат”, које су готово по правилу имале малу радњу типа бакалнице или кафану. То је данас права ријеткост, а туристичким уређењем би било предвиђено оживљавање оваквог обичаја, што би подразумевало отварање различитих врста пословних простора, али у складу са историјским и културним карактером мјеста. У том смислу долазе у обзир, занатске радње, кафане и ресторани националне кухиње, пекаре, сувенирнице, бакалнице и сл. Карактеристика оваквих трговских проширења били су споменици, јавни часовници, чесме или бунари, који су били постављени у центру поменутог простора или у неком од његових углова, чиме је амбијентална цјелина била естетски заокружена, па се стога препоручује обнова оваквих јавних објеката, на истим или сличним мјестима, тако да не ремете промет, прије свега пјешака. Око наведених објеката биле би постављене и расклопне дрвене тезге, гдје би локално становништво продавало производе домаће радиности, највишег квалитета, о чему би одлучивала посебна инспекција. Сваки трг би био одређен за посебан артикал, па би тако постојале “Зелена”, “Цветна”, “Млечна”, “Бостан”, “Лончарска” и неке друге пијаце.

Алмашки крај је предвиђен и за отварање ресторана и националних кућа свих етничких група које живе или су живјеле на простору Војводине, а њих је преко 20. Националне куће су замишљене као специфичне ретроактивне поставке, у којима осим што гледа, посјетилац може и да дотакне и испроба експонате, те да куша специјалитете (слана и слатка пецива, колачи и пића) појединих етничких заједница. Као најинтересантније могле би бити отворене Српска, Мађарска, Њемачка, Словачка, Ромска, Украјинска, Јеврејска или Цинцарска кућа. Све би ово могло бити урађено у сарадњи са Музејом Војводине, који посједује велике етнолошке збирке, а премало простора за излагање таквих експоната. При томе, особље запослено у оваквим објектима морало би бити и само дио поставке и у том смислу одјевено у народну ношњу одређене етничке групе, којој је посвећена кућа. Затим, биле би отворене мануфактуре за израду сапуна, предмета од коже и крзна, свијећа, предмета од дуваног стакла, различитих инструмената од дрвета, као и чоколаде и производа од ње, бомбона и шећерлема, а све то на традиционалан начин и по старим рецептурама. Оно што би у овом примјеру било корисно и интересантно јесте подстицање локалног становништва да, уколико има просторија које не користи, опреми собу или апартман за издавање, чиме би се упослили ликални капацитети и радна снага, а туристима понудио јефтинији и алтернативни смјештај. Сви они који би се одлучили на овај корак, могли би бити удружени у јединствено предузеће са једном службом за прање рубља, поправке и чишћење, те заједничком рецепцијом која би слала туристе у жељене сјештајне јединице и организовала прирему и њихово одржавање. Због окупираности наведеним садржајима, била би неопходна, потпуна или дјелимична забрана саобраћаја у појединим дијеловима или пак у цијелој зони. Пожељно би било скинути слој постојећег, већ раскопаног асфалта и тако доћи до оригиналне калдрме која је некада покривала улице овог дијела града и на тај начин вратити потребну аутентичност.

Рибарско острво и Штранд

Простор уз обале Дунава покрај Новог Сада, увијек је представљао атрактивно подручје, како за грађане и излетнике, тако и за туристе, који дођу у Нови Сад, било као пословни људи, било као рођаци и пријатељи или као прави туристи, који желе да виде знаменитости овог града. Тим прије, ова зона коју чине популарно купалиште „Штранд“ и ријечна ада „Рибарско острво“, морају бити посебно планирани и туристички уређени, како би задовољили и изашли у сусрет, све комплекснијим и захтијевнијим потребама своје клијентеле. Наиме, овај простор на лијевој обали Дунава, представља једино намјенски уређен и опремљен дио дунавског приобаља за одмор и рекреацију, гдје је могуће на квалитетан, организован и сигуран начин провести слободно вријеме уз ријеку и препустити се размишљањима о животу некадашњих аласа. Обзиром на историју овог дијела Новог Сада, на мир и осјећај слободе који пружа, далеко од градске вреве, улица, гужви и саобраћаја, поготово током других и топлих љетњих дана, овај новосадски дио дунавске обале морао би бити на посебан начин планиран и даље развјан тако да остане прозор у мир и слободу Новосађана, али и велика врата за све оне туристе, који плове дунавом у потрази за атрактивним и лијепим мјестима на Дунаву.

Положа и микролокација

Рибарско острво се налази у југозападном дијелу Новог Сада, на 1258,5 км лијеве обале Дунава. Овај простор није најбоље саобраћајно повезан са остатком града, поготово када је ријеч о јавном градском превозу, обзиром да се нити једном линијом постојећег система ГСП-а не може приступити посматраном простору. Сагледавајући и јавно градско купалиште Штранд, које функционално чини цјелину са Рибарским острвом, треба истаћи да је у том погледу ситуација знатно другачија. Ради се о томе да се непосредно пред капијама Штранда налази аутобуска окретница јавног градског превоза, коју користи линија број 8, на који начин је ова локација повезана са централним дијелом града, Булеваром ослобођења, Новом Детелинаром и Новим насељем. Конкретно, до рибарског острва је могуће доћи искључиво користећи такси службу или пјешке, од најближе аутобуске станице, односно окретнице аутобуса на линијама 4 и 7, која је удаљена око 1,5 km. Пут, којим је Рибарско острво спојено са урбаним ткивом Новог Сада, прилични је узак и лош, па се генерално гледано са правом може рећи да посматрани простор није, адекватно својој намјени и потенцијалима, на одговарајући начин доступан и саобраћајно приступачан.

Историја

Грађани Новог Сада су од када је њиховог града на Дунаву, користили ријеку и њено приобаље за одмор, разоноду, излете, риболов, возање чамцима и сл. Ипак, прва планирана, организована и уређена површина за ову намјену отворена је 1911. године, под називом Новосадско јавно купалиште „Штранд“. До њега се из града стизало трамвајем званом „Трчика“, отворених вагона у којима су путници, од вјетра и сунца, били заштићени платненим завјесама. Ово интересантно возило кретало је из центра града из Железничке улице и тзв. „Штранд путем“ данашњом Фрушкогорском улицом саобраћало до купалишта.

Поред сувоземног постојао је и ријечни транспорт намијењен грађанима, односно лађа, која је од Рибњака, преко Штранда возила до Сремске Каменице. Пристаниште за излазак са лађе на Штранд налазило се на мјесту стубова данашњег моста Слободе (Давидовац, 1933).

Поред улаза на градско купалиште са лијеве стране, налазио се ресторан са великом дрвеном терасом, која је изгорила педесетих година XX вијека. Десно од улаза налазиле су се дрвене кабине, различитих облика, али већином приземне, мада је било и оних на спрат, које су припадале, углавном официрима. Све су биле у једном реду и д њих се долазило стазама од дасака. Испред кабина се налазила широка пјешчана површина, док је простор иза кабина био покривен зеленом травом и дубоком хладовином великог дрвећа, гдје се одмарало на висећим лежаљкама, које су биле качене између дрвећа. Балванима повезаним ланцем био је обиљежен плићак за непливаче, а на води су били сплавови за сунчање и скакање у воду, слични онима у веслачком клубу „Данубиус“. У то вријеме није било тушева за туширање, него су људи вадили воду пумпама из артешких бунара и пољивали се.

Године 1933. Давидовац у једном од првих туристичких водича по Новом Саду и околини каже да Штранд важи као најљепше обалско купалиште у Краљевини и као једно од најљепших ријечних купалишта у Европи. Овај аутор наводи и то да је купалиште имало 600 кабина, ресторан са великом терасом и музиком, салу за билијар, бифе, берберницу, базар и фотографску радњу, те да су постојали чамци и барке за изнајмљивање, удобне клупе са сједење и лежаљке за сунчање. Поред тога, плажа је била дугачка 400 м, а са ње се пружао поглед на питоме обронке Фрушке горе са сликовитим селом Каменицом, великим парком, ливадама и виноградима и увијек грандиозном Петроварадинском тврђавом (Давидовац, 1933).

Рукавцем Шодрош, одвојено од Штранда и остатка копненог дијела Новог Сада налази се Рибарско острво, популарно звано Рибарац. Само име говори о намјени овог мјеста, што имплицира и његову популарност, као боемског мјеста, гдје су у прошлости постојале аласке насеобине. Та популарност је узроковала његово оживљавање у духу и традицији прошлости, али за потребе туризма и угоститељства (Дивић, 1961). Тако је половином седамдесетих година кренула изградња туристичког насеља „Рибарско острво“, са циљем да постане значајан дио туристичке понуде Новог Сада, али је такође овај простор посато викенд зона, гдје су се куће градиле најчешће без грађевинске дозволе, на комунално неопремљеним парцелама. Као последица таквог третирања простора, настала је права излетничка насеобина, која је током деведесетих година 20. вијека постала и стално насеље, обзиром да су га населиле избјеглице са простора некадашње СФР-Југославије. Ипак, туристичко насеље „Дунавске колибе“ биле су веома познате и популарне, како међу грађанима Новог Сада, тако и међу пословним путницима и туристима. Мир и тишина током дана, добар провод током вечери и ноћи, те генерално добра понуда учинили су Рибарско острво добро познатим и пожељним мјестом у Новом Саду (Обрадовић, Ковачевић, 2003).

Постојеће стање

Полазећи од чињенице које потенцијале посједује простор Рибарског острва и Штранда, те који је његов дио и на какав начин уређен и искориштен, тешко је рећи да се постоје било какве ријечи хвале, па ни наде да ће наведени простор у догледно вријеме бити предмет организованог и планског уређења, без обзира на будућу намјену, иако је Генералним планом града Новог Сада до 2021. године једина планирана намјена туристичко-спортско-рекреативна.

Приликом анализе постојећег стања, прво што упада у очи јесте то да највећи дио Рибарског острва, готово двије трећине, има потпуно другачију намјену од оне планиране. Ријеч је о бродоградилишту, касарнама и другим војним објектима Војске Србије, као и дијелу ратне ријечне морнарице, која је укотвљена у каналу који острво одваја од копна. Као што је већ напоменуто, саобраћајна повезаност је доста лоша, а пут који спаја посматрани простор са остатком града је узак, кривудавак и на већем броју мјеста неуслован за безбједну и удобну вожњу. Призори који се указују са лијеве и десне стране приликом савладавања наведеног пута, нису свакодневни и више подсећају на улазак у концентрациону логор или у најбољем случају неки војно-ремонтни завод, гдје је пут од остатка простора одвојен бодљикавом жицом, а проширења са страна прашњава или зарасла у високу траву. Нешто што је очигледно и веома забрињавајуће јесте чистоћа, односно нечистоћа која влада на острву. Не може се не отет утиску да су дијелови и тог, назови уређеног дијела Рибарског острва претворени у мање депоније, зарасли и/или потпуно запуштени, те да се љети често шири непријатан мирис са свих страна.

Слика бр. 2. Дио Рибарског острва који је дјелимично приведен туристичко-угоститељској намјен.



Извор: Google Earth

Када је ријеч о туристичко-угоститељским објектима, треба рећи да је свакако најважнији привредни субјекат на Рибарском острву туристичко насеље „Дунавске колибе“, које осим смјештајног има и значајан ресторатерски дио. Ради се о 58 смјештајних јединица, односно 116 лежаја и капацитету ресторана од око 1100 мјеста, од чега 800 у затвореном простору и 300 у баштама. У питању су три ресторана „Аласка тераса“, „Аласка барка“ и „Рибарац“. Објекат је у скорије вријеме реновиран и заиста задовољава високим стандардима туристичке понуде. Поред овога, постоји и низ других, углавном кафанских објеката, њих седам, и спортских клубова и удружења везаних за спортове на води, њих девет. Треба рећи да се поред наведених ресторана својом понудом истичу и ресторан Електровојводине и ресторан „Орли“.

Вегетација на острву је бујна и има форму заштитног зеленила, које као визуелна и звучна баријера одваја острво од урбаног дијела града. При томе, преовлађује високо дрвеће, углавном тополе и врбе, мада има и доста жбуња. Ипак, и поред своје „заштитне“ функције, тешко је рећи да наведена вегетација представља организован, уређен, функционалан и парк са одређеном естетском компонентом, као планска зелена површина у оквиру неког туристичког комплекса. О цвијетним алејама, дрворедима, украсном жбуњу или нечем сличном може се само сањати и планирати, за неке будуће генерације.

Када је ријеч о викенд насељу, то је посебан и својеврстан проблем, којег је тешко ријешити, обзиром да је узео маха и постао саставни дио концепције острва, а већим дијелом ушао и у легалне токове у процесу легализације нелегално изграђених објеката, која је још увијек у току. Ради се о тзв. Шпицу, односно најужем дијелу острва, који гледа на Штранд. Куће су грађене у разним архитектонским стиловима, од различитих материјала, различите величине, димензија и облика кровова, тако да се не може нити помислити да се ради о неком викенд насељу у елитној викенд зони на обали Дунава.

Ако је ријеч о урбаној опреми, односно о комуналним објектима и урбаном мобилијару, може се рећи да је простор Рибарског острва потпуно неуређен. Расвјета је веома лоша, у смислу да је прилазни пут неосвјетљен, а да на самом острву нема довољно стубова јавне расвјете. Други елементи комуналне опреме попут корпи за отпатке, јавних чесми или фонтана, нема, а ништа боља ситуација није ни са урбаним мобилијаром, јер клупе за одмор, путокази, јавни часовници, жардињере или поштански сандучићи такође нису постављени.

Чини се да је једина добра ствар на острву, осим релативно добре угоститељске понуде, велики број паркинга мјеста која постоје унутар самог острва, што омогућује релативан комфор приликом доласка сопственим превозним средством на Рибарско острво, обзиром да и када су упитању и веће, организоване посјете нема већих гужви.

Велики проблем за Рибарско острво представља чињеница да се оно не налази у систему одбране и заштите од високих вода Дунава, тако да за вријеме већег водостаја острво бива поплављено. Због тога и не чуди што је велики број објеката спада у ред сплавова, односно објеката на води и што су неки од оних на острву сојеничког карактера.

Туристичко уређење простора

Генералним планом града Новог Сада до 2021. године простор Рибарског острва предвиђен је за туризам и спортско-рекреативне активности, што отвара велике могућности за туристичко уређење овог простора, на који начин Нови Сад може добити један квалитетан и богат туристичко-угоститељски и спортско-рекреативни садржај. Поменути планом је предвиђено и дислоцирање дјелатности које се по свом карактеру нису компатибилне са

туризмом и угоститељством, као ни са слободним активностима попут спорта и рекреације. Ријеч је свакако о бродоградилушту и војном комплексу који се налази у приобаљу. На њиховом мјесту предвиђено је постављање заштитног зеленила и подизање спортског центра, што је у скалду са планираним функцијама за које је намијењен простор Рибарског острва.

Слика бр. 3. Рибарско острво предвиђено за туристичко уређење Генералним планом Новог Сада.



Извор: Google Earth

Комплек који се овом прилико разматра јасно је подијелен на три дијела, од којих су сва три налазе на различитим нивоима уређености и опремљености, па у том смислу и атрактивности. То су: Штранд као најуређенији и најатрактивнији дио, за којег се може рећи да је то изузетно развијен простор; затим дио источни Дио Рибарског острва, на коме постоје одређени туристичко-угоститељски садржаји, који није употпуности и на плански начин уређен и опремљен, али се у сваком случају ради о афирмисаном простору; док западни дио Рибарског острва представља потпуно неуређен простор, који је управо и намијењен за велике активности на уређењу у функцији туризма, спорта и рекреације.

Годинама се говори о изградњи туристичке марине, на Рибарском острву, чиме би се Нови Сад сврстао у ред значајних наутичко-туристичких центара на дунавском пловном путу. Ово је изузетно важно питање, чијим би се рјешавањем урадило много на међународној афирмацији Новог Сада, али треба водити рачуна о избору локације, обзиром да је највеће градско купалиште Штранд у близини и да би изградња марине утицала на повећање буке и загађености воде нафтним дериватима, а и повећала би се угорженост пливача и купача од промета пловних објеката. Према неким плановима, марина је требала да буде лоцирана на мјесту бродоградилушта, што се из наведених разлога може сматрати дискутабилним, па би

се у том случају морале направити детаљне анализе и процјене утицаја изградње и функционисања туристичке марине на околину, а поготово на Штранд. У том смислу би било паметније за коначно мјесто изградње туристичке марине одредити рукавац који одваја западни дио острва од копна, јер је знатно удаљенији од Штранда и значајним копненим дијелом изолован од њега. За опремање једног оваквог објекта треба обезбиједити испуњеност одговарајућих одговарајућих услова из Правилник о врстама, минималним условима и категоризацији објеката наутничког туризма. Према наведеном Правилнику, марина није прихватни објекат наутничког туризма највишег степена у оквиру важеће категоризације, него је то наутичко-туристички центар, па се због значаја Новог Сада на току Дунава кроз Србију, препоручује управо изградња објекта највише категорије за прихват наутичких пловила. Тако је марина објекат наутничког туризма специјализован за пружање услуга веза, снабдијевања, чувања, одржавања и сервисирања пловних објеката, пружање угоститељских услуга, услуга изнајмљивања пловних објеката, као и других услуга у складу са захтјевима и специфичним потребама наутичких туриста, док је наутичко-туристички центар марина (највише категорије) са организованом школском обуком за најмање једну врсту спортско-наутичких активности на води (мотонаутика, једрење, једрење на дасци, скијање на води, кајак и веслање и др.), као и са изграђеним објектима и пратећом опремом за најмање двије врсте спортских или рекреативних игара (тенис, голф, пливање, јахање и др.). Обзиром да је западни дио Рибарског острва довољно велик и потпуно неуређен, а да је Генералним планом града Новог Сада предвиђено за туризам, спорт и рекреацију, изградња наутичког центра, као туристичке марине највише категорије, се у потпуности уклапа у предвиђену концепцију развоја.

Како је марина објекат који по дефиницији мора посједовати и објекат за пружање угоститељских услуга, што би значило објекат за пружање услуга смјештаја и исхране, неопходно је уз постојеће објекте планирати нове. У том смислу, требало би се размишљати о изградњи туристичких апартмана, односно апартманског насеља, по концепцији сличног Словенској плажи у Будви, са свим пратећим садржајима. Пошто је ријеч о простору који није браћен од високих вода, било би паметно размишљати на тему да се апартманско насеље изгради на тему сојеничког насеља, како би се сачувало од могућих поплава, а уједно оживјела праисторијска традиција живота на води и уз воду, која је на широком простору уз Дунав била развијена. Тако би се осим заштитног карактера, постигао ефекат посебног екстеријера, који би сам по себи био атракција. Изолован од остатка града, са рекреативним центром за водене спортове, аквапарком, теренима за мале спортове, уз довољно сунчаних сати, према којима у љетњим мјесецима не заостаје за приморјем, Нови Сад би могао да постане значајан рецептивни центар, а Рибарско острво ријечна ривијера, обзиром на то да у свијету већ дуго мотив путовања није море, колико сунце, добра храна, опуштање, одмор и забава. То треба искористити и изградити савремено и архитектонски привлачно и несвакидашње апартманско насеље и на тај начин задржати велики број домаћих туриста и за мање новца довести значајан број иностраних гостију.

Општа разматрања и поставке

Као што је у претходном дијелу дисертације предочено, на простору гравитационе зоне Новог Сада постоји велики број локалитета и мјеста која имају дугу традицију у развоју туризма, како Републике Србије, тако и Покрајне Војводине. Нека од њих су развијена туристичка мјеста, док је већи број њих на половини свог развојног пута, па носи одлике афирмисаних мјеста. Ипак, један број локалитета остао је изван домаћаја групе у коју су сврстана она мјеста у којима је туризам познат као значајна привредна дјелатност, давно афирмисана и обзнањена као фактор економске стабилности и развоја. Таква мјеста или локалитети се најчешће називају потенцијалнима, јер посједују одређене квалитете за развој туризма, само је потребно извршити одређене предрадње, а ту се прије свега мисли на планирање и туристичко уређење простора, на који би начин било спремно за дочек, пријем, прихват и боравак туриста. Таква потенцијална мјеста увијек представљају већи изазов приликом планирања и сагледавања њихових квалитета. У том смислу, за потребе израде дисертације одабрана су одређена мјеста, која су остала изван значајнијих туристичких токова, и као таква, углавном готово непозната широј јавности. Иако је таквих мјеста и локалитета изузетно много, било је потребно опредијелити се за њих неколико и представити њихову шансу за развој туризма из угла једног туризмолога. Ријеч је о Бачу, Ковиљу, Кулпину, Старом Сланкамену и Старим Лединцима, које свако на свој начин представља посебан сегмент природног или друштвеног окружења, који се на сврсисходан начин може употријевити управо за развој туристичке дјелатности на простору гравитационе зоне Новог Сада. При томе, треба имати у виду и ту чињеницу да су мјеста за које ће бити дат програм туристичког уређења бирана на начин да буду укључени различите туристичке вриједности из којих као се развијају и различити видови туризма.

Бач

Положај

Бач се налази у југозападном дијелу Бачке у Западнобачком округу, на око 60 km сјеверозападно од Новог Сада. Кроз мјесто пролази регионални путу Бачка Паланка – Сомбор, као и жељезничка пруга на истој релацији. Треба рећи да се код Српског Милетића поменути регионални пут рачва и да је један крак одваја према западу за Ердут и даље за Осијек, што овом правцу даје међународни карактер. Мјесто представља центар општине, па му стога припадају и одређене административне функције.

Историја

Бач се развио уз војно утврђење на обалама ријеке Мостонге. Први пут се спомиње још у вријеме цара Јустинијана, када га цар наводи у свом писму из 535. године. Биљежи се и значајно присуство Словена у раном средњем вијеку, што се очитује у некрополама отквеним на том простору. Бач је 873. године било аварско утврђење, док је за вријеме владавине Арпадовића био краљевски град и сједиште бискупије. Године 1241. у Бач су упали Монголи и разорили га, а тврђаву која је данас најстарији фортификацијски објекат у Војводини, подигао је угарски краљ Роберт Анжујски у периоду између 1338-1342. године. У том раздобљу, бач је важно војно, политичко и вјерско једиште. У периоду након Мохачке битке 1529. године град и тврђава бивају освојени од стране Турака. Из тог периода потичу и описи Бачке Тврђаве у путописима Евлије Челебије, када Бач постаје дио Сегединског санцака. Од времена Ракоцијеве буне (1702-1704) тврђава бива спаљена, разрушена и напуштена, након чега више није обнављана. Ипак, насеље наставља да се развија и то у двије цјелине. Прва се налази у оквиру другог система утврда иза градске капије, преко канала, и развила се као подграђе, док се друга налази на неколико километара од утврђења, и развила се после престанка војне функције Бача, после ослобођења од Турака, као привредно и трговачко средиште између Сомбора и Апатина на сјеверу и Бачке Паланке на југу. Као што је већ речено, данас има статус општинског мјеста (Богдановић, 1985).

Атрактивне вриједности

Као важно историјско мјесто Бач је богат траговима материјалне културе и баштине, која може и треба да буде окосница будућег развоја туризма. У том смислу, осим цетра насеља, којим доминира зграда Скупштине општине изграђена крајем 19. вијека, као репрезентативно здање, веома важни и нарасе атрактивни су споменици који у великој мјери чине архитектонску цјелину. Ријеч је о момплексу Бачке тврђаве, самостану и болници. Поред ових, занимљиви су и остаци турског купатила недалеко од тврђаве.

Тврђава у Бачу

Средњевијековни град Бач се налази недалеко од мјеста Бача, у равници опкољен, меандром ријеке Мостонге и вјештачким каналом, тако да се град практично налази на

острву. Спада у такозване "водене градове", јер је са свих страна био опасан воденом површином, а прилазило му се преко покретних мостова. Тврђава у Бачу је најбоље очувани средњевековни фортификациони комплекс у Војводини, осмишљена тако да брани град у мочварним, равним теренима. Тврђава је веома важан вишеслојни локалитет и историјско место, коју је послје продора Монгола дао изградити краљ Роберт Анжујски 1338. године, како би такве нежељене упаде осујетио. У том периоду наследио је више таквих градова од тврдог материјала на овим просторима. Тврђава представља вијеран примјер фортификацијске архитектуре равничарског типа са централном донжон кулом у средини, док су остале куле имале периферан положај и биле повезане одбрамбеним зидинама (Томић, Ромелић и други, 2002). Непосредно послје изградње припадао је калочком надбискупу, а првих година 16. вијека га је држао и српски деспот Ђурађ Бранковић. Турци су га освојили 1529. године и остали у њему више од 150 године, дакле све до 1687. године. За вријеме Ракоцијеве буне 1703. године је запаљен и разрушен, послје чега више никада није био обнављан. Основу тврђаве, чији се остаци датирају у 14. и 15. вијек, чини неправилни четвороугао са четири истурене куле на угловима, које су међусобно биле повезане обимним зидом. Куле су различитих облика, димензија и архитектуре, што указује и на потпуно различиту намијену. Три угаоне куле имају кружну основу, док је северозападна четвороугаоне основе. Најљепша, сјевероисточна кула, чији се фрагментарни остаци могу и данас видјети има доста елемената готске архитектуре, а на њеном трећем спрату се налазила капела калочко-бачког бискупа. Једини слободностојећи и обновљени објекат унутар тврђаве је донжон кула, квадратне основе, смештена у источном делу тврђаве. Са јужне стране налазе се остаци издвојене одбрамбене куле типа барбакана. Град је био веома простран и у њему су се поред кула налазили, кухиња, боравиште за стражаре, бунар, складиште и штале (Петровић, 1985). Неки извори чак наводе да се управо у старом граду налазила катедрале и сједиште надбискупа. Током археолошких ископавања 2004-2006. године истражен је објекат прислоњен уз североисточни бедем, дефинисан као палата, као и цистерна кружне основе на простору између донжон куле и југоисточног бедема. Комплекс је недовољно истражен, истурене куле су у горњим зонама недоступне и нису безбедне за непосредна истраживања, услед чега недостају потребни подаци о конструкцијама и техникама грађења.

Самостан у Бачу

Фрањевачки самостан у Бачу потиче из 12. вијека, па тако представља једину средњевјековну цркву из претурског периода на тлу Бачке, због чега је комплекс стављен под заштиту државе као непокретно културно добро. Самостан су основали фратри из реда Светог Гроба Јерусалимског у доба крсташких ратова. Тако је остало забиљежено у црквеним списима да је црква довршена 1169. године, а звоник 1688. Комплекс је по свим умјетничким карактеристикама рађен у стилу романике. Духовно и историјски, највриједнији дио самостана јесте његова црква, чији је главни олатар изграђен почетком 19. вијека на мјесту старијег из 1721. године (Цвекан, 1985). Током турске владавине овим крајевима црква је опустошена и претворена у џамију, из ког времена потиче камени михраб и посуда за воду. У самостанској трпези на њеном источном зиду налази се композиција Тајна вечера, а у приземљу самостана, већ два и по вијека стоји икона Радосне Госпе, дјело сликара Диме, донијето из Градоврха из сјевероисточне Босне. Самостанска библиотека чува богате и вриједне књиге и рукописе настале у периоду од 15. до 20. вијека. Треба напоменути да самостан чува и веома богату колекцију етнографских предмета, која може бити зачетак будућег Завичајног музеја (Томић, Ромелић и остали, 2002).

Турско купатило

У 14. вијеку су забиљежени све чешћи упади Турака у Јужну Угарску, а почетком 15. вијека, након Мохачке битке и пада Београда, бива освојен и Бач 1529. године. Послије Мохачке битке Турци су опустошили Бач, а овај град у Бачкој је постао кадилук сегединског санџака и сједиште Бачке нахије, која је бројала 70 села. Остаци турског купатила, односно хамама у Бачу, представљају једину грађевину турско-оријенталне архитектуре у Војводини. Објекат је изграђен највероватније у другој половини 16. вијека. Сачувани су зидови, дијелови централне куполе неколико просторија са посудама из тог доба, као и још видљиви остаци керамичких цијеви које су служиле за развођење топле и хладне воде. Видљив је и прозорски отвор типа бифоре, са карактеристичним преломљеним луком оријенталног типа.

Апотека и болница

Постојање двије важне задржавствене установе у малом мјесту попут Бача, какве су болница и апотека, говоре о некадашњем значају овог насеља, развијености медицинске дјелатности и култури локалног становништва.

Тако је у центру Бача, у кући породице Гебауер отворена је и једна од првих цивилних апотека у Војводини почетком 19. вијека, обзиром да је прва војна апотека датирана још у 18. вијек, а лоцирана у Петроварадину. Комплетно је очуван објекат некадашње бачке апотеке, са улазом, излогом и степеништем. На жалост, ентеријер, као ни апотекарски инвентара нису сачувани, мада би се могли реконструисати на основу материјала сличних установа са простора Војводине.

Када је ријеч о болници, треба рећи да је за вријеме крсташких ратова у оквиру данашњег Фрањевачког самостана била установљена болница за коју се претпоставља да је била прва у овом делу Европе. Објекат ове болнице налазио се у оквиру данашњег Фрањевачког самостана, на чијим темељима су изграђени манастирски конаци.

Постојеће стање

Насеље Бач није нарочито развијено и не представља значајан привредни центар, па стога ни ниво развоја туризма у њему није на завидном нивоу. Треба споменути да су општински органи установили Туристичку организацију општине Бач, која покушава да промовише туристичке вриједности овог краја и да формира туристички некакав туристички производ. Ипак, полазећи од чињенице да Републички завод за статистику не посједује податке о промету туриста са простора општине Бач, јасно говори о достигнућима туристичке дјелатности у овој општини, као и руководству туристичке организације и његовом раду.

Када је ријеч о претходно анализираним споменицима културне баштине, онда треба истаћи да они нису искориштени за развој туризма, нити су уклопљени у туристичку понуду, као централне туристичке вриједности, иако постоји одређено интересовање за њих. Тврђава, као најзначајнији објекат у Бачу може да буде централни мотив за привлачење туриста, али се она налази у доста лошем стању. Често је зарасла у високу траву, а при томе не постоји било какав вид препреке који би спријечио неовлаштен улазак у њу и евентуално нарушавање до сада сачуваних вриједности. Све куле су у рушевном стању, па их није могуће детаљно обилазити. Једина реконструисана је централна, тзв. донжон кула, али се њен улаз налази под кључем, па ни њу није могуће обићи. Истина, постоји идеја и настојање

Туристичке организације да у оквиру донжон куле отвори истурено одјељење, у коме би био туристички водич, који би дочекивао посјетиоце, наплаћивао улаз, обезбјеђивао стручни обилазак, продавао сувенире и дијелио пропагандни материјал. Треба напоменути да се у оквиру спољњег система зидина налази и једна добро очувана капија, старо католичко гробље и још увијек насељено подграђе, које има карактеристике панонског типа плански грађених насеља. Исти је случај и са остацима турског купатила, који представља једину грађевину у турско-оријенталном стилу сачувану на подручју Војводине, па је тим прије његов значај и већи. Објекат је потпуно зарастао у високи шипраг и често му није могуће прићи, а камоли ући у њега.

Фрањевачки самостан је очуван и у добром је стању, обзиром да је живућа институција и братство води рачуна о цркви и објектима. Похвално је то што је уз претходну најаву могућ обилазак романичке цркве, чија је вриједност већа због чињенице да су одређени елементи оријенталне исламске умјетности сачувани у главном броду цркве, што је такође јединствен случај на простору Војводине.

Туристичко-угоститељски садржаји у Бачу су веома сведени, па се не може говорити о туристичкој дјелатности у правом смислу те ријечи. Од угоститељских објеката за смјештај постоје два некатегорисана објекта, један хотелског, други мотелског типа, са укупно 56 лежаја. Од објеката за пружање услуга исхране, постоји неколико кафана. Када је ријеч о туристичкој сигнализацији, треба рећи да су на главним прилазним путевима и у самом насељу, код одговарајућих локалитета постављени знакови и табле, који јасно упућују на културно-историјски садржај који се ту налази. Ипак, чини се да недостају табле да детаљнијим објашњењима и историјским подацима о означеним објектима. Ипак, треба напоменути да је централни трг веома уређен, одржаван и да представља лијепу амбијенталну цјелину, што је тренутно једини квалитет, који није у статусу потенцијала Бача, као евентуалног туристичком мјеста.

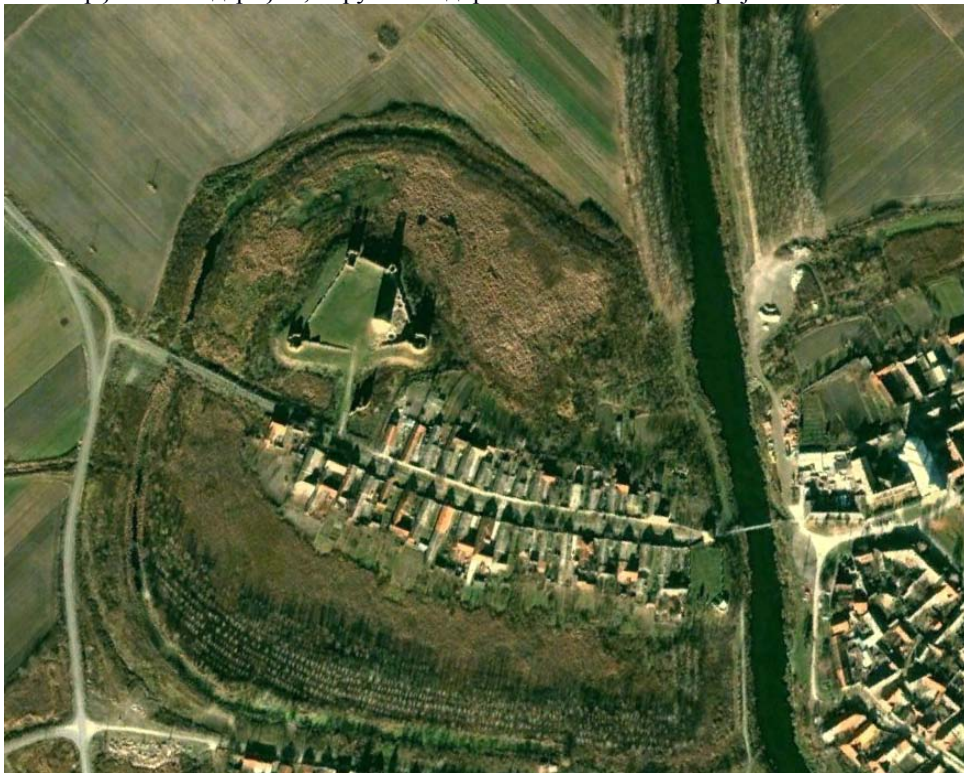
Туристичко уређење простора

Сви планови за туристичко уређење Бача, како би постао значајан рецептивни и излетнички локалитет, треба да почне од средњевијековне тврђаве, односно онога што је од ње остало. То значи да се и цијели туризам мора базирати на том мотиву, јер он и јесте оно по чему је Бач у културним круговима највише и познат. Романичка тврђава и црква фрањевачког самостана представљају јединствену архитектонску цјелину, па као такви јесу један од приједлога који се жели припремати за подношење пријаве за упис у листу објеката свјетске културне баштине УНЕСКО-а. Стога, треба радити на даљим археолошким истраживањима, како би у што скорије вријеме на том, не тако великом локалитету сва отворена питања и полемике биле затворене, и на тај начин добијен и одговарајући фонд археолошког материјала који би могао да представља окосницу неке будуће музејске поставке о Бачкој тврђави. Веома је похвално то што је извршена реконструкција донжон куле, али није добро што она није приведена намјени, него је већ годинама и она изложена зубу времена. Најцјелиходније би било унутар куле, у приземљу отворити пријемни пулт и канцеларију, гдје би били смјештени кустоси и водичка служба, а на три спрата изнад уредити музејску поставку са артефактима пронађеним у утврђењу приликом вишедеценијских ископавања. Требало би размишљати на тему чишћења канала око утврђења и обезбјеђивање чамаца за обилазак и разгледање овог војног комплекса са водене површине ријеке Мостонге. Такође, супротне стране ове ријеке, могуће је изградити шеталиште са одговарајућим комуналним објектима и урбаним мобилијаром, што

подразумијева: освјетљење, корпе за отпатке, чесме за воду, клупе за сједење, заштитну ограду, жардињере за цвијеће и тд. Иако постоји одређена површина на којој је могуће паркирање аутомобила, потребно је тај простор опремити одговарајућом хоризонталном и вертикалном саобраћајном сигнализацијом, при чему треба одвојити паркинг јединице намијењене аутомобилима од оних резервисаних за аутобусе. О уређењу мокрог чвора и тоалета за посетиоце не треба посебно говорити.

Веома је важно да и други локалитети, попут туриског купатила буду један од елемената у мозаику туристичке понуде и то као потпуно уређен локалитет, који пружа максималан ниво туристичког задовољства, јер иначе неће имати употребну вриједност, а тиме ни представљати туристичку атракцију, што је у оваквим случајевима нужно. У том смислу, препоручује се тотална реконструкције, како хамама као грађевинске структуре, тако и ревитализацију његове некадашње функције, како би постао и једино живуће турско купатило у Војводини, а рекло би се и у цијелој Србији. Тако би ове рушевине постале својеврсна туристичка атракција, којом би се допунио и обогатио евентуални туристички производ Бача. Сличан сценарио би се могао примијенити и на споменуто апотеку, али у форми музејске поставке, уз дио за продају љековитог биља, традиционалних природних сапуна и других производа, сувенирског типа везаних за тематску дјелатност старе апотекарске установе. Подграђе, које се свило унутар система спољњег дијела зидина, такође треба укључити у туристичку понуду, због свог изузетног положаја и етнографских вриједности које посједује. У том смислу, треба радити на истицању тих етнографских вриједности и њиховом појачавању додавањем нових, какве су различите манифестације попут пијачног недељног дана, тематских пијаца, програма посвећених неком гастрономском производу и слично. Опремање једног или више етно дворишта уз покретање понуде категорисаног приватног смјештаја у сеоским домаћинствима био би приоритет, како би се становништво овог краја, што је више могуће укључило у туристичку дјелатност.

Слика бр. 4. Бачка тврђава са подграђем, окружена одбрамбеним каналом и ријеком Мостонгом.



Извор: Google Earth

Кулпин

Положај

Кулпин је сеоско насеље које припада општини Бачки Петровац и које се налази 30 km сјеверо-западно од Новог Сада. Насеље је удаљено 5 km сјеверно од свог општинско средишта, па тако и од на регионалног пута Нови Сад – Сомбор. Кулпин је смјештен између два жељезничка правца и то Нови Сад – Сомбор и Нови Сад – Суботица, односно око 11 km од станичних мјеста Гајдобра и Змајево. Близина Новом Сад и његова добра друмска повезаност представљају главни значај, када се говори о туристичком положају.

Историја

Насеље које се налазило на мјесту данашњег Кулпина помиње се у историјским изворима из 13. вијека, према којима га је угарски краљ Бела IV даровао породици Пош. У мађарским изворима Кулпин се среће у 14. и 15. вијеку, под називима *Kurpee* и *Kwolpi*. Под називом Кулпин први пут се помиње у српским изворима, и то као једно од мјеста које је у првој половини 15. вијека држао Ђурађ Бранковић. Такође, постоје подаци о томе да је Кулпин био насељен и током турског периода, да би након Карловачког мира 1699. године и ослобођења ових крајева од Турака, запустио. Године 1745. царица Марија Терезија даровала је пустару Кулпин српској породици Вучковић-Стратимировић из Херцеговине, и то за војничке заслуге у рату против Турака, заједно са 10.000 јутара земље. Стратимировићи су за себе задржали 3.200 јутара, а остатак је, изузимајући ливаде, подијељен на 80 парцела, које су даље дијељене на половине или четвртине и уступане новонасељеним породицама. Сматра се да је тада у Кулпин насељено око 200 породица из Херцеговине.

Стратимировићи су своје куће саградили на ободу простране пољане зване Долина, прво мале привремене, а затим веће, господске. Из тог времена су сачувани тзв. „мали дворац“ и „велики дворац“ или „каштел“, изграђен 1826. године. На другој страни пољане, саграђена је православна црква, парохијални дом, српска школа и општинска кућа. Подижући насеље, Стратимировићи су се првих година након досељавања прилично задужили. Право убирања прихода од аренде су, погодбом из 1756. године, уступили барону Франу Брњаковићу, и то на 10 година. Та година се помиње и као година почетка досељавања Словака у Кулпин, који данас чине већину становништва. Православни храм, посвећен је Вазнесењу Исуса Христа, саграђен је 1813. године, на темељима некадашње дрвене цркве, а у порти цркве сахрањени су неки од чланова породице Стратимировић (Балат, 1989).

Дворац и већи део имања је у другој половини 19. вијека од Стратимировића откупио Матеј Семзо од Камјанике, који га је 1889. године продао Лазару Дунђерском. Породица Дунђерски управљала је имањем до краја Другог свјетског рата, тј. до 1945. године. На имању Дунђерских у Кулпину је након национализације основана пољопривредна задруга, која је све до 1991. године, односно до уступања комплекса Пољопривредном музеју користила дворац и помоћне објекте. Комплекс са оба дворца, парком и украсном оградом је 1970. године, заштићен као културно добро.

Слика бр. 5. Стилизован приказ историјског језгра Кулпина, данас Пољопривредни музеј.



Извор: Музеј Војводине, 2009.

Атрактивне вриједности

Највећу и практичну једину вриједност у Кулпину представља његово средиште, односно историјско језгро, којег су подигли чланови породице Стратимировић. Ријеч је о комплексу, који је 1991. године претворен у Пољопривредни музеј, кога чине: Мали дворцац, Велики дворцац, два изложбена павиљона, управна зграда, парк, објекти традиционалне сеоске архитектуре у Војводини, као и двије цркве, једна српска православна, друга словачака евангелистичка и као такви, одлуком Скупштине АП Војводине 1991. године, проглашени су спомеником културе од великог значаја.

Мали дворцац

Мали дворцац је приземна вила изграђена крајем 18. вијека, као једна од кућа породице Стратимировић. Као и велики дворцац, грађена је у класицистичком стилу и до данас је сачувана је у изворном облику. У централном дијелу предње стране налази се ризалит, који се завршава троугластим тимпаномом. Ризалит дијели фасаду на два симетрична дијела. На зачељу се налази пространа веранда правоугаоне основе, са лучним отворима. Прозори и улазна капија украшени су решеткама и детаљима од кованог гвожђа. Објекат још увијек није укључен музејску поставку, иако посједује велике естетске вриједности и изузетне просторне квалитете за презентацију музејске поставке.

Велики дворац

Велики дворац или каштел је централни објекат комплекса, изграђен почетком 19. вијека. Према неким подацима, градња је завршена 1826. године. У то вријеме се породица Стратимировић већ прилично увећала и стекла велики углед међу Србима у Хабзбуршкој монархији. Велики дворац је данашњи изглед добио почетком 20. вијека, након промјене власника, када је дошао у појед Лазара Дунђерског. Према пројекту архитекте Момчила Тапавице, обнова и реконструкција је урађена 1912. године. Највеће промјене претрпела је кровна конструкција. Са централног дијела је уклоњена шестоугаона кула, која се издизала изнад крова и доминирала зградом. На њој се налазио видиковац, велики сат са механизмом, апликација грба Стратимировића и низ других декоративних детаља. Зграда је представљена приземним објектом изузетно складних пропорција, са карактеристичном приступном рампом у којој је смјештен главни улаз. Са дворишне стране се налази високи партер са полукружном терасом. Главном фасадом доминира класицистички портик са степеништем, приступним рампама и четири пара јонских стубова који носе архитрав и тимпан. Прозори су украшени полурозетама са фигурама орлова, док се изнад кровног вијенца налази атика са орнаментисаним правоугаоним пољима и вазама на угловима. Са дворишне стране у приземљу налази се петоугаони улазни тријем озидан пуним зидовима, са кружним отворима на бочним странама. На спрату се налази пространа тераса, односно ложа петостране основе покривена куполом на канелираним стубовима. Из пространог хола који представља централну комуникацијску просторију улази у све остале просторије у дворцу (Балат, 1989).

У великом дворцу се налази збирка стилског намјештаја настала у Војвођанском музеју, систематским прикупљањем предмета од 1955. године. Окосницу збирке чине предмети из дворца Челарево, које су крајем 2009. године пренијете у дворац у Кулпину. Ова изложба обухвата период од почетка 18. до прве половине 20. вијека.

Павиљон 1.

Павиљон бр. 1, представља зграду некадашњег житног магацина у коме су реализоване прве изложбе из области историје пољопривреде. Током деведесетих година 20. вијека је, на три нивоа, постављено неколико тематских изложби, које садржајно, концепцијски и музеолошки чине јединствену цјелину и говоре о развоју доминантних грана пољопривреде у овим крајевима. Изложбе су постављене уз помоћ стручњака Пољопривредног факултета у Новом Саду, Института за ратарство и повртарство и Музеја Војводине.

Павиљон 2.

Павиљон бр. 2, је помоћна, економска зграда типична за велепосједничка имања у Војводини из 18. и 19. вијека. У овој згради се некада налазила коњушница, ковачница, радионица и просторије за кочије. Када је саграђена и да ли је током времена мијењана њена намена, није познато, али је сасвим сигурно да је садашњи изглед и поменути функцију имала у вријеме газдовања породице Дунђерски. Из тог периода су сачувани неки оригинални предмети, који су, презентовани на сталној поставци, а ријеч је о ковачкој пећи са мехом и стругу. Зграда је током 1993. године адаптирана за потребе "Изложбе пољопривредних машина и оруђа", непосредно након уселења Музеја у комплекс. Тавански простор је искориштен за депо, а приземље за сталну поставку.

Парк

Изузетну вриједност цијелог комплекса представља и парк који се просторе испред и иза великог дворца, при чему се јасно разликују два типа уређења парка. Са предње стране је примјењен тзв. француски са геометријским елементима, а иза дворца формиран је тзв. енглески парк, који је имао за циљ стварање природног пејзажа око дворца. Парк захвата површину од 4,5 ха, а према врсти дрвећа и њиховој бројности, у парку данас доминирају западни копривић, клен и дудовац. Скоро сви примерци дендрофлоре су обрасли бршљеном, који крошњама даје карактеристичан изглед. Од старих засада сачуван је двострани дрворед дивљег кестена, који уоквирује некадашњу пјешачку стазу. Ту су, такође, примјерци липе и велика раскошна тиса, која се налази на ободу кружног травњака иза великог дворца.

Постојеће стање

Од отварања Пољопривредног музеја почетком деведесетих година 20. вијека, објекти који су ушли у његов састав почели су да добијају нови функцију и ново рухо. Као да су дошла нека боља и сретнија времена за њих. Таква ситуација се задржала све до данас, са тенденцијом да ће се наставити и у будућности. Кулпин је заправо, један изузетан примјер реконструкције и ревитализације једног комплекса за потребе културе, умјетности и туризма. Када је ријеч о недостацима онда треба рећи да је њих заиста мало и да се ради само о инфраструктури и супраструктури за потребе туристичко-угоститељске дјелатности, о чему ће више бити ријечи у дијелу везаном за туристичко уређење простора.

Туристичко уређење простора

Када је ријеч о туристичком уређењу простора, онда ће овдје највише ријечи бити о недостајућој туристичко-угоститељској инфраструктури и супраструктури, обзиром да она уопште није планирана, нити се размишљало на тему развоја туризма, јер је основни план био проналажење одговарајуће локације за поставку музеја пољопривреде. Дакле, у Кулпину не постоје смјештајни угоститељски капацитети, што је са аспекта развоја туризма велики недостатак, којег треба по сваку цијену исправити, будући да постоје атрактивни елементи у простору, који могу на дуже вријеме привући пажњу потенцијалних туриста. У том смислу, објекат познат као Управна зграда би употпуносати или дјелимично бити претворен у хотелски објекат, при чему би управне функције, односно канцеларије Музеја пољопривреде биле прабачене у неки други објекат. На тај начин би се ријешио и проблем недостатка угоститељских објеката за исхрану, чиме би и овај сегмент понуде био задовољен.

Имајући на уму да је ријеч о Музеју пољопривреде, осим постојеће поставке, која је веома богата, али статична, било би добро додати одређене садржаје који доприносе свтарању доданих вриједности цијелом комплексу. То је руководство Музеја схватило, па су подрумске просторије једног од павиљона, у коме се налази дио посвећен традицији пиварства, адаптиране за будућу мини-пивницу, а у сарадњи са Институтом за хмељарство планирана је инсталација једног малог, традиционалног постројења за производњу пива, који би истовремено представљао музејски експонат и производни погон. У овим просторијама би се пиво и производило и дегустирало, а пивница би радила на комерцијалној основи, али би, у суштини, била допуна изложбе о хмељарству и почецима производње пива на овим просторима.

Са друге стране, објекат Малог дворца још увијек није у функцији, а обзиром на то да је ријеч о споменику културе од великог значаја, може се очекивати да ће ускоро бити учињени први кораци ка његовој ревитализацији. У плану је да овај простор буде адаптиран за поставку изложбе о породици Стратимировић, која је заслужна за оснивање савременог насеља Кулпин, као и за то што су током историје водили српски народ у Јужној Угарској до потпуне слободе.

Музејска управа је такође дошла на добру идеју да се у дијелу парка направи ено село са објектима сеоске архитектуре карактеристичним за Војводину. Тако би након реконструкције, у традиционалној кући могле бити представљене српска и словачка соба, као илустрација народне сеоске културе становања, а из разлога што су Срби и Словаци су два блиска словенска народа, која вијековима живе заједно, а ипак имају и по нешто различито. Да би се те различитости сачувале од заборавља треба их забиљежити. Дакле, поред свог језика, у ову средину, ова два народа донијела су и низ културних специфичности, које се огледају у одијевању, обичајима, становању и исхрани.

Такође, императив би био да се у једном оваквом пространом музејском комплексу отпочне са оживљавањем неких старих заната и ручне радности, гдје би се настали производи преко музејске сувенирнице пласирали посетиоцима. Са друге стране, локална удружења и Туристичка организација општине Бачки Петровац и Музеј, развили су неколико сталних културних и туристичких манифестација, као што су: Фестивал вина и домаће кобасице, Традиционална свадба, Словачке свечаности, Фестивал хлеба, Ликовна колонија и др, које би требало да привуку посјетиоце и туристе из околине, а прије свега из Новог Сада. У том смислу, треба и тај сегмент понуде довести до савршенства, тако да се сваког викенда одржава нека свечаност, која може да привуче одређену категорију, односно тржишну нишу туриста.

Поред свега реченог, недостатак паркинг простора се може јавити као директан проблем, ако посјета постане бројнија, интензивнија и дуготрајнија, па у том смислу треба обезбиједити довољно простора за ову намјену. Веома је важно побољшати туристичку сигнализацију на главним путним правцима, као и у самом мјесту, а у оквиру парка, комплекса, као и ширег простора повести рачуна о бољој уређености по питању комуналних објеката и урбаног мобилијара. Укључивање локалне заједнице кроз опремање објеката приватног смјештаја је важан процес, који је неопходан, како би се обезбједио потребан обим лежаја, а и обогатио дијапазон понуде.

Ковиљ

Положај

Ковиљ је насеље сеоског типа смјештено на рту Бачке лесне терасе у широкој алувијалној равни Дунава. Удаљено је око 22 km југо-источно од Новог Сада, а налази се на важној друмској саобраћајници међународног коридора 10, односно на аутопуту Е-75, на релацији Нови Сад – Београд. Ова чињеница га сврстава у насеља са изузетно повољним положајем, што је предност више, када је ријеч о развоју туризма.

Историја

Насеље Ковиљ се први пут помиње 1276. године под именом Кабол (Ђере, 1990). Нешто касније 1301. године Ковиљ се набраја као једно од насеља у Бачкој жупанији. И под турском управом, Ковиљ се помиње више пута као насељено мјесто у саставу Бачке нахије. Насеље је настало спајањем два села Горњег и Доњег Ковиља и неколико засеока попут Аде, Борђоша, Вењерца, Граисела, Гудуре, Зеленке, Слатине, Црвенке и Прњавора, чији топоними и данас живе, означавајући поједине дијелове Ковиља и његовог атара (Ђурагић, 1995). У том смислу, треба рећи да је Горњи Ковиљ 1746. године постао војни шанац и ушао у састав Шајкашке границе, када се у њега доселио велики број Срба граничара из Суботице (Бугарски, 1994).

Доњи Ковиљ као стара насебина, постојао је још прије досељења Срба под Арсенијем III, 1650. године, када се малобројно становништво углавном бавило ловом, риболовом и сјечом дрва у риту. Уз то били су и добри војници који су чували стражу "на ковиљском шанцу", који је припадао подунавској војној граници. Становници Доњег Ковиља и данас се поносе својим пореклом и неретко да би се разликовали од становника из Горњег дела заједничког насеља, називају себе Шанчанима, а не Ковиљчанима. Они су припадали и шајкашком батаљону од 1763. године, па до његовог укидања 1873. године. Шајкаши су чинили посаде малих, лаких и брзих дрвених чамаца, којима су се служили у борбама против Турака, спрјечавајући их да пређу Дунав, Тису и Саву (Коларов, Виђикант, 1997).

Са друге стране, Горњи Ковиљ је настао 1746. године, досељавањем великог броја граничара, Срба из Суботице. Оставши изван војне границе, Горњи Ковиљ се развио као пољопривредно, а прије свега ратарско насеље, одвојено од водених површина. Становништво се бавило занатством, пољопривредом и трговином.

Да би се исушили подунавски и потиски ритови 1870. године је почела изградња насипа и крчење шума ради стварања ораница. Самим тим се мијења занимање становништва које све више почиње бавити пољопривредом. Око 1900. године Ковиљ је био веома развијено насеље, које је посједавало циглану и парни млин, а пред сам почетак Првог свјетског рата бројао је преко 5200 становника. До административног спајања ова два насеља дошло је 15. октобра 1944. године на дан ослобођења села, када су укинута двојна администрација, рад у двије школе итд. Оно што је остало видљиво и данас, као доказ некадашње раздвојености јесу двије православне цркве, које и данас функционишу, свака за своју парохију.

Данас је Ковиљ прије свега познат по истоименом манастиру који се у њему налази, али и по бројним манифестацијама, какве су Ракијада и прослава манастирске славе

Аранђеловдана. Треба нагласити да су у Ковиљу рођене и стварале многе познате личности, као што је пјесник и драматичар Лаза Костић, лиричар Ласно Гал, филозоф и књижевник Јован Ћулум, као и сликари Живојин Мишков и Гига Ђурагић, што може бити добра основа за развој културног туризма.

Атрактивне вриједности

Ковиљ је живописно сеоско насеље, неправилне основе и облика, разбацано по атару, на споју Дунава и лесне заравни, што је и узроковало такву живописност насеља. Од атрактивних садржаја који плијене пажњу могу се издвојити ковиљски манастир и Ковиљско-петроварадински рит.

Манастир Ковиљ

Манастир Ковиљ је активан мушки манастир, чија је црква посвећена Св. арханђелима Михаилу и Гаврилу. Према легенди, манастир Ковиљ је основао Свети Сава, односно Сава Немањић, на мјесту гдје је мирио Стефана Првовјенчаног са угарским краљем Андријом II, што је историјски потврђен догађај. Том приликом је Сава својом чудотворним моћима допринио измирењу и на ту успомену, када је спасио Србију од сигурне пропасти у рату са тада далеко надмоћнијом Уграском, подигао Ковиљски манастир у који су доведени монаси из манастира Жиче. Друго предање каже да је манастир подигао «сремски краљ» Драгутин, који је, наводно имао своје дворе у Чортановцима, са друге стране Дунава. Према Илариону Руварцу, манастир је подигнут за вријеме турске владавине, нешто послје 1540. године, на развалинама једног римокатоличког самостана. Аврам Ђукић, на основу мађарске историјографије побија овакву тврдњу, а Георгије Магарашевић у Летопису Матице српске потврђује да је манастир Ковиљ сазидан половином 16. вијека, а на основу једног записа из 1761. године, који каже да је стара манастирска црква «отприлике 200 година стара могла бити». Из записа на старим богослужбеним књигама сазнаје се да је манастир Ковиљ постојао у 16. вијеку и да је имао заједничку управу са фрушкогорским манастиром Привина Глава (Грујић, 2004). Ипак, први помени о манастиру на овом мјесту и под овим именом забиљежени су у турском катастарском документу из 1578. године. Црква је осликана 1651. године, а непосредно послје тога, средином 17. вијека Турци су манастир опљачкали и разорили. Средства за обнову манастира стизала су из царске Русије у два наврата, али је током турско-аустријског рата, поново опустошен 1691. године, када су Турци у ропство одвели двадесетак монаха (Кљајић, 2004).

Нова црква је изграђена у периоду између 1705–1707. године уз залагање и материјалну помоћ Петра Андрејевића из Сремских Карловаца. Зидали су је њемачки мајстори од фрушкогорског камена, а по замисли и упутствима карловачког свештеника Ивка Вишњића. Међутим, то није био крај тешким данима које је овај манастир проживљавао. Током револуционарних година средином 19. вијека, када у Европи букте националне револуције за ослобођење од туђинске власти, српски народ у Војводини, такође тражи сопствена права и аутономни статус у односу на Пешту. У буни која је избила након Мајске Скупштине 1848. године и борби које су вођене око села Ковиља, мађарске трупе су спалиле манастир. Том приликом је изгорио и иконостас који је за обновљену цркву израдио и осликао чувени иконописац и умјетник са ових простора Теодор Илић Чешљар. Црква је детаљно обновљена у другој половини 19. вијека, као комбинација позног барока и старог српског градитељског стила, познатијег као моравска школа. Иако је грађена у српском духу,

црква нема узор у некој раној грађевини, нити има складан сразмијер и стил попут познатих цркава из средњевијековног периода. Црква је тробродна грађевина, чију унутрашњост на бродове дијеле четири пара стубова. Средњи брод је највиши и над њим се уздижу два кубета, изнутра кружна, а споља осмострана. Средњи брод покривају дугуљасте калоте, каквих нема нити у једној другој српској цркви, по чему ова ковиљска представља јединствен облик црквеног градитељства код Срба. Бочне бродове покрива полуобличасти свод, испод којих се налазе и двије пјевничке апсиде. Црква посједује и три веома плитке олтарске апсиде незнатно су ниже од бродова, полукружне са унутрашње, а шестостране са спољне стране. Сlike на новом иконостасу урадио је Аксентије Мародић 1871. године, по узору на дјела из доба италијанске ренесансе (Томић, Ромелић и остали, 2002).

Данас се манастирски комплекс састоји од старе цркве, старих конака, нових конака и зимске капеле у оквиру њих, оградног зида са улазном капијом и економских просторија. У реновираном дијелу конака отворена је радионица за израду икона, а манастир посједује и мануфактуру за израду свијећа од природног воска. У старом дијелу конака је меморијални музеј Јована Рајића, једног од наших првих историчара и књижевника, који је у Ковиљском манастиру створио своја најзначајнија дјела. Треба рећи да манастир посједује велику економију, гдје се посебно истичу ергела коња, велики број грла стоке, сопствену производњу ракије и меда, манастирски салаш, као и чарде „Тиквару“ и „Аркањ“.

Ковиљско-петроварадински рит

Специјални резерват природе Ковиљско-петроварадински рит се простире на површини од 4.840 ха, а сачињен је од бара, ада, канала, рукаваца, мочвара и саставни је дио плавног подручја ријеке Дунав. Налази се низводно од Новог Сада према Сремским Карловцима у непосредној близини Петроварадина и обухвата Петроварадински рит, Ковиљски рит, Крчединску аду и Гардиновачки рит. Изузетан значај овог простора огледа се у томе што је у њему своје станиште пронашло више од 170 врста птица, више од 50 врста риба и разноврсна дивљач, као и у чињеници да се ради о изузетно очуваном и бујном екосистему. Ријеч је о веома ријетким и заштићеним врстама попут црне роде или чапље кашикаре, а по плитиким депресијама обилато расте водена четворолисна папрат, која је строго заштићена врста у Европи. Шумска кутура представља 56,6% овог подручја, а чак 12,6% аутохтоне шуме. Шумско земљиште заузима 8,7% територије, 14,3% је рит прекривен воденом површином, 8,4% није погодно за шуму, а свега 0,4% је пољопривредно земљиште. Због изузетних природних ријеткости 1989. године Ковиљско-петроварадински рит је проглашен за Међународно значајно станиште птица (ИВА), 1998. године успостављен је Резерват, 2004. године уврштен је у списак Заштићених подручја зависних од воде и значајних за басен Дунава (ICPDR), а 2010. године номинован је за упис на листу Рамсарске конвенције. Основни мотиви на којима се може заснивати развој и излетништво су слиједећи: природне особености, вриједност љепоте пејзажа, могућност бављења риболовом и ловом као видом спорта и рекреације, бављење спортовима на води, кулинарство на бази локалних специјалитета од рибе и дивљачи; културно-историјске и етнографске вриједности ужег и ширег подручја рита, развој одрживог туризма, као вид приоритног облика ове привредне гране на овим просторима. Излетничка и риболовна мјеста, до којих се лако стиже аутомобилом, јесу Тиквара, Шлајз и Аркањ. На Аркању се налази далеко позната чарда „на крај света“ (Парабућски, 1972).

Карта бр. 21. Ковилско-петроварадински рит и локације погодне за спортско-рекреативни туризъм.



Извор: Ђурагић, 1995.

Постојеће стање

Ако би говорили о Ковиљу у смислу његовог туристичког значаја, онда треба рећи да ово насеље не представља туристичко мјесто, нити има било какву туристичку посјету. Осим тога, Ковиљ нема ни туристичко-угоститељске капацитете, који би нешто тако омогућили. Ипак, до средине деведесетих функционисала је чарда „Тиквата“ смјештена уз истоимени рукавац Дунава, а у саставу ковиљске задруге. Осим добро познате кухиње, постојало је и десетак лежаја, који су представљали једини смјештајни капацитет у селу. Уз чарду је функционисао и спортско-рекреативни комплекс са тениским теренима, који данас нису у употребном стању. Поред тога, међу Новосађанима и Београђанима била је чувена „чарда на крају свта“ или Аркањ који је од ковиљског манастира удаљен неколико километара. Треба рећи да су објекти, приобаље и рукавци, враћени манастиру на управу, па су тако мјеста позната по доброј забави и веселу мало утегнута прописима нове управе. Пут према Аркању је на манастирској земљи, па тако и у његовом посједу, због чега световна лица немају право да га користе. Манастирска служба је организовала изнајмљивање чамаца ради спортског риболова или рекреације на води.

Што се манастирског комплекса тиче, он тренутно представља највећу вриједност и атракцију. Манастира је посљедњих година интензивно уређиван за пријем вјерника и посјетилаца, тако да се може рећи да посједује све неопходне објекте за пријем и краћи боравак. Двориште је опремљено клупама за сједење и одмор, киоск за продају икона, сувенира, меда, ракије и свијећа, телефонском говорницом, а гради се и велики конак за прихват гостију, по узору на светогорске манастире. У манастиру се развија и љечилишна дјелатност у добротворне сврхе, јер посједују апарате за регулацију очног вида, које су добили на поклон из Русије, па је манастир постао предмет интересовања великог броја људи са проблемима очног вида, обзиром да се услуга и захвати не наплаћују. Важно је напоменути да је манастир био домаћин неколико међународних волонтерских кампова и мјесто на коме се интензивно помаже зависницима од дроге да изађу на прави пут, радом, љубављу и вјером у Свевишњег. Манастир Ковиљ је под заштитом државе од 1949. године као културно-историјски споменик.

Туристичко уређење простора

Када је ријеч о развоју туризма у Ковиљу, онда треба имати на уму да централне мотиве морају представљати манастир, као духовни центар и Ковиљски рит као специјални резерват природе, обзиром да је Генералним планом града Новог Сада предвиђено да простор Ковиљског и Петроварадинског рита, на основу својих природних љепота треба да буде кориштен као изванредна зоне рекреације на домак Новог Сада. У том смислу, ковиљски манастир је на завидном нивоу развоја са великим плановима, које корак по корак остварује, нарочито у посљедњих десетак година. Ипак, може се предложити неколико сугестија, које би у сваком случају допринијеле развоју, сеоског и излетничког туризма. Ријеч је о активирању ергеле коју манастир посједује, као мјесто за обуку јахања коња и рекреацију посјетилаца који походе Ковиљ. Уз то, Ковиљ је, до прије петнаестак година, био познат по одржавању коњских трка на сопственом хиподрому, који је задњих година веома запуштен, што би се дало исправити, на који би начин оживјела још једна изузетна манифестација у овом мјесту, а постојећа инфраструктура обновљена и доведена у функционално стање.

Говорећи о Ковиљском рити, треба рећи да је он састављен из низа рукаваца и ада, гдје је за туризам најинтересантнија она наспрам Шлајза, чувеног купалишта ковиљчана и Тикваре, мјеста познатог као рај за спортски риболов. Током љета ова ада, обрасла врбовом и тополовом шумом, постаје прави мали камп, гдје велики број Ковиљчана проводи љето на води. Поред тога, изграђено је неколико сојеничких кућа од дрвета, што представља посебну атракцију. У том смислу би се могло размишљати о изградњи и опремању једног мањег туристичког насеља и кампа састављеног од дијела за поствљање шатора и дијела са бунгаловима, односно сојеничким кућицама, уз пратећу инфраструктуру која прати овакве угоститељске објекте.

Слика бр. 6. Сателитски сњимак Шлајза и Тикваре, као зона предвиђених за развој туризма.



Извор: Google Earth

Као што је речено у претходним разматрањима, одбрана Ковиља од поплавних вода Дунава и Тисе отпочела је 1870. године изградњом заданих бедема и насипа. Један такав бедем дови од Доњег Ковиља дубоко у Ковиљско-петроварадински рит и сам по себи представља вриједност. На њему се налази неколико српних станица и других хидротехничких објеката који имају и карактер индустријског наслијеђа, што би требало назначити и омогућити посјету таквим објектима, као и упозанвање са њиховим радом. Са друге стране, као Генералним планом града Новог Сада предвиђено излетничко-рекреативно подручје, Ковиљско-петроварадински рит, односно његове поједине дијелове, који су најдоступнији копненим комуникацијама, треба опремити комуналном опремом и излетничким мобилијаром. Зидани бедем је цијелом својом дужином, изузетно погодан за

шетњу, попут неког кеја у природи, па би његово уређење и опремање мјестима за одмор, тзв. „печуркама“, чесмама за воду, корпама за отпатке, одговарајућом расвјетом, како би био погодан за вечерње шетње, информативним таблама са садржајима о појединачним локалитетима, видиковцима за посматрање птица, дурбинима за посматрање живог свијета са удаљености и другим потребним инвентаром, представљало испуњење зацртаног плана и инфраструктурну основу за реализацију излетничког туризма.

Развој оваквог вида излетничког и спортско-рекреативног туризма подразумијевао би и обиљежавање пловних путева унутар рита, појединих његових дијелова, рукаваца и ада постављањем табли и ознака, како би они који чамцима плове знали гдје се налазе. Такође, то би значило и обиљежавање мјеста на којима су дозвољене спортско-рекреативне активности, попут риболова, лова, вожње чамцима итд. Успостављање сталне чуварске службе, њихових пунктова на прилазима заштићеном простору, вођење евиденције оних који улазе на простор рита, морали би постати свакодневна пракса, како би се сачувала природна средина, а туризам контролисано развијао.

Укључивање сеоског становништва у туризам најбоље се постиже подстицањем развоја приватног смјештаја у сеоским домаћинствима, што је у случају Ковиља неопходно, обзиром да нема званичних угоститељских објеката за смјештај.

Стари Сланкамен

Положај

Стари Сланкамен се налази на Дунаву, у подножју огранака Фрушке горе, на надморској висини од 80 m, 55 km сјеверо-западно од Београда. Преко пута Старог Сланкамена се Тиса улива у Дунав, а са брежуљака изнад насеља виде се равнице Бачке и Баната. Са Фрушке горе и Дунава струји сјвеж и чист ваздух, а околне шуме штите од лјетњих врућина. Нови Сланкамен се налази на лесној заравни на надморској висини од 139 m, 15 km источно од Инђије и 47 km југо-источно од Новог Сада. Преко Бешке и Крчедина Стари Сланкамен је повезан са аутопутем Е-75, од којег је удаљен 14 km, што поред лоцираности на ријеци Дунав, указује на његов повољан туристички положај.

Историја

Сланкамен се као утврђено мјесто помиње 1072, 1189, 1287. године, када је у саставу Угарске. Године 1400. помиње се католичка црква Блажене дијеве Марије, а православна црква Светог Николе подигнута је, према предању, 1468. године од стране деспота Вука Гргуревића, који је користио Сланкамен као базу за четовање против Турака, када се ово насеље налазило у саставу српске деспотовине. Турци Сланкамен дефинитивно освајају 1526. године и одводе становништво у села око Истанбула. Убрзо га насељавају Срби који бјеже из Угарске. Велики турско-аустријски рат одлучен је битком код Сланкамена 19. августа 1691. године, гдје је Лудвиг Вилхелм Баденски побиједио Мустафа пашу Ћуприлића, великог везира. У аустријској војсци борио се и велики одред Срба. У спомен ове битке подигнут је 1892. монументалан споменик на узвишењу изнад насеља. Карловачким миром граница је повучена тик уз Сланкамен, који је припао Аустрији. Половином XVIII вијека Сланкамен, са православним становништвом, укључен је у Војну крајину, гдје остаје до њеног укидања исте 1881. године. Године 1783. основан је Нови Сланкамен, ради јачања Војне крајине. Први становници били су Хрвати из Далмације и Лике, а затим су досељени Њемци и Словаци. Након Првог свјетског рата 1918. године, Сланкамен је припао Краљевини СХС, а 1929. године Дунавској бановини. Током Другог свјетског рата држала га је НДХ (Давидовић, 1988).

Атрактивне вриједности

Као насеље са дугом историјом и изузетним положајем на Дунаву Стари Сланкамен је сам по себи јединствена атракција. Архитектура настала на мјесту и као последица чињенице да се изнад ријеке уздижу стрми лесни профили, веома је занимљива, као и извор слане воде, по којем је Сланкамен и добио име. Као посебне вриједности, које насеље чине посебно предиспонираним за развој туризма су: утврђење, црква Св. Николе, Бањски комплекс, лесни профил и споменик бикте код Сланкамена.

Тврђава - Градина

На лесном платоу уз обалу Дунава у сјеверном дијелу Старог Сланкамена налази се значајан археолошки локалитет Градина. Њиме доминирају остаци некада импозантне тврђаве, који иако тешко оштећени зубом времена, симболично подсјећају на значај овог мјеста у прошлости. Археолошки остаци пронађени на простору Градине свједоче да је овај локалитет кориштен од праисторијске епохе до касног средњег вијека. Најстарије идентификовано насеље на овом мјесту припада позном бронзаном добу. Прва племена која су овде живјела били су Скордици, који су владала цијелим Сремом до доласка Римљана. На мјесту келтског насеља и на темељима римског каструма *Acutincum* из 146. године прије нове ере, у средњем вијеку изграђена је тврђава коју историјски извори помињу 1072. године као Каструм Зеленкамен. По предању њу је у 13. вијеку, као феудални посјед, држао Драгутин Немањић, зет угарског краља, а 1425. године припада српским деспотима Стефану Лазаревићу и Ђурђу Бранковићу. Године 1451. Јанош Хуњади постаје угарски губернатор, па поред осталих мјеста у Срему добија и Сланкамен. Од 1498. године, Сланкамен припада Иванишу Корвину, а у вријеме пред саму навалу Турака град припада мађарском краљу. Турци га заузимају на јуриш 1521. године. По извештајима путописаца из 15. вијека, градске зидине су осим пространог горњег града опасивале и велико подграђе. Годне 1691. Турци су претрпели тежак пораз у близини Сланкамена, и тада уз велике територије губе и овај град. Према извештајима из периода који је непосредно слиједио, тачније 1702. године, град је већ тада био у рушевинама. На простору Градине данас се могу видјети остаци Горњег града, док се дуж серпентинастог пута којим се улази у само насеље, налазе остаци некадашњег Доњег града (Ивановић, 2004).

Црква Св. Николе

Цркву Светог Николе је према предању саградио Вук Гргуревић, 1468. године у народу познатији као Змај Огњени Вук, унук деспота Ђурђа Бранковића. Црква је саграђена у стилу моравске архитектонске школе, као триконхална грађевина са кубетом над централним дијелом, који је касније уклоњен. Њена културно – историјска вриједност је у томе што представља образац према коме су грађене цркве у Срему, међу којима је најпознатија манастирска црква Крушедола.

Унутрашњост цркве живописана је крајем 15. и почетком 16. вијека, чији се остаци данас налазе у првој зони сјеверо-источног ступца, са западне стране, а представљени су стојећом фигуром Три Јерарха – Василије Велики, Јован Златоусти и Григорије Богослов. Унутрашњост цркве је обнављана у другој половини 18. вијека, када је настао изрезбарени иконостас барокних и рококо форми. Слике на иконостасу дјело су Стефана Тенецког из 1764. године, а црква посједује и двије иконе Теодора Крачуна (Севдић, 1974).

Слика бр. 7. Сликвит приказ Старог Сланкамена



Извор: Туристичка организација Општине Инђија

Споменик битци код Сланкамена

Битка код Старог Сланкамена одиграла се 1691. године за вријеме Аустријско – турског рата. Аустријска војска под командом Лудвига Баденског заједно са српском војском под командом Јована Монастерлије поразила је бројчано надмоћнију турску војску под командом великог везира Мустафе Паше Ђуприлића. Послије битке закључен је Карловачки мир, а на мјесту битке је 1891. године, поводом обиљежавања 200 година од битке, подигнут споменик висок 12 m, са текстом на српском и њемачком језику и стиховима пјесника Јована Јовановића Змаја. Том приликом пјевао је хор којим је дириговао Стеван Мокрањац. Стихови на споменику: „И хвала и слава јунацима хрлим, падом уздигнутим, смрћу неумрлим“ (Давидовић, 1988).

Слика бр. 8. Бања Стари Сланкамен на разгледници са почетка 20. вијека



Извор: Ивановић, 2004.

Извор Сланача

У Старом Сланкамену налазе се извори минералне воде, са температуром од 18,4°C, која садржи лековите компоненте натријум-хлорид, јод, магнезијум, калцијум, стронцијум и баријум. Ова вода се одавно не користи. Слана вода Старог Сланкамена датира још из Римског доба, када се насеље звало “*Аџуминциум*”, што у преводу значи “*мјесто на брду*”. За вријеме Турака овде настаје насеље Доњи Сланкамен, који касније мијења име у Стари Сланкамен. У близини изворишта слане воде Турци су направили хамам – слано купатило, које се и данас може видјети у дворишту куће Ђорђа Мркшића. Слана вода је отицала у Дунав све до 1834. године, када је аустро – угарска власт оградила извориште и каптирала више извора у један, који и данас снабдијева бању. Потом, на самом почетку 20. вијека Аустријанци подижу ски објекат, па је тако то и најстарија бања у Војводини, изграђена је 1906. године. У току Другог свјетског рата слана вода са изворишта се користила у исхрани људи због недостатка соли. Савремени развој бање је почео 1964. године, када је изграђена нова болничка зграда. Специјална болница „Др Боривоје Гњатић“ уз модерну технологију и

оспособљено људство спада у ред врхунских установа за посттрауматска стања и неуролошка обољења (Ивановић, 2004). Извориште воде је обновљено 2007. године и тако враћено у своју функцију.

Лесни профил

Хиљадама година навијавани лесни профили у Старом Сланкамену изузетно су вриједно природно добро, које чува тајне леденог доба и климатских промјена. То је геолошки локалитет јединствен у Европи и један од само три у свијету, јер представља најкомплетнији архив палеоклиматских промјена током посљедњих 800.000 година на европском копну, а који се у свијету може поредити једино са лесним наслагама у Кини и Централној Азији. Лесни профили у Старом Сланкамену су већ пуних 280 година предмет истраживања домаћих и страних научника из различитих дијелова свијета. Како су ова вишедеценијска истраживања указала на њихов изузетан значај, они су 1975. године стављени под заштиту и проглашени спомеником природе. У I категорију природних добара Србије сврстани су 2007. године.

Постојеће стање

Када је ријеч о стању у коме се простор и објекти у њему налазе, треба рећи да је у Стари Сланкамен, у посљедњих неколико година инвестирано од стране Извршног већа АП Војводине, што се одразило на квалитет туристичке инфраструктуре. Ради се, прије свега о болничким и рецептивним објектима, од којих неки потичу још из времена првог организованог рада бање. Говорећи о објектима за смјештај, онда је свакако важан податак да осим објеката који припадају специјалној болници „Боривоје Гњатић“, нема других угоститељских објеката за смјештај. Специјалној болници су на располагању пет депаданаса и то: тзв. „Велики хотел“, и „Мали хотел“, оба стара преко стотину година, затим педесетих година прошлог века грађени тзв. блокови 3 и 4, а пијре 25 година изграђена Нова зграда болнице. Треба рећи да су ови објекти у највећој мјери реновирани и да сада представљају веома функционалне угоститељске јединице за боравак болесника на опоравку и туриста. Укупан капацитет специјалне болнице креће се око 100 лежаја, од којих је један број свакако намијењен туристима. Када је ријеч о објектима за пружање услуга исхране, постоји један ресторан и неколико кафанских објеката.

Настанак и развој бања, као мјеста за опоравак, лијечење, одмор и релаксацију, у највећој мјесри зависи и предиспониран је постојањем љековитих фактора, било да је ријеч о води, блату, ваздуху, гасовима или неким другим љековитим супстанцама које се налазе на одређеном простору у већој мјери него на другим мјестима. У том смислу треба рећи да је извор слане воде, познат под називом „Сланача“, која у случају бање Стари Сланкамен представља основни љековити фактор, дуго био запуштен и неупотребљив, што је угрозило здравствени процес и потенцијал који постоји за развој туризма. Овај проблем је превазиђен материјалним улагањем и обновом извора, чиме је поново стављен на располагање и јавну употребу.

Такође, мора се изнијети чињеница да кеј покрај Дунава није у потпуности уређен и опремљен на начин да обезбјеђује услове за провођење слободног времена, при чему се мисли на одмор и рекреацију, које у сваком случају заврјеђује једно бањско мјести. Недостају комунални објекти попут расвијете у одговарајућем интензитету, корпи за отпатке, чесми за воду и фонтана, а такође и одговарајућег урбаног мобилијара, попут:

клупа, јавних часовника, јавних говорница, стубова за љепљење плаката, стубова и кугли за ограничавање пјешачких стаза, жардињера за свијеће итд.

Похвално је да постоје лијепе стазе које воде до узвишења изнад насеља, на којима се налазе православна црква Св. Николе и рушевине утврђења, али се исте не могу похвалити опремљеношћу комуналном и урбаном опремом.

Осим наведеног, на обалама Дунава у Старом Сланкамену постоје, два привезишта за чамце, и то за понтоне Наутичког клуба Стари Сланкамен и уз ресторан „Кеј“, што задовољава потребе локалног становништва.

Туристичко уређење простора

Туристичко уређење простора треба да пође од претпоставки које су довеле до настанка и развоја мјеста, што је у случају бање обично минерална вода, па тако чесме и извори минералне воде, морају бити саставни дио уређења бање, како би они који из било ког разлога посјећују бању имају могућност да осјете благодет по коме је она позната. У том смислу, и поред тога што је стари извор реконструисан, потребно је на различитим локацијама поставити неколико јавних чесми из којих ће тећи слана бањска вода.

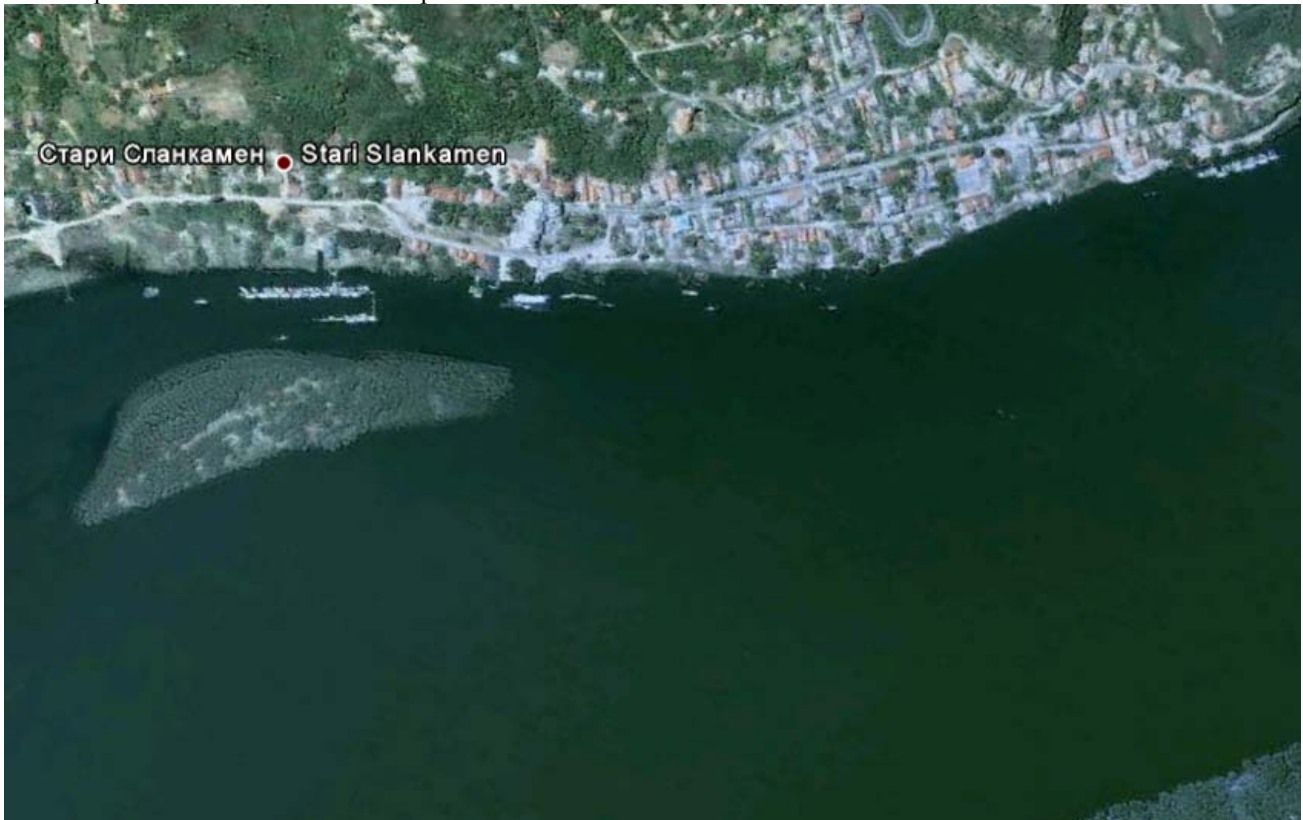
Осим извора воде, необично важан саставни дио сваке бање јесте и централни бањски парк, који је код неких бања због конфигурације терена измјештен и нема централну позицију. Ипак, Стари Санкамен нема тако осмишљену зелену површину, па се у том смислу треба предвидјелити за уређење шумског појаса изнад објеката болнице, као бањског парка уз постављање одговарајуће опреме и просијецање стаза за шетњу.

Локације на којима се налазе поменути објекти су веома атрактивне и представљају својеврсне видиковце, па сходно томе треба да буду и опремљене. Са сусједне стране ријеке Дунав налази се ушће Тисе, као и знаменито насеље Тител, што указује на лијепе пејзаже и предјеле на које се пружа поглед са узвисина Старог Сланкамена. Опремањем поменутих локација одговарајућом опремом учинило би их атрактивнијим и функционалнијим у погледу туристичке дјелатности и провођења слободног времена. Исто се односи и на лесне профиле, до којих је тешко доћи, а такође је потребно поставити информативне табле са одговарајућим садржајем, што би имало смисла и ефекта само уз редовно одржавање, чишћење и глачање профила.

Веома је интересантан пројекат и план изградње музја уз чувени лесни профил, што би требало да буде посебна туристичка атракција. Према нацртима, грађевина представља веома модеран објекат равних, али оштрих површина, у неколико нивоа, гдје од материјала доминира стакло. Поред поставки које би требало да буду интерактивне, уз постојећи профил, предвиђена је посебна врста програма и анимација од стране стручног особља. Веома је важно да је предвиђен и угоститељски дио (Ивановић, 2004). На овај начин, Стари Сланкамен би постао једна од најзначајнијих тачака геотуризма у Србији, али и шире, чији положај на Дунаву, као пловном и туристичком правцу само увећава значај и атрактивност будућег музеја.

На току Дунава код Старог Сланкамена, уз десну обалу постоји ријечно острво, које до сада није уређивано, а представља занимљив простор за лоцирање различитих спортско-рекреативних садржаја, којих насељу недостаје. Било би добро спојити аду са копном, као што је то учињено са адом Циганлијом, чиме би се вода успорила и тако створили услови за изградњу купалишта и уређење плаже на Дунаву.

Слика бр. 9. Сателитски сњимак Старог Сланкамена.



Извор: Google Earth

Уз плажу са свом неопходном инфраструктуром, као и супраструктурним садржајима, могао би бити подигнут и камп. Тиме би се добило на проширењу понуде смјештајних капацитета и на диференцирању истих према квалитету и цијени услуге, што је веома важно. На тако добијеној мирној воденој површини са копнене стране, може се кренути у реализацију пројекта изградње марине, на мјесту гдје и данас постоје везови, али само за чамце, чиме би се створила могућност да они који крстаре Дунавом застану и проведу неко вријеме и у овом живописном бањском насељу.

Стари Лединци

Положај

Насеље Стари Лединци се налазе у Срему, али је административно у саставу града Новог Сада и Јужнобачког округа. Стари Лединци су типично фрушкогорско мјесто, које се централним дијелом насеља простире поточном долином, а окружују га насељени дијелови мјеста смештени на околним бријеговима, односно терасама истих. Од Новог Сада Стари Лединци су удаљени 10,6 km и повезани приградском линијом ГСП-а број 76, која вози до Старих и Нових Лединаца.

Историја

Село је највјероватније основано у 13. вијеку, а према предању, првобитно насеље се није налазило на мјесту данашњих Старих Лединаца, већ на лединама на дунавској равни, крај каменичког атара, због чега је добило назив Лединци. Када су 1242. године Татари упали у Срем, Лединчани су се повукли у густе шуме и на дијелу атара званом Селиште изградили привремено насеље, које је прерасла у трајно. Према подацима из 1372. године, подручје у околини Лединаца је називано „српски крај“, док подаци из 1438. године говоре да је овај простор био настањен православним живљем. Крајем 15. вијека, овај крај припада српским деспотима Јовану и Ђорђу Бранковићу, који су село поклонили Раковачком манастиру (Петровић, 1998).

Приликом отоманског освајања Срема у 16. вијеку и њихове управе до краја 17. вијека, насеље је више пута спаљивано и премјештано на другу локацију. Од краја 17. вијека село је под управом Хабзбуршке Монархије. Почетком 18. вијека, на овом простору је забиљежено постојање два насеља, једно се називало Лединци, а друго Сентић. Оба мјеста су припадала Карловачком властелинству, а од 1737. године дио су војне границе. Неки становници насеља воде поријекло и од избјеглица са Косова и других крајева Србије, који су у овај крај дошли 1690. године приликом велике сеобе Срба, коју је предводио патријарх Арсеније Чарнојевић. У Лединце се крајем 18. вијека населио и дио избјеглица из Србије, последице пропасти Кочине крајине (Кљујић, 2008).

Већ почетком 19. вијека, у селу је радила школа, у којој су први учитељи били лединачки свештеници и раковачки калуђери, а током 1842. године изграђен је и први водовод. У вријеме револуције 1848. године, дошло је до оружане интервенције мађарске војске против стварања Српске Војводине, у којој су Лединчани учествовали, како би одбранили Сремску Каменицу. Тада је формиран војни логор и у Лединцима, са задатком да чува десну обалу Дунава од упада мађарске војске. Укидањем војне границе 1881. године, Лединци су припојени цивилној управи, због чега је било потребно прилагодити се новим занимањима. Тако је, 1898. године у селу основана земљорадничка задруга под називом „Прва српска земљорадничка задруга“. Почетком 20. века, у Лединцима је отворена читаоница, а 1913. године је основано и прво тамбурашко друштво. Становништво учествује и у Првом и у Другом свјетском рату, о чему свједочи и спомен палим жртвама. Нарочито тешке године за мјештане Лединаца биле су 1942. и 1943. година, када су усташке јединице спроводиле терор над локалним становништвом, које је готово потпуно расељено или

одведено у логоре. Тада је ело до темеља спаљено читаво, а посебно је поведено рачуна да се приликом паљења цркве Светог Николе спали и комплетна архив мјеста (Јовановић, 2007).

Послије рата, село је обновљено, али на новој локацији ближе Дунаву и названо је Нови Лединци, док је за ло калитет предратних Лединаца био резервисан за неке друге намене, те је спрјечавано настањивање истог. Међутим, дио становништва се вратио на стару локацију, тако да је и ово село постепено обновљено. Седамдесетих година у Старе Лединце почињу да се досељавају нови становници, махом из Босне, који купују земљу и плацеве и граде нове куће, а почетком деведесетих, овде се населио и дио избегличког становништва, што је поново дало нови замах селу.

Атрактивне вриједности

Материјална и духовна култура, као и природне вриједности високе атрактивности и привлачности могу утицати на то да се неко мјесто развије као туристичко. Изразит примјер, како један хидрографски објекат вјештачког поријекла може учинити да једно мало брдско село постане стециште излетника јесте Лединачко језеро. Поред њега, вриједности које могу имати одређеног значаја за туризам јесу и вјерски објекти, као и споменици различите врсте.

Лединачко језеро

Лединачко језеро је било мало вјештачко језеро на Фрушкој гори, у близини насеља Стари Лединци код Новог Сада. Језеро је настало током НАТО бомбардовања Југославије 1999. године, када су пумпе напуштеног каменолома Сребро оштећене и престале да пумпају воду из каменолома. Подземне воде, као и воде из двије рјечице, Лукиног свеца и Сребрног потока, почеле су да пуне каменолом, чиме је настало језеро.

Језеро је заузимало површину од 4 ha и скоро са свих страна је било окружено стрмим литицама. Лединачко језеро је било облика пасуља, дугачко око 400 m, а највећа ширина је била око 100 m. Просечна дубина била је 15 m, а највећа 50 m. Налазило се на надморској висини од 300 m, а вода на површини била је зелена и чиста, због константног дотока воде из притока, због чега је и током љетњих мјесеци била нешто хладнија (Јовановић, 2007).

У периоду од 2001. до 2006. године, оно је било мало туристичко одмаралиште, а мјесна заједница Стари Лединци и предузеће које је управљало одмаралиштем имали су жељу да прошире туристичке услуге. Међутим, јуна 2006. године одрон са литица је повриједио неколико пливача, а јавни приступ језеру је био забрањен. На крају, Републичка инспекција за заштиту животне средине је наредила да се језеро одмах испразни, јер је ниво воде дошао до врха и почео да се излива. Такође, Републички биро за заштиту животне средине је изразио мишљење да се прво обустави експлоатација камена, уз радове на заштити и очувању природе и да се намена језера промијени у мјесто за рекреацију (Кљујић, 2008).

Језеро је испразњено током љета 2009. године, а фирма „Алас“, која има права на кориштење и вађење камена, је обећала да ће послије периода експлоатације, који ће да траје осам до десет година, поново упумпати воду и направити језеро.

Слика бр. 10. Сателитски сњимак Лединачког језера.



Извор: Google Earth

Вјерски објекти

У Старим Лединцима се налази православни храм Преноса моштију светог Николаја. Храм потиче из средњег вијека, а обнављан је 1829. и 1866. године. Спаљен је од стране усташа 1943. године, да би обнова почела 1987. године (Кљујић, 2008).

Знатно старији су остаци манастирске цркве светог Ђорђа у саставу некадашњег православног манастира Савинац, саграђеног у вријеме владавине династије Немањић. На зидовима срушене цркве могу се и данас видјети дијелови ранијег фрескописа, а дају се препознати фреска светог Ђорђа на улазу, док је пред самим дверима била икона светог Симеона Мироточивог. Сама црква је зидана у византијском стилу.

У близини Старих Лединаца налази се и монашка испосница, заштићени споменик културе. Ово је једина испосница у Војводини, а изградили су је монаси раковачког манастира почетком 18. вијека (Петровић, 1998).

Постојеће стање

Оно што је главно када је говори о Старим Лединцима, односно Лединачком језеру, јесте чињеница да оно више не постоји, али да је период експлоатације камена, која се одвија на простору језера, као главне атракције посматраног простора, отвара могућност за

разматрање ове локације као потенцијалне за развој, прије свега излетничког туризма, али и купалишног туризма стационарног типа у мањем обиму.

Село Стари лединци, осим богате и занимљиве историје, нема посебних амбијенталних вриједности, тако да не може представљати главни, него само комплементарни мотив развоја туризма. Интересантно је да су се у селу до данашњих дана сачувале двије чесме из турског периода, као и окно некадашњег рудника злата, познатог као Перица пећина.

Туристичко уређење простора

Важно је још једном истаћи чињеницу да ће након десетогодишњег периода обновљене експлоатације камена из каменолома „Сребро“, језеро бити ревитализовано, рекултивисано и уређено као спортско-рекреативни и излетнички центар. То прије свега због тога што се локација на којој је језеро постојало налази у границама Националног Парка Фрушка гора и због изузетних естетских вриједности које је језеро имало.

У том смислу, рекултивација површинског копа подразумијевала би стварање терасастих површина на стрмим странама каменолома, њихово озелењавање и пошумљавање са око 30.000 садница, што би обезбиједило један потпуно нови визуелни и естетски доживљај у оквиру природне цјелине, али и сигурност свих учесника у спортским активностима или другим дешавањима на простору некадашњег/будућег језера. Тако, зелене површине треба да буду уређене као паркови, обогаћени аутохтоним врстама дрвећа, који ће постати природна станишта за локалне птице и друге животињске врсте.

За разлику од старог, језеро ће након рекултивације бити потпуно безбједно за купање, јер ће поред реченог, дно језера бити очишћено, а биће уграђен и водоталожник, који ће пречишћавати воду за око 500 до 1.000 купача. Рекултивација даље подразумијева и обезбјеђење напајањем струјом, санирање путева унутар површинског копа, пражњење воде и инсталисање опреме за радове на рекултивацији. Рок за завршетак радова је пет година од дана престанка експлоатације (Кљујић, 2008).

Читав комплекс, уклопљен у амбијент Националног парка Фрушка гора, за пет година рекултивације, красиће и даље језеро, али овај пут са уређеном плажом по највишим стандардима, пратећом инфраструктуром и спортским теренима. У овом природном комплексу биће изграђен и спортско-рекреативни центар за спортове на води, тенис, одбојку, рукомет, кошарку и мали фудбал, као и алпинистичке тренинге и брдски бициклизам.

Осим наведеног, треба разматрати и постављање плутајућих плажа, обзиром да је приобаље стрмо, а прилазни дио језера веома узак, па је јасно да постојећи простор неће бити довољан за све будуће, потенцијалне купаче. Поред тога, било би цјелисходно, у близини језера изградити и камп са свом неопходном опремом, па чак и мање туристичко насеље. Пут којим се долази до острва треба резервисати за различите угоститељске, услужне, занатске и трговачке активности, а на до 1 km удаљености од језера треба планирати и велики паркинг.

Закључак

Послије обављеног истраживања и презентовања резултата тих истраживања могуће је донијети и одговарајуће закључке, а прије свега оне који се тичу претходно постављених шест хипотеза (H_0 - H_5), које су чиниле својеврсне задатке истраживачког процеса. У том смислу треба рећи да су готово све хипотезе, у потпуности или дјелимично биле тачно постављене, што указује на постојање озбиљних проблема када је ријеч о егзистирању Новог Сада као туристичке дестинације и новосадске гравитационе зоне, као функционалне и организационе цјелине на подручју проширене гравитационе зоне Новог Сада.

- H_0 – Нови Сад представља примарну туристичку дестинацију

Тако, нема сумње да Нови Сад представља покрајински, административни, политички, културни и туристички центар, који последице Београда има највише вриједности елемената туристичког промета, та да као центар градског туризма има довољно квалитета да представља примарну туристичку дестинацију. Међутим, постоји још низ питања која траже одговор, како би ова хипотеза била потврђена, обзиром да се низ других хипотеза заснива на овој „нултој“. Тако ће даљи коментари на примарно постављену хипотезу H_0 услиједити последице обраде хипотеза нижег реда.

- H_1 – Нови Сад се не налази унутар вишенодне дестинације Београда

Нема сумње да је хипотеза H_1 , која је постављала питање независности Новог Сада као дестинације у односу на Београд као двомилионски, највећи и главни град потврђена. Све анализе указују да Нови Сад представља самосталну туристичку дестинацију, чији елементи туристичког промета зависе од оних остварених у Београду до 30%, што је узимајући у обзир релативно малу удаљеност ова два највећа града у Србији, који у међусобно односу дјелују као див и патуљак, ниже цијене угоститељске услуге смјештаја, а често и попуњеност београдских капацитета, сасвим оправдано. Сматрајући да граница зависности једне дестинације од друге, која је представљена постотком од минимум 50% утицаја на њене елементе туристичког промета од стране неке друге, веће и јаче туристичке дестинације, у овом случају није достигнута и претигнута, што је доказано употребом статистичког метода корелације, може се сматрати да се Нови Сад не налази унутар вишенодне дестинације Београда, али да је свакако на његовом ободу. У том смислу, мора се указати на могућност да Нови Сад врло лако може да „склизне“ у простор вишенодне дестинације Београда и да постане једна од његових секундарних дестинација или једноставније речено његов туристички сателит, само ако се у догледно вријеме не почне водити одговорна политика развоја Новог Сада као туристичког центра изворним и посебним вриједностима у туристичкој привреди, које ће га разликовати од Београда и обезбиједити му функционалну туристичку независност.

- Н₂ – Нови Сад нема формиран и активiranу вишенодну дестинацију, као свака права примарна дестинација

Полазећи од логичне претпоставке да границе гравитационе зоне представљају и границе онога што се зове вишенодна дестинација, дошло се до значајних показатеља, који говоре о томе да је ова негативна хипотеза постављена са добрим разлогом и претходним сазнањима везаним за својства туризма у Новом Саду, дужину туристичке посјете и сл. Наиме, постојање вишенодне дестинације подразумева развијено унутаррегионално општење и размјену туриста између примарног туристичког центра и дестинација нижег хијерархијског ранга. Обзиром на то да Нови Сад као примарна дестинација нема развијену комуникацију са својим дестинацијама нижег реда, да их не промовише и не нуди својим туристима, као и на основу мјерења зависности елемената туристичког промета свих мјеста унутар гравитационе зоне Новог Сада у односу на онај остварен у Новом Саду као примарној дестинацији, са разлогом се може рећи да Нови Сад нема развијену вишенодну дестинацију у правом смислу те ријечи. Мјерећи ниво централитета дестинација унутар замишљеног новосадске гравитационе зоне, утврђене су дестинације другог, трећег и четвртог реда, у ком смислу се сасвим јасно може рећи да тзв. структура вишенодне дестинације у инфраструктурном смислу постоји, само што та структура нема заједничких акционих радњи, нема споне која би развила интеракцију и оно што се зове систем спојених судова, у позитивном смислу те ријечи. Дакле, формално вишенодна дестинација постоји, само што није активиран, не функционише и нема довољно информација које теку од Новог Сада као примарне ка његовим дестинацијама нижег хијерархијског ранга, док су повратне информације на нивоу статистичке грешке. То доказује и истраживање унутаррегионалне функционалне зависности на свим појединачним случајевима, без обзира на ниво централитета, гдје се евентуална повезаност и завиност кретала од 0% до 30%, што је далеко од теоријске поставке, која је узета као једна од премиса, а то је претходно поменутих 50% међусобне повезаности, односно зависности, хијерархијски ниже од више дестинације.

- Н₃ – Нови Сад нема формиран рекреативни појас око градског подручја.

Постављена хипотеза, која се логички надовезује на претходну, с тим што су субјекти којима је тзв. рекреативни појас око града, намијењен прије свега, али не искључиво, грађанима Новог Сада може се рећи да практично не постоји у форми у којој би требало или би теоријски то тако требало да буде. Наиме, и у овом случају се може рећи да извјестан број угоститељских објеката и атрактивних мотива чини некакву танку мрежу око Новог Сада, тј. унутар његове гравитационе зоне. Са друге стране, туристички промет у тим мјестима и објектима говори о не постојању туризма на овом простору, односно о његовом изузетно слабом интензитету. Такође, анкетно истраживање грађана Новог Сада, као и анализа понуде туристичких агенција указује на тачност тврдње и постављене хипотезе. У том смислу, рекреативни појас и гравитациона зона, који би требало да буду комплементарни, па и јединствени у својој функцији, али и инфраструктури, у случају Новог Сада ипак нема потребну конзистенцију. Истраживања су показала да ипак постоји једна зона у којој се преклапају туристичке и рекреативне функције. Ријеч је о Фрушкој гори, коју на различите начине, у различито вријеме и из различитих побуда посјећују и туристи и грађани Новог Сада. Ово је и са гледишта материјалне базе туризма и рекреације најзначајнији простор на простору гравитационе зоне Новог Сада, чија близина, атрактивност и мотивска привлачност, позитивно утичу на сусрет локалног становништва и туриста у задовољавању

својих туристичких потреба. Ипак, потребно је много радити на очувању, побољшању и надградњи постојеће зоне, како би она у будућности прерасла у својеврстан прстен, односно појас око Новог Сада, обзиром да то теорија сматра логичним и нормалним процесом.

- Н₄ – Материјална база дуж интеррегионалних комуникација Е-70 и Е-75, не одговара потребама транзитних туриста и путника, који користе ове путне правце.

Последња хипотеза, која је везана за интеррегионалне комуникацијске правце, као главне путне правце који повезују гравитациону зону Новог Сада са матичним мјестима туриста. Показала се као половично тачна. Ријеч је о томе да међународни аутопутеви од највећег значаја за Србију, којима транзитира велики број туриста према дестинацијама на Источном Медитерану, генерално има слабу инфраструктурну и супраструктурну базу намијењену транзитним туристима. Ипак, истраживања су показала да међународни правац Е-70 у највећој мјери својим туристичко-угоститељским капацитетима одговара на потребе оних који се на простору јужног Срема нађу у транзиту. Са друге стране, ништа мање важан правац Е-75, у потпуној је насразмјери, када је ријеч о дистрибуцији туристичких услуга које нуди на дисертацијом посматраном простору, па је тако доказано да се највећи дио угоститељских услуга ноћења на поменутој деоници реализује изван трасе, а у зони аутопута, што јасно говори о недостатку одговарајуће туристичке инфраструктуре на располагању транзитним туристима и то непосредно на траси аутопута, као коридора који спаја тражњу са понудом.

- Н₅ – Нови Сад нема развијен туризам у класичном смислу поимања туризма као друштвеног феномена.

Ова хипотеза је готово несумњиво потврђена детаљном анализом елемената туристичког промета, а прије свега просјечне дужине боравка туриста у Новом Саду, која се за домаће туристе креће једва дан и по, а за стране нешто преко два дана, отвара велике могућности за продужење боравка, радом на квантитету и квалитету туристичке понуде. Такође, треба напоменути да је анкетно истраживање показало да само 18% оних који посјете Нови Сад то чине из туристичких разлога, док 41% посјетилаца, као разлог доласка наводи посао. Годишњи ток туристичког промета је такав да има два изразита минимума током љетњих и зимских мјесеци, што такође указује на изразиту зависност од пословних активности. Подсјетимо да се током љетњих мјесеци јула и августа одвијају годишњи одмори, а током децембра и јануара новогодишњи празници, због чега је привредна активност значајно смањена, а то има јасне реперкусије на обим туристичког промета у наведеним мјесецима. Повећани обим туристичког промета је видљив током маја, јуна, као и септембра и октобра мјесеца. Значајан дио тог промета повезан је са привредним манифестацијама на Новосадском сајму, а прије свега Сајам пољопривреде у мају и Сајам туризма, лова и риболова у октобру, што опет указује на неки облик пословних разлога за посјету Новом Саду. Са друге стране, наведена четири мјесеца су позната као вријеме ђачких екскурзија, гдје аранжман подразумијева стално кретање уз обилазак више мјеста, што најчешће значи да се у мјестима предвиђеним за ноћење, најчешће остаје само једну ноћ. Природа екскурзионог туризма је таква да он није стационаран, али ако тај вид туризма, заједно са пословним путовањима представља главницу туристичког промета, којег биљежи Државна статистика, онда се заиста не може говорити о томе да је Нови Сад такав

туристички центар, тј. туристичка дестинација, коју туристи намијенски посјећују и у којој бораве са примарним циљем, који се односи на разријешавање њихових нагомиланих културних и рекреативних потреба. У том смислу је постављена хипотеза H_5 потврђена, па се јасно може рећи да Нови Сад нема развијен туризам у класичном смислу поимања туризма као друштвеног феномена.

Ако се на крају вратимо на основну хипотезу H_0 , која се односила на то да Нови Сад представља примарну туристичку дестинацију, можемо рећи да је ова хипотеза на жалост само дјелимично тачна. То значи да стоји чињеница да Нови Сад, такав какав јесте, то што јесте и гдје јесте, ипак само чини добру основу и потенцијал да буде нешто више. Далеко од тога да је интересантан и атрактиван као Будимпешта, али у сваком случају има неке друге квалитете, који би уз правилно управљање могли изаћи на површину и учинити Нови Сад препознатљивим, пожељним и траженим, у којем случају не би морали прећутно оправдавати несавршеност статистике, која свакога ко преноћи у хотелу подводи под категорију туристе, без обзира на циљ његове посјете. Са друге стране, истраживања су показала да Нови Сад, иако на основу претходно побројаних атрибута чини центар са широком гравитационом зоном, нема и у туристичком смислу, у границама те зоне развијену тзв. вишенодну дестинацију, коју прије свега карактерише међузависност и повезаност туризма као таквог, односно елемената туристичког промета између примарне и дестинација нижег реда. То само значи да туризам у оквиру примарне дестинације није довољно развијен, тако да нема потребу, нити снагу преливати се на сопствену гравитациону зону, са којом у привредном, друштвеном и организационом смислу има нераскидиве везе, а што би утицало на то да се ти постојећи односи претворе у алат, средство и канал за преливања тзв. „вишка туристичких потреба“, које примарна дестинација из различитих разлога не може да задовољи, на сусједну територију, која би на основу већ постојећих веза, изродила нову трајну категорију и на темељима гравитационе зоне формирала вишенодну дестинацију.

Да би било могуће створити тзв. „вишак туристичких потреба“, неопходно је прибјећи лукавству и искористити сопствене потенцијале, додворити се туристима и дити им оно што желе. Чини се да је та фамозна гравитациона зона, далеко занимљивија од Новог Сада као њеног центра, мада и сам посједује скривене мотиве, који чекају да буду препознати и валоризовани на тај начин да представљају интегрални туристички производ или један његов дио. У том смислу, туристичко уређење простора има круцијалну важност, како би такви елементи урбаног ткива били претворени у средство за задовољавање културне и рекреативне потребе туриста, који ће сразмјерно растом сопственог задовољства продужавати и боравак на примарној дестинацији, што ће у моменту, када се исцрпе сви канали разрјешења туристичке потребе на самој дестинацији, уз непресушени извор материјалних средстава, довести до преливања туристичке потражње и потрошње на гравитациону зону. Ако такве тенденције постану свакодневна појава, постоје добре предиспозиције да се уз добро планирање, организацију и добар маркетинг гравитациона зона претвори у вишенодну дестинацију, у коме ће квалитет и предзнак корелационе веза на линији примарна дестинација – центри нижег реда указивати на његово постојање, величину и развијеност туризма у ономе што бисмо назвали туристичка микрорегија.

Ваља још једном нагласити да Нови Сад, још увијек није класична примарна туристичка дестинација, у смислу да преко 50% посјете не чине туристичка путовања, али ни да се не налази у сфери туристичког утицаја Београда, као већег, атрактивнијег и надасве познатијег центра, поготово у међународним круговима. То значи да посједује довољно снаге, материјалне основе, па и нечега што би могло прерасти у препознатљивост, да у неком моменту и сам постане примарна туристичка дестинација, што на жалост обзиром на пут којим се креће туризам у Новом Саду не мора и да се догоди.

У нади да ће се наћи разума и храбрости да се Нови Сад сачува од прозаичних новотарија, стакла и метала, који му дају ледени сјај, а одузимају топлину и шарм теракоте, која га је вијековима красила, те да ће руке које су дубоко у џеповима упјесничене од страха да нешто неизгубе, бити широм пружене за руковање, без обзира на боју и величину, потписујем ову дисертацију, за коју се надам да ће поред научне имати и примјењену вриједност, јер другачије она и напор уложен у њен настанак не би имали смисла.

Литература и извори података

- Alexander, C., Ishikawa, S. and Silverstein, M. (1975), *A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction*, Oxford University Press, New York
- Archer, B. and Shea, S. (1973), Gravity Models and Tourist Research, in: *Tourist Research Paper TUR 2*, Economic Research Unit, Bangor
- Ashworth, G. J. and Dietvorst, A. G. I. (1995), *Tourism and Spatial Transformation*, CAB International, Wellingford
- Ахметовић-Томка, Д. (1993), *Планирање туристичког развоја у заштићеној природи Војводине*, Заштита природе и туризам у СР Србији, Београд
- Бакић, О. (2002), *Маркетинг менаџмент туристичке дестинације*, Економски факултет, Београд
- Балат, И. (1989), *Коришћење двораца за музејске поставке*, Музеј Војводине, Нови Сад
- Baud-Bovy, M. and Lawson, F. (1977), *Tourism and Recreation Development*, CBI Publishing Comp, Boston
- Baud-Bovy, M. (1980), "Integrated Planning of Tourism", Presentation CAP/SCA, Seminar Colombo, Sri Lanka, World Tourism Organization, Madrid
- Baud-Bovy, M. (1982). "New Concepts in Planning for Tourism and Recreation", *Tourism Management*, Vol 3, No 4, pp. 308-313.
- Baud-Bovy, M., (1967), *Problemes de planification et d'urbanisme posee par la creation de nouvelles stations de vacances*, CHET, Aix-en-Provence
- Blank, U. (1989), *The Community Tourism Industry Imperative: The Necessity, The Opportunities, Its Potential*, State College, PA, Venture
- Блажевић, И. и Пепеоник, З. (2002), *Туристичка географија*, Школска књига, Загреб
- Britton, S. G. (1980), A Conceptual Model of Tourism in a Peripheral Economy. Tourism in the South Pacific. in: Pearce, D. G. (editor), *The Contribution of Research to Development and Planning*, NZ National Commission for UNESCO, Dept. of Geography, University of Canterbury, Christchurch, Report No. 6, pp. 1-12.
- Билтен „Саобраћај и везе“, 1999-2009, Републички завод за статистику, Београд
- Богдановић, Ж. и Давидовић, Р. (1987), *Хидролошке прилике*, у: Турчић, С.

- (уредник), *Новосадске општине I - Географске монографије војвођанских општина*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад, стр. 94-117.
- Богдановић, Ж. (1985), *Општина Бач – Географске монографије војвођанских општина*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад
- Богдановић, Ж. (1994), Природногеографске карактеристике, у: Богдановић, Ж. (уредник), *Нови Сад III - Географске монографије војвођанских општина*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад, стр. 7-24.
- Бубало-Живковић, М., Драгин, А. и Ђерчан, Б. (2009), „Гравитационо подручје Новог Сада“, *Зборник радова Географског факултета у Београду*, св. 57, стр. 103-122.
- Бугарски, Д. (1987), Климатске прилике, у: Ђурчић, С. (уредник), *Новосадске општине I - Географске монографије војвођанских општина*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад, стр. 46-93.
- Бугарски, Д. (1994), Ковиљ, у: Богдановић, Ж. (уредник), *Нови Сад III - Географске монографије војвођанских општина*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад, стр. 195-204.
- Бугарчић, П. (1987), Флора и фауна новосадског подручја, у: Ђурчић, С. (уредник), *Новосадске општине I - Географске монографије војвођанских општина*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад, стр. 118-132.
- Букуров, Б. (1970), „Гравитационе сфере војвођанских градова“, Споменица у част новоизабраних чланова САНУ, књига 44. САНУ, Београд
- Васовића, М. (1971), *Регионална географија: Карактеристичне регије на земљи*, Београдски издавачко-графички завод, Београд
- Васовић, М. и Јовичић, Ж. (1982), *Важније туристичко-географске регије европе*, Издавачка радна организација „Рад“, Београд
- Vergniolu, G. (1977), *La Planification du tourisme dans les pays pauvres*, СНЕТ, Aix-En-Provence
- Вранић, М. (1963), *Петроварадин*, Матица Српска, Нови Сад
- Вукосав, С., Гарача, В. и Јовановић, Г. (2007), „Проблеми утврђивања носећег капацитета у националним парковима, на примеру Националног парка Фрушка Гора“, *Зборник радова Географског факултета*, 2007, св. LV, бр. 1, стр. 115-125.
- Галвански, Ђ. (1989), *Петроварадинска тврђава*, Музеј града Новог Сада, Нови Сад
- Гајић, Р. (2003), *Петроварадинска тврђава – Гибралтар на Дунаву*, Крвови,

Сремски Карловци

- Гарача, В. (2007), *Планирање и туристичко уређење простора Петроварадинске тврђаве*, Магистарска теза, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Природно-математички факултет, Нови Сад
- Гарача, В., Јовановић, Г. и Закић, Ј. (2008), „Анализа промета на делу аутопута Е-75 кроз Бачку у функцији транзитног туризма“, *Зборник радова Географског факултета у Београду*, св. LVI, бр. 1, стр. 131-142.
- Гарача, В., Јовановић, Г. и Пејовић, Ј. (2011), „Критеријуми туристичког уређења простора“, *Зборник радова департмана за географију, туризам и хотелијерство, Природно-математички факултет*, св. 39, стр. 82-91.
- Гарача, В., Јовановић, Г. и Пејовић, Ј. (2011), „Интердестинацијска функционална зависност: Случај Београда и Новог Сада“, *Теме*, св. 35, бр. 1 стр. 82-91.
- Гарача, В., Јовановић, Г. и Трифковић, А. (2011), „Планирање и туристичко уређење простора: Случај Петроварадинске тврђаве“, *Архитектура и урбанизам*, св. 30, бр.1, стр. 53-63.
- Генерални план града Новог Сада до 2001. године. (1991), ЈП „Урбанизам“, Завод за урбанизам, Нови Сад
- Генерални план града Новог Сада до 2021. године. (2001), ЈП „Урбанизам“, Завод за урбанизам, Нови Сад
- Getz, D. (1986), „Models in Tourism Planning: Towards the Integration of Theory and Practice“, *Tourism Management*, Vol 7, pp. 21-32.
- Getz, D. (1987), *Tourism Planning and Research: Traditions Models and Futures*, Unpublished manuscript available from the author
- Getz, D. (1992), „Tourism Planning and Destination Life Cycle“, *Annals of Tourism Research*, Vol 19, pp. 752-770.
- Google Earth, Satelitski snjimci pojedinih mjesta unutar gravitacione zone Novog Sada
- Грујић, М. (2004), *Водич кроз Нови Сад и околину*, Прометеј, Нови Сад
- Gunn, C. A. (1972), *Vacationscape: Designing Tourist Regions*, University of Texas, Austin
- Gunn, C. A. (1974), *Vocationspace: Designing tourist Region*, University of Texas, Austin
- Gunn, C. A. (1982), *Tourism development potential in Canada: A revised approach to destinations and current status*, College Station, Texas

- Gunn, C. A. (1988), *Tourism Planning*, Taylor and Francis, New York
- Gunn, C. A. (1993), *Tourism Planning: Basics, Concepts and Cases*, Francis and Taylor, Washington
- Gunn, C. A. (1994), *Tourism Planning, Basic Concepts and Cases*, Taylor and Francis, New York
- Gunn, C. A. and Var, T. (2002), *Tourism planning - an integrated and sustainable development approach*, Van Nostrand Reinhold, New York
- Guthrie, H. W. (1961), "Demand for tourists' goods and services in a world market", *Papers in Regional Science*, Vol 7, pp. 159-175.
- Davidovac, Đ. (1933), *Vod po Novom Sadu i okolini*, Slavija, Novi Sad
- Давидовић, Р. (1988), Општина инђија – Географске монографије војвођанских општина, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад
- Давидовић, Р. и Ахметовић-Томка, Д. (1994), Морфолошке карактеристике Града Новог Сада, у: Богдановић, Ж. (уредник), *Новосадске општине III - Географске монографије војвођанских општина*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад, стр. 291-307.
- Debbage, K. (1991), „Spatial Behavior in a Bahamian Resort“, *Annals of Tourism Research*, Vol 18, pp. 251-268.
- Девичерски, Г., Савић, К. и Бобић, Б. (2007), „Историја развоја службе за физикалну медицину и рехабилитацију у Војводини“, *Медицински преглед*, св. LX, бр. 11-12, стр. 657-661.
- Демографска и аграрна статистика Војводине од 1767-1867, Институт за историју Нови Сад
- Дефинитивни резултати пописа становништва 1921, Краљевина Југославија, Сарајево 1932.
- Дивић, Љ. (1961), „Рибарско острво“, *Зборник Матице српске за природне науке*. бр. 21, стр. 74-79.
- Динић, Ј. (1993), *Туристичка географија*, Економски факултет, Београд
- Dredge, D. and Moore, S. (1991), „Planning for the Integration of Tourism and Town Planning“, *Journal of Tourism Studies*, Vol 3, pp. 8-21.
- Dregde, D. (1999), „Destination Planning and Design“, *Annals of Tourism Research*, Vol.

26(4), pp. 772-791.

- Ђере, К. (1984), „Одлике и просторна структура новосадског региона“, *Зборник радова Природно-математичког факултета*, серија за географију, бр. 12, стр. 63-78.
- Ђере, К. (1990), Насеља новосадског подручја у средњем веку, у: Давидовић, Р. (уредник), *Нови Сад II: Друштвена географија - Географске монографије војвођанских општина*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад, стр. 336-349.
- Ђугарић, Ђ. (1995), Календар ковиљских ритских и сеоских радова, Матица српска, Нови Сад
- Ђурђевић, Б. и Ђурчић, С. (1998), „Демографски раст функционалног подручја Новог Сада“, *Зборник радова Института за географију*, св. 28, стр. 29-47.
- Ђурић, В. (1970), „General approach to the functional classification of the urban communities in Serbia“, *Geographical papers, Institute of Geography, Zagreb*
- Ердужић, М. (1894), *Историја Новог Сада*, Издавачка књижарница и штампарија Пајевића, Нови Сад.
- Законом о културним добрима, Службени гласник Републике Србије бр. 71/94
- Закон о јавним путевима, Службени гласник Републике Србије број 101/05
- Закон о туризму, Службени гласник Републике Србије, бр. 36/09
- Ивановић, М. (2004), „Развој туризма у Старом Сланкамену“, *Инђијски културни календар*, бр. 1, стр. 103-107.
- Илић, Ј. (1970), „Карактеристике функционалних односа између града и околине са посебним освртом на СР Србију“, *Становништво*, бр. 3-4, стр. 167-189.
- Inskeep, В. (1987), „Environmental Planning for Tourism“, *Annals of Tourism Research*, Vol 14, pp. 118-135.
- Inskeep, В. (1988), „Tourism Planning: An Emerging Specialization“, *Journal of the American Planning Association*, Vol 54, pp. 360-372.
- Inskeep, В. (1991), *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*, Van Nostrand Reinhold, New York
- Интерни подаци о туристичком промету и структури смјештајних капацитета на простору Новог Сада и његове гравитационе зоне, Републичког завода за статистику Србије, Одјељење Нови Сад
- Јанковић, М. и Мишић, В. (1960), „Шумска вегетација Фрушке горе“, *Зборник радова*

за природне науке Матице српске, св. 43, стр. 88-101.

Jansen-Verbeke, M. (1986), „Inner-city Tourism: Resources, Tourists and Promoters“, *Annals of Tourism Research*, Vol 13, pp. 79-100.

Jansen-Verbeke, M. (1992), „Urban Recreation and Tourism: Physical Planning Issues“, *Tourism Recreation Review*, Vol 17, pp. 33-45.

Јовановић, Г. (1994), Индустрија, у: Давидовић, Р. (уредник), *Нови Сад III – Географске монографије војвођанских општина*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад, стр. 53-64.

Јовановић, М. (1982), *Минералне сировине војводине као фактор развоја њене привреде*, Докторска дисертација, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад

Јовановић, С. (2007), *Лединци*, Грађански лист, Нови Сад

Јовић, Г. (2006), *Општа туристичка географија*, Универзитет Источно Сарајево, Источно Сарајево

Jović, G. and Popović, I. (2006), „Geographical Aspect of Tourism and Space Interaction“, *Geographica Rannonica*, Vol 10, pp. 53-55.

Јовичић, Ж. (1980), *Основи туризма*, Научна књига, Београд

Јовичић, Д. (2002), *Менаџмент туристичке дестинације*, Желнид, Београд

Јовичић, Д. и Ивановић, В. (2006), *Туризам и простор*, Тон ПЛУС, Београд

Karanfilovski, D. (1977), „A growth of tourism and spatial dispose of the S. R. of Macedonia, Geography of tourism and regional – spatial planning“, *Geographica Slovenica*, Vol 5, pp. 79-100.

Кекић, С., Бобић, Б. и Милинов, Ј. (1999), *Јодна бања: Завод за реуматизам 1897-1999*, Завод за реуматизам, Нови Сад

Kim, T. (1983), „A Combined Land Use-Transportation Model when Zonal Travel Demand is Endogenously Determined“, *Transportation Research-B*, Vol 17, pp. 449-462.

Кицошев, С. (1994), „Број житеља у граду од 1694. до данас“, *Свеске за историју Новог Сада*, св. 3, бр. 5, стр. 10-15.

Кицошев, С. и Дунчић, Д. (1998), *Географске основе просторног планирања*, Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад

Кицошев, С., Гарача, В. и Ковачевић, Т. (2006), „Стање и могућности туристичког

- уређења Врњачке Бање“, *Планирање, уређење, заштита бањских и климатских места Србије*, Асоцијациј просторних планера Србије, Географски факултет, Београд, pp. 295-303.
- Кљајић, Л. (2004), *Манастир Ковиљ, Беседа*, Нови Сад
- Куљић, М. (2008), *Кроз Старе Лединце – туристички водич*, Комарац, Стари Лединци
- Ковачевић, А. (1999), *Ugostiteljstvo*, Meridijan, Beograd
- Коен, Е. (1984), „Утицај туризма на физичку околину“, *Туритам*, св. 32, бр. 11, стр. 291-300 .
- Krippendorf, J. (1982), „Towards new tourism policies“, *Tourism management*, Vol 3, No 3, pp. 135-148 .
- Косар, Љ. (2002), *Хотелијерство – теорија и пракса*, Виша хотелијерска школа, Београд
- Koth, V., Kreag, G. and Kjolhaug, K. (1991), *Rural Tourism Development: Training Guide*, St. Paul: Tourism Center, Minnesota Extension Service, University of Minnesota
- Лашков, М. (1978), „Конзумна експлоатација новосадске минералне воде“, *Зборник радова Природно-математичког факултета*, св. 8, стр. 122-131.
- Лашков, М. (1982), *Бањски туризам САП Војводине*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад
- Лашков, М. (1987), Градска заједница општина Нови Сад, у: Ђурчић, С. (уредник), *Новосадске општине I - Географске монографије војвођанских општина*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад, стр. 3-8.
- Лашков, М. и Ђурчић, Ј. (1994), *Туризам и угоститељство*, у: Богдановић, Ж. (уредник), *Нови Сад III - Географске монографије војвођанских општина*, Институт за географију, ПМФ, Нови Сад
- Laws, E. (1995), *Tourism destination management*, Routledge, London
- Leiper, N. (1990), „Tourist Attraction Systems“, *Annals of Tourism Research*, Vol 17, pp. 367-384.
- Lew, A., McKercher, B. (2006), „Modeling Tourist Movements: A Local Destination Analysis“, *Annals of Tourism Research*, Vol. 33, No. 2, pp. 403–423.
- Long, J. (1994), „Local Authority Tourism Strategies: A British Appraisal“, *Journal of Tourism Studies*, Vol 5, pp. 17-23.

- Lue, C., Crompton, J. and Fesenmaier, D. (1993), „Conceptualization of Multidestination Pleasure Trips“, *Annals of Tourism Research*, Vol 20, pp. 289-301 .
- Лукић, М. (1992), *Петроварадин у прошлости*, Прометеј, Нови Сад
- Lundgren, J. O. J. (1982), „The Tourist Frontier of Nouveau Quebec: Functions and Regional Linkages“, *Tourist Review*, Vol 37, pp. 17-25.
- Lynch, K. (1981), *A Theory of Good City Form*, MIT Press, Cambridge
- Мариноски, Н. (1998), „Трансформација простора под утицајем туризма у Македонији“, *Туризам*, бр. 2, стр. 16-19.
- Mariot, P. (1976), „Addition to Evaluations of Different Geographical Features of Tourism“, *Petermanns Geographische Mitteilungen*, Vol 4, pp. 285-294.
- Марковић, Ж. (1989), *Петроварадинска тврђава-водич*, Музеј Града Новог Сада, Нови Сад
- Марковић, Ж. (1996), *Шетња по Петроварадинској тврђави*, Музеј Града Новог Сада, Нови Сад
- Метеоролошки годишњак I, 1948-1967, Савезни хидрометеоролошки завод, Београд
- Meyer, M. and Miller, E. (1984), *Urban Transportation Planning: A Decision-oriented Approach*, McGraw-Hill, New York
- Mings, R. and McHugh, K. (1992), „The Spatial Configuration of Travel to Yellowstone National Park“, *Journal of Travel Research*, Vol 30, pp. 38-46.
- Militar, T. (2000), *Novi Sad na raskrsnici minolog i sadanjeg veka*, Gradska biblioteka u Novom Sadu, Novi Sad
- Miossec, J. M. (1976), Elements pour une Theorie de l'Espace Touristique. *Les Cahiers du Tourisme*, C-36 CHET, Aix-en-Provence
- Miossec, J. M. (1977), „Un model de l'espace touristique“, *L'Espace Geographique*, Vol 6, pp. 41-48.
- Mitchell, L. and Smith, R. (1989), The Geography of Recreation, Tourism and Sport, In: Gaile, G. and Cort, W. (editors), „*Geography in America*“, Columbus, Merrill, pp. 387-408.
- Mitchell, L. and Murphy, P. E. (1991), „Geography and Tourism“, *Annals of Tourism Research*, Vol 18, pp. 57-70.
- McElroy, J. (2003), „Small Island Tourist Economies across the Lifecycle“, Paper prepared

for the International Conference, Beyond MIRAB: The Political Economy of Small Islands in the 21st Century, School of Economics and Finance, Victoria University, Wellington, New Zealand

Музеј Војводине, (2009), Стилизована карта музејског комплекса Кулпин, Нови Сад

Николић, С. (1982), *Регионални приоритети развоја туризма у СР Србији, без територија САП*, Туристичка штампа, Београд

Нинић-Тодоровић, Ј., Нешић, Ј., Лазовић, Р. и Курјаков, А. (2008), „Футошки Парк као заштићени споменик природе“, *Летопис научних радова*, св. 32, бр. 1, стр. 102-110.

Обрадовић, С. и Ковачевић, Т. (2003), „Туристичка валоризација рибарског острва“, *Туризам*, бр. 7, стр. 125-126.

Одлука о оснивању Јавног предузећа „Петроварадинска тврђава“, Службени лист Града Новог Сада бр. 02/91

Одлука о проглашењу Петроварадинске тврђаве за непокретно културно добро о великог значаја, Службени лист АП Војводине бр. 25/91

Одлука о укидању ЈП „Петроварадинска тврђава“, Службени лист Града Новог Сада бр. 8/93

Одлука о уређењу града, Службени лист Града Новог Сада, бр. 22/2006

Општине у Србији (2001-2010), Републички завод за статистику Србије, Београд

Opperman, M. (1995), „A Model of Travel Itineraries“, *Journal of Travel Research*, Vol 33, pp. 57-61.

Page, S. (1999), *Transport and Tourism*, Prentice Hall, Harlow

Парабућски, С. (1972), Шумска вегетација Ковиљског рита, „Зборник за природне науке Матице српске“, св. 42, стр. 75-88.

Pearce, D. (1987), *Tourism Today: A Geographical Analysis*, Longman, Harlow

Петровић, Б. (1963), *Нови Сад*, Матица Српска, Нови Сад

Петровић, Б. (1987), *Нови Сад*, Матица Српска, Нови Сад

Петровић, Ј. (1987), Геолошка грађа и тектонски односи, у: Ћурчић, С. (уредник), *Новосадске општине I - Географске монографије војвођанских општина*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад, стр. 9-19

Петровић, Ј. и Миљковић, Ј. (1987), Релеф новосадске околине, у: Ћурчић, С. (уредник), *Новосадске општине I - Географске монографије војвођанских општина*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад, стр. 20-30.

- Петровић, М. (1985), *Средњовековна тврђава у Бачу – Донжон*, сепарат, Нови Сад
- Петровић, П. (1998), *Монографија старих Лединаца*, МЗ Стари Лединци, Стари Лединци
- Пиха, Б. (1982): *Планирање туризма и свакодневне рекреације у самоуправном друштву*, ПФВ, Београд
- Плавша, Ј. (2008), *Туристичке регије света*, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад
- Planquea, V. (1960), *Introduction methodologique a la planification tuoristique regionale*, AIEST 1, Berne
- Поповић, В. (1996), *Петроварадинска тврђава-програм ревитализације*, ЈП „Урбанизам“, Нови Сад
- Попис становништва (1948-2002), Савезни завод за статистику, Београд
- Prideaux, B. (2000), „The Role of the Transport System in Destination Development“, *Tourism Management*, Vol 21, pp. 53-63.
- Prikryl, F. (1972), *Les Principes de base de l amengement touristique du territoire*, AIEST 12, Berne
- Preobrazensky, V. and Krivosheyev, V. (1982), *Recreational Geography of the USSR*. Progress, Moscow
- Продановић, Д. (1997), *Подбара и Салајка – Питања градитељског континуитета родних простора Новог Сада*, ДАНС, Нови Сад
- Просторни план Републике Србије, 1996. Република Србија, Београд
- Радовић, М. (1969), *Значај регионално-просторног планирања у туризму са посебним освртом на регију јужног Јадрана*, Природно-математичкиот факултет, Скопље
- Ракић, В. (2004), *Анализа Петроварадинске тврђаве*, ЈП «Урбанизам», Завод за урманизам, Нови Сад
- Регионални просторни план Фрушке горе (1991), Завод за урбанизам Војводине, Нови Сад
- Ritchie, B. and Crouch, G. (1999), *The Competitive Destination – A sustainable tourism perspective*, CABI Publishing, Wallingford
- Robinson, H. (1976), *A Geography of Tourism*, Macdonald – Evans, London
- Rodriguez, J. P. (2003), *Transport Geography on the Web: The Lowry Model*

<<http://people.hofstra.edu/geotrans/eng/ch6en/meth6en/ch6m2en.html>>

- Ромелић, Ј. и Томић, П. (1991), „Заштићена природа као основ туристичког активирања Националног парка Фрушка гора“, *Заштићена природа и туризам националних паркова Србије*, Колашин, стр. 88-97.
- Рожић, Д. (2007), *290 година Подбаре и Алмашког краја*, Градски центар Фокус, Нови Сад
- Ромелић, Ј. и Ђуричић, Ј. (1995), *Туристичка географија*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад
- Ромелић, Ј. и Ђурчић, Н. (2001), *Туристичка географија Југославије*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад
- Ромелић, Ј. и Томић, П. (2001), „Утицај транзитних кретања на локацију и размештај објеката материјалне базе туризма у Војводини“, *Туризам*, св. 5, стр. 96-98.
- Ромелић, Ј. (2008), *Туристичка географија Србије*, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад
- Севдић, Ј. (1974), Конзервација и рестаурација иконостаса Стефана Тенецког и владичанског трона са конзервацијом фреске у цркви у Старом Сланкамену: (1967-1968), Зборник заштите споменика културе; књ. 24, стр. 67-70.
- Скок, П. (1971), *Етимолошки ријечник хрватског или српског језика*, Југославенски лексикографски завод, Загреб
- Smith, R. (1992), „Beach Resort Evolution: Implications for Planning“, *Annals of Tourism Research*, Vol 19, pp. 304-322.
- Stansfield, C. A. and Rickert, J. E. (1970), „The Recreational Business District“, *Journal of Leisure Research*, Vol 2, pp. 213-225.
- Станковић, С. (1979), *Развој туризма јужнобанатског подручја*, Институт за економска истраживања, Београд Статистички завод земаља у којима се у то вријеме налазио Нови Сад у периоду од 1900-2002.
- Статистички годишњак Југославије, 1981-1991, Савезни завод за статистику, Београд
- Станојевић, П. (1992), „Пре Новог Сада српска Бистрица“, *Свеске за историју Новог Сада*, св. 2, бр. 2, стр. 3-13.
- Стојковић, М. (2008), *Статистички методи у туризму*, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад
- Taylor, G. D. (1980), „How to match plant with demand: a matrix for marketing“, *Tourism*

Management, Vol. 1, No. 1 pp. 56-60.

- Томић, П. (1990), Индустија, у: Давидовић, Р. (уредник), *Нови Сад II: Друштвена географија - Географске монографије војвођанских општина*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад, стр. 171.
- Томић, П., Ромелић, Ј. и Јовановић, Г. (2004), *Индустија Бачке*, Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад
- Томић, П., Ромелић, Ј., Кицошев, С., Бесермењи, С., Стојановић, В., Пајовић, Т. и Павић, Д. (2002), *Културна добра у туристичкој понуди Војводине*, Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад
- Томка, Д. (1998), „Утицај туризма на трансформацију физичко-географских елемената простора – тема за истраживање“, *Туризам*, бр. 2, стр. 7-10.
- Ђурчић, С. (1987), Кључ геоморфолошке карте територије градске заједнице општина Нови Сад, у: Ђурчић, С. (уредник), *Нови Сад I - Географске монографије војвођанских општина*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад, стр. 31-45.
- Ђурчић, С. (1990), Морфолошке карактеристике насеља, у: Давидовић, Р. (уредник), *Нови Сад II: Друштвена географија - Географске монографије војвођанских општина*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад, стр. 394-403.
- Ђурчић, С. (1992), *Географија насеља*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад
- Ђурчић, С. (1999), „Нови Сад – географске карактеристике“, *Зборник радова института за географију*, св. 29, стр. 5-19.
- Urry, J. (1990), *The Tourist Gaze*, SAGE Publications, London
- Fagence, M. (1991), „Geographic Referencing of Public Policies in Tourism“, *The Tourist Review*, Vol 3, pp. 8-19.
- Fagence, M. (1995), *Changing Paradigms of Orthodoxy: The Case of Spatial Models in Tourism Planning*, Les Cahiers du Tourisme, Centre Des Hautes Etudes Touristiques, Aix-en-Provence
- Fennell, D. (1996), „A Tourist Space-time Budget in the Shetland Islands“, *Annals of*

- Tourism Research*, Vol 23, pp. 811-829.
- Flogenfeldt, T. (1999), „Traveler Geographic Origin and Market Segmentation: The Multi Trips Destination Case“, *Journal of Travel and Tourism Marketing*, Vol 8, pp. 111-118.
- Haldrup, M. (2004), „Laid Back Mobilities: Second Home Holidays in Time and Space“, *Tourism Geographies*, Vol 6, pp. 434-454.
- Hall, D. (1999), „Conceptualising Tourism Transport: Inequality and Externality Issues“, *Journal of Transport Geography*, Vol 7, pp. 181-188.
- Hall, M. (2008), *Tourism planning - policies, processes and relationships*, Pearson Education Limited, London
- Heath, E. and Wall, G. (1992), *Marketing Tourism Destinations: A Strategic Planning Approach*, John Wiley & Sons, Inc, New York
- Holloway J. C. (1989), „The business of Tourism“, Pitman edit, London
- Campbell, D. T. and Stanley, J. C. (1966), *Experimental and Quasi-experimental Designs for Research*, Rand McNally, Chicago
- Campbell, C. K. (1967), An Approach to Research in Recreational Geography, In: *Occasional Papers*, No. 7. University of British Columbia, Department of Geography, Vancouver
- Црнојачки З. и Нинић-Годоровић Ј. (1987), „Културно-историјске и еколошко-пејзажне вредности Футошког парка у Новом Саду“, *Природа Војводине*, св. XII-XIV, стр. 82-94.
- Цвекан, П. (1985), *Фрањевци у Бачу*, Издаје Пашкал Цвекан, Вировитица
- Ћомић, Ђ. (1984), Les Fonctions et la Structure de Systeme spatial da la Region touristique, *Revue de Tourisme*, Vol 1, pp. 76-84.
- Чомић, Ђ. (1988), Просторно планирање у туризму, *Туризам*, св. 36, бр. 7-8, стр. 183-187.
- Чомић, Ђ. и Пјевач, Н. (1997), *Туристичка географија*, Савезни центар за унапређење хотелијерства, Београд
- Чомић, Ђ. (2005), *Туристичка географија*, Виша хотелијерска школа, Београд
- Шмит, Р. (1961), *Петроварадинска тврђава у време 1687. до 1692.*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад
- Штегић, С. (2003), *Географија туризма*, ЛИ, Београд
- Yokeno, N. (1974), “The general equilibrium system of space-economies for tourism,

- Report for Japan”, *Academic Society of Tourism*, Vol 8, pp. 38-44.
- Wahab, A. (1973), Elements in Macro-Planing in Tourism Development, *Revue de Tourrisme*, Vol 2, pp. 56-65.
- Weaver, G. (1991), *Tourism USA: Guidelines for Tourism Development*, University of Missouri, Columbia, Missouri
- Williams, A. and Zelinsky, W. (1970), “On some patterns in international tourist Flows”, *Economic Geography*, Vol 46, No 4, pp. 549-567.
- Wolfe, R. I. (1970), “Discussion of vacation homes, environmental preferences, and spatial behavior”, *Journal of Leisure Research*, Vol 2, pp. 85-87.
- Woodside, A., Pearce, B. and Wallo, M. (1989), “Urban Tourism: An Analysis of Visitors to New Orleans and Competing Cities”, *Journal of Travel Research*, Vol 27, No 3, pp. 22-30.
- World Tourism Organization. (1980), *L’evaluation des projects touristiques*, Madrid
- World Tourism Organization. (2002), *WTO Think Tank Enthusiastically Reaches Consensus on Frameworks for Tourism Destination Success*, Madrid
- World Tourism Organization. (2004) *Tourism: General Definition*, <http://www.world-tourism.org/statistics/tsa_project/TSA_in_depth/chapters/ch3-1.htm>
- Wu, B. and Cai, L. (2006), „Spatial Modeling: Suburban Leisure in Shanghai”, *Annals of Tourism Research*, Vol. 33, No. 1, pp. 179-198.

Биографија

Рођен је 31. октобра 1981. године у главном граду Босне и Херцеговине Сарајеву. Због ратних дејстава на просторима СФР-Југославије избјегао је у Нови Сад, гдје је наставио школовање. По завршетку гимназије општег смјера 2000. године примљен је на студије туризма на Природно-математичком факултету Универзитета у Новом Саду. Године 2003. због изванредног резултата оствареног током студија постаје један од педесет стипендиста матичног Универзитета. Основне студије је завршио у октобру 2004. године одбранивши дипломски рад под називом: „Село Бебића Лука као потенцијална туристичка дестинација“ са највишом оцјеном. Исте године уписује постдипломске студије на истом факултету, када од руководства факултета бива позван да држи вјежбе на предметима Туристичко уређење простора, Географске основе просторног планирања, Туристичка географија и још неким предметима из области угоститељства. Почетком 2005. године постао је стипендиста Министарства за науку и заштиту животне средине, што ће трајати до јула 2007. када магистрира на тези: „Планирање и туристичко уређење простора Петроварадинске тврђаве“. Током постдипломских студија провео је укупно скоро годину дана на стручном усавршавању у Словенији на Међународном институту за туризам и Економском факултету у Љубљани, као један од стотину младих талената из Србије. У јесен исте године изабран је у звање асистента и засновао радни однос на Природно-математичком факултету Универзитета у Новом Саду. Од марта до септембра 2008. године служи војни рок у Школи за резервне официре при Војној академији у Београду, последице чега стиче чин резервног потпоручника инжињерије. Крајем септембра 2009. године стручно усавршавање наставља на Економском факултету у Љубљани под руководством др Тање Михалич, у трајању од девет мјесеци, а као стипендиста Владе Републике Словеније. Учествовао је на пројектима Министарства за науку под називом: „Стање и правци развоја Војводине“ и „Лесне заравни у Србији“, као и на пројектима Извршног већа АП Војводине из области културног туризма. У својству наставника предводио је неколико истраживачких и практичних терена Друштва младих истраживача Института за географију „Бранислав Букуров“ на Ваљевским планинама, пријеполским селима и Радан планини. При крају је израде докторске дисертације под називом: Микрорегионални аспекти туристичког уређења Новог Сада и његове гравитационе зоне, коју је прихватило Веће Природно-математичког факултета у Новом Саду средином 2008. године

01. 06. 2011.

У Новом Саду

Аутор:

Универзитет у Новом Саду
Природно-математички факултет
Кључна документацијска информација

Редни број:	
РБР	
Идентификациони број:	
ИРБ	
Тип документације:	Монографска документација
ТД	
Тип записа:	Текстуални штампани материјал
ТЗ	
Врста рада:	Докторска дисертација
ВР	
Аутор:	мр Вук Радослав Гарача
АУ	
Ментор:	ванред. проф. др Гордана Јовановић
МН	
Наслов рада:	Микрорегионални аспекти туристичког уређења Новог Сада и његовог гравитационог подручја
МР	
Језик публикације:	Српски (ћирилица)
ЈП	
Језик извода:	Српски / Енглески
ЈИ	
Земља публикавања:	Република Србија
ЗП	
Уже географско подручје:	Војводина
УГП	
Година:	2011.
ГО	

Издавач:	Ауторски репринт
ИЗ	
Мјесто и адреса:	21000 Нови Сад, Трг Доситеја Обрадовића 3
МА	
Физички опис рада:	8 поглавља / 290 страна / 396 цитата/ 69 табела /39 графикона / 21 карта / 10 фотографија /18 шема
ФО	
Научна област:	Туризам
НО	
Научна дисциплина:	Планирање и уређење простора
НД	
Кључне ријечи:	Туризам, планирање, уређење, простор, Нови Сад, гравитационо подручје
ПО	
УДК:	
Чува се:	У библиотеци Департмана за географију, туризам и хотелијерство Природно-математички факултет Нови Сад, Трг Доситеја Обрадовића 3, 21000 Нови Сад
ЧУ	
Важна напомена:	Нема је
ВН	
Извод:	Докторска дисертација “Микрорегионални аспекти туристичког уређења Новог Сада и његовог гравитационог подручја” односи се на простор општина Бачка Топола, Зрењанин, Нови Бечеј, Кула, Оџаци, Бач, Бачка Паланка, Бачки Петроцац, Беочин, Бечеј, Врбас, Жабал, Нови Сад, Србобран, Сремски Карловци, Темерин, Тител, Ириг, Инђија, Рума и Стара Пазова. Поред наведених придодате су и општине Сомбор, Сремска Митровица, Апатин и Шид, из разлога што оне географски припадају овом простору. Испитиване су везе између примарне и дестинација нижег реда, спроведено

анкетно истраживање грађана и туриста, интервју са туристичким агенцијама и формиран модел уређења вишенодне туристичке дестинације. Дати су конкретни приједлози туристичког уређења појединих дијелова Новог Сада, као и одабраних мјеста у његовој гравитационој зони.

ИЗ

Датум прихватања теме од стране НН вијећа: 17. 07. 2008.

ДП

Датум одбране: 10. 2011.

ДО

Чланови комисије:

Предсједник: проф. др Лазар Лазић

Члан: ванред. проф. др Гордана Јовановић

Члан: ванред. проф. др Јасмина Ђорђевић

Члан: ванред. проф. др. Бранка Тошић

Члан: ред. проф. др. Јован Плавша

University of Novi Sad
Faculty of science
Key worlds documentacion

Accession number:

ANO

Identification number:

INO

Document type:

Monograph type

DT

Type of record:

Printed text

TR

Contents Code:

Doctoral thesis

CC

Author:

Vuk Radoslav Garača

AU

Mentor:

PhD Gordana Jovanović

MN

Title:

Micro-regional aspects of tourism planning and design Novi Sad and its gravitation area

XI

Language of text:

Serbian (cyrillic alphabet)

LT

Language of abstract:

Serbian / English

LA

Country of publication:

Republic of Serbia

CP

Locality of publication>

Vojvodina

LP

Publication year:

2011.

PY

Pyblisher:	Author's reprint
PU	
Publ. place:	21000 Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 3
PP	
Physical description:	8 heads / 290 pages / 396 citations / 23 tables / 1 graphic / 3 maps / 24 pictures
PD	
Scientific field:	Tourism
SF	
Scientific discipline:	Spatial planning and design
SD	
Key worlds:	Tourism, spatial planning, design, Novi Sad, gravitation zone
UC	
Holding data:	Library of Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Faculty of Science Trg Dositeja Obradovića 3, 21000 Novi Sad
HD	
Note:	None
Abstract:	Doctoral dissertation, "Micro-regional aspects of tourism planning and design Novi Sad and its gravitation area" refers to the municipality of Bačka Topola, Zrenjanin, Novi Bečej, Kula, Odžaci, Bač, Bačka Palanka, Bački Petrovac, Beočin, Bečej, Vrbas, Žabalj, Novi Sad, Srbobran, Sremski Karlovci, Temerin, Titel, Irig, Indija, Ruma i Stara Pazova. In addition to these are added to the municipality of Sombor, Sremska Mitrovica, Apatin and Šid, because they belong to this geographical area. Examined the links between primary and lower rank destination, conducted survey of citizens and tourists, interviews with travel agencies and established model of organization multiple node destination. Concrete proposals of tourism planing and desing are given for certain parts of Novi Sad, as well as selected sites in its gravitation area.

AB

Accepted by the Scientific Board on: 17. 07. 2008.

Defended: 10. 2011.

Thesis defend board:

Member: PhD Lazar Lazić

Member: PhD Gordana Jovanović

Member: PhD Jasmina Đorđević

Member: PhD Branka Tošić

Member: PhD Jovan Plavša